

5

1981

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XI. évfolyam, 5. szám, 1981. szeptember—október

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához
Előszó. 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Arokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő

Ing. Bacsai Sándor

Bózsó István

Fehér Kálmán

Fejős I. István

Gabriel-Molnár Irén magiszter

Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes

Illés Lajos műszaki szerkesztő

Dr. Matkovic József

Borislav Martin magiszter

Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő

Szilágyi Gábor

Szórád György magiszter

Dr. Tóth Lajos

Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László

Dr. Balla Ferenc

Borza József

Csonti János

Dr. Gyüre István

Földessy László

Franc Lajos

Gere Terézia

Gutási Miklós

Dr. Jankovics József

Kelemen Dezső

Dr. Božidar Kovaček

Borislav Martin magiszter

Dr. Mirnics József

Vladimir Popin

Dr. Rehák László

Szilágyi Gábor

Szirovica Antal

Dr. Teleki György

Tóth István, a tanács elnöke

Dr. Vajda József

Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár

Terényi Zsófia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken

A szám kéziratának leadási ideje 1981. június 15.

Megjelent 1981. szeptember 10.

YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

Stevan Doronjski, 1919—1981

Stanka Veselinov

Stevan Doronjski 753

Tanulmányok,
cikkek

Tóth Lajos

Oktatásirányítás — oktatásfejlesztés 759

Kun Ladislav

A kutatási eredmények tudományos jellegét értékelő kritériumok 779

Krekó Béla

Új módszer az optimumszámításban 794

Zdravko Leković—

A tájékoztatás társadalmi rendszere 803

Stevan Vrebalov

A marxista—leninista szociológia lényegéről 814

Rudhard Stollberg

A számítógépes adatfeldolgozás alkalmazása a könyvtárakban 837

Stangl Eleonóra

Műemlékvédelem 836

Gyermán Tibor

A népfelkelés
és szocialista
forradalmunk 40. évfordulója

Rehák László

A népfelzabadtó háború titói osztálystratégiája a JKP V. országos értekezletének okmányai tükrében 853

Kerekasztal-beszélgetés

A társultmunka-alapszervezet középtávú terve és tervezése az öngazgatási társadalmi tervezés rendszerében 867

Dušan Alimpić

Dokumentum

A kommunistáknak állandóan bizonyítaniuk kell az egységért folytatott küzdelemben 897

Lezárt életmű

Arokszállási Borza

Marshall McLuhan 905

Gyöngyi

A Gutenberg galaxis

Marshall McLuhan

Részletek — szemelvények 916

Jelen és múlt

Edvard Kardelj

Részlet a Visszaemlékezésekből 931

Zarko Papić

Egyes aktuális eszmei folyamatok számbavétele 943

Nemzetközi szemle

Bálint István

Szocialista elnök Franciaországban 961

Mirko Aksentijević

A libanoni válság nagy rejtélye 962

Könyv- és folyóiratszemle

Rehák László

Száz éve született Dimitrije Tucović 983

Rehák László

Tito életrajzának első kötete 987

Cservenák Róbert
Stangl Eleonóra
Szilágyi Gábor

Két zeneesztétikai kiadványról 992
A Naše vreme 1981. évi első három száma 999
Könyvújdonságok — a Forum Marxista Könyvesboltjának
tájékoztatója 1003

Stevan Doronjski
1919—1981

IN MEMORIAM*

STEVAN DORONJSKI

Steva nincs többé köztünk. A halál néhány hónappal az után ragadta el, hogy teljesítette két évig tartó, rendkívüli erőfeszítéseket igénylő megbízatását. Amíg Titót helyettesítette a JSZSZK Elnökségében, ezt követően pedig a JKSZ Elnökségében, betegsége nem jelentkezett. Mint-ha a természet számításából, a véletlenszerűség játéka folytán — teljesít-hette hazánk és pártunk iránti legfelelősségteljesebb kötelességeit. Jólle-het az idő tájt állandóan rendkívül súlyos pszichikai és fizikai megterhe-lés alatt dolgozott, egészségi állapotára nem panaszkodott. Csak néha említette, hogy fáradt.

És most elveszítettük, mindörökre. Halála, családjával együtt bennün-ket, egykori harcostársait, elvtársait és közeli barátait is fájdalmasan sújt, akik nagyra becsültük és szerettük őt.

Ha egy pillanatra megpróbálunk elszakadni a valóságtól, hogy meg-kíséreljük összefoglalni és felmérni Stevan Doronjski életművét, mindaz mellett, ami szemmel láthatót alkotott, amit beépített a forradalomba, társadalmunkba, elénk tárulnak mindazok a magas erkölcsi és emberi értékek, melyek kiváltképp tiszteletet ébresztenek, amelyek emlékét őriz-ni kell.

Több mint négy évtizedes kitartó és odaadó munkával teli életútján, Steva a munkásmozgalomban munkásságával vív ki magának hírnevet, a forradalmi harcban fokról-fokra bizonyítja önmagát.

A társadalom és önmaga átalakulásának mozgó erejét Steva már tanulmányai idején a marxista ideológiában leli meg, felismeri, hogy az értelmiség és a tudomány sorsa összefügg a társadalmi fejlődés hordo-zójának, a munkásosztálynak a sorsával; a tudomány és a forradalom céljainak összefonódásával, sőt azonosulásával.

* A Létünk 5-ös száma már nyomdában volt, amikor bekövetkezett Stevan Do-ronjski elvtárs halála. Az elhunyt Doronjski elvtárs sokoldalú munkásságával a Létünk hasábjain még foglalkozunk majd. Mostani számunkban közöljük Stanka Vese-linov megemlékezését, amelyet a belgrádi NIN-nek írt.

Ettől kezdve, élete végéig kitarat ezen az úton, a meggyőződéses forradalmár világos eszmei és társadalmi tájékozódóképességével és önfeláldozásával. De még tovább is jut. A forradalmi harcban edződve és fejlődve, olyan képességeit bontakoztatja ki, melyek Jugoszlávia politikai vezetőségének legfelelősebb megbízatásaira teszik alkalmassá.

A magán- és közéletben tanúsított úgyszólván puritán szerénysége, önmaga iránti szigora nemcsak érzékeny és bonyolult természetének megnyilvánulása volt. Az akarat, a szándékok és ambíciók tudatos fegyelme, első nyilvános szerepléseitől kezdve egy nagy humanista forradalmár és alkotó erkölcsi elveit tükrözte, aki mélyen átérzi mindannak egyéni és társadalmi felelősségét, amit és ahogy cselekszik.

Negyven évvel ezelőtt találkoztam vele először, a fegyveres felkelés napjaiban, Szerémségben. A SKOJ vezetői voltunk a népfelszabadító háború első éveiben.

Már a fegyveres harc kezdetén, huszonkét életével, megnyilvánultak rendkívüli politikai személyisége jellemző képességei. Éles elméjéhez érző szív párosult. Türelmes, higgadt és mérsékelt volt, nem volt tola-kodó, jól ismerte a párt irányvonalát — meggyőzően hatott minden munkakörben. Munkatársaival és a néppel spontán, szívélyes és közvetlen kapcsolatot tudott teremteni, olyan kapcsolatot, mely serkent és bátorít. Fellépésével és magatartásával magával tudta ragadni a mozgalomhoz csatlakozó embereket, akik vállalták a harcot, a hősi halált.

Amivel bennünket, fegyvertársait különösen magához fűzött, az a megértés és megbecsülés volt. Ez őszinte barátsággá fejlődött és ez a barátság napjainkig tartott.

A felszabadító harcban és forradalomban éppúgy, mint a szocialista társadalom háború utáni fejlődésében, Steva folyamatosan fejlődött és tanúsította vezetői képességeit.

Hogy megértsük, hogyan válhatott Jugoszláviának ilyen nagy és erős politikai személyiségévé, ismernünk kell a kort, azokat az eszmei és erkölcsi értékeket, melyek a mi nemzedékünket befolyásolták, amelyek felkészítették a sorsdöntő történelmi feladatok teljesítésére, a forradalomra. A forradalom gyorsan változtatta az emberek tudatát, az embereket egészében véve, a forradalomban gyorsan fejlődtek a káderek. Akkor tudatosan és önként vállaltuk a lemondást és a felelősséget. Steva eszmei álláspontjaival hatott, de személyes tekintélyével is, ami forradalmi lelkesedéséből és harcoságából fakadt, erkölcsi elveiből, amiknek meghatározója a munka és a kötelesség tisztelete, az önfeláldozás vállalása volt — a szabadságért az élet feláldozását is vállalva.

Eszmei irányultsága, ami tehetséggel és a humanista forradalmár szilárd erkölcsével párosult, olyan mértékben áthatotta egész lényét, hogy soha, még a keserűség pillanataiban sem választotta külön saját sorsát a társadalom, a dolgozó ember sorsától. Lelkiismeretes és kreatív személyisége bizalmat keltett — mindenekelőtt tudásával, széles műveltségével, és mindenekfelett becsületességével, gondolatai és tettei merészségével.

Steva lelkivilágát és gyakorlati tevékenységét a széles érdeklődési kör jellemezte: a gazdaság problémáitól a korszerű mezőgazdaság jelentőségéig és a társadalmi gazdaságban betöltött szerepéig; Vajdaság és Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségei közötti egyenjogúság megteremtésétől az autonómia alkotmányos rendezéséig, a köztársaságok és tartományok viszonyáig, föderatív, öngazgatású közösségünkben; a szocialista eszmék és a tudomány új vívmányainak figyelemmel kísérésétől a művelődés és a művészet szubtilis kérdéseinek elemzéséig. A társadalom különböző területeit érintő kérdésekben nyilvánított véleménye nemcsak szellemi gazdagságról tanúskodik, hanem az öngazgatási rendszerünkbe illő megoldások felkutatására irányuló törekvéseiről is.

Steva egyik legnagyobb erénye az volt, hogy a legmagasabb pozícióban is szerény és egyszerű maradt, olyan közvetlen az emberekhez, elvtársaihoz, mint SKOJ-tag korában.

Titkos és utolsó vágyainak egyike az volt, hogy öngazgatású társadalmunk gyakorlatát, a Kommunisták Szövetsége szerepét kutassa, hogy ezt megkísérelje elméletileg feldolgozni. A halál gátat vetett tervei és törekvései megvalósítása útjába.

Mint Tito nemzedékének minden forradalmára, Steva is része volt a mozgalomnak, amelyhez tartozott, amelyből felnőtt. Amit a forradalomért tett és adott — és mindene a forradalomé volt: elméje, tudása, közel fél évszázados önzetlen, áldozatkész munkássága, szellemi és fizikai energiájának minden paránya —, amit egyszóval életműnek nevezünk, tartósan fennmarad.

Stanka Veselinov

Tanulmányok, cikkek

OKTATÁSIRÁNYÍTÁS — OKTATÁSFEJLESZTÉS

Gyors, váratlan fordulatokkal teli, változó világunkban, a tudományos-technikai forradalom korában, a dinamikus, de megtorpanásoktól sem mentes társadalmi fejlődés bonyolult folyamataiban a személyi tényező helye és szerepe mind összetettebbé válik és ugyanakkor növekvőben van. A lakosság műveltségi szintje, képzettségi összetétele, az ember személyiségének szabad kibontakozása, avagy korlátozása, gúzsbakötése a társadalmi haladás ütemének, intenzitásának igen fontos meghatározója. Mindez szoros kapcsolatban van a termelékenységgel és az új körülményekhez való alkalmazkodás képességével. Az oktatás tehát, a tudománnyal együtt fontos termelőerővé, a fejlődés elsődleges tényezőjévé vált. Ebből eredően az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni fejlesztésére. A társadalmi szükségletekhez és az adott lehetőségekhez viszonyított esetleges lemaradása, vagy lassúbb ütemű fejlődése, öngazdáltsági társadalmi rendszerünk egész további alakulására gátlólag hatna.

Az oktatás szintjét és fejlődésének ütemét lényegében minden országban a következő tényezők határozzák meg:

- a termelés erőinek és viszonyainak fejlettségi foka,
- a fennálló társadalmi-politikai rendszer és a társadalmi haladás főbb tendenciái,
- az elért műveltségi szint és az oktatás terén kialakult hagyományok,
- a tudomány és a technika fejlődése, és (nem utolsó sorban)
- az oktatás irányításának, igazgatásának és vezetésének minősége és hatékonysága, amely lehetővé teszi, fokozza vagy gátolja az előző tényezők kihasználását, az oktatásfejlesztést elősegítő hatásfokát. A széles értelemben vett társadalmi feltételek kihasználásáról és a fejlődésfejlesztés legcélravezetőbb útjainak kiválasztásáról van itt elsősorban szó, amiben az oktatásirányítás szerveinek döntő szerepe van. Világszerte az utóbbi időben gyakran beszélnek az oktatás válságáról. Sokszor éppen a felsorolt tényezők hatására (vagy kölcsönhatására) jutnak

felszínre a válság egyes jelei: a bizonytalanságból és összhangtalanságból eredő ingadozások, mellékutak, és ebből következnek a bűvös körök, az egy helyben topogás energiátörő szélmalomharcai, amelyeket legtöbbször az irányítás fogyatékoságaira lehet visszavezetni.

Ezért nem véletlen, hogy manapság az irányítás kérdéseivel a fejlettebb országokban tudományosan foglalkoznak, hogy a fejlődésnek komoly fázisába jutott *vezetéselmélet* és *a szervezés kérdéseit* felölelő, viszonylag új tudományágazat a kibernetika és a rendszerelmélet alkalmazása által betör, alkalmazást nyer a munka egyes területein. Kialakulásuk melegágya, természetesen, a termelés, a gazdaság volt. Onnan terjed tovább a társadalmi tevékenységek különböző ágazataiban.

Napirendre került *az irányítás, a vezetés tudományos megalapozásának igénye*. Azt kell az oktatásügy terén is minél előbb megvalósítani: *megtalálni az oktatásfejlesztés legmegfelelőbb, legésszerűbb útjait és módjait, amelyek az öngazgatás feltételei között biztosítják a fejlődés egyenletes, dinamikus menetét, és amelyek elvezetnek bennünket a szükségleteinknek leginkább megfelelő oktatási szinthez, valamint hatékonysághoz*. Az irányítás korszerű és minden szempontból hatékony rendszerének kialakítására kell tehát céltudatosan törekednünk.

A kiindulópontot és alapot ehhez a mi valóságunk, öngazgatási rendszerünk, és társadalmi fejlődésünk irányvonala és távlatai nyújtják. Természetesen, hasznos lehet számunkra a külföldi tapasztalatok, az e téren végbemenő változások és törekvések figyelembe vétele is. Ezenkívül feltétlenül szükség van arra, hogy mindezt a rendelkezésre álló tudományos vívmányok fényében szemléljük, mérlegeljük, egyben erőfeszítéseket téve az említett tudományágak gazdagítására, sajátos szükségleteinkhez való idomítására.

A rendszerelmélet értelmében az oktatásügy (az oktatási rendszer) egy bonyolult, dinamikus és kommunikatív rendszert képez, amely sok alrendszerből áll, és állandóan, különböző külső és belső tényezők hatására változik, alakul. Amikor eléri fejlődésének azt a fokát, amelyen a saját erejéből képes önmagát továbbfejleszteni — önfejlesztő rendszernek nevezhető. A kérdés rendszerelméleti megközelítéséből eredően gyakran használjuk majd a stabilitást, optimalizációt, fejlesztést, önfejlesztést, mint a rendszer viselkedésmódjának és állapotának jellemző terminusait.

Az alapfogalmak közül, továbbá, gyakran írunk majd irányításról, igazgatásról, vezetésről, valamint a szakszolgálatok tevékenységéről. Az irányításba mint szélesebb fogalomba beletartozik az igazgatás és a vezetés is. *Igazgatáson* elsősorban az oktatási rendszer szabályozását és a főbb kérdésekben való döntéshozatalt értjük. *A vezetést* mint az igazgatás afféle eszközét értelmezzük, melynek funkciója mindenekelőtt a döntések, határozatok gyakorlati megvalósításában, a törvényes előírások alkalmazásában nyilvánul meg. Emellett a vezetésnek az öngazgatás feltételei között nagyon fontos szerepe van a tudományos vívmányoknak a gyakorlatra való átvitelében, ami munkánk egyik alapkér-

dését képezi. Bár a vezetés az igazgatásnak van alárendelve, saját hatáskörében meghatározott önállósággal rendelkezik. A vezetés mindig a munka folyamataival van közvetlen vagy közvetett kapcsolatban.

Az igazgatás és a vezetés feladatkörét gyakran nehéz különválasztani, és közéjük semmiképpen sem szabad merev válaszfalat vonni. Amikor azonban az egyes szervek hatásköréről, feladatairól beszélünk, szükséges legalább főbb vonalakban ezt a hatáskört körülhatárolni, és minden szervet besorolni vagy az igazgatás, vagy a vezetés (szakvezetés) rendszerébe, amelyek együtt képezik az oktatás irányításának rendszerét.

Természetes, hogy az önigazgatás rendszerében sajátos, eléggé szerteágazó és bonyolult oktatásirányítási rendszer alakult ki. Éppen ezért nagyon fontos és időszerű az egész rendszer áttekintése, egy egységes, átfogó, minél tárgyilagosabb összkép kialakítása a jelenről, hogy ezáltal a jövőt, a további fejlődést ezen a téren, minél alkotóbban, hatékonyabban tudjuk formálni, irányítani. A jelen valóságának a felderítése viszont szükségessé teszi, hogy legalább egy rövid visszapillantást vessünk a múltba, megállapítsuk eddigi három és fél évtizedes fejlődésünk sajátosságait.

Az oktatásirányítás fejlődése 1945-től 1975-ig

Az oktatásirányítás a társadalomirányítás alrendszerét képezi: azzal függő viszonyban van. Bár a fejlődés alapvető irányzata ezen a téren az új, szocialista Jugoszláviában eléggé meghatározott volt, az nem mindig lehetett egyenletes és zökkenésmentes.

Mi a kapitalista Jugoszláviától egy szigorúan központosított, és nagyserb eszméktől áthatott irányítási rendszert örököltünk, amelyet 1945-ben, sőt már a népfelszabadító háború idején, az új eszmékhez és szocialista törekvésekhez kellett idomítani.

Az 1945-től 1951-ig tartó központosított-adminisztratív oktatásirányítás már lényegesen eltért a háború előlittől. Csak 1946-ig létezett szövetségi közoktatásügyi minisztérium, aztán, az ország soknemzetiségű összetételével összhangban, az oktatásügy irányítását a köztársaságokra ruházták. Szövetségi szinten csak ún. iskolaügyi és tudományügyi bizottság létezett. A köztársasági közoktatásügyi minisztériumok voltak ebben az időszakban a hatalom, az irányítás központjai. Az intézmények, az iskolák igazgatói voltak a minisztériumok, az államapparátus hivatalos képviselői.

Ezt az időszakot különben a régi és az új közötti harc jellemezte. Mindenekelőtt a háború romjait eltüntetve, az alapvető munkafeltételek biztosítására kellett törekedni. A haladó hagyományokra és az új eszmékre támaszkodva kellett az új szocialista közoktatási rendszer alapjait lefektetni; a komolyabb szakmai és a tudományos munkára úgyszólván semmiféle feltételek sem alakulhattak ki.

Az új, haladó eszmék és törekvések azonban már az ötvenes évek

elejétől mindjobban kifejezésre jutottak. Ennek következményeképpen az 1951-től 1963-ig terjedő időszakban, a társadalmi igazgatás időszakában már a mennyiségi ugrások mellett — a kötelező hétosztályos, majd nyolcosztályos iskoláztatással párhuzamosan — már bizonyos minőségi változások is bekövetkeztek. Ezt az oktatásirányításban megvalósított decentralizáció, az oktatás társadalmisításának a megindított folyamatai nyújtották a szükséges feltételeket és légkört. Azonkívül fokozatosan kialakultak a szakmunka kiszélesítésének bizonyos feltételei, és mind érezhetőbbé vált a tudományos hozzáállás szükségessége is. Már az ötvenes évek első felében felmerült az *iskolareform* gondolata, és a Szövetségi Képviselőház létrehozott egy reformbizottságot, majd egy szövetségi szintű oktatástanulmányozó és oktatásfejlesztő intézetet, amit aztán hasonló intézetek megszervezése követett a köztársaságokban és a tartományokban.

Az első, főleg az általános képzést felölelő iskolareform végrehajtásának folyamán mind többen érezték a tudományos alap, illetve a *tudományos munka hiányát*. A hatvanas évek elejétől országszerte a tudományos munka finanszírozására tudományos alapokat létesítettek, 1965-ben létrejött az első pedagógiai kutatóintézet is Belgrádban.

Nem térhetünk ki a pedagógia, a neveléstudomány akkori helyzetére, fejlettségi fokára. Megemlítjük azonban, hogy háború utáni fejlődésére az ún. deduktív út volt a jellemző, eleinte a szovjet pedagógia hatása alatt fejlődött, majd fokozatosan kialakultak sajátos, önálló fejlődésnek feltételei, és ekkor már parancsoló szükségletként mutatkozott az ún. induktív út előtérbehozása a pedagógiai gyakorlat tanulmányozásán alapuló tudományfejlesztés, ami a gyakorlat fejlesztéséhez is szilárdabb alapot nyújthat. Ehhez elsősorban megfelelő szakemberekre, kutatókra és jobb tárgyi feltételekre volt szükség. A pedagógia viszont eléggé bezárkózott tudományként alakult: gyakran távol állt a valóságtól, és nem tudott a rokontudományokkal sem szorosabb kapcsolatokat kiépíteni. Ennek aztán igen káros következményei voltak, amelyeket — bár később a fejlődés egyes területein meggyorsult — még ma is érezünk (illetve a gyakorlat érzi, sínyle meg). Ki volt ezért a felelős, kin múltott ez egyáltalán — ezt a kérdést eddig még senki sem elemezte, derítette fel.

A feltételek közben mind jobbak lettek, mind több szakember került ki az egyetemekről. A tudomány irányításával, fejlesztésével volt a baj, így a szakmunka, a tudomány alkalmazása sem fejlődhetett kellő mértékben.

Ez nem jelenti azt, hogy ezen a téren semmiféle haladás nem volt, és hogy az alkotómunka egyáltalán nem jutott kifejezésre. Ezt a fehér könyvnek nevezett „Osnovna škola” című mű, és az általános iskola belső szerkezetének akkor elég korszerű megalapozása ékesen bizonyítja (illetve cáfolja), de az is ennyi év távlatából világos, hogy intenzívebb szak- és tudományos munkával a kitűzött célokat jobban, még kevesebb hibával és rögtönzéssel lehetett volna megvalósítani. Ez a kérdés azóta is igen időszerű, bár a helyzet ebből a szempontból valamivel jobb. Még

ennek az időszaknak egyes, igen értékes tapasztalatait (az iskolabizottságok, a járási és községi tanügyi tanácsok munkájából, a diákönigazgatásnak a termelőmunkában való megvalósításából) sem tudtuk eddig tudományosan kiértékelni és hasznosítani.

1963-ban tértünk át az oktatásban az önigazgatásra. A mostani irányítási (igazgatási-vezetési) rendszer akkor kezdett kialakulni, de csak az 1974-ben hozott új alkotmány rendelkezései, szelleme tette lehetővé és szükségessé a küldöttrendszer beépítését, az önigazgatásból eredő demokratizmus széles körű kibontakozását az irányításban.

A felvázolt igazgatási rendszerek változásával párhuzamosan (de nem teljesen egyidejűleg) létrejöttek, illetve változtak az oktatás finanszírozásának rendszerei. Ezen a téren is az adminisztratív-költségvetési finanszírozástól kezdve, az ún. társadalmi-költségvetési időszakon és az oktatási közösségek által történt pénzelésen keresztül, a mostani önigazgatási érdekközösségek létrehozásáig, hosszú utat tettünk meg. Gyakran felmerült ezzel kapcsolatban a forma, a finanszírozási rendszer változásának és a lényeg (a költségvetési módszer) maradásának (vagy maradványainak) a dilemmája. Kétségtelenül a lényeg — a tartalom — is változott. Változtak az elosztás mércéi és mindinkább előtérbe került a munka szerinti elosztás elvének alkalmazása. De éppen ezzel összefüggésben merültek fel komoly akadályok. A fejlődés folyamata ezen a téren nemcsak hogy nem volt egyenletes, de nem volt mentes a mellékutaktól és zsákutcáktól sem.

Az alapvető nehézségek a munka mennyiségének és különösen minőségének a megállapításával kapcsolatban merültek fel. A szükséges tárgyilagosságot biztosító, meggyőző erővel ható mércék hiányából fakadó szubjektivitás gyakran vezetett és vezet az emberi kapcsolatok romlásához, és a pedagógusok, az oktatás munkaszervezetei nemegyszer találtak már meg a „kiutat” az egyenlősdiben, amely senkit sem serkent alkotómunkára, de még jobb munkára sem. Közel két évtizede hangsúlyozzuk már a tudomány beavatkozásának, mozgósításának szükségességét, de ebben az irányban alig történt valami. Vajon itt nem az irányítás gyengeségei jutnak kifejezésre?

Amikor, erre a hiányosságra rámutatunk — ez egy egész sor más időszerű kérdés megoldásával kapcsolatban szintén felmerül —, azt is meg kell határozni, milyen tudományra gondolunk. Elsősorban a pedagógiára, amely fejlődésében bizonyos fokig lemaradt, így vívmányait, eredményeit szelektálva kellene alkalmazni. Itt vannak továbbá a rokon- és az interdiszciplináris jellegű tudományok (a lélektan, szociológia, pedagógiai pszichológia, a nevelés szociológiája, az oktatás-gazdaságtan stb.), valamint a rendszerelmélet, kibernetika, információelmélet, amelyek szintén mind szélesebb körű alkalmazást nyernek az oktatásügyi kérdések megoldásában. A problémát abban látjuk, hogy a tudományt a maga egészében nem eléggé alkalmazzák az oktatás irányításában. Ezt oktatás-irányítási rendszerünk működésének áttekintésénél konkrét példákkal, érvekkel fogjuk alátámasztani.

IRÁNYÍTÁSI RENDSZERÜNK SAJÁTÓSÁGAI

Az igazgatás és vezetés szervei; a szakszolgálatok

Az új alkotmány (1974) és A társult munkáról szóló törvény (1976) meghozatala lehetővé tette az új, önigazgatási alapokon fejlődő, szocialista viszonyok kialakítását az élet minden területén. Ugyanakkor szükségessé tette az addigi irányítási rendszer átalakítását, továbbfejlesztését. Ennek eredményeképpen az oktatásügyben egy sajátos irányítási rendszer alakult ki, amelyet főbb vonalakban vázolunk fel.

A *Tartományi Képviselőháznak* döntő szerepe van az oktatásügy alkotmányos és törvényes szabályozásában, a társadalmi és fejlesztési tervek elfogadásában, és jelentős a szerepe az oktatáspolitikai kialakításában, a káderpolitikában stb., s így nagy hatása van az irányításra, az oktatásfejlesztésre. A községekben (a törvényhozás kivételével) a községi küldött-testületek hasonló fontos szerepet töltenek be az oktatásügyben.

A *végrehajtó szervek* közül elsősorban a Tartományi Tanügyi Titkárságot említjük, amely egyben a tudomány és a közművelés kérdéseivel is foglalkozik és magában foglalja a Tartományi Tanügyi Inspektorátust is. Ez a szerv nagy szerepet vállal magára az oktatáspolitikai kialakításában és végrehajtásában, de bizonyos fokig vállalja a különböző szervek és testületek közötti koordinálási szerepet is.

A tartományi és községi küldött-testületek és a végrehajtás szervei munkájukban általában a megfelelő szakszolgálatokra, elsősorban Vajdaság Pedagógiai Intézetére és a regionális pedagógiai intézetekre (az ún. szakmunkára) támaszkodnak.

A küldött-testületek tehát igazgatási teendőket, a végrehajtó szervek pedig vezetési feladatokat végeznek. A szakszolgálatoknak esetenként vezetői szerepkörük is van (amikor végrehajtói hatáskörüket gyakorolják), sokszor pedig — amikor elemzéseket végeznek, tervjavaslatokat készítenek — a szervíz szerepét töltik be az igazgatási (és részben végrehajtó) szervek irányában.

Az oktatás irányában növekvő szerepet töltenek be a *községi és tartományi oktatásügyi érdekközösségek*. Hatásuk elsősorban az oktatási-nevelési intézmények hálózatának kialakításában, anyagi alapjának biztosításában, az oktatás egyes fokozatainak összekapcsolásában, illetve összehangolásában, valamint az oktatás és a társult munka érdekeinek, törekvéseinek egyeztetésében jut kifejezésre. Mivel igen komoly anyagi eszközökkel rendelkeznek, a hatalom fő központjaiként is emlegetik őket. Ez tőrhetetlen, mert önigazgatási rendszerünkben elfogadhatatlan maga az elv: „ahol a pénz — ott a hatalom”. Amennyiben ez helyenként bármely formában mégis kifejezésre jut, a technobürokratikus fel fogás és viselkedésmód megnyilvánulását tükrözi. Az ilyen esetekben az érdekközösségekben kialakult igazgatási-vezetési rendszer, mindenekelőtt a küldöttrendszer fogyatékoságaiban kell az okokat keresni, ami több-

ször a társult munka (a szolgáltatásokat élvezők) küldötteinek, általában a küldötteknek a döntéshozatalban betöltött szerepét a formális részvétellel szintjére süllyesztheti.

Az oktatásügyi érdekközösségekben, különösen a szakirányú oktatás tartományi érdekközösségeiben, tanúi vagyunk a szakszolgálatok erősítésének, és az egyes szakkérdések munkacsoportokban történő megvitatásának. Következő lépésként a tudomány nagyobb fokú bevonását, igénylését, különösen a szabad, egyenjogúságon alapuló munkacseré alkalmazásának tanulmányozásában, feltétlenül szükségesnek tartjuk. A további demokratizálódásnak, az öngazgatási viszonyok fejlesztésének tehát párhuzamosan kell haladnia a szakmunka és a tudomány nagyobb fokú igénybevételével ezen a téren is. Ezáltal az öngazgatási érdekközösségek még jelentősebb szerepet vállalhatnak majd az oktatáspolitikai kialakításában, és a reájuk háruló feladatokat tökéletesebben tudják majd elvégezni — minden szinten. A legnagyobb veszélyt az jelentené, ha a maguk külön útját járva elzárkóznának, „állammá válnának az államban”, ha öngazgatási jellegük mindinkább elhomályosodna.

Oktatásügyünk irányításában elég nagy szerepük van a *társadalmi-politikai szervezeteknek*, elsősorban a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének és a Szocialista Szövetségnek. Szerepük különösen az oktatáspolitikai alapjainak és az oktatásfejlesztés irányvonalának meghatározásában nyilvánul meg. A JKSZ utolsó kongresszusainak az oktatásra vonatkozó határozatai ezt ékesen bizonyítják. A tizedik kongresszus határozatai képezik pl. átfogó oktatási reformunk eszmei-politikai alapjait.

A Szocialista Szövetség, különösen annak tartományi oktatásügyi bizottsága és a községi oktatásügyi bizottságok általában eredményesen töltik be koordináló szerepüket. Munkájukkal kapcsolatban azonban jogosan merül fel a kérdés: Milyen mértékben foglalkozzanak szűkebb értelemben vett szakkérdésekkel? Lehetőleg minél kisebb mértékben, de annál nagyobb szükség van arra, hogy az oktatásügy tartományi és községi problémáit szélesebb társadalmi megvilágításban, a helyesen felfogott társadalmiasítás szemszögéből öleljék fel és vitassák meg, és ilyen értelemben hassanak a további folyamatokra irányítólag.

E két politikai szervezet mellett, jellegének és lehetőségeinek megfelelően, a Szakszervezeti Szövetség, az Ifjúsági Szövetség és a Harcosok Szövetségének tartományi és községi (valamint köztársasági és szövetségi) szervezetei és szervei is vállalnak bizonyos szerepet az oktatással összefüggő kérdések megoldásában. Gyakran hatásuk még nagyobb, erőteljesebb is lehetne.

Végül a különböző *szakmai szervezetek, egyesületek* szerepét, bevonását említjük. A gazdasági kamarák, a Népi Technika és a Mérnökök és Technikusok Egyesülete, valamint a Pedagógiai Társaság és az Egyetemi Tanárok Egyesületének szervezetei már sokszor hallatták szavukat, több építő jellegű bírálattal, javaslattal és sikeres akcióval igyekeztek egy-egy konkrét, munkaterületükkel összhangban álló kérdés megoldásához hozzájárulni.

Ezen a téren, általában az oktatásügy további társadalmisítása terén, még mindig sok a kiaknáztatlan lehetőség. A polgárok, a szakemberek szélesebb körű bevonásával, mozgósításával, természetesen, nem azt akarjuk elérni, hogy az oktatásba „mindenki beleszóljon”, és a döntésekért senki se feleljen. Ellenkezőleg, ezzel éppen a felelősségvállalás magasabb szintjét és az öngazgatási szervek munkájának hatékonyságát, minőségi fejlesztését lehet elérni. Ezt az eddigi pozitív példák is alátámasztják: a jobban tájékozott oktatáson kívül alkalmazott polgár, szakértő, küldötti minőségben is jobban megállja a helyét.

Hogy a társadalom szélesebb rétegei, elsősorban a szülők és a munkaszervezetek képviselői a szó szoros értelmében az oktatásirányítás aktív tényezőjévé váljanak — ez szoros kapcsolatban van a küldöttrendszer fejlesztésével, tökéletesítésével —, ezekkel a kérdésekkel többet kellene foglalkozni elsősorban a televízióban, rádióban, a napi- és hetilapokban, és ilyen irányban kellene a kiadói tevékenységet is fejleszteni. Így a polgárok, a dolgozók jobban érzékelnék és felfognák az oktatás terén felgyülemlett problémákat, és maguk is jobban keresnék a kivezető utat, a megoldás módjait.

A felsorolt szervek, egyesületek, az oktatásirányításban kisebb vagy nagyobb mértékben részvevő tényezők száma is már az-e téren kialakult rendszer bonyolultságát bizonyítja. Nem egyszerű feladat ennyi szerv, illetve szervezet működését, véleményét, hatását figyelembe venni és összhangba hozni az irányítás különböző területein és mozzanataiban. Éppen ezért van nagy szükség a *kommunikáció és a tájékoztatás* hatékony, átfogó rendszerének kialakítására, és a munka, az akciók állandó — vízszintesen és függőlegesen egyaránt megvalósított — összehangolására. Ez már a megvalósítással, a rendszer működtetésével szorosan összefüggő kérdés.

Az oktatásirányítás rendszerének működése

Említettük már, hogy az oktatás dinamikus rendszer, amelynek nem volna szabad ismernie a stagnálást, az egy helyben topogást, mert állandóan *tökéletesíteni, fejleszteni kell*. Csak így válhat képessé növekvő feladatainak a teljesítésére. Az irányítási rendszer hivatott, hogy a fejlődést helyesen irányítsa, hogy biztosítsa a rendszer stabilitását, fejlődésének feltételeit és kijelölje a továbbhaladás útjait. Az oktatás fejlesztését napjainkban mindinkább egy optimális szint elérésére kell irányítani, ami a rendelkezésre álló és szükséges eszközök és erők optimális kihasználását (mindenekelőtt előteremtését) követeli meg.

A rendszerelmélet tanításai szerint az oktatásirányítás (általában az irányítás) lehet *spontán jellegű*, amelyben előre nem látott és tervezett, nem eléggé átgondolt és megfontolt kezdeményezések, véletlen mozzanatok kerülnek túlsúlyba. Lehet továbbá *korrektív jellegű*, amelynek fő sajátossága a javítások útján történő fejlesztés, a meglévő rendszer adap-

tálása. Legelfogadhatóbb a *preventív jellegű* fejlesztés, amely a fejlődés törvényszerűségeire, alaptendenciáira alapozódik, a jövő felé irányul és gyökeres változásokat von maga után. A fejlesztés tudományos meg-alapozása itt jut legjobban kifejezésre. Oktatásügyünk eddigi fejlődésére, fejlesztésére inkább a korrektív jelleg volt jellemző.

Az irányításnak, a fejlesztésnek megvannak a maga fázisai, főbb (és mellékes) mozzanatai: a cél meghatározásából kiindulva lehet a megfelelő szervezeti formákat létrehozni, a szükséges terveket kidolgozni, valamint a feltételeket biztosítani. Ismert követelmény, hogy a fejlesztésben mindig az objektív valóságból, annak tárgyilagos elemzéséből kell kiindulni. Enélkül lehetetlen a fejlesztés stratégiai céljait, szakaszait, általában az oktatáspolitikát elfogadhatóan meghatározni, illetve kialakítani. Természetesen, emellett, mint már említettük, szem előtt kell tartani fejlődésünk irányzatát, felmérni a rendelkezésre álló tudományos alap alkalmazhatóságát, és felhasználni mások, elsősorban a fejlettebb országok tapasztalatait.

Az oktatásirányítás egy igen összetett tevékenységi rendszerből tevődik össze, amelynek megvannak a maga alapvető mozzanatai, összetevői. Ezek közül elsőként a *szabályozást* említjük, amelynek a fejlődés valamivel magasabb fokán — az önfejlesztés megvalósulásával párhuzamosan — *önszabályozássá* kell átalakulnia.

A szabályozás lényege a „beavatkozásban”, a feladatkörök és célok meghatározásában jut kifejezésre. Az hatással van a döntéshozatal folyamataira, a kommunikációs csatornák kialakulására — az egész rendszer működésére. Jelentősége tehát igen nagy.

Számunkra rendkívül időszerű kérdéssé vált a szabályozás korszerűsítése, ami, többek között, a tudományos vívmányoknak a törvényekbe és más szabályozási formákba való beleillesztését feltételezi. Az öngazgatási rendszerben olyan szabályozásra van szükség, amely egyrészt nem gátolja a munkaszervezetek önállóságának, önkezdeményezésének kibontakozását, másrészt szavatolja a társadalmi érdekek megvalósítását.

Nálunk törvényes kötelezettségként a szabályozás fontosabb dokumentumtervezeteit (a törvényjavaslatokat stb.) közvitára kell bocsátani. A társadalmi szerződések és öngazgatási megegyezések, mint a szabályozás újkeletű, öngazgatási rendszerünk lényegéből eredő formájának alkalmazását (aláírását) is rendszerint komoly viták előzik meg. Ezért rendkívül fontos, hogy a közvitára bocsátott dokumentumtervezetek minden szempontból megalapozottak és megokoltak legyenek, és hogy a közvitákat jól előkészítsék.

A jövőben az állami beavatkozásra jellemző törvényes szabályozás helyébe mindinkább a szabályozás, az irányítás más, rugalmasabb és korszerűbb formái lépnek. Ilyenek pl. a szak- és tudományos intézetek által kidolgozott és a megfelelő öngazgatási szervek támogatását élvező ajánlások, amelyek egy-egy konkrét kérdés (feladat) megoldási változatait, lehetőségeit tárják fel, és így az oktatási munkaszervezetek önszabályozási rendszerének fontos támpontjai lehetnek.

Az irányítás következő fontos mozzanata (összetevője) az *oktatási rendszer működésének a megszervezése*. A korszerű munkaszervezés legfontosabb sajátossága a céloknak és tartalmaknak megfelelő szervezeti formák létrehozása. Ez az oktatásügyben igen bonyolult feladatot képez, mert magában foglalja az oktatás egész rendszerének a szervezeti megalapozását, az oktatási intézmények (szervezetek) hálózatának kialakítását, és a munkaszervezetek belső életének és munkájának a megszervezését. Ezenkívül felöleli az oktatási rendszerrel szoros kapcsolatban lévő szerveket és szervezeteket, tehát az irányítási rendszer megszervezését is, hogy ez a rendszer aztán kellő hatékonysággal tudja az oktatási rendszer iránti szervezői feladatkörét ellátni.

A szervező munkánál alapvető követelmény a gazdaságosság és észszerűség elvének érvényesítése. Egy ilyen bonyolult rendszerben, mint az oktatásügy, ennek érvényesítésére hangsúlyozottan kell ügyelni. Az oktatási rendszer szervezeti megalapozásánál pl. rendkívül fontos az oktatás egyes fokozatainak és formáinak a függőleges és vízszintes összekapcsolása.

Az oktatási intézmények hálózatának kialakításával kapcsolatban nálunk és világszerte komoly ingadozás tapasztalható. Ennek a kérdésnek a megoldása összefügg az oktatási *munkaszervezetek nagyságának* a problémáival, valamint a már megkezdett vagy tervezett *integrációs folyamatok* célszerűségével. Hol és milyen oktatási intézményre van szükség, mennyiben megokolt egy-egy oktatási intézmény létesítése, az több tényezőtől és körülménytől függ. Azok számbavételével, a szükségletek és lehetőségek tárgyilagos mérlegelésével lehetséges csak ezeket az összetett kérdéseket távlatilag is elfogadhatóan megoldani. Ehhez feltétlenül szükség van megfelelő modellek kidolgozására, különösen az oktatási intézmények korszerű modelljeinek felvázolására.

A szervező munkát tehát csak a szükséges szakmai és tudományos hozzáállással, előkészítéssel lehetséges eredményesen elvégezni. Így tudjuk csak elejét venni a rögtönzéseknek, melléfogásoknak. Az ilyen leselkedő veszélyek az utóbbi időben különösen az indokolatlanul nagy, „mammut” iskolák (oktatási központok) létrehozásánál, valamint az iskolák horizontális integrációjának megvalósításánál jutottak kifejezésre. Régi szabály, hogy az oktatásügyben mindennemű újítás, átszervezésre irányuló kezdeményezés központjába, mint legfőbb szempontot, a tanulót, illetve a tanuló érdekeit kell állítani, ami leggyakrabban egyben a széles értelemben vett társadalmi érdekekkel azonosul.

Az iskolák, az oktatás és nevelés munkaszervezeteinek belső átalakulása szükségessé teszi *életük és munkájuk korszerűbb és egyben rugalmasabb megszervezését*. Mindenekelőtt a több tekintetben szűkké, elavulttá vált tanóra-tantárgy-osztály rendszer fokozatos lazítására, majd felbontására kellene törekedni, és ezzel párhuzamosan lehetőséget biztosítani a frontális munkaforma korszerűsítésére, a csoportmunka és az egyéni foglalkozás szélesebb körű alkalmazására az oktató-nevelő munka individualizálására és differenciálására. Mindezt, természetesen, csak fokoza-

tosan, a szükséges tárgyi és személyi feltételek előteremtésével összhangban lehet megvalósítani.

A tervezés az oktatásirányítás egyik legfontosabb komponense, mozzanata. Ezen a téren még mindig komoly lemaradás tapasztalható. Évi társadalmi terveink és a középtávú fejlesztési tervek elég sok nem teljesen megbízható, ingatag elemet (adatot) tartalmaznak, bár ebből a szempontból az utóbbi időben némi haladásnak vagyunk a tanúi. A legnagyobb lemaradás a hosszú távú tervezés terén észlelhető, ami kihatással van a középtávú tervezésre és az évi munkatervek kidolgozására is. Az oktatás hosszú távú fejlesztésének tervezése viszont szoros összefüggésben van a társadalom fejlesztésének tervezésével. Oktatási rendszerünknek alkalmazkodnia kell a társadalmi fejlődés főbb irányvonalához, törekednie kell a jelenlegi és a jövőbeli társadalmi szükségletek kielégítésére. Ugyanakkor bizonyos fokig hajtóerővé, a társadalmi haladást meg gyorsító tényezővé kell válnia.

Az oktatástervezés ilyen átfogó és korszerű értelmezéséből az eléggé összetett feladatok egész sora következik, amelyek megfelelő szakembereket és a tervezés magasabb szintű megszervezését igénylik. Ezzel a kérdéssel nálunk elsősorban az oktatásügyi öngazgatási érdekközösségek foglalkoznak. Az e téren kifejtett nagyobb erőfeszítéseiknek a pozitív hatása különösen a középtávú fejlesztési tervek elkészítésében, illetve elfogadásában nyilvánul meg. További komoly, minden érdekelt szerv bevonását maga után vonó lépésekre, akciókra van ebben az irányban szükség. El kell jutnunk egy *korszerű tervezési rendszer* kialakításáig az oktatásban, amely a társadalmi tervezés szerves részévé válik. Kiindulópontul társadalmunk embereszményét, a gazdaság és a gazdaságon kívüli társadalmi tevékenységek kaderszükségeit, illetve e távlati szükségleteknek megfelelő szakemberprofilokat kell venni. Fontos minél távolabbra előre látni, figyelembe venni társadalmunk jövő körvonalait — az öngazgatási alapokon fejlődő szocializmus egy sokkal magasabb, fejlettebb fokozatát. Ehhez nemcsak megbízhatóbb adatokra, a szükségletek pontosabb kimutatására, hanem a jövőbelátás képességére, a futrológia alkalmazására is szükség van.

Az oktatási rendszer működésének követése, megfigyelése, amely a szükséges információk és visszajelzések megszerzésére, összegyűjtésére irányul, fontos támpontul szolgál az oktatásirányítás más komponenseinek is. Információkra, pontos adatokra van szükség a tervezésben, szervezésben, a munka értékelésénél és a döntéshozatalban egyaránt. Ez képezi a tájékoztatás rendszerének alapjait is.

Melyek azok a szervek, illetve szakszolgálatok, amelyek az oktató-nevelő munka követésével, az oktatási rendszer működésével kapcsolatos információk begyűjtésével rendszeresen foglalkoznak? Elsősorban a pedagógiai intézetek, de rajtuk kívül egész sor más szerv, intézmény folyamodik az iskolákhoz adatokért, információkért, ami egyben a kellő koordináció hiányát is tükrözi. A leglényegesebb mégis az, hogy miképpen folyik az információk összegyűjtése, illetve hogy milyen in-

formációkhoz jutnak az ezzel megbízott intézetek és a vezetés különböző szervei.

A pedagógiai intézetek a rájuk vonatkozó törvényes és más kötelezettségek értelmében, meghatározott időközönként látogatásokat végeznek az iskolákban (oktatási központokban), és ennek alapján az iskolák és a pedagógusok munkájáról jelentéseket készítenek. Kétségtelen, hogy a munka ilyen, főleg közvetlen megfigyelése, követése sok elavult vonást tartalmaz. Az elavultság, illetve a kellő hatékonyság hiánya különösen a munka mélyreható és többoldalú elemzésének hiányában nyilvánul meg. Mivel ennek maguk a pedagógiai intézetek is többé-kevésbé tudatában vannak, az utóbbi időben, eléggé korlátozott feltételek között, munkájukban mind nagyobb súlyt helyeznek az egyes időszervi kérdések tanulmányozására és elemzésére. Az ilyen irányú erőfeszítések már több korszerű, előremutató vonást hordoznak magukban.

Ezen a téren további, sokkal dinamikusabb fejlődésre van szükség. Az oktatás fejlesztéséhez megbízható adatokkal, információkkal kell rendelkezni. Oktatásirányításunk elért szintjéből és sajátosságaiból eredően eddig az információgyűjtés elsődlegesen a tevékenységekre, az akciókra irányult. Az eredményességet a rendelkezésre álló adatok (osztályzatok) alapján mutatták és mutatják ki. Ebben sok a megbízhatatlan vagy legalábbis kétes vonás: a gyakran igen eltérő megfigyelési kritériumok, valamint az osztályzás különböző kritériumai a szubjektivitás magas fokú megnyilvánulását tették lehetővé.

Az információszerzés másik jellemző fogyatékosága viszont abban jutott kifejezésre, hogy nem ölelte fel az oktatási rendszer minden területét. Ennek következtében kevés megbízható információ állt és áll az öngazgatási szervek rendelkezésére az iskolák életéről, az iskolának mint bonyolult szervezetnek a munkájáról, és oktatási rendszerünk egészéről. Hiányzik egy átfogó, minden területet és tényezőt magában foglaló összkép az egész oktatási rendszer működéséről. Így fennáll a veszély, hogy az illetékes szervek vagy vezetői tisztségben lévő személyek az információk korlátozottsága miatt, a fátol nem látják az erdőt (vagy fordítva).

Egy korszerű tájékoztatási rendszer keretei között az információgyűjtés sokkal hatékonyabb módjait és eszközeit kell majd a jövőben az oktatásügy terén alkalmazni. Különösen az eredményesség megállapításánál van szükség korszerűbb látásmódra és eszközökre. Természetesen nem elegendő az információk összegyűjtése és tárolása. Ugyanolyan fontos, hogy feldolgozásukban és felhasználásukban is korszerűbb elveket és követelményeket tegyünk magunkévá. Ezért van, többek között, szükség megfelelő tanulmányi osztályok kialakítására pl. a Tartományi Pedagógiai Intézet kereteiben.

A pedagógiai intézeteknek a munka követése, megfigyelése (és ezzel összefüggő ellenőrzése) mellett más feladatkörük is van. Igen lényegesnek tartjuk, hogy köztük és az oktatási szervezetek között minőségileg új viszonyok jöjjenek létre, amelyek a kölcsönös együttműködés elvén

alapulnak. A pedagógiai intézeteknek mind komolyabb szerepet kell vállalniuk a tudományos vívmányok átvitelében, alkalmazásában, valamint az iskolák (oktatási központok) bonyolult problémáinak a megoldásában — a tudomány segítségével.

A döntéshozatal elsősorban az igazgatási szervek hatáskörébe tartozó funkció, amely az irányítás előző mozzanataival, de különösen az információszerzéssel és felhasználásával, szoros kapcsolatban van. Első, előkészítő fázisában a szakmai és tudományos hozzáállásnak, a szakszolgáltatoknak igen fontos szerepük van. Az egyes alternatív megoldások és javaslatok megokolási módja és érthetősége, és az ezzel párosuló felelősségérzés képezi a helyes döntéshozatal alapját. Ennek tökéletesítése, továbbfejlesztése érdekében még minden szinten és minden irányban sok a tennivaló. Ezt azonban csak az irányítás egész rendszerének fejlesztésével párhuzamosan, illetve annak keretei között lehet hatékonyan megvalósítani.

A munka, az irányítás összehangolása, koordinációja nélkül elképzelhetetlen az oktatásirányítás hatékony működése. Említettük már, hogy ezen a téren a Tartományi Tanügyi Titkárság és a Szocialista Szövetség egyes szervei jelentős szerepet vállalnak magukra. Az irányításban megvalósuló összhang mágsem teljes, sőt esetenként eléggé hiányos. Ez az ilyen összetett irányítási rendszerben részben érthető, de káros következményeit tekintve mégsem teljesen elfogadható állapot.

Nálunk az irányítás összehangolását, az oktatás egyes alrendszereiben, és ugyanakkor az egész rendszerben is meg kell valósítani. Szem előtt tartva az önzagatás lényegi vonásait, nálunk a koordináció nem mehet át az önzagatási szervek munkájába történő beavatkozásba. Mindenekelőtt az elfogadott tervek és a tervezett akciók megvalósításának összehangolására kell irányulnia, ami a felesleges duplázások és üres járatok megelőzéséhez vezet. Ebből a szempontból még elég sok fogyatékoság tapasztalható, ami részben az oktatásirányítás rendszerének nem teljes bejáródottságára vezethető vissza.

Az irányítás hatékonyabb összehangolásának, többek között az iskolák és más oktatási-nevelési munkaszervezetek iránt támasztott követelményekben, elvárásokban, és a munka, a társadalmi tevékenység más ágazataival, a társadalmi közösséggel szemben kialakított egységesebb álláspontokban is meg kell nyilvánulnia.

Az elvégzett munka, a kimutatott eredmények tárgyilagos, szak- és tudományos jellegű értékelésének hiányában lehetetlen az oktatási rendszer hatékony továbbfejlesztése. Sok jel, eléggé meggyőző érv utal arra, hogy az értékelés oktatásirányításunk gyengébb pontjai közé tartozik. Ezzel természetesen, nem állítjuk, hogy ezen a téren semmi sem történik. Inkább az értékelés hagyományos, sok szempontból már túlhaladott módjára kívánunk rámutatni. Arra, hogy az értékelés alapját képező osztályzási eredmények az egész értékelést a társadalmi munkának ezen a kiemelt fontosságú területén túlságosan szűk körűvé, egyoldalúvá teszi, és ebből kifolyólag a következtetések, és az azokon alapuló fejlesztési

útmutatások is sok kétes vonást tartalmazhatnak. A Vajdaság egész területén időnként megszervezett ún. objektív felmérések az eredményesség feltárására irányuló pozitív erőfeszítést képeznek ugyan, az eredményesség tárgyilagosabb feltárásához azonban csak részben (legtöbbször csak kisméretű) járultak hozzá.

Ezen a téren, tehát komoly változásokra, szervezett fejlesztési akciókra van szükség. A kitűzött célok és feladatok csak annyiban szolgálhatnak kiindulópontul, amennyiben eléggé konkrétak. Itt kezdődnek a problémák: előbb azt kell tisztázni, mit akarunk elérni, hogy aztán az eredményeket ehhez lehessen viszonyítani.

Ezzel szorosan összefüggő kérdés az eredményesség fogalmának meghatározása, taglalása. Az oktatási intézmények által kimutatott ún. belső eredményesség mellett (még ha azt jobban objektivizálják is), feltétlenül törekedni kellene az ún. külső eredményesség, hatékonyság megállapítására az oktató-nevelő munka minden fokozatán és területén. Ez elsősorban azt öleli fel, amit a tanuló (vagy a felnőtt), mint tartósabb, további előmenetelét és afirmációját elősegítő, szavatoló értékeket magában hord, ami igen összetett feladat.

Ezek csak az alapvető kiindulópontok, illetve feltételek az oktatási rendszer működésének értékeléséhez. Szükség van továbbá a megfelelő módszerek, technikák kimunkálására, vagyis a meglévők tökéletesítésére, az *értékelés átfogó rendszerének kialakítására*. Ezt csak a rendelkezésre álló tudományos vívmányok és erők gazdaságos felhasználásával lehet elérni, ami egyben a tudomány fejlesztésére is ezen a téren mozgósítólag hatna.

Így ilyen értékelési rendszerrel fel lehetne ölelni oktatási rendszerünk minden részterületét, ami végeredményben egy átfogó értékeléshez vezetne az egész rendszer működéséről. Ebben pedig igen fontos helyet foglal el az oktatási-nevelési munkaszervezetek tevékenységének az értékelése, hiszen ezek képezik (az óvodáktól az egyetemi karokig) a rendszer alapsejtjeit, alrendszerait.

Az értékelés folyamataiban nagyon fontos szerepet töltenek be az *elemzések*: az értékelés rendszerint a helyzet, az eredményesség elemzésén alapszik. Nálunk a helyzet bizonyos áttekintéseit gyakran összetévesztik az elemzéssel (az előbbit az utóbbival azonosítják). Ezért nyomtatékosan aláhúzzuk, hogy mi komoly szakmai és tudományos elemzésekre gondolunk. A tudományos jellegű elemzések az új viszonyok, a jelenségek és folyamatok közötti kölcsönhatások felfedezésében sokszor tartalmaznak új alkotóelemeket.

Az elemzések nyersanyagát az összegyűjtött és rendszerezett információk (adatok) képezik. Lényeges mozzanatuk a különböző logikai operációk alkalmazása. Általában az okok és okozatok megvilágítására, feltárására irányulnak, és ezáltal a további munkában hasznos útmutatóul, támpontul szolgálnak. A komoly, mélyreható elemzésekhez megfelelő, tudományos tételeken és tapasztalatokon alapuló kritériumokra van szükség. Fontos továbbá, hogy az elemzést végző szakemberek, tu-

dományos munkatársak minél szélesebb látókörűek legyenek, hogy az adott helyzet elemzésénél figyelembe vegyék a múltat, az indulás szintjét is, de másik szemükkel már a jövő alakulását fürkésszék.

Ilyen elemzések elvégzésére legalkalmasabbak a tudományos intézetek. Nem véletlenül hangsúlyozták ki egyes teoretikusok (Glemann, Mužić), hogy a megtett út elemzésével lehetőleg egy „semleges”, az elemzés megrendelőjétől, illetve tárgyától független szervezetet (intézetet) kell megbízni. A nehézség viszont éppen abban van, hogy mi egyelőre ilyen komplett tudományos intézettel nem rendelkezünk (a Pedagógiai Intézet lényegében még mindig a kialakulás fázisában van), ami nem jelenti azt, hogy egy-egy kérdés átfogó tanulmányozására, elemzésére ne tudnánk megfelelő teameket szervezni.

Ezen a téren, általában a munka, a fejlődés, az eredmények tudományos értékelése terén, még mindig lemaradás tapasztalható. Szemet hunyni előlött, és a passzív szemlélő álláspontjára helyezkedni számunkra teljesen elfogadhatatlan, melynek káros következményei szinte beláthatatlanok. Az oktatásirányítás eddigi fogyatékoságai és a gyorsabb ütemű fejlődés igénye sürgős, hatékony akciók megindítását sürgetik.

Az oktatásügy igazgatásának és vezetésének felvázolt alapvető mozzanatai, összetevői szorosan egymásba fonódnak, az egyes komponensek közötti kapcsolatok és kölcsönhatások világosan felfedhetők, érzékelhetőek. Bármely téren (mozzanatban) bekövetkezett lemaradás vagy kihagyás az egész irányítási rendszer működésére gátló hatással van. Ezért az oktatásirányítás egész rendszerének fejlesztésére kell törekednünk, amihez a kiindulópontot az eddig elért szint és a távlati követelmények, elvárások alkotják. Alapvető szempontként a rendszernek a gyakorlatra való hatását kell állandóan érvényesíteni.

AZ OKTATÁSIRÁNYÍTÁS ÉS AZ OKTATÓ-NEVELŐ MUNKA

Az irányítás szervei és az oktatási intézmények

Az oktatásirányítás szerveinek működése a gyakorlatban nagy próbatételnek esik át: ott dől el, hogy a törvényes és más előírások, a különböző intézkedések mennyiben voltak helytállóak, milyen mértékben valósíthatók meg. Mindez elsősorban az iskolák és más oktatási szervezetek életében és munkájában reflektálódik — válik világossá.

Az utóbbi években gyakran hangzottak el olyan értékelések, miszerint az iskolák életébe túlságosan sok a külső (állami) beavatkozás: az előírások sokasága — és helyenkénti összhangtalansága — gátolja a nevelés intézményeit önállóságuk, kibontakoztatásában, és van, amikor zavarólag hat egy-egy fontosabb akció véghezvitelében.

Szerintünk itt a probléma, egyrészt az egyes előírások merevségében, részbeni elavultságában, másrészt az irányítás szerveinek nem eléggé

összehangolt tevékenységében (hatásában) van. A megoldást, a helyzet javítását elsősorban az új, öngazgatási szocialista viszonyok kialakításában, valamint az egész irányítási rendszer nagyobb fokú ésszerűsítésében kell keresni.

Az oktatásirányítás rendszerének fejlesztésével párhuzamosan nagy erőfeszítéseket kell tenni az oktatási munkaszervezetek öngazgatási (igazgatási és vezetési) mechanizmusának tökéletesítésére. Kutatásaink eredményei (1974, 1980) pl. a pedagógiai vezetés szintjének és hatékonyságának elégtelenségére hívják fel a figyelmet. Helyenként ezen a téren egy helyben topogás, sőt visszafejlődés tapasztalható, ami fékező hatással van az oktató-nevelő munka fejlődésére is.

Az oktatási-nevelési intézmények alapvető feladatköre az *oktatás és nevelés*. Az e téren elért szintben és felmutatott fejlődésben jut legmeggyőzőbben az irányítás hatékonysága, avagy elavultsága kifejezésre. Milyen jellemző vonásokat és megoldásra váró kérdéseket lehet ebből a szempontból kiemelni?

Sokszor rámutattak már, hogy oktatásunkat egészen a hetvenes évek közepéig az *expanszió*, az ugrásszerű mennyiségi növekedés jellemezte, ami a minőség bizonyos fokú háttérbe szorításához vezetett. Eddigi reformmozgalmaink jórészt az e téren tapasztalt lemaradás pótlására irányultak, de ebből a szempontból nem bizonyultak eléggé hatékonyaknak, ami, többek között, az irányítás fogyatékoságait is tükrözi.

Központi kérdésként mindig az oktató-nevelő munka színvonalának az emelése került napirendre. Nehéz ebből a szempontból összehasonlításokat végezni és értékítéleteket alkotni. A fejlődés szemmel látható, azonban az is világos, hogy az elvárásokhoz, a társadalmi szükségletekhez viszonyítva az elért szinttel még manapság — új, átfogó reformmozgalmunk megvalósításának fázisában — sem lehetünk teljesen elégedettek. Bár a korszerű technikai vívmányok alkalmazása, a korszerű oktatási technológia fokozatosan létjogosultságot nyer a tantermekben és a tantermeken kívül folyó oktatásban, a hagyományos oktatás egyes, immár elévült vonásai még mindig túlságosan dominálnak, illetve kiküszöbölésük, túlhaladásuk meglehetősen lassú ütemben folyik. Bizonyos ingadozások, visszaesések az újítások bevezetése körül egyes tiszavirágéletű kezdeményezések a csoportmunka, a tudásfelmérő (tantárgy) tesztek stb. alkalmazásában a vezetés céltudatosságának, fejlesztő hatásának a fogyatékoságaira utalnak. Általában iskoláink életében kevés az újítás, nem alakult ki kellő mértékben egy mindenkit jobbra, korszerűbbre mozgósító reformléggör, holott igen komoly célokat tűztünk magunk elé oktatásunk öngazgatási alapokon történő átalakulásával kapcsolatban.

Éppen a *reformcélok megvalósításának módjai és hatékonysága* szólnak számunkra hasznos tanúsággal és egyben figyelmeztetéssel az irányítási rendszer működésére vonatkozóan. 6—7 év távlatából manapság jogosan merül fel a kérdések egész sora, amelyek a reformkoncepció részletesebb kidolgozásának és szilárdabb tudományos megalapozottságának hiányára, az alapvető feltételek biztosításának részbeni elmulasztá-

sára, a kísérő akciók elkészt (vagy kései) megindítására és más, a reformmal összefüggő kérdésekre, kihagyásokra vonatkoznak. Minden, az oktatásüggyel foglalkozó személy előtt, a múlt tapasztalatain is okulva, világos volt már a reform előkészítő fázisában, hogy a kitűzött célokat csak a megfelelő személyi tényező, a korszerű pedagógus képes maradéktalanul megvalósítani. Ennek biztosítására elsősorban a pedagógusképzés alapos reformját kellett volna véghezvinni, és ezzel párhuzamosan, még a reform megindítása előtt, legalább alapjaiban kialakítani a pedagógusok továbbképzésének átfogó rendszerét. Egyidejűleg többet kellett és lehetett volna tenni a pedagógusok társadalmi és anyagi helyzetének biztosítására, és egy minden kategóriát felölelő hatékonyabb serkentési rendszer kidolgozására. Mindez csak részben valósult meg, aminek a következményeit elsősorban a tanulók érzik.

A JKSZ tizedik kongresszusának határozatai a társult munka széles körű aktív bevonását irányozták elő e reformmozgalom megvalósításában. Mindjárt a kezdeti fázisban világossá vált, hogy ez a szerep- és felelősségvállalás a gazdasági és gazdaságon kívüli munkaszervezeteket meglehetősen készületlenül érte. Igen fontos oktatási-nevelési feladatkörüknek csak most, a reform folyamatában lesznek valójában tudatában. Kádarszükségeiteket is csak az utóbbi években képesek legalább megközelítőleg kimutatni. Megannyi szervezési, tervezési és más jellegű fogyatékoság, amelyek gátolják a reform hatékonyabb megvalósítását.

Ugyanakkor az e téren felgyülemlett pozitív tapasztalatok, amennyiben azokat tudományosan verifikáljuk, hasznos útmutatásul és támpontul szolgálhatnak a következő fázisokban, többek között, az oktatás rendszerének átalakításakor, illetve továbbfejlesztésekor.

Ez csak néhány, mindennapi gyakorlatunkból kiragadott példa, amelyek az oktatásfejlesztés, illetve irányítás különböző vetületeit, fogyatékoságait tárják fel előttünk. Lényegében az oktatásirányításnak mindig *fejlesztő jellegűnek kell lennie*. Hogy ez mennyiben jut kifejezésre, az az irányítási rendszer hatékonyságának, színvonalának mindig fontos fokmérője, kritériuma.

A felvázolt kép alapján igen időszerű kérdésként merül fel: *Mi jellemezte elsődlegesen oktatásügyünk eddigi fejlesztését? Melyek voltak a fejlesztés orientátorai, iránypontjai?*

A válaszadásban, a megtett út, különösen fejlődésünk utolsó szakaszának a jellemzésében megint csak a rendszerelmélet tételeire támaszkodhatunk. Eszerint az oktatás fejlesztése eddig túlnyomórészt *cselekvés-orientált volt* és irányultságát tekintve *a minőségi elemek még mindig nem jutottak benne kellő mértékben kifejezésre*. Mint már említettük, keveset és eléggé felületesen, egyoldalúan, túlhaladottan foglalkoztunk a hatékonyság, az eredményesség kérdéseivel. Az igazgatás, de különösen a vezetés egyes szervei gyakran megelégedtek egy-egy kisebb vagy nagyobb méretű akció megindításával, amelyek követésére, időnkénti értékelésére nem mindig fektettek kellő súlyt. Ezek az akciók többször nem voltak eléggé megalapozottak és összehangolásuk sem volt

tökéletes. Így sok, lényegében jó kezdeményezés, az oktatás fejlesztésére irányuló intézkedés hatékonysága nem lehetett kielégítő, sőt az is előfordulhat, hogy a megvalósítás inkább csak formális volt.

Ezek a megállapítások, természetesen, nem vonatkoznak minden eddig megtett lépésre, a reform keretei között (vagy még előbb) megindított akcióra. Volt köztük sok egészen jól átgondolt és előkészített akció, és majdnem mindegyikben kifejezésre jutottak a fejlesztést, haladást szolgáló mozzanatok is. Ezt a sok területen elért fejlődés eléggé meggyőzően bizonyítja. Nagyon káros volna azonban szemet hunyni az oktatásirányítás eddigi fogyatékoságai és azok következményei felett. Előszörban a saját tapasztalatainkon (és kárunkon) kell okulnunk és tanulnunk.

Számunkra ma igen időszerű, sőt égető kérdések:

Válságban van-e oktatásirányításunk? Melyek a felhalmozódott problémák megoldásának legrövidebb és leghatékonyabb útjai? Hogyan lehetséges a rögtönzéseket, a félmegoldásokat a gyakori önkorrekciókat és kapkodásokat oktatási rendszerünkben, illetve az irányításból kiiktatni? Miképpen juthatunk el a fejlődés magasabb, társadalmi érdekeinek jobban megfelelő szintjére ezen a téren?

Az oktatásirányítás szintjét és hatékonyságát taglalva, világossá válik, hogy egy sokkal nagyobb figyelmet érdemlő kérdéskomplexummal állunk szemben. A helyzet tétlen szemlélése és az esetleges önelégültség nagyon megbosszulhatja magát. Sürgető feladatként áll előttünk az oktatásirányítás fejlesztése, tökéletesítése. Ezért van szükség a tanulmányozására és nagyobb fokú tudományos megalapozására.

Rezime

Upravljanje obrazovanjem — Usmeravanje razvoja

Upravljanje životom i radom u pojedinim sferama ljudske delatnosti je danas veoma aktuelan problem. U razvijenim zemljama se već decenijama ulažu određeni naponi za naučnim zasnivanjem upravljanja. U obrazovanju se na tom polju oseća izvesno zaostajanje. To je autora podsticalo na proučavanje ove problematike.

U uvodnom delu svog rada osvetljava određene pojmove odnosno funkcije (upravljanje i rukovođenje u uslovima samoupravljanja) i ukazuje na neke svetske procese koje se na tom polju odvijaju.

U drugom delu daje kratak prikaz razvoja upravljanja i rukovođenja obrazovanjem kod nas od 1945. do 1975. godine, imajući posebno u vidu stepen odnosno nedostatak naučne zasnovanosti tih funkcija i procesa.

U sledećem poglavlju daje jedan sažeti prikaz našeg dosta složenog sistema upravljanja obrazovanjem, pre svega, u Vojvodini, osvetljavajući pri tome međusobni odnos i povezanost organa upravljanja i rukovođenja (izvršnih organa), kao i stručnih službi. Pored tih organa (i službi) prikazuje mesto i

ulogu društveno-političkih i strukovnih organizacija u usmeravanju razvoja obrazovanja.

Sledeće poglavlje posvećuje funkcionisanju sistema upravljanja obrazovanjem. Polazeći od određenih postavki teorije sistema, konstatuje da usmeravanje razvoja može biti spontano, korektivno i preventivno, i da je razvoj kod nas do sada imao uglavnom korektivni karakter u kojem zakonitosti opšteg razvoja, a naročito usmerenost ka budućnosti nisu u dovoljnoj meri dolazili do izražaja. Zatim razmatra funkcionisanje sistema po određenim osnovnim momentima (komponentama) upravljanja: organizacije rada (sistema obrazovanja), planiranja, praćenja (prikupljanja informacija), odlučivanja, koordinacije i vrednovanja rada, ukazujući pri tome i na evidentne nedostatke i slabosti.

U poslednjem poglavlju ilustruje pozitivne i negativne uticaje sistema upravljanja obrazovanjem na život i rad obrazovnih organizacija i (posebno) na razvoj obrazovno-vaspitnog rada. Na kraju izvlači određene zaključke, naglašavajući potrebu da se ubuduće usmeravanje razvoja obrazovanja, umesto na akcije, više orijentiše na povećanje produktivnosti, efikasnosti rada.

Resumee

Verwaltung des Bildungswesens — Lenkung der Entwicklung

Die Leitung des Lebens und der Arbeit, in einzelnen Sphären der menschlichen Tätigkeiten, ist heute ein besonders aktuelles Problem. In den entwickelten Staaten werden schon seit Dezenien Anstrengungen gemacht um diesen Prozess wissenschaftlich zu begründen. Beim Bildungswesen zeigt sich inzwischen ein gewisser Rückstand. Das hat den Verfasser veranlasst, sich mit diesem Problem zu befassen.

In der Einführung seiner Arbeit erhellt der Verfasser einige Begriffe bzw. Funktionen (Verwaltung und Leitung in den Bedingungen der Selbstverwaltung) und weist auf einige Weltprozesse hin, die sich in der heutigen Welt ereignen.

Im zweiten Teil, wird ein kurzes Verzeichnis über die Entwicklung der Verwaltung und Leitung des Bildungswesens bei uns in den Jahren 1945—1975 gegeben, berücksichtigend dabei das Entwicklungsnivo bzw. den Mangel der wissenschaftlichen Begründung dieser Funktionen und Prozesse.

Im nächsten Kapitel wird eine kurze Schilderung unseres genügend komplizierten Systems der Verwaltung des Bildungswesens gegeben und zwar zunächst in der Vojvodina, und dabei die gegenseitige Verhältnisse zwischen Verwaltung und Leitung (Ausführungsorgane), sowie der Fachdienste ausgelegt. Neben diesen Organen (und Diensten) wird auch Platz und Rolle der gesellschaftspolitischen und fachlichen Organen in der Lenkung der Entwicklung des Bildungswesens erörtert.

Der nächste Kapitel ist der Funktionierung des Verwaltungssystems der Bildung gewidmet. Von etlichen Prinzipien der Theorie der Systeme ausgehend, wird festgestellt, dass die Lenkung der Entwicklung des Bildungswesens spontan, korrektiv und preventiv sein kann, bei uns jedoch bis jetzt nur korrektiv gewesen ist und daher die Gesetzmässigkeiten der Entwicklung und

insbesondere der Zukunftszurichtung nicht genügend zum Ausdruck gekommen sind. Nachdem wir die Funktionierung des Systems in einigen grundlegenden Momenten (Komponenten) der Verwaltung betrachtet haben; Arbeitsorganisation (des Bildungswesenssystems), Planung, Berücksichtigung der Ereignisse, (die Erfassung von Informationen). Die Entschlussformulierung, Arbeitskoordination und Valorisation werden betrachtet und dabei auf die bestehenden Mangel und Schwächen hingewiesen.

In letzten Kapitel werden die positiven und negativen Einflüsse des Verwaltungssystems des Bildungswesens auf das Sein und Arbeit der Erziehungsinstitutionen (besonders auf die Entwicklung der Erziehungs- und Bildungsarbeit) vorgetragen. Zuletzt werden Beschlüsse gefasst und die Nötigkeit erwähnt, dass in der Zukunft die Lenkung der Bildungsentwicklung ausser nur auf die Aktion, insbesondere auf die Erhöhung der Produktivität und Effektivität der Arbeit, gerichtet werden soll.

A KUTATÁSI EREDMÉNYEK TUDOMÁNYOS JELLEGÉT ÉRTÉKELŐ KRITÉRIUMOK

A kutatási eredmények tudományos jellegének értékelésekor jelentős szerepe van a kutatás módszertani ideáljának. E fogalom azon általános álláspontokat tükrözi, amelyeknek alapján kialakítjuk az elérhető szintet, melyhez a tudományos információnak idomulnia kell.

Az információ értékelésére szolgáló eszményi módszertani modellnek két alapvető rendeltetése van, és pedig:

— A fejlett tudományok értékelésének ismérveit tűzi ki célul, amelyre a kevésbé fejlett tudományágak törnek. Az ilyen meghatározó jegyeknek az alacsonyabb fejlettségi szinttel rendelkező tudományágak nem tesznek teljes mértékben eleget, azonban a helyes fejlődési irányra rámutatván a kutás módszertani ideáljának jelentős szerepe van ezen tudományok előrehaladásában.

— A fejlettebb tudományágaknál a kutatás módszertani ideálja összegyűjti és rendszerezi a tapasztalatokat — a hipotézis kifejtésének, a hipotézis fenntarthatósága bizonyítására szolgáló módszerek kiválasztására vonatkozóan, rámutat a további kutatás lehetséges útjaira, kizárja a tévedések ismétlődését és lehetővé teszi az újabb tudományos problémák megoldását, viszonylag több, előzőleg szerzett ismerettel és viszonylag kisebb mennyiségű új felismerés segítségével.

Valamely tudomány kutatómódszertani ideálja az adott időszak fejlettségi szintjétől függ. Mivel pedig ez változik, így a tudományosság kritériumai is változnak.

Ebben a munkában az információ tudományos jellegének értékelésére szolgáló olyan kritériumrendszer kifejtése kíséreltetett meg, amely alkalmas lehet mind a társadalmi, mind a műszaki tudományokban.

Nem célja a munkának a preferencia, illetve az indifferencia kritériumainak kifejtése.

ALAPVETŐ KRITÉRIUMOK

- Az információ eredeti jellege;
- Az információ általános jellege;
- Az információ elismert tudományos módszerekkel alátámasztott jellege;
- Tudományos tárgyilagosság (objektivitás).

A tudományos problémák megoldása alkotó jellegű munkát jelent. Ezen igyekezet eredménye lehet anyagi természetű, mint pl. valamely új berendezés prototípusa, avagy gondolati természetű, mint pl. tudományos hipotézis, axiómarendszer, valamely jelenség leírása, tudományos törvény, tétel, tudományos elmélet, vagy más egyéb is.

Minden alkotó jellegű igyekezet jellemző vonása ezek szerint az új, az újdonság.

A tudományos információnak tehát eredetinek kell lennie.

A korszerű szakirodalomban még mindig folyik a vita az eredeti információ fogalmáról. Az ismeretelméletben a formalisták és az induktivisták úgy tekintik, hogy az új fogalma a természetben vagy az emberi tudatban csak önámítás, azaz csak elnevezése a már korábról létező vagy ismert elemek szétválasztásának, átalakításának és összevonásának.¹ Hasonlóan vélekednek azok is, akik úgy tekintik,² hogy az alkotás akkor új, ha ismeretlen elemekből tevődik össze. Ezek az elemek azonban önmaguk is összetett rendszerek és elemzésük folytán más, új elemekhez juthatunk. Ha tovább folytatjuk ezt a körforgásszerű elemzést, előbb-utóbb olyan elemekhez jutunk, amelyek már valamely tekintetben ismertek számunkra. Más egyebet nem feltételezhetünk, hisz valami nem jöhet létre semmiből. Ha mármost elvégezzük a szemlélt rendszer elemeinek bármilyen szintézisét is, akkor az induktivista és a formalista ismeretelmélet szerint nem hozhatunk létre semmi újat, mivel a rendszer összetevői ismertek és a már meglévő, s nem az új tudást képviselik. Ezek alapján ilyen állásfoglalással nem ismerik el új ismeretek szerzésének lehetőségét, egyúttal pedig a tudomány fejlődésének lehetőségét is kétségbe vonják.

Esetünkben az ismert elemek minden újszerű rendszerét a kutatómunka originális termékeként fogjuk fel. Ezt az álláspontunkat azon feltételezéssel indokoljuk, miszerint minden jelenséget valamely rendszer működésének eredményeként értelmezhetünk.

Természetesen, léteznek más álláspontok is. Így pl. a tudományos probléma megoldásának folyamata, az új információ létrehozása ismert halmazok metszetének tekinthető,³ vagy hogy a kutatómunka eredménye lényegében a korábban kialakított gondolkodási modellek szintézise.⁴ Hasonló gondolatokra lelünk M. Plancknál is.⁵

Nézetünk szerint nem létezik teljesen új a tudományos problémák megoldása kapcsán megjelenő gondolati folyamatokban. Az alaptételek,

a hipotézisek, az új elméletek, az új rendszerek mindig a meglévő tudás egy részén, tehát a már ismert elemeken nyugszanak.

Az információt akkor tekintjük újnak, ha a tudományos probléma megoldását az ismert és rendelkezésre álló alkotóelemekből létrehozott rendszer formájában a meglévő tudás kategóriáinak „metszete” segítségével adja meg, amely az eddigi ismereteinkhez viszonyítva valami újat, előrehaladást, a tudományhoz való minőségi vagy mennyiségi hozzájárulást jelent.

A tudomány leginkább a tények egész rendjével foglalkozik, és csak ritkán az egyedi tényekkel. Eközben a tudomány a tárgyakra, a jelenségekre és a folyamatokra vonatkozó tényeket vizsgálja, éspedig közös jellemzőik által. A vizsgálódás eredményei valamely általános elmélet formájában kerülnek egybefűzésre, hasonlóan, mint az összes más tények és hipotézisek. A tényeknek és a hipotéziseknek csak az ilyen elmélet viszonylatában van jelentőségük. Ezek tehát semmiképpen sem elkülönültek. Jelentőségük valamely általános szabály vagy törvény, vagy elmélet megerősítésének vagy megcáfolásának lehetőségében nyilvánul meg. Más szóval, a kutatás folyamán az észjárás az egyes tárgyak vagy jelenségek jellemzőinek vizsgálatától a vizsgált tárgy vagy jelenség általános fogalma keresése felé mozog. Ennek megfelelően a kutatás fokozatai között mindenesetre megjelenik az absztrakció és az általánosítás is. Az általánosítás, lényegében gondolati átmenet a tárgyak egész rendjében jelen levő egyes tárgyak megismerésétől ezen tárgyak általános jellemzőinek megismerése felé. A tárgyak egész rendjéről alkotott általános elképzelés és gondolat alapján kifejthetők a különböző fokú általánosítással megjelenített fogalmak. Az ily módon létrehozott megismerést aztán átvisszük a teljes egészre vagy a tárgyak egy csoportjára. A szabályosság és törvényszerűségek megállapítása az egyedi jelenségekben és folyamatokban nehezen lenne elképzelhető ezen eljárás nélkül.

Kivételes esetekben kénytelen a tudomány egyedi esetek megoldásával foglalkozni, azaz egyedi eseteket tanulmányozni, mint pl. az archeológiában. A legtöbb esetben azonban a tudomány a jelenségek kisebb vagy nagyobb rendjével foglalkozik.

A kutatás eredményeinek *általánosítása* tehát az információ tudományos jellegének egyik feltétele.

Az ismeretszerzés, az ismeretek hitelessége vagy a hipotézis fenntarthatósága bizonyításának minél megbízhatóbb módon kell végbemennie. Erre a célra rendelkezünk a megismerés bizonyos általános és egyedi módszereivel, a megismerés igazságérzéke felülvizsgálásának módszereivel, a megcáfolás módszerével és sok más különleges módszerrel, amelyeknek ismerjük a hatótávolságát, azaz alkalmazhatóságuk határait, megbízhatóságát és más jellemzőiket. Nyilvánvaló, hogy kutatásaink folyamán támaszkodunk rájuk, mint rendelkezésre álló segédeszközökre, sőt még annál is többre. A tudományos módszereknek van filozófiai alapjuk és módszertani részük, amely vezérel bennünket a kutatás

folyamán és lehetővé teszi a vizsgálódást. Éppen ezért az *információ elismert tudományos módszerekkel való alátámasztása* egyik feltétele a tudományosságnak.

A *tudományos tárgyilagosság*, mint az információ tudományos jellegének kritériuma lényegében vizsgálódási leleteinknek a valóság általános jellemzőivel való összhangjának követelménye. Közelebbről meghatározva elmondhatjuk, hogy a tudományos információk csakis azon fogalmakra alapozhatók, amelyek koherensek a tárgyi valóság jellemzőivel.⁶

LOGIKAI KRITÉRIUMOK

- Szintaktikai kritériumok
- Szemantikai kritériumok

Ebben a munkában a logikát a gondolkodási formák és az igazság megismeréseinek tudományaként értelmezzük.⁷

Valamely információ vagy hipotézis tudományos jellegének értékelése csakis valamely elmélet keretében végezhető és semmiképpen sem elszigetelten. A tudományos jelleg megvizsgálásával megállapítjuk többek között azt is, hogy az illető információ vagy hipotézis eleget tesz-e a rendszerelmélet logikai feltételeinek. Ezen feltételek szintaktikai és szemantikai logikai feltételekre oszthatók.

A szintaktikai kritériumok segítségünkre vannak abban, hogy ellenőrizhessük, vajon az információ vagy a hipotézis, mint tetszés szerinti kijelentés beilleszkedik-e valamely elmélet szerkezetébe vagy sem, tekintet nélkül az illető új információ képzésének módjára. Ezeknek tehát formális jelentőségük van.

A szemantikai kritériumokkal megvizsgáljuk, hogy az információ vagy a hipotézis tartalma milyen mértékben tesz eleget az értelmezés követelményeinek.

Mindkét fajta logikai, tehát a szintaktikai és a szemantikai kritériumok is formálisak, hasonlítván az ismeretelméleti kritériumokhoz, valamint az ontológiai kritériumhoz, amelyet ebben a munkában a tudományos tárgyilagosság kritériuma elnevezéssel illetünk.⁸

A szintaktikai kritériumok megvizsgálása előzőleg feltételezi azon logikai rendszer meghatározását, amelyre támaszkodva végezzük kutatásainkat.

A tudományban is és a mindennapi életben is a legismertebb és a legelterjedtebb a kétértékű logika. Ebben bármely ítéletnek vagy igaznak, vagy hamisnak kell lennie. Az ismeretelméletnek csakis ezt a két értéket fogadja el. E logika axiómái a következők:

- Az azonosság axiómája: „Minden fogalom azonos önmagával” és „Minden tétel önmagát implikálja”.
- Az ellentmondás-mentesség axiómája: „Lehetetlen ugyanabban az értelemben egy valamit állítani is, és tagadni is.”

— A harmadik kizárásának axiómája: „Minden ítélet vagy igaz, vagy hamis, egy harmadik lehetőség kizárt.”⁹

Ebben a munkában az „ítélet” helyett a „kijelentés” szakkifejezést használjuk majd.

A kétértékű logika elementáris logikaként használatos, de ugyanúgy kifejtettebb formáiban is, mint pl. a szimbolikus (matematikai) és a modális logika.

Ismeretesek más logikai rendszerek is. Elvben valamely logikai rendszer többértékű lehet. Kifejlesztették még a háromértékű, négyértékű, valamint a végtelensok-értékű valószínűség logikáját. Ebben az utolsóban a kijelentés értékét a valószínűség fokával fejezik ki, amely a 0-tól 1-ig terjed, azaz a hibás kijelentéstől, vagyis a teljes bizonytalanságtól a pontos kijelentésig, illetve a teljes bizonyosságig. Kifejezésre jut egyébként a többértékű logikai rendszerek általános elméletének kiépítésére való törekvés is.

A marxista filozófiában és tudományos szakirodalomban különböző utakon fejlődnek a marxizmus klasszikusai által kifejtett dialektikus logika alapfogalmai. A dialektikus logika sajátosan értelmezi a logika tárgyát, célját és feladatát. Mivel a gondolkodás formáit a tudományos gyakorlati, sőt a mindennapi alkalmazásuk közepette vizsgálja, ezért konkrétan is tekintjük. Továbbá a dialektikus logika saját részeinek tekinti az ismeretelméletet és a tudományos kutatás általános módszertanát, mert az objektív igazság megismerési feltételeinek kutatását tűzi ki céljául, úgyszintén a tételek értelmezésének módját, azok elméleti bizonyítását, majd gyakorlati ellenőrzését vagy bizonyítását.

A dialektikus logika a következő elveken alapszik:

— A konkrét dialektikus azonosság elve: „Minden a különböző és változó tényezők egységeként jelenik meg.”

— Az ellentétek dialektikus egységének elve: „Minden jelenség az ellentétes tényezők egységeként jelenik meg.”

— A dialektikus ellentmondásosság elve: „Minden jelenség saját belső ellentmondásainak alapján fejlődik.”¹⁰

A tudományban szinte majdnem kizárólag a kétértékű logika használatos, kiváltképp, ha mennyiségi fogalmakkal van dolgunk, azaz ha a matematika bármely formáját alkalmazzuk. A valószínűségi logika szintén kétértékű, hisz a matematikán alapszik. Ezek a megállapítások rávezetnek bennünket a szintaktikai kritériumok bemutatására, amelyekkel lényegében a kétértékű logika alapján származtatott kutatási eredményeket értékeljük.

Szintaktikai kritériumok

- A fogalmak világos megfogalmazása kijelentések által
- Az axiómák, a tételek és az alapvető kifejezések függetlensége
- Az információk belső konzisztenciája

- Az információk teljessége
- A bizonyíthatóság
- A levezetett eredmények és a logika összhangja

A tudományos információ vagy az elméleti hipotézis logikai szempontból *jól megfogalmazottnak* tekinthető, ha kijelentés formájában van levezetve. Ennek az oka abban a tényben rejlik, hogy csakis a kijelentések rendelkeznek igazságértékkel, *igaz jellegével*. Sem tudományos információt, sem hipotézist nem képezhetnek kérdések, logikai függvények (pl. valamely x elem a halogén elemek csoportjába tartozik), úgyszintén föltételhez kötött szabályok sem (pl. ha be kell bizonyítani, hogy az Xx elem rendelkezik a z tulajdonsággal, akkor ezt és ezt kell tenni). Ezen közlési formák egyike sem tagad, de nem is állít valamit a valóságról, ily módon tehát nincs igazságértéke.

A deduktív tudományokban mindig jelen van az alapvető elemek megválasztásának problémája. Ez lényegében az alapfogalmak (terminusok) és axiómák meghatározására vezetődik vissza, amelyeknek alapján aztán megfogalmazzák a definíciókat és levezetik a bizonyításokat. Ezen eljárásnál szem előtt kell tartani, hogy fennáll az előbb említett alapvető elemek megválasztásának nagyfokú szabadsága. Ugyanis nem helyenvaló az a korábbi meggyőződés, mely szerint léteznek egyes kifejezések, amelyeket semmilyen módon nem lehet definiálni, de az a meggyőződés sem, hogy némely tételek már elvileg sem bizonyíthatók.¹¹ Mindezért elképzelhetünk ugyanazon elmélet keretében két (ekvipolens) kijelentésrendszert, mégpedig olyanokat, hogy az egyik rendszer minden kijelentése levezethető a másik rendszer kijelentéseiből azon tételek és elméletek segítségével, amelyek a rendszer alapszik, és fordítva. Ugyanez érvényes az axiómarendszerekre is — azok is lehetnek ekvipolensek.

Az alapfogalmakat és axiómák rendszerének megválasztását az ekvipolens rendszerek között különböző követelmények alapján végezzük el. Néha gyakorlati vagy didaktikus megfontolás vezet bennünket, egyes esetekben minél kisebb számú terminus és axióma megválasztására törekszünk, más esetekben a legegyszerűbbeket akarjuk igénybe venni, néha pedig azok felelnek meg, amelyek a definíciók meghatározása és az illető elmélet tételei bizonyításának legkönnyebb módját teszik lehetővé.

Az axiómarendszer megválasztásánál arra kell törekednünk, hogy az *független* legyen, azaz, hogy ne tartalmazzon egyetlen olyan tételt sem, amely levezethető lenne a többi axiómából. Az ilyen tétel itt felesleges lenne, mert a kifejtendő elmélet tételei közé sorolhatnók. Hasonló módon igyekszünk egy *független alapvető terminusrendszert* kiépíteni, amely nem tartalmaz egyetlen olyan fölösleges terminust sem, amely definiálható lenne a többi segítségével.¹²

Az axiómák, a tételek és az alapvető terminusok függetlenségének követelményét nem kell abszolútnak tekinteni. A fölösleges axiómákat

és terminusokat elfogadjuk azokban az esetekben, amikor azok lehetővé teszik egy elmélet felépítését egyszerűbb módon, mint olyan eljárás, amely ezeket nem tartalmazza.

Az előbbi következtetéseket iránymutatóként használhatjuk a nem deduktív tudományokra vonatkozóan is, legalábbis amikor a kutatás módszertani ideáljára gondolunk.

Az információ és a hipotézis *belső konzisztenciája* azt jelenti, hogy azok nem tartalmaznak belső logikai ellentmondásokat azon logikai rendszerben, amelyben dolgozunk.¹³ Például nem fogadható el az állítás, hogy a kémia szempontjából az atomok oszthatók is és oszthatatlanok is. Az ilyen, egymást kizáró ellentmondásokat tartalmazó kijelentés igaz és ugyanakkor hamis következtetések levezetéséhez vezetne, minek folytán az információ vagy a hipotézis mindig helyesnek mutatkozna. Ugyanezt másként is felfoghatjuk: a logikai ellentmondásokat magukba foglaló információk segítségével semmit sem bírnánk megmagyarázni, úgyszintén előrelátni sem. Ennek megfelelően az információ helyességének, illetve a hipotézis fenntarthatóságának igazolása is lehetetlenné válna. Éppen ezért a *belső ellentmondás-mentesség* a tudományosság egyik feltétele.

A belső konzisztencia vizsgálatánál a problémát a kétértékű logika keretében jelentkező ellentmondásosság fogalmának és a dialektikus ellentmondásosság fogalmának viszonya jelenti. A marxista filozófiában ezt a problémát már régóta vizsgálják, azonban még nem tekinthető véglegesen megoldottnak.

A deduktív tudományokban az is jelentőséggel bír, hogy az *ellentmondás-mentesség* feltétele mellett megvizsgálásra kerüljön a tétel *teljességének*, illetve *nem teljességének*, azonkívül a *bizonyíthatóság* fogalma is.

Valamely elmélet *ellentmondás-mentesnek*, vagy *összhangban lévőnek* tekinthető, ha bármely két bizonyító tétele — amelyek csakis a vizsgálandó elmélet és azon elméletek terminusai igénybevételével vannak megfogalmazva, amelyekben alapszik — nincs ellentmondásban egymással, illetve ha bármely két ellentmondásos kijelentése közül legalább egyik nem bizonyítható.

Egy elmélet *teljesnek* tekinthető, ha bármely két ellentmondásos kijelentése közül — amelyek csakis a vizsgálandó elmélet és azon elméletek terminusainak igénybevételével vannak megfogalmazva, amelyekben az alapszik — legalább egyik bizonyítható a szemlélt elmélet keretében.

Némely kijelentések olyan tulajdonsággal rendelkeznek, hogy tagadásuk bizonyítható a vizsgált elmélet keretei között. Az ilyen kijelentésekre azt mondjuk, hogy megcáfolhatók vagy megdönthetők az illető elméletben.

Az előbbi magyarázatok és terminusok alapján a következő definíciókat sorolhatjuk fel:

— Egy elmélet ellentmondásmentesnek tekinthető, ha abban egyetlen kijelentést sem lehet egyidejűleg bizonyítani is és megcáfolni is.

— Egy elmélet teljesnek tekinthető, ha bármely saját terminusai segítségével megfogalmazott kijelentés annak keretein belül bizonyítható vagy megcáfolható.

Az „ellentmondásmentes” és a „teljes” fogalmak vonatkoztathatók egy elméletre is, egy axiómarendszerre is, amelyen az elmélet alapszik, egyúttal pedig a hipotézisekre és egyéb kutatási eredményekre is.

Egy elmélet, axiómarendszer vagy hipotézis (a kérdések formájában megfogalmazott problémamegoldására szolgáló) ellentmondás-mentességének és teljességének jelentősége a következőkben is megnyilvánul:

— Az ellentmondás-mentesség kizárja azt a lehetőséget, hogy valamely problémát kétféle módon oldjunk meg, azaz igazolón és tagadón is.

— A teljesség lehetővé teszi a problémák legalább egy módon való megoldását.

Ezek szerint az *ellentmondás-mentesség* és a *teljesség* biztosítják az egyetlen kérdés formájában megfogalmazott problémának csakis egyetlen megoldását.

Az *ellentmondás-mentesség* és a *teljesség* követelményének csak az elementáris geometria mint elmélet és egyes kis számú fogalommal rendelkező, egyszerű logikai szerkezetű elementáris elméletek tesznek eleget. A fejlett tudományok, mint pl. az aritmetika és a felsőbb geometria ellentmondás-mentességének pontos bizonyítása nagy nehézségekbe ütközik. A teljesség követelményének sem lehet eleget tenni ezekben a tudományokban, mert léteznek olyan aritmetikai és geometriai problémák, amelyek a tudomány ezen területein sem pozitívan, sem pedig negatívan nem oldhatók meg.

Az *ellentmondásmentesség* és a *teljesség* követelményének még nehezebb eleget tenni a többi tudományokban, mint pl. a biológiában, kémiában és a társadalmi tudományokban. Elfogadjuk őket nem teljeseknek a kétértékű logika álláspontjáról. Jelentkeznek bennük egyes olyan ellentétes kijelentések, amelyek közül egy sem bizonyítható az illető tudományban. Az ilyen esetekben a deduktív következtetésekhöz a következő két logikai törvény segítségével jutunk:

— A kontradikció törvényének alapján a két ellentétes kijelentés közül egyiknek hamisnak kell lennie.

— A harmadik kizárásának törvénye alapján egy törvényszerűségnek igaznak kell lennie.

Az itt csak sejtetett nehézségek alátámasztják azt az állítást, hogy az ellentmondás-mentesség és a teljesség követelményének ez ideig a tudomány metodológiája szempontjából nagyobb, a tudományos gyakorlat szempontjából pedig kisebb jelentősége van.

Valamely elmélet kimunkáltságának ideális követelményei közé soroljuk az *eldöntést* is. Ezen olyan általános módszer felfedését értjük, amellyel megállapíthatók, hogy egy elmélet bármely kijelentése bizo-

nyítható, az illető tudomány keretében. (Olyan általános probléma ez, amely a teljes és a nem teljes elméleteket is érinti). Ezen követelménynek nem tudunk eleget tenni még a matematikában sem, így a kutatás módszertani ideáljának tekintjük.

Az előző fejtegetéseinkben a belső konzisztenciát, mint a valamely elméletben jelenlevő axiómák vagy kijelentésrendszer és a logika összhangjának követelményét öleltük át. Burkolt formában ez a *dedukció módszerével származtatott kutatási eredmények és a logika összhangjának követelményét* jelenti. A tudományos gyakorlatban az ilyen hangsúlyozás hasznos, hisz a (felmérés) dedukció útján nyert eredmények, amelyeket néha közvetett úton kapunk, tulajdonképpen előrelátások, így azokat külön ellenőrizni kell ezen kritérium szempontjából. Például, a valószínűségelmélet alapján levezetett felmérési eredmények lényegében a matematikán alapszanak és ezzel a kétértékű logikán is. Ugyanez érvényes a műszaki és a közgazdaságtudományok terén levezetett előrelátásokra is, tekintet nélkül a matematikai támasz fajtájára, mindaddig, amíg a felmérések a matematikai logikán, azaz a kutatás kvantitatív módszerein alapulnak. Ez a követelmény szélesebb értelemben is felfogható: a tudományos előrelátásoknak összhangban kell lenniük azon logikai rendszerrel, amelyre épül az előrelátás báziselmélete.¹⁴

∴

Több tudományágban — a kémiában, biológiában, sőt még a matematikában is — kutatásokat végeznek a dialektikus logika alkalmazási lehetőségének kivizsgálása céljából. Léteznek olyan előrejelzések, amelyek szerint a dialektikus ellentmondásosság elfogadható lehetne éppen a matematikában. Így S. Barker *A matematika filozófiája* című könyvében ezt mondja: „Lobacsevszki és Riman geometriájának kifejlesztése forradalmi intellektuális jelentőséggel bírt. A korábbi gondolkodók, különösen Kant filozófus, úgy vélekedtek, hogy csak egyetlen igazi geometria létezik, amelynek törvényei szükségszerűen helyettesíthetetlenül euklidesziek. Vajon ez az álláspont nem került egyértelműen megdöntésre az újfajta geometriák létrejöttével? Ha azonban a matematikusok megengedik az alternatív geometriák kifejlesztését, amelyeknek törvényei ellentmondanak az euklideszi geometria törvényeinek, akkor vajon mi történt az igazság fogalmával a matematikában? Lehetséges-e, hogy ellentétes geometriák egyformán igazak legyenek?”¹⁵

M. Bertolino úgy véli, hogy „A matematikában nem minden ‚vagy-vagy‘, hanem javarészt, sőt döntően, ugyanúgy ‚is-is‘. Az ellentétek egységének és harcának tudata azok számára, akik ezzel foglalkoznak, a matematikában is ‚a nem várt egy sajátos higgadt bevárásához‘ vezet. Olyan paradoxonok jelentkeznek, amelyek csak látszólag vagy lehet, hogy csak első látásra azok, s amelyeknek alaposabb feldolgozásával nem a matematika válságához vagy tönkremenéséhez jutunk, hanem párhuzamos elméleteknek már ma vagy esetleg holnap egy általános szintézisben egyesült sajátos koegzisztenciájához...”¹⁶ „... Természetesen, a

természettudományok és a matematika a dialektikus törvények explicit és tudatos alkalmazása nélkül is nagy eredményeket értek el, illetőleg óriási eredményeik legnagyobb részéhez így jutottak. A dialektika tudatos számontartása tehát meggyorsíthatja a fejlődést és segíthet rajta, főleg ha a legmélyebb tudományos elemzés kíséri, mint ahogy, mondjuk, Marx tette azt A tőkében. Ha a dialektikát ezen szakszerű elemzés megkerüléseként fognánk fel és a különböző ellentétes kategóriáknak bárhol és saját elképzelésünk szerinti betűzdelésére vezetnénk vissza, akkor ez vulgarizáció lenne — a tudomány fékezése a korábbi fejlődéséhez viszonyítva is, amikor a dialektikának ebben az értelemben vett értékéről kevés vagy egyáltalán szó sem esett. Hangsúlyozzuk még, hogy „a dialektika törvényei széles körű elterjedtségének” állítását előnyben részesítjük azon állításokkal szemben, melyek szerint e törvények „bárhol, bármely módon és bármely helyen érvényesek.”¹⁷

Hasonló véleménnyel találkozunk E. Stipanícánál is: „... a matematika időszerű fejlődése az ellentmondásos irányzatok folyamatainak dialektikusan folyik...”¹⁸

A dialektikus logika alkalmazási lehetőségéről jóval általánosabb véleménye van B. Šešićnek. Szerinte a hipotézisek vagy azok komponensei lehetnek dialektikus ellentétben azon elmélet alapelveivel és törvényeivel, amelyben kifejtésre kerülnek, ha az illető elmélet nem kifejtett, nem teljes vagy hibás. Az ilyen hipotézisek a fejlődés irányába hatnak.¹⁹

A dialektikus logika legszélesebb körű alkalmazást nyert a társadalmi tudományok szakirodalmában, kezdve a marxizmus klasszikusaitól az időszerű marxistákig. Ezt ismert ténynek tekintjük, így hát különösképpen nem is emeljük ki.

Szemantikai kritériumok

- A fogalmak megkülönböztetettsége
- Az információk szemantikus zártsága és homogenitása
- Az információ fogalmai gyakorlati értelmezésének (interpretálásának) lehetősége

A *fogalmak megkülönböztetettsége* valamely tudományos információban azok elhatárolásának és jelentésük kiélezésének követelményeként jelenik meg. Feltételezzük, hogy minden kutatás folyamán szükség van olyan fogalmak definiálására, amelyek egy tudományos ötlet kipattanásának pillanatában még nincsenek világosan körülhatárolva. Nem rendelkezünk a fogalmak teljes elhatárolása és differenciáltsága elérésének biztos technikájával, azonban igénybe vehetjük a fogalmakban jelentkező érthetlenségek csökkentésének egyes utasításait. Próbáljuk meg például az érthetlenségek extenzív okainak csökkentését analízissel. A homályosság intenzív okait eltávolíthatjuk a definíció mód-

szerének helyes alkalmazásával (azaz a reális definíció segítségével igyekszünk a fogalom tartalmát kiélezní, míg a nominális definícióval megvizsgáljuk a megfigyelt és más egyéb fogalmak kapcsolatát), továbbá a fogalom szabályos értelmezését (azaz azon terület vagy modell megjelölésével, amelyre a fogalom vonatkozik, illetve valamely jelentésnek a fogalmakhoz való rendelésével),²⁰ az illető fogalomnak valamely más tudományos fogalomra való visszavezetésével, valamely tudományos fogalomnak egyik tudományterületről a másikra való átcsoportosításával, de egyéb eljárásokkal is.

A *szemantikus zárttság* abban nyilvánul meg, hogy az információkban vagy a hipotézisekben csakis olyan fogalmak jelennek meg, amelyeket a kezdő tételek és definíciók tartalmaznak. Ez csak a deduktív alapon felépített rendszerekben kerülhet kivitelezésre teljes mértékben. Új fogalmak bevezetése megbontja a teljes szemantikus zárttságot, azonban a tudomány fejlődésének a feltételét képezi. Ezen feltétel betartására való törekvés a fogalmak kiélezéséhez és szükségtelen diverzifikációjának csökkentéséhez segít hozzá.²¹

A *szemantikus homogenitás* ontológiai feltételezés, hogy a figyelmen és helyesen elhatárolt területek a valóságban minőségileg egyöntetűek és fordítva. A kutatónak olyan elhatárolásra kell. törekednie, hogy az általa vizsgált terület homogén legyen.

A tudományos információkban (hipotézisekben és elméletekben) legyenek *legalább a legalacsonyabb rendű fogalmak empirikusan interpretálhatók*. Ez lehet közvetlen vagy közvetett interpretáció. A gyakorlati tudományokban, mint pl. a biológia, szociológia, fizika és a kémia, a tételek általában tartalmaznak a valóságról szóló valamely közvetlen állítást, így a megfelelő fogalmakat közvetlenül is lehet ellenőrizni. Vannak azonban esetek, amikor a közvetett ellenőrzés kerül alkalmazásra, pl. az atomoknak és a molekuláknak makrohatásuk útján való vizsgálata esetén. Egyes fundamentális tudományok, mint pl. a matematika és logika tételei gyakran csak a valóság gondolati képzésének szerkezetét vagy normáit képezik. Ezek a tételek közvetlenül nem verifikálhatók. Ezen tudományok fogalmainak és tételeinek számunkra csak akkor van jelentősége, ha felhasználhatók az alkalmazott tudományok problémáinak megoldásában. Ha egy tudományos információ egyetlen fogalma sem interpretálható gyakorlatilag, akkor az számunkra nem mond semmit a valóságról, illetve semmi olyat, amit ellenőrizhetnénk, így nem is fogadjuk el, mert csak üres absztrakció.

ISMERETELMÉLETI KRITÉRIUMOK

- Külső konzisztencia
- A megismerés igazságértéke gyakorlati ellenőrzésének lehetősége

A tudomány a rendszerezett tudás összessége. Annak elemei, mint pl. az elméletek, tudásrendszereket, nem pedig rendszerezett tudáshalmazot-

kat képeznek. Ezért minden új tudományos információ összhangban kellene hogy legyen az illető tudományos terület minden ellenőrzött információjával. Ilyen *külső konzisztencia* felé igyekszünk még egy másik okból is: az újonnan létrehozott információ és a már meglévő tudáshalmaz összhangja a megismerés igazságértéke ellenőrzésének is tekintendő. Elfogadunk ily módon például egy új hipotézist a szociológiában, ha az összhangban van a biológiában ellenőrzött információkkal, azonban ellenőrzés nélkül elvetjük a kémia egy új hipotézisét, amely nem koherens a fizika igazolt hipotéziseivel.²²

A tudomány az össz új és meglévő információknak tudásrendszer formájában megjelenő teljes összhangjára törekszik, amelyben egyes tételek levezethetők a másikatól, összhangban az alkalmazott logikai rendszerrel. A teljes külső konzisztencia azonban csak törekvés, de nem feltétele is az információ tudományos jellegének. Az új hipotézisek és a meglévő tudásanyag teljes konzisztenciájának elvárása a tudomány extenzív fejlődésének vezetne és lehetetlenné tenné a minőségi előrehaladást és a tudományos forradalmakat.²³ *A tudományos információkat gyakorlati ellenőrzésnek vetik alá.* Az ellenőrizhetetlen információk számunkra nem jelentenek semmit, mert nem állíthatjuk azt sem, hogy igazak, és azt sem, hogy hamisak. Az empirikus ellenőrzés a megismerés igazságértéke igazolásának módját jelenti, de nem a megismerésszerzés módját is. (A megismerés szerzéséhez szükséges a hipotézis, a megismerés igazságértékének ellenőrzése pedig lehet kedvező, kedvezőtlen vagy eldöntetlen.)²⁴ Ha elméleti felismerésekről vagy elméleti hipotézisekről van szó, akkor azoknak olyanoknak kell lenniük, hogy belőlük más hipotézisek segítségével olyan tételek vezethetők le, amelyek aztán verifikálhatók vagy összehasonlíthatók az empirikus megfigyelésekkel.

Az információ tudományos jellegét értékelő kritériumrendszer áttekintése

A javasolt rendszer a tudományos jelleg kritériumait a következő csoportokba besorolva tartalmazza:

Alapvető kritériumok

- Az információ eredeti jellege
- Az információ általános jellege
- Az információ elismert tudományos módszerekkel való alátámasztott jellege
- Tudományos objektivitás

Logikai kritériumok

— Szintaktikai kritériumok: a fogalmaknak kijelentésekkel való világos megfogalmazása, az axiómák, tételek és alapvető terminusok függetlensége, az információk belső konzisztenciája, az információk teljessége, az eldöntés, a levezetett eredmények és a logika összhangja;

— Szemantikai kritériumok: a fogalmak megkülönböztetettsége, az információk szemantikus zártsága és homogenitása, az információ fogalmi empirikus interpretációnak a lehetősége.

Ismeretelméleti kritériumok

— Külső konzisztencia

— A megismerés igazságértéke gyakorlati ellenőrzésének lehetősége

A MUNKA ÉRTÉKELÉSE

Ebben a munkában az információt mint a kutatás eredményének tudományos jellegét értékelő kritériumrendszert vizsgáltuk, de nem foglalkoztunk a konkurrens hipotézisek preferenciójának vagy indifferenciájának megállapítására szolgáló kritériumrendszerrel. A vizsgált rendszernek magas fokon általánosított metodológiai modell formája van. Alkalmas a fejlett tudományok, mint pl. a matematika, társadalmi és műszaki tudományok tudományos gyakorlatában való felhasználásra.

Ezen kritériumok rendszerét a kevésbé fejlett tudományok szükségleteihez kell idomítani.

A szigorú követelmények szempontjából a kritériumok két csoportot képeznek. Az első csoport az „alapvető kritériumokat” tartalmazza. Ezeknek teljes mértékben eleget kell tenni. A többi kritériumot, amelyek a második csoportot alkotják, néhány kisebb csoportba^o besorolva, kisebb vagy nagyobb mértékben igyekszünk kielégíteni. Némelyeknek nem szükséges teljes mértékben eleget tenni, mert ez fékezne a tudomány előrehaladását. Ilyen pl. a szemantikus zártság kritériuma és a külső konzisztencia kritériuma.

A kritériumok rendszerezését egy lehetséges rendszerezésnek lehet tekinteni, amely megváltoztatható. Például kiemelhető az ontológiai kritériumok egy különálló csoportja, mint, mondjuk, a tudományos objektivitás és a szemantikai homogenitás követelménye.

A rendszert nem kell teljesnek és véglegesnek tekinteni. A tudomány fejlődésével változnak annak elemei is, mint pl. a megismerés igazságértékének fogalma, továbbá állandóan fejlődnek a logikai rendszerek, ily módon a tudományos jelleg kritériumai is.

A kritériumok bemutatott módszertani modellje a problémákra is rávilágít. Némely kritériumoknak inkább a tudomány metodológiája szempontjából, mint a tudományos gyakorlatra nézve, van jelentőségük (ezek pl. az ellentmondás-mentesség, a teljesség és a bizonyíthatóság). Ezt az ellentmondást további kutatásokkal kell feloldani. A dialektikus ellentmondásosság fogalmának és a kétértékű logikában használatos ellentmondásosság fogalmának viszonya is problémát képez, ami úgyszintén további kutatásokat tesz szükségessé.

A bemutatott kritériumrendszer egészében hasznos lehet a tudományos

kutatók részére saját kutatási eredményeik értékelésére, a kutatás minden fázisában.

Ez a munka a tudomány metodológiájához való hozzájárulásnak tekinthető.

Fordította *Bene Sándor*

Jegyzetek

- ¹ M. Bunge: *Intuition and Science*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1962. 127. o.
- ² Rubinstein: *Az általános lélektan alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964., 182. o.
- ³ Polya Gy.: *How to Solve it*, Princeton University Press, Princeton, New York 1948., 67. o.
- ⁴ Herman I.: *Bólyai János*, Anonymus, Budapest, 1945., 9. o.
- ⁵ M. Planck: *A világ fizikai képének egysége*. (orosz nyelven), Nauka, Moszkva, 1966., 188. o.
- ⁶ M. Bunge: *Scientific Research I.*, Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 1967., 4. o.
- ⁷ V. I. Lenin: *Filozófiai füzetek*. Szikra, Budapest, 1954., 196. o.
- ⁸ M. Bunge: I. m. 364. o. New York, 1967.
- ⁹ *Filozófiai Kislexikon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976., 208. o.
- ¹⁰ dr. B. Šešić: *Osnovi metodologije društvenih nauka*. Naučna knjiga, Beograd, 1974., 67. o.
- ¹¹ dr. B. Šešić: I. m. 68. o.
- ¹² M. Koen—E. Nejjel: *Uvod u logiku i naučni metod*. Zavod za izdavanje udžbenika SRS, Beograd, 1965., 164. o.
- ¹³ M. Koen—E. Nejjel: I. m. 165. o.
- ¹⁴ dr. B. Šešić: I. m. 215. o.
- ¹⁵ A. Tarski: *Uvod u matematičku logiku i metodologiju matematike*, Rad, Beograd, 1973., 121—124. o.
- ¹⁶ S. Barker: *Filozofija matematike*. Nolit, Beograd, 1973., 74. o.
- ¹⁷ dr. M. Bertolino: *Dijalektika i savremena matematika*. Rad, Beograd, 1976., 30. o.
- ¹⁸ dr. M. Bertolino: I. m. 32. o.
- ¹⁹ dr. E. Stipanić: *Matematika i stvarnost*. Rad, Beograd, 39. o.
- ²⁰ dr. B. Šešić: I. m. 215. o.
- ²¹ S. Barker: I. m. 82. és 85. o.
- ²² M. Bunge: I. m. 229. o.
- ²³ M. Bunge: I. m. 437. o.
- ²⁴ M. Bunge: I. m. 229. o.
- ²⁵ M. Bunge: I. m. 261. o.

Rezime

Kriterijumi za vrednovanje naučnosti rezultata istraživanja

Kriterijumi naučnosti obuhvaćeni su u literaturi sa nekoliko manjih sistema, a svaki od njih služi nekoj grani nauke. Među njima postoji izvesno preklapanje. Neki od sistema ne prate razvoj nauke i njenih elemenata, među koje ubrajamo, između ostaloga, pojam istinitosti saznanja, logičkih sistema i kriterijuma naučnosti.

U radu je zbog toga, razvijen jedan sistem kriterijuma naučnosti, višeg nivoa, uz analizu ideja na kojima se on zasniva. Sistem sadrži: osnovne kriterijume naučnosti, logičke kriterijume podeljene na sintaktičke i semantičke, kriterijume istinitosti saznanja i ontološke kriterijume. Ovaj sistem kriterijuma je pogodan za direktnu primenu, odnosno vrednovanje rezultata istraživanja, a može se prilagoditi i specifičnim potrebama užih naučnih oblasti.

Summary

Criteria of Evaluating the Scholarly Nature of the Results of Research

The criteria of scholarly nature are included in literature by some smaller systems, each of them serving a different branch of science. They've got few things in common. Some of them do not follow the development of science and its elements such as: truthfulness of knowledge, logical systems and criteria of scholarly nature.

This work has constituted a system of criteria of scholarly nature on a higher level, giving also an analysis of ideas on which it's based. The system includes: basic criteria of scholarly nature, logical criteria divided into syntactic and semantic criteria of the truthfulness of knowledge, and ontological criteria. This system of criteria is convenient for direct application, that is for evaluation of the results of research, and can be adapted to specific application in narrow spheres of science.

ÚJ MÓDSZER AZ OPTIMUMSZÁMÍTÁSBAN

Még két éve sincs annak, hogy az újságírói fantázia a kelleténél nagyobb mértékben keltette fel a közvélemény érdeklődését egy olyan matematikai eljárással kapcsolatban, amelyet elliptikus módszernek szoktak nevezni.

Az események háttérében az a tény áll, hogy L. G. HACSÍJAN szovjet matematikus 1979 februárjában közzétett egy új algoritmust a lineáris programozási feladatok megoldására. A közlemény mindjárt felkeltette a szakemberek érdeklődését, és ennek nyomán elég széles körben indult meg az új eljárás vizsgálata. Erre annál is inkább szükség volt, mert a szerző az említett, lényegében csak a bejelentést célzó cikkében nem adta meg a matematikai indoklást. (A legfontosabb irodalmi adatokról a cikk végén található jegyzék nyújt tájékoztatást.) A matematikusok előtt tehát a dolog már távolról sem volt ismeretlen, amikor az üggyel a napi sajtó is elkezdett foglalkozni. S amint ilyenkor gyakran megtörténik, az újságírók inkább az olvasók fantáziájának felcsigázására, mintsem a kérdés reális megítélésére törekedtek. Nem lehetünk biztosak abban, hogy ezzel jó szolgálatot tettek ennek a kétségtelenül jelentős vállalkozásnak.

A jelen cikknek az a célja, hogy valós képet nyújtson az olvasónak.

1. A módszer alap gondolata

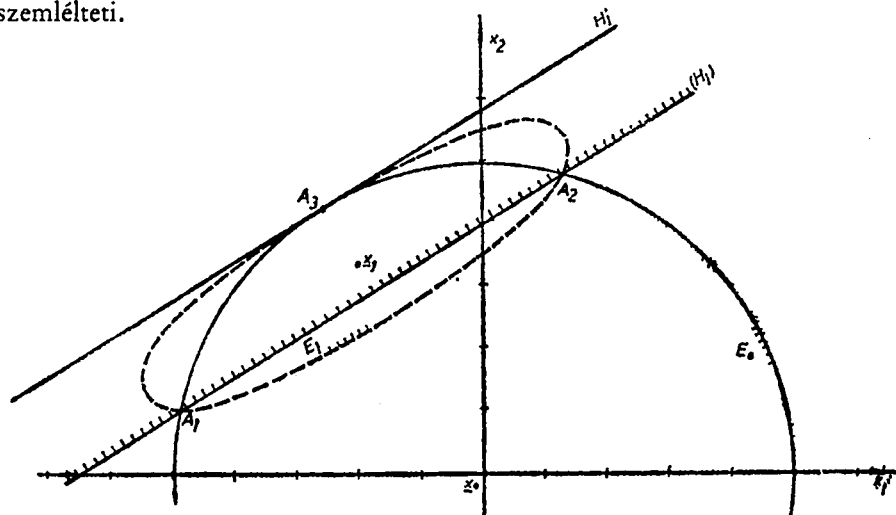
Az elliptikus algoritmus tulajdonképpen arra ad lehetőséget, hogy segítségével megkeressük egy adott lineáris egyenlőtlenség-rendszer valamelyik lehetséges megoldását. (Feltéve természetesen, hogy ilyen megoldás egyáltalában létezik.) Az eljárás lényegére egy egyszerű példa segítségével is könnyen rávilághatunk. E cél érdekében tekintsük a következő feladatot:

$$\begin{array}{ll} (H_1) & 3x_1 - 5x_2 = -20 \\ (H_2) & -3x_1 - 2x_2 = -6 \\ (H_3) & x_2 = 7 \end{array}$$

* Elsősorban arra a cikkre gondolunk, amely a NEW YORK TIMES címlapján jelent meg 1979 novemberében: "A SOVIET DISCOVERY ROCKS WORLD OF MATHEMATICS"

E feladat könnyen megoldható elemi eszközökkel is, de az elliptikus módszer bemutatása érdekében ezeket az eszközöket most nem vesszük igénybe.

Az algoritmus azzal kezdődik, hogy megnézzük, megoldást jelent-e az origó, azaz az $\underline{x}_0 = \underline{0}$ pont. Mivel az $x_1 = 0$ és $x_2 = 0$ helyettesítéssel már az első egyenlőtlenség-nél ellentmondásra jutunk, megállapíthatjuk, hogy az \underline{x}_0 vektor nem ad megoldást. A következő lépés abban áll, hogy az origóból, mint középpontból, húzunk egy olyan kört, amely biztosan tartalmaz legalább egy megoldást. Ha a sugarat elég nagyra választjuk, ilyen kör mindig található, hacsak a lehetséges megoldások halmaza nem üres. Annak vizsgálatába, hogy e sugár hosszát hogyan kell megválasztani, itt nem bocsátkozunk, csupán arra a tényre szorítunk, hogy az $R=5$ összefüggésnek megfelelő E_0 kör eleget tesz a kikötéseknek.* Az E_0 kört és a (H_1) egyenlőtlenséggel megadott félsíkot az 1. ábra szemlélteti.

1. ÁBRA

A félsík határvonalát a $3x_1 - 5x_2 = -20$ reláció meghatározta egyenes képezi. Ez az egyenes az E_0 kört az A_1 és az A_2 pontban metszi. S ha ezt az egyenest önmagával párhuzamosan eltoljuk, a H'_1 szimbólummal jelölt érintőhöz juthatunk, amely az E_0 kört az A_3 pontban érinti.

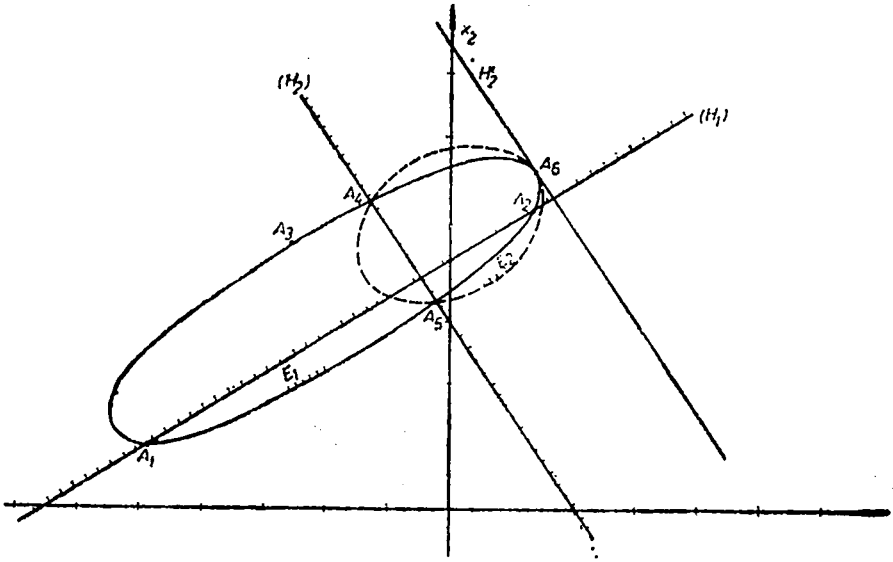
A következő lépésben meg kell keresnünk azt a minimális területű E_1 ellipszist, amely egyrészt keresztülmegy az A_1, A_2, A_3 pontok mindegyikén, másrészt pedig a H'_1 egyenessel ugyancsak az A_3 pontban érintkezik. A számítások szerint az E_1 középpontja az

$$\underline{x}_1 = \begin{matrix} -2 \\ 3,4 \end{matrix}$$

vektornak megfelelő pont.** Mivel ez a (H_2) egyenlőtlenséget még nem elégíti ki, az előbbi eljárást – támaszkodva a 2. ábrára –

* Az R az E_0 kör sugarát jelenti.

** A számításokat egy tizedes jegyre terjedő pontossággal végeztük.

A3A4

megismételjük. A (H_2) egyenlőtlenséghez tartozó félsíkot a $-3x_1 - 2x_2 = -6$ egyenlőség által meghatározott egyenes határolja. Ez az egyenes az E_1 -et az A_4 és az A_5 pontban metszi, a H_2 -vel jelölt érintő pedig az E_1 -et az A_6 pontban érinti. Most olyan új, minimális területű ellipszist kell konstruálni, amely átmegy az előbbi három ponton, s amelyet a H_2 egyenes ugyancsak az A_6 pontban érint. E követelményeket – a számítások szerint – teljesíti az az E_2 ellipszis, amelynek középpontja

$$x_2 = \begin{matrix} 0 \\ 4,5 \end{matrix}$$

Könnyen meggyőződhetünk arról, hogy ez már kielégíti mind a három egyenlőtlenséget. Feladatunkat ezzel meg is oldottuk.

Lényegében ugyanerről van szó az általános esetben is. A magasabb dimenziójú terekben persze eleve le kell mondanunk a szemléltetésről. Az egyes egyenlőtlenségeknek megfelelő halmazok határát nem egyenesek, hanem hipersíkok képezik, az ellipszisek szerepét pedig ellipszoidok veszik át. A módszer alap gondolata azonban változatlan marad. Alkalmasan megválasztott ellipszoidokon keresztül mindaddig folytatjuk a számításokat, amíg olyan ellipszoidhoz nem jutunk, amelynek középpontja már minden egyenlőtlenséget kielégít. Bebizonyítható, hogy ez véges számú lépésben elérhető, amennyiben a feladatnak van megoldása.

2. Az algoritmus leírása

S most megadjuk az algoritmus formális leírását, mellőzve a részletes matematikai indokolást.* Itt csupán az a célunk, hogy érthetővé tegyük az eljárás „működését”.

Tegyük fel, hogy az

$$(1) \quad \underline{A} \underline{x} \cong \underline{b}$$

összefüggéssel megadott egyenlőtlenségrendszeréről van szó, amelyben az \underline{A} egy adott $m \cdot n$ típusú mátrix, a \underline{b} pedig egy adott m -elemű vektor. Az \underline{x} az n -dimenziós euklidészi tér bármely olyan pontja lehet, amely kielégíti az (1) alatti relációt. Eleve feltesszük, hogy az $[\underline{A}, \underline{b}]$ mátrix elemei mind egész számok. Ha az eredeti feladat paraméterei a racionális számtesthez tartoznak, ez a követelmény mindig biztosítható. A trivialisok elkerülése végett feltesszük azt is, hogy az $[\underline{A}, \underline{b}]$ mátrixnak nincsen olyan oszlopa, az \underline{A} -nak pedig nincsen olyan sora, amelyben minden elem 0 lenne. Azon \underline{x} vektorok halmazát, amelyek kielégítik az (1) alatti egyenlőtlenséget M -mel fogjuk jelölni. Az a feladat, hogy határozzuk meg az M egyik elemét.

Ha a \underline{b} -nek nincs egyetlen negatív komponense sem, akkor az $\underline{x} = \underline{0}$ vektor máris megoldást jelent. Ellenkező esetben azzal folytatjuk az eljárást, hogy megkonstruáljuk az

$$(2) \quad \frac{1}{R^2} \cdot \underline{x}^* \underline{x} \cong 1$$

összefüggésnek megfelelő E_0 halmazt.** Az E_0 olyan n -dimenziós gömböt jelent, amelynek a sugara R . Az R -et úgy kell megválasztani, hogy ez a gömb mindenképpen tartalmazzon M -beli elemet, amennyiben az M nem üres. Be lehet bizonyítani, hogy az alábbi elgondolás célhoz vezet:

Először is képezzük az $[\underline{A}, \underline{b}]$ mátrix oszlopvektorainak euklidészi normáit.**^{***} Legyenek ezek rendre az

$$\hat{a}_1, \hat{a}_2, \dots, \hat{a}_n, \hat{b}$$

skalárok, amelyek az adott kikötések mellett mind pozitívak. Ezután e normák segítségével definiáljuk az

$$R = n \cdot \hat{a}_1 \hat{a}_2 \dots \hat{a}_n \hat{b} + 1$$

* A matematikában kellő jártassággal rendelkező olvasó számára az irodalomjegyzékre utalunk.

** Az $\underline{x}^* \underline{x}$ oszlopvektor transzponáltja. Így az $\underline{x}^* \underline{x}$ az \underline{x} vektornak önmagával alkotott skaláris szorzatát jelenti.

*** Valamely \underline{a} vektor euklidészi normáján az $\sqrt{\underline{a}^* \underline{a}}$ skalárt értjük. Ha az \underline{a} nem nullvektor akkor ez a skalár pozitív.

előírásnak megfelelő pozitív valós számot. Ez az R már biztosan megfelel a kitűzött célnak.

Az előbbieket alapján egy közbeeső – itt a k indexszel jelölt – iteráció tárgyalásánál már ismertnek tételezzük fel az

$$(3) \quad (\underline{x} - \underline{x}_k)^a \underline{P}_k^{-1} (\underline{x} - \underline{x}_k) \leq 1$$

formulával definiált E_k ellipszoidot, ahol az \underline{x}_k az ellipszoid középpontja, a \underline{P}_k pedig az ellipszoid alakját meghatározó pozitív definit mátrix. Feltesszük azt is, hogy az \underline{x}_k nem eleme az M -nek, az E_k mindazonáltal tartalmazza mindazon M -beli elemeket, amelyek bennefekszenek az E_0 -ban is. Az induláskor $k=0$, $\underline{x}_0 = \underline{0}$ és $\underline{P}_0 = R^2 \underline{E}$, ahol az R az előbb definiált pozitív skalár, az \underline{E} pedig az egységmátrix szimbóluma.

Az iteráció lebonyolításánál az az első teendőnk, hogy meghatározzuk minden $i=1, 2, \dots, m$ indexre nézve az

$$\frac{\underline{a}_i^* \underline{x}_k - b_i}{\sqrt{\underline{a}_i^* \underline{P}_k \underline{a}_i}}$$

hányados értékét, ahol az \underline{a}_i^* az \underline{A} mátrix i -edik sorvektorát, a b_i pedig a \underline{b} vektor i -edik komponensét szimbólizálja. E hányadosok közül azután kiválasztjuk a maximálisat, amelyet d_k -val fogunk jelölni. Ha ugyanekkor a megfelelő \underline{a}_i^* vektort egyszerűen \underline{a}^* -val, a b_i komponenst meg b -vel jelöljük, akkor

$$(4) \quad d_k = \frac{\underline{a}^* \underline{x}_k - b}{\sqrt{\underline{a}^* \underline{P}_k \underline{a}}}$$

A d_k az \underline{x}_k pontnak az $\underline{a}^* \underline{x} = b$ egyenlettel megadott hipersíktól való távolságát jellemzi. Így a d_k meghatározása úgy interpretálható, hogy az $\underline{e}_i^* (\underline{A} \underline{x}) = \underline{e}_i^* \underline{b}$ alakú egyenlőségek* által meghatározott hipersíkok közül kiválasztjuk azt amelyik legtávolabb fekszik az \underline{x}_k ponttól. Mivel az \underline{x}_k az (1) által képviselt egyenlőtlenségek közül legalább egyet nem teljesít, biztosak lehetünk abban, hogy

$$d_k > 0$$

Az a kérdés azután, hogy a d_k mekkora pozitív szám, a további vizsgálatok szempontjából alapvető jelentőségű.

a/ Ha történetesen $d_k > 1$, ez azt jelenti, hogy az induló E_0 ellipszoid tulajdonképpen egyetlen M -beli elemet sem tartalmaz. Ez azonban csakis akkor következhet be, ha a feladat nem oldható meg, azaz $M = \emptyset$. A $d_k > 1$ esetben tehát az algoritmust azzal a megállapítással fejezhetjük be, hogy az adott feladatnak nincs megoldása.

b/ Ha $d_k = 1$, akkor arról van szó, hogy a további vizsgálatoknál csupán az

* Az $\underline{e}_i^* [0, \dots, 1, \dots, 0]$ vektor az i -edik egységvektor.

$$(5) \quad \hat{x}_k = x_k - \frac{1}{\sqrt{a^T P_k a}} R_k a$$

pont jöhet szóba. Ha ugyanis az E_0 tartalmaz M -beli elemet, akkor az a jelen esetben csupán az \hat{x}_k pont lehet. Így már csak annak a vizsgálata van hátra, hogy teljesül-e az $A\hat{x}_k = b$ reláció, vagy sem. Ha teljesül, akkor az \hat{x}_k eleme az M -nek, ha azonban nem teljesül, akkor az M halmaz üres. Így az algoritmus mindenképpen befejeződik.

c/ Ha $d_k < 1$, akkor az E_0 , s így az E_k is, több M -beli pontot is tartalmazhat. A feladat most az, hogy határozzunk meg egy minimális térfogatú E_{k+1} ellipszoidot, amely az előbb említett pontokat ugyancsak tartalmazza. A vizsgálatok szerint az új ellipszoid középpontja az

$$(6) \quad x_{k+1} = x_k - \frac{h_k}{\sqrt{a^T P_k a}} R_k a$$

vektor, ahol

$$(7) \quad h_k = \frac{nd_k + 1}{n + 1}$$

Ha az x_{k+1} kielégíti az $Ax_{k+1} \leq b$ előírást, akkor azzal a megállapítással, hogy az x_{k+1} megoldása a feladatnak, az algoritmust befejezettek tekinthetjük. Ellenkező esetben meg kell határozni az E_{k+1} ellipszoidhoz tartozó R_{k+1} mátrixot is. E mátrixot a

$$(8) \quad R_{k+1} = \frac{1}{w_k^2} \left[R_k - \frac{2h_k}{1 + d_k} \frac{1}{a^T P_k a} (R_k a)(R_k a)^T \right]$$

formula szolgáltatja, ahol

$$(9) \quad w_k^2 = \frac{n^2 - 1}{n^2} \frac{1}{1 - d_k^2}$$

Ezután rátérhetünk a következő iterációra.

Felmerülhet még a kérdés; Mi biztosítja az algoritmus végességét? A felelet a következő: Ha az algoritmus nem fejeződnék be a

$4(n+1)^2 \cdot 1n(nR)$ kifejezésnek megfelelő számú iteráció lebonyolítása után, akkor biztosak lehetünk abban, hogy a feladatnak nincs lehetséges megoldása.

Az eljárás tehát mindenképpen véges.

Ezzel az algoritmus leírását be is fejeztük.

3. Mire használható az elliptikus módszer?

Mindenekelőtt lineáris egyenlőtlenség-rendszerek megoldására. Ez már önmagában véve is széles körű alkalmazási lehetőséget biztosít. Legfontosabb alkalmazási területének azonban most is a lineáris programozási feladatok megoldását tekintik.

Könnyen megmutatható, hogy bármely lineáris programozási feladat megoldása visszavezethető egy alkalmas egyenlőtlenségrendszer megoldására. Tekintsük ugyanis a következő feladatot:

$$\begin{aligned} \underline{x} &\geq 0 \\ A\underline{x} &\leq \underline{b} \\ \underline{c}^* \underline{x} &\rightarrow \max \end{aligned}$$

Mint ismeretes, ehhez – az ún. primális feladathoz – az alábbi duális feladat tartozik:

$$\begin{aligned} \underline{u} &\geq 0 \\ \underline{u}^* A &\leq \underline{c}^* \\ \underline{u}^* \underline{b} &\rightarrow \min \end{aligned}$$

A dualitási tételek értelmében a két célfüggvény kapcsolatát a

$$\underline{c}^* \underline{x} \leq \underline{u}^* \underline{b}$$

reláció jellemzi, ahol az \underline{x} bármely lehetséges megoldása lehet a primális feladatnak, az \underline{u} pedig bármely lehetséges megoldása a duális feladatnak. Egyenlőség csakis olyan $(\underline{x}_0, \underline{u}_0)$ vektorpár mellett jöhet létre, ahol az \underline{x}_0 a primális feladatra nézve, az \underline{u}_0 pedig a duális feladatra nézve optimális megoldást jelent. Az elmondottakból következik, hogy az

$$\begin{aligned} \underline{x} &\geq 0, \underline{u} \geq 0 \\ A\underline{x} &\leq \underline{b} \\ -A^* \underline{u} &\leq -\underline{c} \\ \underline{b}^* \underline{u} - \underline{c}^* \underline{x} &\leq 0 \end{aligned}$$

egyenlőtlenség-rendszer bármely lehetséges megoldása optimális megoldást szolgáltat mindkét duális feladatra nézve. S az elliptikus módszer éppen arra nyújt lehetőséget, hogy meg tudjuk határozni egy adott lineáris egyenlőtlenségrendszer valamelyik lehetséges megoldását.

Megjegyezzük, hogy számítástechnikai szempontból az előbbinél gazdaságosabb utat is lehet találni a lineáris programozási feladatok megoldására. S mivel bármely hiperbolikus programozással kapcsolatban lehet szerkeszteni egy vele ekvivalens lineáris programozási feladatot, világos, hogy a hiperbolikus probléma is megoldható az elliptikus módszerrel.

Folynak a vizsgálatok a tekintetben is, hogyan lehetne az elliptikus eljárás hatókörét egyéb matematikai programozási feladatok megoldására is kiterjeszteni. Ilyen vizsgálatról ad számot pl. az [5] alatti tanulmány.

4. A módszer értékelése

Elméleti szempontból az elliptikus módszer kétségtelenül nagy jelentőségű. Számos teoretikus problémát magasabb szinten old meg, mint a matematikai programozás egyéb eljárásai. Az ezzel kapcsolatos megjegyzéseinket két pontban foglalhatjuk össze:

a/ Az elliptikus módszer bizonyítottan polinomiális algoritmus. Ez végső fokon azt jelenti, hogy a végrehajtás során felmerülő elemi műveletek száma a feladat paramétereinek felírásához szükséges bináris kódok számának polinomiális függvénye. A szakemberek jól tudják, hogy az algoritmus alkalmazása szempontjából ez igen előnyös tulajdonság. A matematikai programozás ismert algoritmusai közül számos eljárás nem rendelkezik ezzel a sajátossággal.

b/ A numerikus stabilitás az elliptikus algoritmusnál elvben eldöntött kérdésnek tekinthető. Ezzel szemben az általánosan ismert szimplex módszernél a stabilitás kérdésére még nem tudunk egzakt feleletet adni.

A gyakorlati alkalmazásokat illetően már más a helyzet. Ezt legjobban akkor tudjuk megítélni, ha az összehasonlításnál a szimplex módszert vesszük alapul. Találtak ugyan olyan speciális feladattípusokat, amelyeknél az elliptikus algoritmus gyorsabban vezet eredményre, mint a szimplex módszer, általánosan szemlélve azonban a kérdést, azt állíthatjuk, hogy az elliptikus módszer hatékonysága még távolról sem közelíti meg a szimplex módszer hatékonyságát. Ennek két alapvető oka van:

a/ Az indulásnál szereplő R sugár a tapasztalat szerint olyan nagy szám, hogy több nagyságrenddel haladja meg a szükséges mértéket.

b/ A konvergencia a gyakorlatban felmerült feladatoknál rendkívül lassúnak bizonyult.

E nehézségek kiküszöbölésére számos kísérlet történt már, de folynak a próbálkozások ma is. Reális a remény, hogy a kutatások kellő eredménnyel fognak járni.

IRODALOM

- [1] Хачиян, Л.Г.: Полиномиальный алгоритм в линейном программировании. Докл. АН СССР, 1979ъ 244, № 5, 1093–1096.
- [2] Gács, P.-Lovász, L.: KHACHIAN'S ALGORITHM FOR LINEAR PROGRAMMING, Report STAN-CS-79-750, Stanford University, 1979.
- [3] Wolfe, P. THE ELLIPSOID ALGORITHM, Optima, Mathematical Programming Society Newsletter, 1980 Nr. 1
- [4] Walukiewicz, S.: ELLIPSOIDAL ALGORITHM FOR LINEAR PROGRAMMING, Linköping Institut of Technologie, LiTH-MAT-R-80-11, 1980.
- [5] Grötschel, M.-Lovász, L.-Schrijver, A.: THE ELLIPSOID METHOD AND ITS CONSEQUENCES IN COMBINATORIAL OPTIMIZATION, kéziratban
- [6] Хачиян, Л.Г.: Полиномиальные алгоритмы в линейном программировании. Ж. вычисл. матем. и матем. физ., 1980, 20, № 1, 5д-68.

Summary

New method of Optimization

In the past few years, both professional and daily news, magazines have been occupied more or less with Hacsiján's new method of optimization, so-called elliptical method. This article is to give a realistic picture of this circle of problems. Serving this interest it gives the algorithm and information on the effectiveness of this method as well as possibilities of application. For those who want to get deeply involved with the problems there is a list of literature and instructions.

Rezime

Novi metod u izračunavanju optimuma

U zadnjih godinu i po dana, stručno javno mnjenje, kao i dnevna štampa, mnogo se bavila, novim načinom izračunavanja optimuma, koji je razvio HAČIJAN, sa tzv. eliptičnim metodom. Cilj ovog članka je, da pruža realnu sliku o čitavoj toj problematici. U tom cilju opisuje se algoritam, daje se obavještenje o efektivnosti i mogućnosti korišćenja postupka. Za one, koji i dalje žele da se pozabave sa ovom problematikom dublje, daje se na kraju članka spisak literature i potrebna uputstva.

A TÁJÉKOZTATÁS TÁRSADALMI RENDSZERE

BEVEZETÉS

A tájékoztatás társadalmi rendszerének alapjairól szóló rezolúció a szocialista öngazgatású politikai rendszer tüzetes elemzése után és ennek következetes továbbfejlesztése céljából született meg. Tájékoztatás és megbízható adatok hiányában ugyanis nincs hathatós döntéshozatal sem. A mi politikai rendszerünk időszerű folyamatainak — társadalmasítás, döntéshozatal, illetve öngazgatás-fejlesztés — és az öngazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok, valamint a munka előtérbe helyezésének pedig egyenesen nélkülözhetetlen előfeltétele a tájékoztatás társadalmi rendszerének tökéletesítése.

Idestova kétéves már a XI. pártkongresszus dokumentumait, az 1974-es alkotmányt és a társult munka törvényét követő öngazgatási gyakorlat alapján készült tájékoztatásfejlesztési rezolúció.

Az itt ismertetett kutatás arra kívánt fényt deríteni, hogy a tájékoztatási rezolúció mennyiben képezi reális alapját a tájékoztatás továbbfejlesztésének, és hogy a rezolúció alkalmazása milyen eredménnyel járt a társultmunka-szervezetekben, valamint a helyi közösségekben. Ezen ismeretek nélkül ugyanis nehéz volna határozott álláspontra helyezkedni a tájékoztatás továbbfejlesztését és társadalmasítását illetően.

A tájékoztatás társadalmi rendszere meglehetősen intézményesített, a JSZSZK alkotmánya pedig csak a kereteit szabja meg. Társadalmi munkának egy viszonylag fejlett gyakorlata van már a normatív és öngazgatási szabályzásban ezen a téren. A rezolúció ellenére azonban még mindig hatályban vannak az idevágó törvényeink is. Ilyenek pl. az adatgyűjtő, -feldolgozó, majd az adatokat közlő intézményekre — statisztikai intézetek, Társadalmi Könyvviteli Szolgálat, Jugoszláv Nemzeti Bank — vonatkozó törvények és szabályok, a társult munka törvénye stb. A rezolúció alkalmazásának és visszhangjának vizsgálatakor figyelembe kell venni mindezt, hogy tisztán lássuk a következőket: mi vált

valóra a tájékoztatási rezolúció célkitűzéseiből, és milyen a társadalmi gyakorlat. Vonatkozik pedig ez elsősorban a tájékoztatás társadalmi rendszerének irányítására, illetve öngazgatású szocialista arculatának a kialakítására.

I.

TUDNIVALÓK A TÁJÉKOZTATÁS TÁRSADALMI RENDSZERÉRŐL ÉS A TÁJÉKOZTATÁSI REZOLÚCIÓRÓL

Az Országos Újságíró Intézet kutatásaiból kitűnik, hogy a Szövetségi Képviselőház tájékoztatási rezolúcióját még alig ismerik és alkalmazzák a dolgozók és polgárok a társultmunka-szervezetek, a helyi közösségek, egyéb öngazgatási szervezetek és közösségek, a társadalmi-politikai közösségek és szervezetek. A társultmunka-szervezeti és a helyi közösségi aktivistáknak pl. csak a 28,9%-a szerzett tudomást a rezolúcióról az összejöveteleken, a 13,6%-uk írásban kapta kézhez, a körkérdéssel felöltek egy harmada pedig felelni sem tudott a kérdésre. Valamivel jobb a helyzet a társultmunka-szervezetekben. Ezeknek a 72%-ában a tömegtájékoztatási eszközökből értesültek a rezolúcióról. A társultmunka-szervezeteknek csak a 9%-ában tanulmányozták át, 10%-ukban pedig nem ismerik a dolgozók a tájékoztatási rezolúciót.

A tájékoztatási rezolúció legfőbb érdeme, hogy első ízben határozta meg teljes egészében a tájékoztatás társadalmi rendszerének fejlődési irányát, tudatosította jelentőségét a szocialista öngazgatású politikai rendszerben és utat nyitott intézményesítési folyamatának. Ugyancsak a rezolúció mozgósította a Szocialista Szövetséget is arra, hogy a helyi közösségekben felvesse a tájékoztatás társadalmi rendszerének fejlesztését. A községekben és a helyi közösségekben az ankét részvevőinek az 50%-a több ízben is foglalkozott a tájékoztatási rezolúcióval, ha pedig csak azokat vesszük tekintetbe, akik legalább egyszer áttanulmányozták, akkor a helyi közösségi polgároknak legalább a két harmada bepillantást nyert a rezolúcióba.

A tájékoztatási rezolúció előkészítése és alkalmazása folyamán, kiváltképp pedig a társadalmi-politikai közösségek törvényhozási szabályaira vonatkozó kitételeiben számtalan olyan kérdés vetődött fel, amelyek megoldása szoros összefüggésben áll a tájékoztatás társadalmi rendszerének fejlesztésével. Ezzel sokat foglalkoztunk, szakvélemények és tudományos értekezések raglalták őket. A közelmúltban nagyszámú szerző foglalkozott a kérdéssel. (Lásd az írásunkhoz mellékelt szakirodalmat és forrásmunkát!)

II.

A TÁRSULT MUNKA TÁJÉKOZTATÁSÁNAK TÁRSADALMI RENDSZERE

Az elemzések arra utalnak, hogy a társult munka tájékoztatása jobbra a dolgozók élet- és munkakörülményeivel foglalkozik, illetve, hogy ezeket a kérdéseket alaposan és körültekintően taglalja. A társult munka tájékoztatásának másik jellegzetessége, hogy még az egyazon gazdasági ágon belüli társultmunka-szervezeteknek is csak hiányos ismereteik vannak egymásról.

A tájékoztatási adatok tehát a kiterjedés nagyságával párhuzamosan csökkennek, vagyis minél nagyobb területre vonatkoznak, annál hiányosabbak.

Az illetékes szervek és szervezetek — kivéve a Társadalmi Könyvviteli Szolgálatot — ugyancsak hiányos adatokat szolgáltatnak a társultmunka-szervezeteknek.

A normatív szabályzatokra vonatkozóan nem rendelkezünk megbízható adatokkal. Nincsenek hiteles adataink arról sem, hogy pontos-e a rezolúciónak az a megállapítása, mely szerint a társult munka tájékoztatása főként a vezető struktúrák felé irányul, illetve, hogy változik-e és mennyiben ez a helyzet. Egyébként ezen terület normatív rendezése is folyamatban van.

Nemcsak a műszaki felszerelés hiányos, de a szervezési fogyatékoságok is gondot okoznak. A társult munka tájékoztatása jobbra csak a számvevőség adatszolgáltatására szorítkozik. A tájékoztatási káderek és az automatikus adatfeldolgozás ugyancsak kifogásolhatók.

A társult munka tájékoztatása tehát nagyon sok kívánnivalót hagy még maga után. Figyelemre méltó eredmények eddig csak azon a téren tapasztalhatók, amelyeket a társult munka törvénye szabályozott és szorgalmazott.

III.

A HELYI KÖZÖSSÉGEK TÁJÉKOZTATÁSA

A tájékoztatás egyik sarkalatos kérdése a dolgozók és polgárok igényeinek és érdekeinek megfelelő adatgyűjtés és -feldolgozás. Arra a kérdésre, hogy „Van-e a helyi közösségnek tájékoztatási szabályzata?“, a helyi közösségeknek csak a 9,3%-a válaszolt igenlően. Nyilvánvaló tehát, hogy nem létezik egy megbízható öngazgatási mechanizmus, amelytől a dolgozók és polgárok számonkérhetnék a hiteles adatszolgáltatást és tájékoztatást.

A körkérdéssel felölelt helyi közösségek 2,8%-ának van saját lapja, a 8,5%-ának bulletinje, 22%-uk pedig csak értesítést, röplapot és egyéb

tájékoztató szöveget nyomtat. Java részükben csupán szóbeli értesítésből áll a tájékoztatás. 30 (12,1%) helyi közösségnek lokális rádióállomása van, 43-ban (17,3%) csak szóbeli értesítés létezik, 87-ben (35,2%) pedig összejöveteleken tájékoztatják a dolgozókat és polgárokat.

A községi adatszolgáltatás és tájékoztatás ezzel szemben már sokkal jobb. A helyi közösségek két harmada elégedett a községi tájékoztatással, mert — állítása szerint — rendszeres. Amennyiben azokat is ide soroljuk, akiket csak ritkábban, időnként tájékoztatnak, akkor kitűnik, hogy az ankétalanyok 90%-a részesül községi tájékoztatásban, ami szinte kifogástalannak mondható. A tájékoztatási rezolúció és más dokumentumok is azt szorgalmazzák, hogy a dolgozókat és polgárokat a helyi közösségek értesítsék és tájékoztassák, az anyagiakról, a szolgáltatókról és egyébekről pedig a község gondoskodik. A községnek ugyanis törvényes kötelessége a zavartalan tájékoztatást biztosítani.

Arra a kérdésre, hogy „Helyi közössége milyen községi elemzéseket, jelentéseket és tájékoztatást kap a község gazdasági életének alakulásáról?”, 165 (66,5%) helyi közösség azt válaszolta, hogy rendszereset; 61 (24,6%) úgy nyilatkozott, hogy időnként; 12 (4,8%) késve; 4 (1,6%) egyáltalán nem kap; 6 (2,5%) helyi közösség pedig válasz nélkül hagyta a kérdést.

A tervezési adatokat jobbra a társult munka igényli, a helyi közösségek pedig a statisztikai és érdekközösségek szakszolgáltatának adatait használják fel fejlesztési tervükhöz. A helyi közösségek gazdaságról való tájékozódása kifogástalan, mivel két harmaduk rendszeresen vagy időnként adatközlést kap az ottani helyzetről.

Arra a kérdésre, hogy „Hiteles, kimerítő, érthető, rendszeres és időszzerű tájékoztatást kapnak-e a helyi közösségek?”, nagyon tartózkodó válaszok futottak be. Mindenesetre az is figyelemre méltó, hogy kevés az elmarasztaló felelet. Ugyanis csak egyetlenegy olyan *vélemény* volt, hogy időnként megbízhatatlanok az információk. A körkérdeés résztvevőinek 7,3%-a *hiányosnak* ítélte meg, 8,5%-a pedig *homályosnak, értelmetlennek*; 6,8%-uk *rendszeretlennek*, 15%-uk pedig *idejét múltnak* minősítette a helyi közösség informálását.

Az elmondottakból tehát az a következtetés vonható le, hogy a tájékoztatás társadalmi rendszere elérte célját, illetve megfelel eredeti rendeltetésének: tájékoztatja a helyi közösség dolgozóit és polgárait. A helyi közösség erőnyei közé soroljuk, hogy ha a község idejében és megfelelő adatokat szolgáltat, akkor a helyi közösség viszonylag ügyesen és körültekintően megszervezi a saját területén a tájékoztatást. Ez pedig elsősorban a fejlődéstervezésre és a gazdasági életre vonatkozik. Más lapra tartozik viszont a tájékoztatás öngazgatási és normatív szabályozása. Ez már kifogásolható. Az adatgyűjtés és -feldolgozás, valamint a tájékoztató anyag tartalma nem felel meg a tájékoztatási rezolúció követelményeinek.

A helyi közösségi információ tartalma

Az ankét csak a fejlesztésre és tervezésre szorítkozott, és ebből ki-tűnt, hogy a helyi közösségek 29,4%-a rendszeresen, 37,5%-a pedig csak időnként ismerteti a Társadalmi Könyvviteli Szolgálattól kapott fejlesztéstervezési adatokat. 33,1%-uk (82), illetve egy harmaduk azon-ban teljesen elhanyagolja ezt. A Nemzeti Bank publikációit és adatait 3,6%-uk használta fel rendszeresen, 37 (14,9%) csak időnként, 202 (81,5%) helyi közösség pedig egyáltalán nem kíséri figyelemmel.

A statisztikai publikációkat és adatokat rendszeresen 62 (25%), időn-ként pedig 120 (48,4%) helyi közösségben használják fel. 66 (26,6%) helyi közösség viszont tudomást sem vett a fejlődésre vonatkozó ada-tokról. Az öngazgatási érdekközösségek publikációit és adatait rend-szeresen 122 (49,2%), időnként 81 (32,6%) használta fel; 45 (18,2%) helyi közösség pedig mellőzte őket. Itt érdemes megjegyezni, hogy míg a társult munka főként a Társadalmi Könyvviteli Szolgálat adatait hasznosítja, addig a helyi közösségek inkább a statisztikáira és az ér-dekközösségeikre támaszkodnak. A gazdasági adatokat — elemzés, je-lentés, információ — a helyi közösségek kétharmada ugyancsak rend-szeresen megkapja. Az ankét, sajnos, nem tért ki arra, hogy ki szol-gáltatja ezeket az adatokat, ezért csak feltételezzük, hogy a község.

A tájékoztatási funkció ellátása a helyi közösségekben

A tájékoztatási funkció ellátása tehát kifogástalan a helyi közösségek-ben — legalábbis a saját értékelésük szerint! Arra a kérdésre ugyanis, hogy „Véleménye szerint helyi közösségében milyen fokú a döntésho-zatalt megelőző tájékoztatás?“, a következő válaszok érkeztek:

Válasz	Helyi közösségi típusok		
	Városi hely köz. %	Vegyes hely. köz. %	Falusi hely. köz.%
1	2	3	4
— A döntéshozatal előtt jól értesültek a polgárok	40,6	44,4	48,1
— Jól tájékozottak a polgárok a döntésekről	15,1	16,7	14,2
— Jól tájék. a polg. a döntések végrehajtásáról	5,6	11,1	9,4

	1	2	3	4
— Mindenről hiányos értesüléseik vannak a polgároknak		7,5	—	6,6
— Csak bizonyos kérdésekről kapnak hiányos tájékoztatást a polgárok		31,2	27,8	21,7
		100%	100%	100%

A táblázati adatokból az a következtetés vonható le, hogy a helyi közösségek minden típusánál hasonló a tájékoztatási szint és mód. A helyi közösség tájékoztatási funkciójának ellátásában jelentős szerepet játszik a községi adatszolgáltatás és informálás.

A községi információkat 128 (51,6%) helyi közösség minősíti *igaznak* (csak egyetlenegy elmarasztaló válasz van), 119 (48%) pedig nem válaszolta meg a kérdést. *Teljesnek és kimerítőnek* 108 (43,5%) helyi közösség tekinti (18-an adtak negatív választ), 122 (49,2%) helyi közösség pedig válasz nélkül hagyta a kérdést. A tájékoztatás *érthetőségére* 140 (56,6%) helyi közösség adott igenlő választ — 21 (8,5%) negatív válasszal. 57 (35%) helyi közösség nem válaszolt a kérdésre.

A községi információk *rendszerességét* 186 (76%) helyi közösség pozitívan, 17 (6,8%) pedig negatívan értékelt. 45 helyi közösség nem adott választ. Arra, hogy „Idejében kapják-e a helyi közösségek a községi információkat?” 106 (42,7%) helyi közösség igenlően válaszolt, 37 (15%) pedig tagadólag; 105 (42,3%) válasz nélkül adta vissza a kérdőívet. A válaszmegtagadás indítékát nem ismerjük ugyan, a kérdésre kapott igenlő válasz azonban elegendő a következtetés levonásához.

IV.

A TÁJÉKOZTATÁS TÁRSADALMI RENDSZERE, A FELHATALMAZOTT SZERVEK ÉS SZERVEZETEK

A szakemberek anketadatai és az utóbbi években készült idevágó szakmunkák is arról tanúskodnak, hogy a tájékoztatási rezolúció álláspontjait lényegében precízen alkalmazzák. Véggkövetkeztetésként pedig levonhatjuk, hogy a Társadalmi Könyvviteli Szolgálat kivételével a többi tájékoztatási eszköz nincs feladata magaslatán, időnként és helyenként pedig teljesen el is hanyagolja tevékenységét a helyi közösségekben és a társultmunka-szervezetekben. Nem juttatja el a szükséges adatokat a helyi közösségek polgárainak és a társultmunka-szervezetek dol-

gozóinak, holott a Társadalmi Könyvviteli Szolgálat adatszolgáltatását és annak felhasználását a társult munka törvénye is szorgalmazza.

Számtalan argumentum szól a tájékoztatási eszközök tevékenységének újrafelosztása, valamint a tájékoztatási előírások és szabályok módosítása, ill. megváltoztatása mellett. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a jelenséget — s ezt az ankét valamennyi részvevője is megerősítette —, hogy az említett szolgálatok a tájékoztatási rezolúció hatályba lépése ellenére sem eszközöltek lényeges változást korábbi adatszolgáltatásukban. Ha tehát arra számítunk, hogy a változást majd maguk a szolgálatok viszik végbe, akkor ez a változás és átalakulás aligha lesz gyors és gyökeres. A rezolúció célja, hogy a tájékoztatás társadalmi rendszerének alapítói és pénzelői aktusaikkal határozzák meg az említett szolgálatok hatáskörét, adataik és információik tartalmát, valamint munkamegosztásukat és egymás közti viszonyukat. Nem hagyhatjuk ugyanis kihasználatlanul ezeket a szolgálatokat, hisz jelentős pénzüsszegeket ruháztunk beléjük; szinte mindegyikben komputerek működnek az automatikus adatfeldolgozás végett; nagyszámú szakember tömörül bennük — hogy csak a legfontosabbakat említsük —, de ezenkívül egyéb áldozatokat is hozott a társadalom a szolgálatok zavartalan és zökkenésmentes munkája érdekében.

Ugyancsak a kutatási eredményekből világlottak ki a következők is: Ezek a szolgálatok, illetve felhatalmazott szervek és szervezetek nem tesznek eleget azon kötelességüknek sem, hogy országos viszonylatban is egy egységes informatikai rendszerbe kapcsolják a társultmunka-szervezeteket, a helyi közösségeket és a társadalmi-politikai közösségeket. Ugyanis az ankét ékesen igazolta az adat- és információcsere hiányát, holott a felhatalmazott szervek és szervezetek elsődleges feladata a tájékoztatási szubjektumok adat- és információcseréjének biztosítása. Ez a kérdés nagyfontosságú a szocialista öngazgatás politikai rendszerének zavartalan működésében, kiváltképpen pedig a küldöttrendszerben, mert a szélesebb társadalmi jelentőségű, illetve a társadalmi szervezés más szubjektumaira vonatkozó adatok nélkülözhetetlenek az öngazgatási álláspontok és érdekek egyeztetésében.

Az említett szolgálatok műszaki berendezése és káderállománya, valamint azok a tetemes összegek, melyeket hatékony funkcionálásuk érdekében kapnak a társadalomtól, nyomós okot szolgáltat arra, hogy igényesebb munkát és ténykedést várjunk tőlük; hogy a tájékoztatási rezolúcióval, az alkotmánnyal, a társult munka törvényével, valamint a társadalmi szükségletekkel összhangban alkalmazkodjanak és alakuljanak át feladatuk ellátására; s hogy a szocialista öngazgatás fejlődését kifogástalan tájékoztatással lendítsék előre.

V.

A RENDSZER TELJES EGÉSZÉNEK FUNKCIONÁLÁSA

A tájékoztatás társadalmi rendszeréről megállapítható, hogy nem tesz eleget a tájékoztatási rezolúció követelményeinek, mert nem vált a szocialista öngazgatás politikai rendszerének integrális részévé. Legalábbis erre utalnak a kutatások, illetve azok az ankétdatok, amelyek a dolgozóknak és polgároknak a tájékoztatási jogaikról, kötelességükről és felelősségükről szerzett ismereteit tükrözik. A társultmunka-szervezetekben ugyanis ezek az össz viszonyokra vonatkozó ismeretek igen hiányosak. Illusztris példája ennek, hogy az ankéttal felölelt munkaszervezeteknek csak a 20%-ában kezdeményezte a szakszervezet a tájékoztatási szabályzat kidolgozását, noha ennek megkülönböztetett figyelmet szentel a tájékoztatási rezolúció. Általában még mindig olyan vélemény uralkodik, hogy „Valaki másnak” kell megoldania a tájékoztatási problémákat, illetve hogy ez a dolgozók és polgárok passzív joga. Ha ugyanis a rezolúció azért száll síkra, hogy a tájékoztatás funkcionálásának felelőssége a felhatalmazott szervekről és szervezetekről, valamint a szakszolgálatokról a társultmunka-szervezetek, a társadalmi-politikai szervezetek és közösségek dolgozóira, a helyi közösség polgáraitra szálljon át, akkor ez a folyamat még nem haladta túl az eddigi gyakorlatot és a korábbi elévült gondolkodásmódot.

Jegyzetek

Jelen írásunk annak a kutatómunkának, illetve analízisnek a rezüméje, amelyet az Országos Kutatóintézet végzett a célból, hogy felülvizsgálja a Szövetségi Képviselőház tájékoztatási rezolúciójának kétéves alkalmazását.

1. Osnovna pitanja daljeg razvoja informacionog sistema SDK, januar 1978. SDKJ
2. Rezolucija Skupštine SFRJ o društvenom sistemu informisanja.
3. Zakon o informatici — Vajdasági Hivatalos Lap 13/75.
4. Društveni dogovor o programu razvoja informatike SAP Vojvodine za period od 1976. do 1980. godine. Vajdasági Hivatalos Lap 21/77.
5. Edvard Kardelj: Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Bgd., 1977.
6. Branko Sekulić: Informacije u sistemu upravljanja i planiranja. Praksa/1978.
7. Mr Ivan Mamučić—dr Šandor Šereš: Komunalni informacioni sistem. Novi Sad, 1978.
8. Csoportszerzők: Izgradnja informacijskog sustava SR Hrvatske. Zgb., 1976.
9. Stevan Vrebalov: Nacionalna politika u oblasti informatike. (Suština, značaj i primena informatike). Informatikai Intézet, Bgd., 1977., 112—119.

10. Anton Polajner: Uvodno izlaganje — XII jugoslovenski simpozij AOP., Zgb., 1977.
11. Batrić Jovanović: Uvodno izlaganje Rezolucija o DSI. Novi Sad, 1979. Savetovanje o DSI
12. Stevan Vrebalov: Izgradnja informacionog sistema organizacije udruženog rada na bazi standardnih modula. PPS., Novi Sad, 1977.
13. Zakon o udruženom radu. Bgd., 1977.
14. A XI. pártkongresszus dokumentumai
15. Projektiranje i izgradnja informacijskog sistema SR Hrvatske, XI jugoslovenski simpozij AOP., Zgb., 1977.
16. Prof. dr Slavko Dobrenić: Determinante i osnovni pravci projektiranja i izgradnje informatičkog sustava SR Hrvatske (tanulmány)
17. Prof. dr Stanko Turk: Determinante i osnovni pravci projektiranja i uspostavljanja kompjuterske mreže u SR Hrvatskoj (tanulmány)
18. Jerko Baković: Delovanje Službe društvenog knjigovodstva kao informacionog podsistema u zemlji s posebnim osvrtom na SR Hrvatsku
19. Društveni sistem informisanja — a Társadalmi Kérdések Szövetségi Tanácsának munkacsoportja: Josip Maderić, Andrej Jerman-Blažić, Nikola Marković és Stevan Vrebalov. 1978. május. A Szövetségi Képviselőház dokumentációja
20. Dr. Branimir Marković: Statistika i društveni sistem informisanja. Országos Statisztikai Intézet Bgd., 1981.
21. Prof. dr Slavko Dobrenić—Velimir Srića: Konceptija jedinstvenog društvenog informacionog sistema SFRJ. Zgb., 1977.
22. Milovan Sokolović: Bilans društvene reprodukcije kao osnova za informisanje radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnih ljudi u drugim samoupravnim organizacijama i društveno-političkim zajednicama. Automatikus adatfeldolgozás — XI. országos szimpozion, Zgb., 1977.
23. Mr Žarko Radeta: Informisanje udruženog rada o odnosima u društvenoj reprodukciji koje prati Služba društvenog knjigovodstva, Zgb., 1977.
24. Prof. dr Rajko Tomović: Informacioni sistem malog grada. Dometi 22/1980.
25. Stevan Vrebalov: Problemi informatike u SAP Vojvodini. Novi Sad, 1980.
26. Prof. dr Slavko Dobrenić: Elementi jedinstva informacijskog sistema Jugoslavije. A társult munka tájékoztatásnak társadalmi rendszere — XII. országos szimpozion. Zgb., 1978.
27. Stevan Vrebalov: Društveni sistem informisanja u uslovima socijalističkog samoupravljanja. — A társult munka tájékoztatásának társadalmi rendszere — XII. országos tanácskozás. Zgb., 1978.
28. Nikola Marković: Realizacija informacionog sistema. Bgd., Zgb., 1978.
29. Milutin Ciflar, dipl. ing. és magiszter Milica Lanović okl. közgazdász: Iskustvo u izgradnji komunalnog informacijskog sistema grada Zagreba i koncept daljeg razvoja.
30. Dr Nađo Balaban: Empirijsko istraživanje prioriteta u modularnoj izgradnji informacionih sistema vojvođanskih opština. Zgb., 1977.
31. Prof. dr Miodrag Petrović: Sistem naučno-tehničke informacije u SFRJ. Zgb., 1977.

32. Nikola Marković: Razvoj društvenog sistema informisanja i zadaci društveno-političkih zajednica. Novi Sad, A tájékoztatás társadalmi rendszerének tanácskozásanyaga, 1979.
33. Ljubiša Miljević: Uloga i zadaci Službe društvenog knjigovodstva u društvenom sistemu informisanja.
34. Informisanje delegacija, delegata i javnosti o pitanjima koja se razmatraju, o kojima se odlučuje u Skupštini SR BiH, Skupštine Socijalističkog Saveza BiH. Tájékoztatási komisszió, 12-021-066/70 anyag, Szarajevó, 1979. október
35. Prof. dr Ivan Mecnović: Sistem društvenog informisanja. A köztársasági és tartományi tájékoztatási szervek országos tanácskozása. Szöveggyűjtemény, Zgb., 1980.
36. Mr Laposava Vitanova: Sprovođenje rezolucije o osnovama društvenog sistema informisanja u okviru Federacije. Szöveggyűjtemény a köztársasági és tartományi tájékoztatási szervek országos tanácskozásáról, Zgb., 1980.
37. Jelena Lukić dipl. ing.—mr Božidar Adžić dipl. ing.: Razvoj društvenog sistema informisanja u SR Srbiji. Az előbbi szöveggyűjteményből.
38. Dr Branimir Marković: Metod sistema u društvenom sistemu informisanja. Szöveggyűjtemény a köztársasági és tartományi tájékoztatási szervek tanácskozásáról, Zgb., 1980.
39. Prof. dr Rajko Tomović: Informacioni sistem grada Beograda. Bgd., 1978.
40. Bosznia és Hercegovina tájékoztatási tanácskozásának szöveggyűjteménye
41. A tájékoztatás társadalmi rendszere 1978—1980. elnevezésű tanácskozás szöveggyűjteménye, Novi Sad
42. Belko Ferenc: Mesto i uloga informacijskog sistema skupnosti pokojnina-kega in invalidskega zavarovanja v družbenom sistemu informisanja. Zgb., 1980. A tájékoztatás társadalmi rendszerének tanácskozásáról.
43. Dr Marjan Remik: Zdravstveno-informacijski sistem. Zgb., 1978. XII jugoslovenski simpozij AOP
44. Milovan B. Vlajnić: és Arsenije Lukić: Pristup projektovanju zajedničkog informativnog sistema u socijalno-zdravstvenoj oblasti. Zgb., 1978. XII jugoslovenski simpozij AOP

Rezime

Društveni sistem informisanja

Ovaj rad je svojevrstan prikaz-rezime rezultata jedne šire naučnoistraživačke studije koja je pod nazivom „Analiza primene Rezolucije Skupštine SFRJ o osnovama društvenog sistema informisanja“, za potrebe SFRJ sačinjena u Jugoslovenskom institutu za novinarstvo. Autori studije su dr Zdravko Leković i Stevan Vrebalov.

U radu se analizira stanje i nivo organizovanosti društvenog sistema informisanja u udruženom radu, pre svega u osnovnim organizacijama, mesnoj zajednici i šire.

U uvodnom delu objašnjava se veza između društvenog informisanja i samoupravnog odlučivanja. Poglavlje I razrađuje i analizira podatke o *saznanju o prirudi društvenog sistema informisanja*, kao i o obaveštenosti radnika, radnih ljudi i građana o samoj Rezoluciji o društvenom sistemu informisanja.

U poglavlju II analiziraju se karakteristike društvenog sistema informisanja u udruženom radu. Dve su osnovne karakteristike: relativno visok stepen informisanosti radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i radnim organizacijama o podacima u svojoj najužoj sredini i nedovoljna dostupnost podataka i informacija o drugim organizacijama udruženog rada u okviru grane i šire.

Društveni sistem informisanja u mesnoj zajednici obrađen je u poglavlju III, a o stanju kod ovlašćenih organa i organizacija govori se u poglavlju IV.

Deo V je svojevrсни rezime jer govori o funkcionisanju društvenog sistema informisanja u celini. Zapažena je konstatacija koja proističe iz istraživanja da iako se Rezolucija zalaže da se odgovornost za funkcionisanje društvenog sistema informisanja „prenese” sa ovlašćenih organa i organizacija i specijalizovanih službi na subjekte društvene organizovanosti, odnosno na radnike, radne ljude i građane u osnovnim organizacijama udruženog rada, u mesne zajednice i drugim organima i organizacijama, društveno-političke zajednice i društvene organizacije, ovaj proces još uvek nije preovladao dosadašnju društvenu praksu i način mišljenja.

Summary

Social System of Information

This work is a sort of outline of the results achieved by a study on a scientific research: „Analysis of the Application of the Resolution of SFRY on the Basis of Social System of Information.” The work was done by the order of SFRY by the Yugoslavian Institute of Journalism. The authors are dr Zdravko Leković and Stevan Vrebalov.

The topic is analysis of the level of organization of the system of information in the associated labour, above all in the basic organizations, local communities and wider.

The introduction of this work deals with the explanation of the connection between social information and selfmanagement decisionmaking. Chapter I discusses the datas on the nature of social system of information, as well as the quantity of information that a worker or a citizen can have and the Resolutions of the social system of information. Chapter II analyses the characteristics of social system of information in the associated labour. Two major characteristics are: relatively high level of information quantity owned by workers in the basic organizations of associated labour mostly concerning their closer milieu; inaccessibility of datas and information in the other forms of associated labour of the branch and wider.

Social System of information in the local communities is treated in Chapter III, while the situation in the authorised organs and organizations is treated in Chapter IV.

Chapter V is a sort of revue because it discusses the functioning of the system of information. It's noticed that even though the Resolution supports the idea of transferring the responsibility for the functioning of the system from the authorized organs, organizations and specialised services to the workers, working people and citizens, in the basic organizations of associated labour, local communities, socio-political organizations and social organizations, this process has not yet appeared in social practice and way of thinking.

Rudhard Stollberg

A MARXISTA—LENINISTA SZOCIOLÓGIA LÉNYEGÉRŐL*

A fejlett szocialista társadalom kialakulásának folyamatait különféle társadalomtudományok vizsgálják. E kutatások politikai célkitűzései mindig egyformák. Minden alkalommal azoknak a szociális viszonyoknak a tökéletesítésére irányulnak, amelyek a szocialista társadalomra jellemzőek, s a társadalmi élet egyes területein minél hathatósabb tevékenységet fejtenek ki, mégpedig annak érdekében, hogy érvényesüljenek a párt által kitűzött feladatok. Emellett persze, minden társadalomtudomány a társadalmi élet meghatározott területére irányul, illetőleg a társadalmi fejlődés egy meghatározott részére.

A marxista—leninista szociológusokra jellemző, hogy figyelmüket egy konkrét kérdésre, a szociális jelenségek és folyamatok kölcsönös kapcsolatának elemzésére, s az eközben fellelhető összefüggésekre, a tevékenységi feltételekre, valamint törvényszerűségekre összpontosítják. Ezzel tulajdonképpen rávilágítottunk a szociológiai tudomány tárgykörére is.

A marxista—leninista szociológia olyan tudomány, amely az emberi társadalmat, a szociális (közösségi) kapcsolatok rendszerének fejlődését és struktúráját, a társadalmi formáció fejlődését és szerkezetét, valamint részterületeit, a társadalmi osztályok, csoportok és individumok által kifejtett szociális tevékenység társadalmi hajtóerőit tanulmányozza. Vizsgálja a szociális jelenségeket és folyamatokat, ezek okait és fejlődési feltételeit, s közben megkülönböztetett figyelmet szentel összefüggésükre és kölcsönös kapcsolataikra.

Egy ilyen megállapítás egyrészt felhívja a figyelmet a szociológia sajátosságára, másfelől értésünkre adja, hogy a szociológia, tekintettel vizsgálódásának tárgyára, elvont és más társadalomtudományoktól élesen elválasztható. Ez a tudományok fejlődésében, kiváltképpen a marxista—leninista társadalomtudományokban messzemenő követelménye-

* A szerző itt közölt tanulmánya a hazájában (Német DK) már közölt terjedelmes értekezésének a Létünk számára elkészített tömörített változata.

ket hagy maga után. Ennélfogva a marxista—leninista szociológia tárgyi meghatározásának megértéséhez — ha csak nagyvonalakban is — okvetlenül szükség van történelmi megvilágítására is.

Ismeretes, hogy a tudomány és a társadalom között szoros kapcsolat áll fenn. J. D. Bernal angol marxista tudománytörténész írja alapos, mindenre kiterjedő művében, hogy először is a legtöbb esetben a tudomány befolyása a társadalomra hangsúlyozódik ki a legnagyobb mértékben.² Noha e befolyás figyelmet érdemel és manapság mind nagyobb a jelentősége, (gondoljunk pl. arra, hogy a tudomány közvetlen termelőerővé vált), a fordított összefüggés nyilvánvalóbb, hiszen elsődleges változatában sokkal meggyőzőbbnek tűnik. Márpedig nemcsak a termelőerők egy meghatározott szintje, hanem a termelési viszonyok jellege is döntően határozza meg a tudomány fejlődési irányát, a tudományos tevékenység témaválasztását és gyakran azt az irányvonalat is, amelyben a felmerülő problémák megoldásának útját keresik.

Ez bizonyos mértékig a társadalomtudományokra vonatkozik. Fejlődésük az osztályharcok befolyása alatt megy végbe. Kifejezési rendszerük nemcsak a társadalmi rendszer egy bizonyos fejlődési szintjét tükrözi, hanem osztályainak és rétegeinek törvényszerűen ellentétes érdekeit is. Ezért viseli magán minden társadalomtudomány az osztályjelleget. Amiként az egyik oldalon az osztályérdekek általános fejlődési feltételt jelentenek a társadalomtudományok számára, ugyanúgy másfelől fejlődésüket és kifejezőképességüket is a konkrét társadalmi helyzet — melyben az osztály egzisztál — befolyásolja.

A marxizmus—leninizmus lényeges alkotórészeivel — a filozófiával, a politikai gazdaságtannal és a tudományos kommunizmus elméletével — feltételezi ezeket a törvényszerűségeket. Egyöntetű és zárt, tudományosan megalapozott tanként jött létre, kifejezésre juttatja a munkásosztály érdekeit és mozgósítja a munkásokat a kapitalista kizsákmányoló rend elleni harcra.

Hasonlót mondhatunk azokról a társadalomtudományokról, amelyek alapjukat (bázisukat) a marxizmus—leninizmus alkotóelemének felhasználásával képezik ki, és ezt tovább szilárdítják, mint például: a marxista—leninista gazdaságtudomány, a jogtudomány, a neveléstan, a szociálpszichológia, a szocialista munkaszervezéstan és egyebek. Ezek a szakmai tudományágak jelentős szerepet játszanak a munkásosztály történelmi szerepének megvalósításában, az ideológiai osztályösszeütközésekben és magukba foglalják az új társadalom kiépítésének feladatait, amelyek a szocialista országokban saját fejlődésük ösztönzéséül is szolgálnak.

Ebben a folyamatban új tudományágak jönnek létre. Ezenkívül úgynevezett határterületek képződnek, amelyek megbontják a hagyományos szaktudományok kereteit. Változik a tudományok tárgya és szerepe, valamint a szomszédos tudományágakhoz való viszonya is.

Hogy „a tudomány természeténél fogva minden más emberi tevékenységnél gyorsabban változik³, nem meglepő, hiszen az egyes szakterületek tárgyáról és feladatairól való vizsgálódások az utóbbi időben a tudomá-

nyos viták jelentős részét képezik, s a tudományok rendjével és rendszerével való foglalkozásra külön szakembereket képeznek ki, akik saját külön tudományágukat keltik életre: tudományt a tudományból. Ebben a folyamatban szemlélve a marxista—leninista társadalomtudományokat, megállapítható, hogy az ilyen eszmecserék, vizsgálódások száma ebben is növekszik. A szociológiára is ez vonatkozik, s ezzel kapcsolatosan a hatvanas években a folyóiratokban rengeteg cikk jelent meg, amelyek a marxista—leninista szociológia lényegével foglalkoztak, s felvetették tárgyának a marxizmus—leninizmus más alkotóelemeitől való pontos elhatárolását, s e tudomány sajátosságainak egzakt meghatározására törekedtek.

E vita középpontjában, a szociológiához és a történelmi materializmushoz való viszonyulás kérdése után, jelentőségét tekintve, az empirikus szociálkutatás kérdése áll, amely a fejlett szocialista társadalom felépítésére és megformálására vonatkozik, ezenkívül a szociológiai tanrendszer további fejlesztésének szükségessége és lehetősége, valamint egy sajátos szociológiai elmélet megalkotása, létrehozása. Ezzel egyidejűleg vita folyt a polgári szociológiával, a kommunistaellenes pozícióval való szembeszegülés ürügyén, valamint a polgári szociológia gyakorlati működésének feltárása érdekében, amely a kapitalizmus érdekeinek megőrzését és megszilárdítását hivatott elősegíteni. Erre a vitára annál inkább szükség van, mert a polgári ideológusok a marxista—leninista szociológia fejlődési folyamatának értékelésébe bele próbáltak szólni és kommentárjaikban a szociológiának a történelmi materializmustól való elválasztása mellett törtek lándzsát. Elmélkedéseikben a marxista szociológusok között támpontot kerestek egy „semleges értékű” tudomány létrehozására, a szociológiának a polgári tanrendszerek általi „meggazdagítására”, ezenkívül arra törekedtek, hogy megakadályozzák a szocialista országok szociológusait: tudományos ismereteiket ne állíthassák a pártfeladatok szolgálatába.

Ezeket a törekvéseket azonban az említett államok tudósai eleve és következetesen visszautasították. A szocialista országok szociológusai és más marxista—leninista társadalomtudósok a gyakorlati kutatótevékenység folyamatában világos és pártelvű feladatokat alkottak a tárgyalt, szóban forgó tudományág kiépítéséhez.

A marxista—leninista szociológiáról folytatott vita még nem tekinthető lezártnak. Hogy lényegét jobban megértsük, kiváltképpen pedig a szociológiának a történelmi materializmushoz fűződő kapcsolatait, foglalkoznunk kell a szociológiának a marxista—leninista felépítményen belüli kialakulásával.

Itt nem arról van szó, hogy Marx és Engels művei közül melyek tartalmaznak „szociológiai gondolatokat”, mert ezt az egységes marxista társadalomtudomány elméletére természetszerűleg is vonatkoztathatjuk. Inkább az kívánczik előtérbe, hogy Marx és Engels a materializmusnak a történelemszemléletre való alkalmazásával elsőként a *tudományos szociológiát hozták létre!* Lenin az oroszországi narodnyik (népies) tudó-

sokkal való vitája során ezt a tényt minden alkalommal nyomatékkal alá-húzta.⁴ Lenin mindenekelőtt a marxi szemléletmód megalapozottságát emelte ki, ellentétben a szubjektív polgári szociológiával, amely a társadalomról, az előrehaladásról stb. szól, de alapjai nem világosak a tudósok előtt sem. Lenin írja, hogy „Marx... megszabta határát az elképzelésnek, vagyis kimondta, hogy a társadalom az egyén mechanikai aggregátuma...”, s a szociológiát mindenekelőtt olyan alapokra helyezte, melyben a gazdasági társadalmi formációk fogalmát mint a termelőviszonyok mindenkori egységét állapítja meg, és leszögezi, hogy e társadalmi formációk fejlődése egy természetszerű történelmi folyamat”.⁵

Lenin zseniális ötletnek tartotta a materializmusnak a szociológiában való alkalmazását, amely minden szempontot figyelembe véve, mint mondja „első ízben tette lehetővé a történelmi és szociális kérdésekben való szigorúan tudományos állásfoglalást. Addig a szociológusok nem értették meg a legegyszerűbb és az eredeti (ősi) viszonyokat, kapcsolatokat sem, mint például amilyenek a termelőviszonyok, nem tudtak behatolni a tárgykörbe, s így közvetlenül a politikai-jogi formák kutatása felé fordultak, s közben elvetették azt a tényt, hogy ezek a formák az emberiség egyik vagy másik eszméjéből jöttek létre, mégpedig egy meghatározott időszakban — s abban meg is maradtak...”. A materializmus ezzel szemben felfedte az emberiség társadalmi eszméinek tulajdonképpeni forrását és rámutatott, hogy „az eszmék menete a tárgyak menetétől függ”.⁶

Lenin szerint a materialista szemléletmód azonban „más szempontból is a tudomány szintjére emelte a szociológiát. Addig a szociológusoknak nehezükre esett megkülönböztetniük a szociális jelenségek láncolatában a fontos jelenségeket a kevésbé fontosaktól (ebben rejlik egyébként a szociológiában jelentkező szubjektivizmus gyökere), és nem tudtak megfelelő tárgyilagos mércét találni ezek megkülönböztetésére. A materializmus teljesen új mércéket adott a szociológusok kezébe, s eszerint a 'termelőviszonyokat' a társadalom szerkezeteként emelte ki, továbbá lehetővé tette, hogy e viszonyokra az ismétlődésnek minden olyan általános-tudományos mércéjét alkalmazzák, amelyek használatát a szociológiában a szubjektivisták ellenezték”.⁷ E mércék hiánya Lenin szerint a polgári szociológiában a jelenségek egyszerű leírásához a nyersanyag összeállításához — tehát egy olyan előrehaladási módhoz vezet, amelyet a pozitivisták szociológiában még ma is megtalálhatunk.

Végezetül Lenin kiemeli, hogy Marx és Engels történelmi szemléletmódja azt eredményezte, hogy „először is lehetővé tette egy tudományos szociológia létrejöttének lehetőségét, mert a társadalmi viszonyoknak a termelőviszonyokra való visszavezetése és a termelőerők mindenkori helyzete szilárd alapot nyújt ahhoz, hogy a társadalmi formációk fejlődését egy természetes történelmi folyamatként mutassa be, s egy ilyen szemlélet nélkül nem lehet társadalomtudományt sem alkotni”.⁸

A materialista szemléletmódnak az általános társadalmi jelenségek és folyamatok elemzésében való alkalmazása által — kiváltképpen pedig

a kapitalista társadalmi formációk konkrét vizsgálatában — Marx és Engels a történelmi materializmust nemcsak mint elméleti-metodológiai pozíciót, vagy mint a társadalom és a társadalmi fejlődés vizsgálatának előrehaladási, fejlődési módját fejlesztette, hanem mint a társadalom általános mozgási és fejlődési törvényeinek tanát is. Marx és Engels szerint ebben az összefüggésben olyan fontos felismerések játszottak szerepet, mint például annak a bizonyossága, hogy az anyagi termelés jelenti minden társadalom létének alapját. Megalkották a gazdasági társadalmi formáció fogalmát és ezzel előkészítették a talajt a társadalomnak és fejlődési feltételeinek egy tudományos megalapozottságú vizsgálatához. Elemezték minden gazdasági társadalmi formáció általános szerkezetét és a bázis, valamint a felépítmény közötti viszonyt. Rámutattak, hogy a társadalom szociális szerkezetét elsődlegesen osztálystruktúrája által lehet meghatározni, hogy az osztályok érdekpozícióikból kiindulva az osztálytársadalomban egymással ellenséges alaphelyzetet vesznek fel, továbbá, hogy az osztályharc a társadalmi fejlődésnek a mozgatórugója és hogy ezen az osztályharcon keresztül a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti összhang is törvényszerűen megvalósul. Ezzel tulajdonképpen megvilágították a társadalmi fejlődés történelmi folyamatának okait, választ adtak arra a kérdésre is, hogy egyik társadalmat miért váltotta fel törvényszerűen a másik. Rámutattak arra, hogy a társadalmi formációknak az őrségváltása a forradalmak útján ment végbe, körvonalazták továbbá azok lényegét és történelmi típusait is. Ezáltal egyidejűleg meghatározták a történelmi haladás jellegét.

A történelem menetére hatást gyakorló objektív feltételeket és a szubjektív tényezők befolyását Marx és Engels a kölcsönhatások által mutatja be.

Ezzel szoros összefüggésben áll a néptömegek és az egyedek szerepe a történelemben, kiváltképpen abban a történelmi szerepvállalásban, amelynek során a munkásosztály és pártja egymáshoz közeledett. A személységnek a társadalom iránti viszonyát Marx és Engels úgyszintén teljes mértékben megvilágította.

A felsorolt problémakörökről való megállapítások képezik a történelmi materializmus tanrendszerét. E tanrendszer kutatja, tanulmányozza „a társadalmi mozgások és a fejlődés törvényeit és hatóerőit, a társadalmi élet összességét, s annak belső viszonyait és ellentmondásait, minden oldalát és összefüggését. A történelmi materializmus nem azokat a különleges törvényeket vizsgálja, amelyek a gazdasági, politikai vagy szellemi folyamatok egzisztenciáját és fejlődését határozzák meg, hanem a társadalom általános fejlődési törvényeit, a gazdasági társadalomformációk létrejöttének és egzisztenciájának törvényeit és fejlődésük hajtóerőit”.⁹ Ezzel tulajdonképpen egyidejűleg a történelmi materializmus és a marxista—leninista szociológia közötti kapcsolatra is rávilágítottak:

1. A történelmi materializmus a szociológia *metodológiai elméleti alapja*. A történelmi materializmus rögzíti, hogy a társadalmi jelenségek tanulmányozását *elvben milyen* tudományos megközelítési módon kell le-

folytatni. A történelmi materializmus ismeretei tartalmazzák azokat az alapvető, materialista szemléletmódból fakadó szociológiai törvényeket és kategóriákat, amelyekhez a szociológiai kutatás kapcsolódik.

2. A történelmi materializmus a társadalmi jelenségekről és folyamatokról való közlési rendszer által ennek legmagasabb általánosítási fokát mutatja be. Ezáltal megalkotja az általános szociológiai elméletet.

3. Mint általános szociológiai elmélet a történelmi materializmus sem állhat a szociológián „kívül”, tőle elhatárolva. Ismeretei az egész *marxista—leninista szociológiai felépítmény szerves részét képezik*, anélkül, hogy a történelmi materializmus ezáltal történelemfilozófiai jellegében kárt vallana és a szociológiában felbontódna.

A századforduló táján Lenin nagy érdemet szerzett azért, hogy megvédte a történelmi materializmust a korabeli polgári filozófusokkal és szociológusokkal szemben és továbbfejlesztette e szemléletmódot, mégpedig mint a társadalmi fejlődés kutatásának és közlésének elméletét, módszerét mutatva be. Az oroszországi narodnyik tudósokkal való vitája során rámutatott például a történelmi folyamat törvényének dialektikai kapcsolatára és az osztályharcok történelmi mozgatóerejére. Visszautasította a történelemvizsgálatban a szubjektivizmust, ezzel szemben kiemelte, hogy a polgári ideológusok a materialista történelemfolyamat vizsgálatát nem „tárgyilagosan közelítik” meg, hanem egyesítik a tárgyilagosság elvét a pártelvűséggel és a történelmi szükségszerűséggel.¹⁰

Marx, Engels és Lenin a történelmi materializmust mint általános szociológiai elméletet is fejlesztették, de ezt nem tették függetlenül a marxizmus—leninizmus többi alkotórészétől. Pontosabban fogalmazva: összekapcsolták a marxizmus irányelveit a tőkés termelési mód elemzésével és ezáltal feltárták e társadalmi formáció egész működési mechanizmusát. Bizonyára nem téves azt állítani, hogy például Marx Tőkéje nemcsak gazdasági, hanem egyben szociológiai mű is. Marx maga mondta, hogy ebben a művében rá akart mutatni, s le akarta leplezni a kapitalista társadalom mozgási-gazdasági törvényeit, hogy ezáltal e „mozgások természetes törvényének” nyomára bukkanjon, vagyis: egy olyan komplex szociológiai elemzést végezzen, amely a történelmi materializmusban meglévő előfeltételek után csak a tőkés társadalmi formáció gazdasági alapjának feltárása révén következhet be. Lenin, miután alaposan megismerkedett a mű szerkezetével és lényegével, ezt írta róla: „Az a döntő, hogy Marx ezzel a vázzal nem volt megelégedve, s alapvetően nem szorítkozott csak a ‚gazdaság:’ elméletre, hanem — annak ellenére, hogy a szóban forgó társadalmi formáció szerkezetét és fejlődését mindig kizárólag a termelési viszonyok által magyarázta, mégis mindenütt és mindenkor követte e termelési viszonyoknak megfelelő felépítményt, s így a ‚csontvázat’ hússal és vérral ruházta fel. A tőkének nem ezért volt olyan nagy sikere, hanem azért, mert ez a ‚német közgazdász’ által írt mű rendkívül élethűen mutatta be az olvasónak a tőkés társadalmi formációkat — mégpedig úgy, mint ahogyan azok a mindennapi életben fellelhetők: a termelési viszonyokban rejlő osztály-

antagonizmus valóságos kifejezési formáiban, a tőkésosztály urait védő polgári politikai felépítményben, valamint a szabadság, egyenlőség stb. polgári eszméi, valamint a polgári családi kapcsolatok által.”¹¹

Néhány évtizeddel később hasonlóan elemezte Lenin az imperializmust is. Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka című könyvében nem szorítkozott csupán a gazdasági vizsgálódásokra, esetleg a szabadpiacnak monopoltőkévé váló átalakulására, hanem rámutatott, hogy van egy sor következetesség, amelyek lehetővé tették az egész kor megvilágítását, s hozzájárultak a proletariátusnak a kapitalizmus megdöntéséért folytatott osztályharcához, valamint körvonalazták a szocialista-kommunista társadalom kiépítésének lehetőségét is. Későbbi műveiben Lenin mindenekelőtt Marx és Engels eszméire épített és hivatkozott, amikor a szocialista társadalmi rendről volt szó, mégpedig oly módon, ahogyan azt Marx A gothai program kritikájában leszögezte, s átfogóan fejlesztette tovább azt az alap gondolatot, amely mindig szoros összefüggésben volt a szocialista építés konkrét feladataival, az építés törvényszerűségeivel, s a kommunista társadalom első szakaszának működési módjával is. A szocialista állam szerepe, a tömegek öntudatában és tevékenységében beálló változások, a kommunista párt vezető szerepe és a szocialista társadalom más lényeges mozzanatai nem kerültek el Lenin figyelmét és rendszeresen elemezte őket, majd kutatási eredményeit közzé is tette.

Ha az elmondottakat a marxista—leninista szociológia történetére vonatkoztatjuk, akkor leszögezhetjük, hogy Marx, Engels és Lenin nemcsak az általános szociológiai elméletet fejlesztette ki, hanem a ma is létező két társadalmi formáció szociológiai elemzésének alapjait is, amely „Marx elmélete szerint egy sajátos szociális organizmust képez, s ez tulajdonképpen létrejött, működése és egy magasabb formába való átmenetele, egy másik szociális organizmusba történő átváltozása révén, sajátos szociális törvényeket követ”.¹²

A marxizmus—leninizmus klasszikusai a marxista—leninista szociológia fejlesztésében és további kiépítésében mindig az empirikus munkamódszerekhez folyamodtak. Ezért vette például Marx A tőke elemzési tárgyául korának számtalan gazdasági adatait, az angol ipari felügyelők jelentéseit, a tőkésországok gyáriparának szociális helyzetéről írt újságcikkeket stb. Hasonlóan járt el Lenin is, amikor az imperializmus elemzésén dolgozott, pontosabban A kapitalizmus fejlődése Oroszországban című könyvének írása közben. Engels korai műve: A munkásosztály helyzete Angliában, kiváló példája a szociális adatok alapos begyűjtésének és feldolgozásának, beleértve az akkori idők munkásosztálya életének sajátos megfigyelését is. Gyakran emlegetik a „munkáskérdőívet” is, amelyet annak idején Marx egy párizsi újság révén küldött szét, s amely azután bőséges anyagot szolgáltatott számára a francia munkások helyzetének megítéléséhez. A klasszikusok munkamódszere mindig az elmélet és a gyakorlat egységét demonstrálta, amelyet a szociológusok munkájában is a legfontosabb követelményként jelöltek meg.

Marx, Engels és Lenin az empirikus adatgyűjtést és feldolgozást szoros összefüggésben kezelte a mindenkori osztályharc-szituációkkal. Mindig arra törekedtek, hogy új felismeréseket szerezzenek, amelyeket empirikusan alá tudnak támasztani, s ezek a munkásosztály szociális miszsiójának megvalósulását szolgálják. A munkásosztály életfeltételeinek megismerése, amelyben a burzsoázia mint osztályellenség egzisztált, annak idején rendkívül jelentős volt a munkásosztály harcának folytatásához.

Kisebb jelentőséggel bírtak ezzel szemben azok az empirikus elemzések, amelyek a másodlagos társadalmi jelenségekre vonatkoztak, mint például a család nagyságának alakulása, a lakosságvándorlás, a lakosság különböző rétegeinek viselkedése és még sok más ezekhez hasonló körülmény. A munkásosztály szociológiája, amely egyébként az osztályharcban elméleti fegyvernek számított, nem tűzte mindenképpen és mindenekelőtt feladatául a társadalomban lejátszódó összes folyamat részletes elemzését.

Ez a helyzet azonban mégis megváltozott a kapitalizmus bukása után, mindenekelőtt Szovjet-Oroszországban, azután pedig más országokban is, amelyek a szocializmus építésének útjára léptek. Így például Lenin a szovjet hatalom első éveiben alapvetően más viszonyulást követelt a dolgozóktól a munkához és a szocialista államhoz. Ez magába foglalta például a kommunista szombat-mozgalmat, később pedig a népgazdaságban létrejött munkaversenyeket is. Olyan mértékben, ahogyan ezt a szocialista társadalmi rend meghatározta és kifejlesztette — szükség is volt minden társadalmi létszférában a szociális jelenségek és folyamatok konkrét elemzésére. A párt és állam irányító és szervező tevékenysége ezeket az elemzéseket különben is előfeltételként jelölte meg. Egy átfogó szociológiai kutatás a társadalmi fejlődés irányításának és tervezésének fontos eszköze lett.

A szocialista társadalom létrejötte és a munkásosztálynak a benne jelentkező feladatai serkentőleg hatottak a marxista—leninista szociológia további fejlődésére. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a marxista—leninista szociológia nemcsak erre korlátozódik. Azokban az országokban, melyekben még a kapitalista rendszer az uralkodó, a munkásosztálynak szüksége van az osztályharc eredményes folytatása céljából konkrét szociológiai elemzésre, például a szakszervezetek tevékenységi programjának megalkotása, vagy a maradi ideológusokkal és a monopolizációkkal való összetűzések alkalmával. S ebből a feladatkörből kiindulva a marxista—leninista szociológia tartalmaz is megfelelő ösztönzést önmaga további fejlesztéséhez.

Bizonyossággal állíthatjuk tehát, hogy a Szovjetunióban a húszas évek elején a polgárháború következményeinek eltüntetése után, majd a többi szocialista társadalomban a szocialista termelési viszonyok megszilárdítása után, a szocialista társadalom jelenségeinek és folyamatainak komplex tanulmányozása a szociológiai kutatás fellendítéséhez vezetett, egy állandó és rendszeres kutatáshoz, amely az adatszerzés és -feldolgozás

egzakt módszerére támaszkodott és továbbá tevékenységét teljes egészében a társadalmi élet fellendítésének szentelte.

A marxista—leninista szociológia fejlődési folyamata egyes országokban bizonyos mértékben különbözött. Ebben bizonyára a különböző tudományos tradíciók játszottak szerepet, valamint a szociológiának mint a társadalomtudományok alkotó részének konkrét értékelése, s a szociológusok számára előírt feladatok különbözősége is.

A szociológia fejlődése nem volt konfliktusmentes. A hatvanas évek elején megjelent szakirodalomban például gyakori a dogmatizmus, az elavult pozíciókhoz való ragaszkodás, amely nem felel meg a valós társadalmi folyamatoknak és a további célkitűzéseknek sem. Ekkor azonban még találhattunk egy elméletileg és módszertanilag eléggé indokolt alapot az empirikus szemlélődések, vizsgálódások területén. Azok a különböző állásfoglalások, amelyek a szociológia fejlődésének tekintetében a társadalomtudósoktól származtak, bizonyos háttérrel képeztek a szociológia tárgyának egzakt meghatározását illető már említett véleménykülönbségnek, továbbá a szociológia belső szerkezetét és a más tudományokhoz való viszonyát illetően is. Ez a tudományág ugyanis annyira kifejlődött, hogy összeütközésbe kerül a tudomány szerkezetére, alkatára hagyományozott renddel. Alapjában véve ez a tudományág társadalmi jelentőségét tekintve megtalálta a maga helyét, habár egzakt lényegi meghatározásának némely kérdései továbbra is vita tárgyát képezik.

A szociológia lényegi meghatározásának kérdése azzal kezdődik, hogy mit nevezhetünk „sajátos-szociológiának”, mit jelöltek meg a szociológusok a szociális jelenségek és folyamatok tanulmányozásának megközelítésében különös jellegű ismérvek? Ennélfogva ma már pontosabban megjelölhetjük a szociológia helyét a tudományok rendszerében. Persze, itt nem csupán az elméleti kérdésfeltevésről van szó. A más tudományokkal való együttműködés a szociális jelenségek és folyamatok tanulmányozása közben megköveteli a szociológusok munkamegosztáson alapuló előrehaladási-kutatási irányának világos körvonalazását is. A szociológiai kutatás nem lenne hasznos, ha úgy elemezne bizonyos jelenségeket és folyamatokat mint más tudományok. Értelmetlen lenne akkor is, ha ezeket a jelenségeket csak egy *különös* szemszögből vizsgálná és ezáltal valójában csak egy felismeréssel lenne gazdagabb. Ez nemcsak a tudományos kutatásokat érinti. V. I. Jatrov szovjet szociológus fejti ki például, hogy egy különleges (sajátos) szociológiai *gondolkodásmód*¹³ az embereket képessé teszi a szociális folyamatok jobb megértésére.

E kérdésfeltevésben sok szociológus arra a megállapításra jutott, hogy a szociológusok a *szociális jelenségek és folyamatok vizsgálatánál a maguk komplexitásának nézőpontjából indulnak ki*, ez jellemző rájuk. A szociológia ugyanis a mindenkori jelenségeknek nemcsak egy vonatkozását vizsgálja, nem külön-külön tanulmányozza a gazdasági, jogi, lélektani és más vonatkozású dolgok jelentőségét, hanem annak szociális bizonyosságát, meghatározottságát egészében véve. „Szociális komplexitáson (összességen) értjük a gazdasági, politikai, ideológiai, kulturális,

műszaki, szervezési és egyéb feltételek vagy részrendszerek kölcsönhatását egy különálló folyamat vagy a szocialista társadalom összrendszerének keretein belül, az anyagi és eszmei alkotórészek kölcsönhatását csakúgy, mint az objektív feltételek és a szubjektív tényezők kölcsönhatását is.”¹⁴

A szociológusok tehát szélesebb alapon taglalják e tudományágat, mint például egy gazdasági, jogi, pedagógiai vagy más „egyedülálló tudományos” elemzést. A szociológiai kutatás nem korlátozódik a mindenkori jelenségek egyes mozzanatainak vizsgálatára, illetve az anyagi vagy a szellemi vonatkozású terület kutatására. „A szociológiai vizsgálódás abban különbözik más konkrét vizsgálódásoktól, hogy a szociológia a szociális jelenségek közötti összefüggéseket, kapcsolatokat és viszonyokat vizsgálja, valamint ezek *kölcsönös feltételes voltát*. Ezért lép általában a társadalmi élet egyes szféráin túlra, például a gazdasági, politikai, szellemi stb. vonatkozású területekre.”¹⁵

A szociológus tipikus vizsgálódási tárgyai: a munka tartalmi megváltoztatásának jelentősége a dolgozó személyiségfejlődésében és az osztályok, rétegek egymáshoz közeledésének folyamatában; a dolgozó nő hivatásbeli, családi és a társadalmi életben vállalt szerepének kapcsolata; a munka, a szabadidő és a személyiségfejlődés közötti kölcsönhatás stb.

A szociális jelenségek kölcsönhatása, pontosabban: kölcsönös egymásra vonatkoztatottságuk. A. Meier szerint társadalmi funkciókat hoz létre, amelyek vizsgálata a szociológusok elsődleges feladatát képezi.¹⁶ Ezt a funkciót Meier szerint különböző módon lehet elemezni. Azért mégis figyelembe kell venni, hogy ez az elemzés egy konkrét jelenségnek a társadalmi összesség (egész) iránti kapcsolatát kell hogy tükrözze. A kölcsönhatást és a kölcsönös egymásra vonatkoztatottságot nem lehet tehát elkülönítve, az osztálytársadalmi fejlődési folyamatától elválasztva vizsgálni. Megállapításokkal lehet például találkozni arról is, hogy a dolgozói környezetet bizonyos elemi milyen mértékben befolyásolják a munkások szabadidő-magatartását (annak kihasználását), vagy például arról, hogy ez a szabadidő-magatartás miként hat a munkafolyamatokban zajló emberi tevékenységre. De a munkaidő-magatartást, csakúgy mint a szabadidő-magatartást a társadalmi viszonyokhoz való kölcsönös kapcsolatok által kell szemlélni, s a törvényszerűségeket, amelyek mindkettőt meghatározzák, az osztálytársadalmi fejlődési folyamat szemszögéből kell mérlegelni. Ez az osztálytársadalmi fejlődési folyamat a nevezett esetben a szocialista személyiség megformálása, amely máskülönben az osztályok és rétegek szerkezetének fejlődésével, s ezzel összhangban a szocialista társadalom gyarapodásával áll kapcsolatban. *A vizsgálódás komplexitása következőképpen magába foglalja egy szociális jelenségnek a társadalmi egészre való vonatkoztatását, s utána felteszi a kérdést: Mennyiben tükröződnek e jelenségben a meglévő társadalmi viszonyok fontos jellemzői? A szociológus ugyanis azt a kérdést vizsgálja, hogy miként lehet egy szociális jelenség a társadalom által de-*

terminálva, ha a társadalmi történet éppen e jelenség által, hatására jön létre. Pontosan egy ilyen jellegű vizsgálódási módszer által válik a magatartás és a kapcsolatok dialektikája, a rész és egész, úgymint az egyén és a közösség szociális kutatása igazságossá, tárgyilagossá.

A fenti megállapítások a szociológia tágabb jellemzéséhez vezetnek bennünket. Az osztályok, csoportok, és az egyének magatartásmódjának elemzése közben kiváltképp a *szociális jellemző foglalkoztatja* a szociológusokat. Így például a marxista—leninista szociológia vizsgálja: a munkások részvételét a vezetésben és a társadalmi fejlődés tervezésében, s erre úgy tekint, mint a munkásosztálynak — a szocializmus élcsapatának — társadalomformáló szerepére, tevékenységére. Ebben az aktivitásban megvalósulnak a szocialista társadalom működési mechanizmusának alapvető jellemző irányai. A szociológia kutatja a szocialista személyiség kialakulását, az új szocialista személyiségfejlődés történelmi folyamatát, amely tárgyilagosan szemlélve a munkásosztály társadalmi szerepének eredménye. Így például vizsgálódásának tárgyát képezi a közösért való felelősségtudat, ami egy új magatartástípus, egyben a szocialista személyiség alapvető jellemvonása, a kezdeményezőkézség szubjektív hajtóereje, amely egyidejűleg teszi érthetővé, világossá a munkásosztály és a szociális személyiség közötti kapcsolatokat. Végezetül foglalkozik még a szocialista életmóddal, a szocialista emberi létmegnyilvánulások összességével. Eközben igyekszik megválaszolni a kérdést, hogy milyen mértékben jutottak kifejezésre az ilyen szociáltipikus magatartásmódok a konkrét fejlődési szakaszokban, s vizsgálja a valós magatartásmódnak a szociáltipikussal való összeegyeztetését. A személyiségfejlődés például éppen ezért a szociológia számára egészen más, mint mondjuk, a lélektan részére, amely a személyiség kialakulása alatt az emberi *egyednek* testi és lelki fejlődése által teljes értékű személyiséggé válását érti.

Eppen ezért jellemző a szociológiai kutatásra a statisztikával való tördés, amely lehetővé teszi számunkra meghatározott jelenségek tömegességéről, kifejezési fokáról való adatgyűjtést, s a jelenségek egymás közötti kapcsolatáról való tájékozódást is.¹⁷

Ha az emberi magatartást mint a szociológia legfontosabb kutatási tárgyát említjük, akkor felmerül a kérdés: Vajon a szociológiát besorolhatjuk-e az úgynevezett „magatartás-vizsgáló tudományok” közé? Ezt a kérdést akkor lehet igenlőleg megválaszolni, ha az úgynevezett „magatartás-vizsgáló tudomány” a tudományoknak azt a területét foglalja el, amelyen belül az emberi magatartásmód vizsgálata fontos helyet tart fenn és nagy szerepet játszik. Ide sorolhatnánk például a szociológia mellett a pszichológiát (részterületeit is beleértve) és a pedagógiai tudományokat. Ezzel szemben helytelen a szociológiát egyszerűen magatartás-tudománynak vagy „szociális-magatartástannak” nevezni.

A marxista—leninista szociológia messze eltávolodik egyes polgári szociológusok magatartásmódjától, akik az emberi magatartásnak a társadalmi kontextusból való kiszabadítását és elszigetelését hangoztatják.

Mi a magatartás alatt nem kizárólag az egyedek kölcsönhatását értjük, hanem mint az adott társadalmi kapcsolatokból eredő s e viszonyokra való ráhatását szemléljük. Oszipov szovjet szociológus szerint pl. a szociológia legfőbb feladata „a társadalmi forma vizsgálata, amelyet az emberek szociális tevékenysége határoz meg, a szociális tevékenység viszont változó hatással van a forma alakulására”.¹⁸

A marxista—leninista szociológiában az egyed magatartása annyiban foglal helyet, amennyiben ezt a társadalmi viszonyok szubjektívizmusa kifejezésre juttatja. Ilyen értelemben a szociológia a magatartást nem magában vizsgálja, hanem a szociálszerkezeti viszonyok eredményeként. A magatartásmódot tehát mindig szoros összefüggésben szemléljük az adott társadalom meghatározott osztályának, szociális rétegének és csoportjainak érdekeivel és céljaival.

Az egyednek a közösségre való visszavezetése (Lenin) a marxista—leninista szociológia magvát képezi a magatartás-vizsgálatban. S ennek nemcsak általános módszertani jelentősége van. Az egyéni magatartás viszonyának elemzése a szociális osztályok tevékenységében, a társadalmi kapcsolatok fejlődésének folyamatával szemben, óriási gyakorlati fontossággal bír.

Ha például a szocialista munkaverseny fejlődését vagy az üzemi munkafegyelmet elemezzük, esetleg a munkásosztálynak a lakóterületén kifejtett politikai tevékenységét, akkor elvben ki kellene vizsgálni a kérdést: Mennyiben fogják fel a munkások saját magatartásuk szociális jellegét és miként tudnak ennek megfelelően eljárni, viselkedni? Azoknak a tényezőknél a vizsgálata, amelyek itt közvetlen hatással vannak, fontos előfeltételt képez a politikai-ideológiai munka megformálásánál.

Egy sajátosság, amely a szociológiát más társadalomtudománytól gyakran megkülönbözteti: az empirikus kutatás óriási jelentősége. Eközben a tény(adat)-szerzési módszerekre (megfigyelés, körkérdés, kísérlet stb.) utalnak, amelyek a szociológiai kutatási folyamatban kiemelkedő szerepet játszanak. „A szociológiát nem lehet más tudományokkal összehasonlítani, egyrészt vizsgálódásának komplexitása miatt, amely az összes jelenségeket a szociális rendszerek és ezek összes változásainak összefüggésében tanulmányozza, másrészt pedig az elméleti kutatás minden egyes lépésének a rendszeres valóságkutatással történő feltétlen szükséges kapcsolatának eredményeképpen sem.”¹⁹

Az empirikus kutatás jelentősége a szociológiában tulajdonképpen tárgyának sajátosságából ered, amely magába foglalja a szociális jelenségek sajátos módon történő vizsgálatát. Amennyiben a szociológia a társadalomkutatás és a társadalomfejlődés-vizsgálat során a szemlélődés tárgyává teszi ezek részterületeit, s amennyiben ezek törvényszerűségeit is fel akarja fedni — amelyek egyébként a részterületek viszonyát a társadalmi egészhez és egymás közt is megszabják —, s ha a társadalmi kapcsolatoknak az emberi magatartással való összekötésére, egybefűzésére különös figyelmet szentelnek, akkor a szociális valóságnak egy rendkívül konkrét, az egyes részterületekre kiterjedő másolatát kell adni.

Ebben az esetben előtérbe kell helyeznie az emberi magatartás belső és külső mozgatóerőinek, például motiváltságának, elemzését.

Éppen ezért az empirikus szociológiai kutatási módszerek a szociológusok sajátos vizsgálati területévé váltak. Számptalan kiváló tankönyvet ismerünk, amely az empirikus módszerek használatához ad útmutatást. Ezt az állítást különben sem szabad egyoldalúan értelmezni, mert más tudományágak is, mint például a közgazdaságtan, empirikus adatokkal, tényekkel dolgoznak.

Ügyszintén el kell gondolkodni azon is, hogy minden tudományos kutatás egészében véve az elmélet és az empirikus gyakorlati eljárás egységét követeli meg, s az empirikus vonatkozású tudományos aktivitás csökkentése nem vezethet egy tudományos felépítmény létrehozásához.²⁰

Az empirikus kutatómunka következésképpen nem egy olyan tudományos „vonás”, amely csak a szociológiára jellemző. Az sincs rendjén, hogy a szociológiai kutatást empirikus kutatásként értelmezzük, s a szociológia szerepét empirikus adatok, tényezők gyűjtésére redukáljuk, amelyek általánosítása más tudományágak keretében történik meg. Összességében helytelen a szociológiáról mint „empirikus” tudományról beszélni. A marxista—leninista szociológia világosan lehatárolja magát a pozitivistá polgári szociológusok törekvéseitől, vagyis attól, hogy a tudományos munka empirikus vonatkozását egyoldalúan kiemeljük, a teoretikus elemzések jelentőségét pedig tagadjuk. A szociális folyamatok irányítása a fejlett szocialista társadalom alakulásának konkrét prognózisát is lehetővé teszi. A szociáltudományos elemzés eszközeinek megteremtése éppen olyan szükséges, mint maga a szociológiai elmélet továbbfejlesztése. *Az általános szociológiai elmélet alapjaira (a történelmi materializmusra) épültek sajátos szociológiai elméletek.* A marxista—leninista szociológiának a sajátos szociológiai elméletek révén való szükségyszerű gyakorlati és elméleti kiszélesítéséről az utóbbi években a szakirodalomban is vita folyik. Az az álláspont alakult ki, hogy az általános és a sajátos szociológiai elméletek különböző szintű általánosítást képeznek, s hogy okvetlenül szükséges a szociológiát mindkét szinten továbbfejlesztetni, s a két szint kapcsolatának figyelembevétele nagy jelentőségűvé válhat. Ilyen értelemben Kelle ezt írja: „*A különböző általánossági szintű szociológiai elmélet kidolgozása sürgős probléma. E feladat megoldása nélkül a szociológiát vagy elítélik, mert a konkrét tudást az általános elvekből deduktív úton származtatja, ami ellentmond a dialektika szellemének, vagy pedig csak a vizsgált tárgyak empirikus leírásával kell foglalkoznia.*”²¹

Az NDK marxista—leninista szociológusainak II. kongresszusán (1974) a következő feladatot tűzték ki célul: „Sajátos szociológiai ismerettant kell kidolgozni, továbbá sajátos szociológiai elméletet a különböző részterületek szociális szerkezetéről és fejlődéséről, következésképpen a szocialista társadalom egyes folyamatainak menetét is.”²² Ezzel pedig szertefoszlott az a nézet, mely szerint szükségesek ugyan a szo-

ciológiai kutatások, de ezeknek a vizsgálódásoknak az eredményei nem kívánnak különösebb elméleti általánosítást és rendszerezést, s közvetlenül a történelmi materializmus elméleti szintjébe illeszkednek bele.

A sajátos szociológiai elmélet fejlődése felszínre hozott egy egész sor problémát is, mint például a mércék kérdését, amelyek szerint sajátos szociológiai teóriákat kell kifejleszteni.

A fenti kérdésre a választ mind a tudomány fejlődésének logikájában, mind pedig a társadalmi gyakorlat szükségleteiben megtaláljuk. Sajátos szociológiai elméletre ott van szükség, ahol ismereteink kiegészítése a valóságban megnyilvánuló szociális folyamatok és a felettük való rendelkezés elméleti jellegű tudományos megállapítását követeli meg. Ez egyébként nem éri el az általános szociológiai elmélet szintjét, hanem a mindenkorli folyamatok általános elmélete alapján híven tükrözi időbeli lefolyását, konkrét folyamatának irányvételét, általános érvényének fokát, az itt hatással lévő konkrét tényezőket, hatékonyságuk erejét és egyebeket is. A sajátos szociológiai elméletek hozzájárulnak a szociális valóság *rendszerezett* tudományos áthatásához.

Így például a sajátos elméletek tekintetbe veszik a szocialista társadalom szociál-szerkezetének fejlődését, különösképpen pedig az osztályok és a rétegek további közeledésének folyamatait, mégpedig a munkásosztály vezető szerepének figyelembevételével. A társadalom szociál-szerkezetének elvi jelentőségét, csakúgy mint fejlődési irányát, az általános szociológiai elmélet törvénye rögzíti. A szociológiai kutatások időközben sok konkrét anyagot eredményeztek, ami lehetővé tette, hogy elméleti végkövetkeztetéseket vonjunk le országunkban e folyamat *konkrét* menetéről.

További példaként hozhatjuk fel az ellentétek megszüntetéséről szóló elméleti megállapításokat, illetve a város és a falu közötti lényeges különbséget, vagy a szocializmus előrehaladásának folyamatában a fizikai és a szellemi munka jelentőségét és a kommunista társadalmi formációba való végleges átmenet kérdését is.

A szociológia tudomány és a társadalmi gyakorlat, amely az előbbit szolgálja, nem állhat meg annál a megállapításnál, *hogy* ezek a folyamatok végbemennek, mégpedig úgy, mint az a nagy történelmi időszakok keretében lenni szokott, hanem jóval sajátosabb, szisztematikusan kidomborított elméleti jellegű megállapításokat követel.

Hasonlóan érvényes ez a társadalmi fejlődés alapvető folyamataira, mint pl. a szocialista személyiség és életmód kifejlesztésére, vagy a tudományos-műszaki fejlődésnek a munkásosztály által való megformálására stb.

Az általános elméleti alapra épülő sajátos teóriák fejlesztése a (kis) szociális csoportokról szintén kívánatos, mivel ez számunkra konkrét betekintést jelent a különféle szociális csoportok közvetítő szerepébe a társadalom és az egyed között, például: a szocialista munkaközösség, a család stb. segítségével.

A marxista—leninista szociológia fejlődését manapság a szociológus-

soknak azzal a törekvésével jellemezhetnénk, amely a történelmi materializmusból eredően a szociális törvényszerűségek konkrét kutatását lendíti előre, s ezzel egyidejűleg a szociológiai elmélet tárházát gazdagítja.

Ezzel párhuzamosan történik a szociológiai ágazati tudományok kifejlesztése. Ezek a szociológusok közötti munkamegosztás eredményeként jönnek létre, mivel a tudósok kutatói tevékenységük alatt a társadalom egy meghatározott részrendszerével vagy léterületével, különös szociális jelenségekkel és folyamatokkal, továbbá sajátos szociális vagy szociáldemográfiai csoportokkal foglalkoznak és erre szakosították magukat. Ezek a szociológiai ágazati tudományok (egyébként ilyen ágazati tudományokat minden főbb tudományos területen találhatunk) nem azonosak a sajátos szociológiai elméletekkel. A tudományos egészek megfelelően ezek a tudományágak nemcsak elméleti jellegű közléseket tartalmaznak, habár az elmélet, valamint a benne megfogalmazott törvényszerűségek és kategóriák mindenképpen a tudományág magvát képezik. Egy szociológiai ágazati tudományhoz tartoznak az empirikus és az empirikus-elméleti megállapítások (közlések) is, továbbá a szociális valóságban az egyes tényállások és összefüggések közvetlen kifejezésre juttatása. Tartalmaznak továbbá adatokat is, amelyek a tudományos érdeklődés tárgyáról való információszerzéshez szükségesek, de nem elméleti jellegűek. (Így például a munkaszociológia adatokat szolgáltat a dolgozó asszonyoknak a munkaképes korú nők számában való részese-déséről.) Az ágazati tudományok végezetül tartalmazzák még a módszertani eljárások sajátosságáról szóló közléseket, s ami rendkívül fontos, javaslatokat is, amelyek a vizsgálati objektummal összhangban lévő társadalmi feladatok gyakorlati megoldását szorgalmazzák.

A szociológiai ágazati tudományok létrejöttét a tudományos-logikai és gyakorlati követelmények segítették elő, amelyben az utóbbiak jelentős szerepet játszanak. Az ágazati szociológiákra mindenekelőtt ott van szükség, ahol a tudományos szubsztancia (egy teoretikus kifejezési rendszerrel, amely ennek a magvát képezi) a fenti értelemben szabályos módon tud fejlődni, s amely egy másik tudománnyal közvetlen kapcsolatra lép és azt kiegészíti (például az egészségügyi szociológia az egészségügyi tudomány keretében), illetve megfelel a sajátos társadalmi vezetőszervek követelményeinek. (Példaként: a kultúrszociológia tudományos ismereteket bocsát rendelkezésünkre, amelyek a művelődésügyi minisztérium számára hasznosnak bizonyulhatnak az irányítást, vezetést illetően, de kiváltképpen a döntéshozatalban.)²³

A sajátos szociológiai elméletek és az ágazati szociológiák létrejöttének folyamata természetesen egy egész sor elméleti kérdést vet fel a teóriák jellegéről, a történelmi materializmushoz való viszonyuk egzakt megállapításáról, továbbá a materializmus törvényeihez, kategóriáihoz és más tudományokhoz fűződő kapcsolatairól is. Ezeket az elméleti kérdéseket pillanatnyilag még nem tudjuk teljességgel megválaszolni, de azt leszögezhetjük, hogy mégis közléseket adnak egy fontos nézőpontról, szemléletről.

Ide tartoznak mindenekelőtt azok a megállapítások, hogy az általános és sajátos szociológiai elméletek alapvetően nem különböznek, hanem csak elvontságuk szintjét, érvényességük határát illetően. Mindkettő elvben tartalmaz törvény-közléseket, továbbá olyan kategóriákat használnak fel, amelyek ugyanarra a szociális folyamatra (illetőleg ugyanarra a szociális jelenségre) vonatkoznak. Az általános szociológiai elmélet emellett tartalmazza még az alapvető, a társadalomfejlődés szempontjából tipikus jelleget, ezzel szemben a sajátos elmélet e jellegek konkrét megvalósulásáról ad közlést. Általános jellegű például az a megállapítás, hogy a munka jellegének megváltozása által a szocializmusban a dolgozónak a munkához való hozzáállása is változik. A sajátos jelleg elméleti megállapítása például az a kijelentés, hogy a munka jellegének egyes elemei az adott időben milyen mértékben hatnak a szocialista munkamagatartás kifejlődésére és megszilárdítására.

Ebből következik, hogy a sajátos szociológiai elméletek fejlődése elképzelhetetlen az általános szociológiai teóriák nélkül. Az empirikus-elméleti közlések, teóriák, egy alacsony általánosítási fokon önmagukban sohasem érvényesülnek, csak az általános elméletekkel való összefüggésükben nyerhetik el valódi elméleti értéküket. Másfelől a sajátos elméletek az objektív valóságnak fontos és részletes tükörcképét adják, s hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az általános elméleteket konkretizálhassuk és gazdagabbá tegyük.

Másodszor: meg kell jegyeznünk, hogy a sajátos teóriákat a marxista—leninista szociológia keretén belül nem szabad kiegyenlíteni a „közepes hatótávolságú elmélettel”, mint ahogyan azt az amerikai Merton polgári szociológus egy bizonyos fogalom alapján teszi. A fentebb említett teória koncepciója (the middle range theory) tulajdonképpen a polgári szociológusok elégedetlenségét fejezi ki, s az empirikus uralkodó hatásával van összefüggésben. Az empirikus polgári szociológia lemond mind az elméleti alapozottságról, mind pedig a szociológiai vizsgálódások eredményeinek elméleti interpretációjáról. Ily módon ez a szociológia szétforgácsolódik, terméketlen marad, s nem ad választ a mai társadalmi fejlődés égető kérdéseire sem. A közepes hatótávolságú elmélet koncepciója tulajdonképpen egy kísérletet fed fel, hogy a polgári szociológiát megszabadítsa a fenti dilemmától. A szociológia elméleti értékelése azonban egyidejűleg implikálja az általános szociológiai elmélettről való lemondást, aminek a létrehozása a jelenlegi részismeretek hiányában és a módszertani nehézségek mellett nem lehetséges. Éppen ezért a „közepes hatótávolságú elmélet” nem más mint a polgári filozófia és szociológia tehetetlenségének kifejezője, amely a társadalmat lényegbeli szerkezete és fejlődési feltételei által mutatja be.

Egy további elméleti kérdés, amely a sajátos szociológiai elméletek és az ágazati kategóriák rendszere után következik. — Ha a szociológia meghatározott társadalmi jelenségekkel foglalkozik, akkor kívánatos, hogy kategóriákat állítson fel, amelyek ezekhez a jelenségekhez alkalmazkodnak. A realitást mindenkor a szociális valóság vizsgált részével

való összevetés által kell tükröznie és a kinyilatkoztatási formába egy-
ségesen bele kell illeszkednie, amely például a szociológiai ágazati tu-
dományokból fejlődött ki. Az említett szoros összefüggés az általános és
sajátos szociológiai elmélet között arra a következtetésre utal, hogy az
az összefüggés hatást képes gyakorolni, hogy: *a történelmi materializ-
mus kategóriái, úgymint törvényei is az előrehaladáshoz egy ilyen kife-
jezési rendszert teljesen feltárjanak (hozzáférhetővé tegyenek) és elemzé-
seik kiinduló- és gyűjtőpontjaként jelöljenek meg.* Csak ilyen alapon le-
hetséges a sajátos kategóriák értelemszerű fejlődése és a tanrendszerbe
való felvétele is. A marxista—leninista munkaszociológia például a tör-
ténelmi materializmus által megállapított fogalmakra: a „munka jelle-
ge”, a „munka tartalma”, a „munka társadalmi formája” stb. támasz-
kodik. Ilyen alapon a munkaszociológia a pszichológia alkalmazása és
ismeretei révén olyan kategóriákat fejlesztett ki, mint például a mun-
kához való viszonyulás, a munkával való megelégedettség, az üzemi
kapcsolatok, a munkalétkör, a fluktuációs (munkaerő-vándorlási) haj-
lam, az együttműködési munkaformák és sok más hasonló fogalom.
Ilyenképpen haladnak előre különben más ágazati tudományok képvi-
selői is.

A történelmi materializmusnak és a marxizmus—leninizmus többi
alaptudományának a feltárása a sajátos szociológiai elméletek kate-
gória-felépítménye számára természetesen *különbözőségeket eredménye-
zett a mindenkori elvonatkoztatási szintek vizsgálatában.* Vannak kate-
góriák, amelyek az általános filozófiai összefüggésben mást fejeznek ki,
mint egy konkrét szociális jelenséggel való összefüggésben. Így például
a szovjet munkapszichológusok rámutatnak, hogy az „anyagiszellemi”
fogalompárt nem lehet minden további nélkül az emberek munkára való
motiváltságának megállapításánál alkalmazni.²⁴

A szociológiai kategóriáknak a mindenkori elvonatkoztatási szintek
sajátosságaival való összeegyeztetési problémája (az általános elmélettől
az empirikus anyagig) és az egymáshoz való viszonyuknak a feltárása
a marxista—leninista szociológusok jelentős elméleti feladata, amelynek
egyébként nagy jelentősége van például a véleménykutatásban.

Az említett szociológiai szerkezet segítségével esetenként meg lehet
összességében is válaszolni a felvetett kérdéseket, annak ellenére, hogy
a marxista—leninista szociológia alkalmazott vagy alaptudomány-e. Fi-
lozófiai méreteiben és általános szociológiai elméletként (beleértve a
módszertant is), a szociológia mindenképpen alaptudomány. Az ágazati
szociológusok ezzel szemben feloldják a közvetlen összefüggést a szocia-
lista társadalom fejlődésének gyakorlati megoldásával kapcsolatosan. A
kultúrszociológiát, a város-szociológiát és más sajátos tanokat alkalma-
zott tudományoknak tekinthetjük. Ez a körülmény nem hozza szoros
kapcsolatba azt a problémát, amely az általános és sajátos szociológiai
elméletek között fennáll.

A társadalomtudományok ilyen jellegű felosztása olykor ellenvetést
fakaszt.²⁵ A társadalmi kutatásszervezés szempontjából azonban célsze-

rűnek tűnik. Az is nyilvánvaló, hogy a szocialista kutatócsoportok tevékenysége például a szocialista gyárparban más jellegű, mint az, amelyik tudományos tartalmat nyújt az intézményekben (habár itt az alkalmazott kutatás bizonyos szerepet játszik). A marxista—leninista szociológia valós fejlődési problémája abban áll, hogy még mindig nem sikerült az alkalmazott kutatás eredményeit elméletileg pontosan általánosítani és az általános szociológiai elmélettel összekapcsolni. Joggal bírálta ezért Kedrov a szociológiai tevékenységnek az egyszerű ténymegállapításra való szorítkozását, amely alapvetően hibás volta mellett kapcsolatban áll a szociológia alkalmazott jellegének túlhangsúlyozásával és alapvető szerepének lebecsülésével.²⁶

Éppen ezért az elméleti részterületekkel szoros összefüggésben áll a marxista—leninista szociológia egy lényeges ismérve. Mint ahogyan egyfelől a sajátos szociológiai teóriák csak a történelmi materializmusra alapozva épülnek ki tudományos módon, ugyanúgy a történelmi materializmusnak szüksége van az ágazati szociológiák kutatásaira, mégpedig saját szociológiai elmélete tanrendszerének tökéletesítése céljából.²⁷ A történelmi materializmus mint általános szociológiai elmélet és a sajátos szociológiai teóriák végül egy egységet alkotnak. Ebben mutatkozik meg különbözősége is az úgynevezett „köttőjel-szociológiákkal” szemben, amelyek a polgári szociológia részét képezik, s hiányzik belőlük az általános elméleti tudományos alapozottság.

Az utolsó kérdések között merül fel a szociológia helyének meghatározása a marxizmus—leninizmus általános felépítményében és a különféle egyedi tudományokban. E kérdést illetően a marxista—leninista társadalomtudósok közötti vita még nem zárult le. A következő megállapításokkal találkozhatunk: a marxista—leninista szociológia a marxizmus—leninizmus összrendszerében integrálódott. A marxista—leninista szociológia a marxizmus—leninizmus filozófiájára támaszkodik, továbbá a dialektikus és történelmi materializmusra, miközben a történelmi materializmus egyidejűleg általános elméletét és metodológiai kiindulási bázisát is kifejezésre juttatja, mint ahogyan azt több ízben is kifejtettük.

A marxista—leninista szociológia távlatokban rámutat a tudományos kommunizmussal való kapcsolatára is, amely tárgya (szűkebb értelemben) „a kommunista társadalom létrejöttének, formálódásának és fejlődésének szociálpolitikai törvényszerűsége, pontosabban ennek kutatása”.²⁸ Felhasználja a tudományos kommunizmus megállapításait a szocialista-kommunista társadalom jellegéről, és ezek fejlődésének egyes részeit saját kutatásainak alapjául veszi, másrészt: ezen kutatási sikerek által gazdagítja a tudományos kommunizmust. Rendkívül fontos tehát fejleszteni az együttműködést a két tudományág között. S ezzel egyidejűleg létrejönnek a két tudományág érintkezési pontjainak egzakt meghatározásához szükséges előfeltételek is.²⁹

Kétségkívül szoros kapcsolat áll fenn a szociológia és a politikai gazdaságtan között is — a marxizmus—leninizmus keretén belül. A marxista—leninista politikai gazdaságtan erői közé sorolhatjuk szociológiai

megalapozottságát, amely a Marx és Engels tanaira alapozódik: „A gazdaságtan nem a tárgyról értekezik, hanem a személyi kapcsolatokról, végső fokon az osztályok közötti kapcsolatokról is, s ezek a kapcsolatok állandóan összefüggésben vannak a tárgyakkal és tárgyként is nyilvánulnak meg.”³⁰ Fordítva: a marxista—leninista szociológia erényei közé tartozik gazdasági megalapozottsága, ami abból ered, hogy minden társadalom és egyes társadalmi folyamat tudományos elemzése megköveteli a társadalom szociál-gazdasági bázisának lényegi kutatását is. Meg kell azt is említeni, hogy több szociológiai kutatáshoz hazánkban a releváns gazdasági problémák (a munka-, az agrár- és az iparszociológia keretein belül) a szociológusoktól szolid gazdasági ismereteket kívánnak, s hogy a közgazdaságnak is alapos szociológiai ismeretekre van szükségük.³¹ *A szociológiának a marxizmus—leninizmusba való besorolása megjelöli osztályjellegét: mint a munkásosztály eszközét*, ugyanígy tudományosságát is, s így tulajdonképpen létrehozza elvi antitezisét a polgári szociológiákkal szemben.

Ezek a megállapítások érvényesek a marxista—leninista szociológiára együttvéve is. Azt azonban mégis meg kell jegyezni, hogy a szociológia egyes részelemei többszörös összeköttetésben állnak más tudományágakkal. Mint ahogyan említettük: a szociológia által megszerzett és rendszerezett kutatási eredmények gazdagítják a többi tudományágat is, mindenekelőtt pedig a társadalomtudományokat. Ezért jön létre mindig szoros együttműködés egyfelől a szociológusok, másfelől pedig a közgazdászok, jogtudósok, pedagógusok, nyelvészek, építészek, művelődés-történészek stb. között. Ugyanakkor a szociológia is hasznos hűz más tudományágak ismereteiből, mint például az etnológia vagy a demográfiai kutatásokból, vagy a marxista—leninista szociálpszichológiai ismeretekből, amelyek a szociális csoportok együttműködési és kommunikációs problémáiról tudósítanak, s az ember személyiségfejlődésének kutatásáról is, tehát olyan tárgyat vizsgál ez az ágazat, amely szociológiai szempontból is jelentős.

A szociológiai tudományágak vagy az általános szociológia és más tudományágak közötti kapcsolatok egzakt ábrázolása, s mindenkori tárgyának pontos körülhatárolása már kevésbé célszerű. Mint ahogyan a tudományos fejlődés történelmi folyamatában a különféle tudományos területek gyakran kölcsönösen érintik (áthatják) egymást, s így a történelmi folyamat egy munkamegosztáshoz vezet, amely végül lehetővé teszi egyes területek világos körülhatárolását.³² A marxista—leninista szociológia kifejlődésének sajátosságai lehetetlenné teszik egy kérdés világos eldöntését: vajon a szociológia egy úgynevezett „egyedi tudomány”, vagy pedig a tudományokon, kiváltképpen pedig a társadalomtudományokon belül van úgynevezett átterjedő(ható) szerepe? Ha a marxista—leninista szociológiát egységként szemléljük vagy mint „a társadalom és területeinek fejlődési-szerkezeti törvényeinek szisztematikus, rendszerezett tudományát”,³³ akkor más társadalomtudományok mellett a szociológia kétségkívül alapvető jelleget visel magán.

A szociológiai elméleteknek és ismereteknek a sajátos társadalomtudományokban való integrációja (például a nevelésszociológiának a pedagógiai tudományokban a szociológiát mégis „egyenrangúvá” teszi más tudományokkal. Így a szociológia összességében, mindig egy sajátos, konkrétan körvonalazott helyet foglal el a marxista—leninista tudományok között.

Fordította Kisimre Ferenc

Jegyzetek

- ¹ Az alábbi tanulmány egy része a Marxista—leninista szociológia alapjai című tankönyvnek, amely G. Assman és R. Stollberg tollából a berlini Dietz Kiadó jelentetett meg 1979-ben.
- ² J. D. Bernal: Die Wissenschaft in der Gesellschaft. Berlin, 1967., 27. old.
- ³ Ugyanott.
- ⁴ V. I. Lenin: Kik a „nép barátai” és hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen? Lenin művei, I. kötet.
- ⁵ Uo. 133. old.
- ⁶ Uo. 129. old.
- ⁷ Uo. 130. old.
- ⁸ Uo. Vö. Lenin recenzióját Karl Kautsky: Bernstein und das sozialdemokratische Program. Ellenkritika. Lenin kiemeli, hogy minden kísérlet, amely a marxista módszerektől el akar szakadni, azt jelenti, hogy a történelmi folyamatok törvényszerűségének és szükségességének eszméit adta fel, s elveti egy tudományos szociológia megalapozásának kísérletét. (Lenin művei, IV. kötet, 188. old.)
- ⁹ A marxista—leninista filozófia alapjainak közlönye (oroszról vett fordítás), Dietz-Verlag, Berlin, 1971., 256. old.
- ¹⁰ V. I. Lenin: A népiség gazdasági tartalma és ennek bírálata Struve úr könyvében. Lenin művei, I. kötet, 414. old.
- ¹¹ Marx K.: A tőke első kiadásához írt előszóból. Marx—Engels művei, 23. kötet, 15—16. old.
- ¹² Kik a „nép barátai”, s hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen? Lenin művei I. kötet, 132. old.
- ¹³ V. I. Lenin: A gazdasági tartalom . . . Lenin művei, 1. kötet, 424—425. old.
- ¹⁴ Lityerturnaja Gazeta, 9/1968.
- ¹⁵ Szociológia a szocializmusban, Berlin, 1970., 40. old.
- ¹⁶ D. M. Ugrinovič: idézi A. Širacky—K. Rycarik: A marxista szociológiai elmélet szerkezetének vitás kérdései című művét. Sociologický časopis, 6/1971., 581. old.
- ¹⁷ „A társadalmi funkciók kifejezésre juttatják a szociális folyamatok kölcsönös egymásra vonatkoztatottságát. Tárnyilagos tevékenységet (működést) ábrázolnak, amelyek a szociális szerkezetből, például a társadalom osztálykapcsolatainak rendszeréből másokra (például a nevelési rendszerre) vezethetők át.” (Soziologie des Bildungswesen, Berlin, 1974., 24. old.)
- ¹⁸ A szociológiának egy ilyen munkamódja nem zárja ki, hogy az emberek egyéni életterületeiben is készüljenek tanulmányok (például az úgynevezett eseti-tanulmányok). Ezek végső soron mindig a szociál-ti-

- pikus magatartásmód fejlődési szintjéről és fejlődési problémáiról adnak általánosságban számot.
- ¹⁹ G. V. Oszipov: Sociologija kak nauka. Socialnija isledovanija, 2. kötet, Moszkva 1968., 39. old. Vö. E. Hahn: Theoretische Aspekte der soziologischen Erkenntnis. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1/1966. Hahn itt kifejezésre juttatja, hogy a magatartás szociológiai elemzését úgy kell értelmeznünk, mint a magatartás szociális feltételeinek és következetes céljainak vizsgálatát, s a csoportok és az egyedek valós magatartását szociális megjelenési formájának kapcsolatában. (28, 30. old.)
- ²⁰ Die tschechoslowakische Gesellschaft, Bratislava 1969., 10. old.
- ²¹ Vö. E. Hahn: Historischer Materialismus und marxistische Soziologie, Berlin, 1968, 4. fejezet.
- ²² W. S. Kelle: A társadalomtudomány szerepe a szociális folyamatok irányításában. Sowjetwissenschaft (Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge) 10. füzet, 1974., 1017. old.
- ²³ R. Weidig: A marxista—leninista szociológiai kutatás feladatai az NDK-ban. Deutsche Zeitschrift der Philosophie, 2/1974., 136. old.
- ²⁴ Ez a megállapítás nem jelenti azt, hogy a különböző ágazati szociológiák létrehozása iránti követelmény helyes lenne. Az említett követelmények mellett szükség van egy bizonyos mértékű kutatási tapasztalatra, s ennek megfelelő elméleti szubsztanciára is, hogy egy sajátos tudományos tanrendszert alapozzunk meg.
- ²⁵ Szerzőcsoport: Der Mensch und seine Arbeit, 51. old.
- ²⁶ I. A. Maisel: Der Kommunismus und die Umwandlung der Wissenschaft in eine unmittelbare Produktivkraft. Moszkva, 1963., 55. old. (orosz nyelven)
- ²⁷ „Minden tudománypolitikának alapul kell vennie a kölcsönös kapcsolatok logikáját a különböző szerkezetű tudományos kutatásokban. Nyilvánvaló, hogy például az alkalmazott kutatás tervezése és pénzelése egészen más elvi elbírálásban részesül, mint az alapvető kutatások tervezése és pénzelése. Az is nyilvánvaló, hogy a tudományos kutatóintézetekben egészen más a viszony a tudósok és a kisegítő személyzet (asszisztensek), a munkatársak és az experimentális bázis, a szervező struktúra stb. között, mint például egy ágazati intézményben vagy gyári laboratóriumban.” G. N. Volkov: Soziologie der Wissenschaft, Berlin 1970., 727. old.
- ²⁸ B. M. Kedrov: Das Verhältnis von fundamentalen und angewandten Wissenschaften. Sowjetwissenschaft (Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge) 6/1973., 655. old.
- ²⁹ W. S. Kelle rámutat arra, hogy a történelmi materializmus is további fejlődésre vár, hogy ezáltal általános szociológiai elméletének funkciója még igazságosabb legyen. (Kelle: Die Struktur der marxistisch-leninistischen soziologischen Theorie. Deutsche Zeitschrift für Philosophie 9/1974., 1051. old.)
- ³⁰ Lehrbuch Wissenschaftlicher Kommunismus, Berlin 1972. (Oroszból vett fordítás) 11. old. Figyelembe kell venni, hogy a „szociál-politikai törvényszerűségeken” szűkebb értelemben nem szociálpolitikát értünk. Ez inkább a szocialista-kommunista társadalom kiépítésének törvényszerűségeit mutatja be, amely egy meghatározott, a munkásosztály

és a szocialista állam pártpolitikájának a társadalmi fejlődés érdekében kialakult irányvétele révén valósul meg.

- ³¹ A marxista—leninista szociológia és a tudományos kommunizmus kapcsolatáról szóló különféle álláspontok összegegyeztetése érdekében vö. O. N. Trubzyn: Diskussion über methodologische Probleme des Wissenschaftlichen Kommunismus. Sowjetwissenschaft (Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge) 12/1971., 1315. old.
- ³² Engels: Recenzió Marx: Zur Kritik der politischen Ökonomie című munkájához. Marx—Engels művei, 13. kötet, 476. old.
- ³³ Vö. Puschmann: Politische Ökonomie und marxistisch-leninistische Soziologie. Wirtschaftswissenschaft 2/1969. Bauch—Rejholec: Die Zusammenarbeit und Integration der Wissenschaften am Beispiel der Wissenschaftszweige Soziologie und Ökonomie. Ekonomický časopis, Bratislava 4/1971.
- ³⁴ W. Belke—H. Brauer itt egy általános problémát lát. Ezt írják: „A jelenlegi (mai) ismeretanyagunk még nem alkalmas arra, hogy a tudományok megfelelő besorolását adjuk, amely eleget tenne a sokoldalú és szerteágazó követelményeknek.” (Zur Klassifizierung der Wissenschaften. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 4/1973., 466. old.)
- ³⁵ Meier A.: Soziologie des Bildungswesens, 341. old.

Rezime

Suština marksističko-lenjinističke sociologije

Profesor dr Rudhard Stollberg, šef katedre za sociologiju na univerzitetu a Halleu (NDR) u ovoj studiji piše o suštini marksističko-lenjinističke sociologije.

U prvom delu svoga izlaganja profesor Stollberg osvrće se na istorijat postanka marksističko-lenjinističke sociologije. Piše o istorijskim pretpostavkama njenog nastanka, o njenim vezama sa istorijskim materijalizmom, sa empirijskim istraživanjima i o sukobima sa građanskim teoretičarima sociologije. On navodi na primer da Marks i Engels putem primene istorijskog materijalizma na istorijsko gledanje sveta kao prvo sačinili naučni socijalizam! Nastavlja: Lenjin je držao genijalnim tu ideju da su naučnici primenili materijalizam u sociologiji, jer su ovako prvi put mogli strogo naučne stavove postaviti u raznim istorijskim i socijalnim pitanjima.

Autor u nastavku piše i o tome da su Marks i Engels doprineli da nastaje mogućnost izgradnje naučne sociologije, uzeći u obzir i društvene odnose i privredne odnose u nastanku društvenih formacija.

Daje pregled veza između istorijskog materijalizma i marksističko-lenjinističke sociologije. Ukazuje na svrsishodnost saradnje između te dve naučne grane, kao i rezultate (praktičnog karaktera) nastale u pomenutoj saradnji.

Profesor Stollberg zatim piše o metodama Marksa i Engelsa u izgradnji socijalističke sociologije — o metodama empirizma, o odnosima između raznih naučnih disciplina i sociologije kao njenih tzv. „Zweig-disziplinen” — granske oblasti sociologije.

Na kraju zaključuje da je sociologija u celini uvek zauzimala jednu specifičnu, konkretno uobličenu poziciju u zajednici marksističko-lenjinističkih naučnih disciplina.

Summary

The Essence of Marxist-Leninistic Sociology

The author, professor dr. Rudhard Stollberg, department chairman of sociology on the University of Halle (GDR), discusses the essence of Marxist-Leninistic sociology.

The first part of the discussion is dealing with the beginnings of Marxist-Leninistic sociology. The author writes about the historical suppositions of its genesis, connections with historical materialism, empiric explorations and its conflicts with middle-class theoreticians. The author mentions that Marx and Engels, applying the historical materialism to the historical observation of the world created scientific socialism! Going on he says: Lenin found this idea ingenious because this way it becomes possible to build scientific postures when treating different historical and social questions.

The author further on writes about Marxes and Engels' contribution to the creation of scientific sociology by considering both social and economical relations at the genesis of social formations.

Professor Stollberg also writes about the methods used by Marx and Engels when creating socialistic sociology — the empiric methods, the relations between different scientific disciplines and sociology as well as different spheres' of sociology called „zweigdisziplinen“.

At the end the author makes a conclusion that sociology has always taken a specific positions in the unity of Marxist-Leninistic scientific disciplines.

A SZÁMÍTÓGÉPES ADATFELDOLGOZÁS ALKALMAZÁSA A KÖNYVTÁRAKBAN

A számítógépes könyvtári adatfeldolgozás és információkeresés gyakorlati bemutatását Jugoszláviában először a Könyvtárosok Tartományi Szövetsége évi közgyűlésének résztvevői láthatták ez év április 22-én a Szabadkai Közgazdasági Karon. Részletes elméleti ismertetés után a jelenlevők megtekinthették, hogyan lehet terminál segítségével párbeszédet folytatni a számítógéppel, azaz hogyan lehet választ kapni a könyvtári állomány adataira vonatkozó kérdésekre.

Az automatikus adatfeldolgozás módszerének könnyebb megértése és az összehasonlítás végett fontosnak tartom a klasszikus könyvtári adatfeldolgozás és adatkeresés módszerének bemutatását is a Közgazdasági Kar könyvtárának példáján keresztül.

Az érdeklődő e könyvtár szakirodalmához a szerzői életrajzi, földrajzi leltárszámi és tárgyi katalógusok segítségével juthat hozzá. A tárgyi katalógus egyike a legfontosabbaknak, mert lehetőséget nyújt a szakirodalom téma szerinti áttekintésére. Például, ha valakit a mezőgazdaság érdekel, e katalógusból tudomást szerezhet a témakörbe tartozó könyvek és folyóiratcikkek szerzőjéről, címéről, arról, hogy hol és mikor jelentek meg és a leltárszámáról, ami alapján a könyvet vagy folyóiratot ki lehet keresni. Ezenkívül a mű rövid tartalma is leolvasható a katalóguskártyáról.

A tárgyi katalógus egy klasszifikációs séma alapján alakult ki, amely ma kb. 2500 közgazdasággal kapcsolatos címszót és jelentős számú alcímszót ölel fel. Ez azt jelenti, hogy a könyvek és folyóiratcikkek tartalmuk szerint megközelítőleg 2500 fő témakörbe csoportosíthatók.

A könyvállomány gyarapodásával és a folyóiratcikkek feldolgozásának következtében rohamosan nő e könyvtár katalóguslapjainak száma és ezzel együtt a tárgyi katalógus is, mely ma kb. 250—300 000 katalóguslapot tartalmaz. A feldolgozás folyamán újabbnál újabb címszavak jelentkeznek, többnyire olyan fogalmak, amelyek társadalmi és gazdasági életünk fejlődésével kapcsolatosak.

Így kérdéssé válik a katalógus elhelyezése, mert a katalógusszekrények sok helyet foglalnak el. Ugyanakkor egy-egy címszó alá olyan sok katalóguskártya kerül, hogy az információkeresés e módszere sok időt és türelmet igényel.

Emellett a tárgyi katalógus nem teszi lehetővé a könyvtári szakirodalom részletesebb szelektálását, mivel egy-egy címszón belül meglehetősen heterogén anyag gyűlhet össze.

Korunk egyik tipikus jellemzője az információáradat. Egyes felmérések szerint napjainkban a világon percenként kb. 2000 könyv, folyóirat, napi- vagy hetilap és egyéb publikáció jelenik meg. Terjedelmük meghaladja az egymillió oldalt. Ez lehetetlenné teszi, hogy egy bizonyos tudományos terület iránt érdeklődő kutatónak teljes áttekintése legyen az előző munkákról. A klasszikus információkereséssel a tudományos dolgozók és kutatók rengeteg időt fecsérnek anyaggyűjtésre, s ezt egyedül az automatikus adatfeldolgozás oldhatja meg.

A számítógép alkalmazásával feleslegessé válnak a katalógusok. Ahhoz, hogy a számítógépes adatfeldolgozás és adatkeresés funkcionálhasson, a számítógépen és a szakembereken kívül egy tezaurusz is szükséges. A tezaurusz a fogalmak olyan szabályozott, változtatható szótára, amely feltünteti a fogalmak közötti legfontosabb szemantikai összefüggéseket. Fő rendeltetése az információfeldolgozás és -keresés. A tezauruszban a fogalmak lexikai egység formájában jelennek meg. A lexikai egység lehet szakkifejezés, szakkifejezések kombinációja, tulajdonnév, márkanév, rövidítés stb. Szerepét tekintve a lexikai egység lehet deskriptor vagy nemdeskriptor. A deskriptor közvetlenül, a nemdeskriptor pedig a deskriptor közvetítésével alkalmazható az információk feldolgozására és keresésére. Ez tulajdonképpen a preferenciális kapcsolatot a deskriptor és a nemdeskriptor között.

A deskriptorok közötti kapcsolat lehet hierarchikus és asszociatív. A hierarchikus kapcsolat alá- és fölérendeltséget jelent. A fölérendelt deskriptor tágabb, az alárendelt pedig szűkebb fogalmat jelent.

Az asszociatív kapcsolat két hasonló deskriptor között jöhet létre.

A tezauruszban feltüntetett minden egyes kapcsolat inverzének (fordítottjának) is meg kell jelennie.

E kapcsolatok precíz megjelölése nagyon fontos, mert az információkeresés alkalmával a számítógép ez alapján tudja az érdeklődőt tágabb, szűkebb vagy hasonló témakörre utalni.

A tezauruszról még két dolgot szükséges elmondani:

A) Van egynyelvű és többnyelvű. A többnyelvű tezaurusz négy fontos dolgot tesz lehetővé:

1. a fogalmak pontosabb, precízebb megfogalmazását, mert egy-egy fogalom több nyelven jelentkezik és ezért összehasonlítás végezhető;

2. egy ország bekapcsolódását a nemzetközi információs rendszerbe;

3. külföldi kutató számára is hozzáférhetővé válik az automatikus információkeresés;

4. egyes országok társadalmi, gazdasági és politikai rendszerére vonatkozó sajátos terminológia külfölddel való megismertetését.

B) A teaurusz lehet mikro- vagy makroteaurusz, attól függően, hogy egy vagy több tudományágat ölel fel.

A Szabadkai Közgazdasági Kar könyvtárának szakemberei pl. egy öt-nyelvű teauruszt állítottak össze, mely a gazdasággal, a társadalmi fejlődéssel és az öngazgatással foglalkozó dokumentumok (könyvek, folyóiratcikkek stb.) számítógépes adatfeldolgozására alkalmas.

A kiindulópontot a tárgyi katalógus klasszifikációs sémája, a külföldről beszerzett teauruszok, a nemzetközi és a jugoszláv szabvány képezték. Nagymértékben használtak lexikonokat, enciklopédiákat és terminológiai szótárakat is.

A külföldi teauruszoknak csak némileg vehették hasznát, mert nem foglalják magukba azokat a fogalmakat, amelyek hazánk társadalmi-gazdasági életére és az öngazgatási szocialista rendszerre vonatkoznak.

Négyévi munka után elkészült a közgazdasági, társadalomfejlődési és öngazgatási teaurusz, mely kb. 5000 deszkriptort tartalmaz 30 szakterületen belül összesen 270 deszkriptorcsoportba osztva. Ez egy makroteaurusz, mert több tudományágat ölel fel.

Ezután a Közgazdasági Kar Ügyvitelszervezési Tudományos Kutatóintézetének programozási szakemberei is bekapcsolódtak a munkába, és mivel az Intézet e csoport rendelkezésére bocsátotta a szükséges technikai eszközeit, így elvégezheték a számítógépes programozást.

Ekkor a könyvtár dokumentalistái megkezdhetők a dokumentumok új rendszer szerinti indexelését az előre megformált kódlapokon. Ez a munka jelentős, mert minőségétől nagyban függ az adatkeresés eredményessége.

Miután a dokumentumokról ily módon egybegyűjtött információk bekerültek a számítógépbe és létrejött az adatbank, már csak az ellenőrző munka maradt hátra, majd megkezdődhetett az automatizált adatkeresés, melynek folyamatát a következő konkrét példán mutatom be:

Ha például valaki azt a feladatot kapja, hogy egy öngazgatással kapcsolatos szakdolgozatot írjon, nagy feladat előtt áll, mert az öngazgatás nagyon tág fogalom, sok mindent magába foglal. Ilyen esetben, a konkrét téma megválasztásánál a számítógép nagy segítséget nyújt.

Ez gyakorlatilag úgy történik, hogy az érdeklődő a terminál segítségével felteszi a számítógépnek a következő kérdést: Milyen információk kaphatók az öngazgatással kapcsolatban? A számítógép rövid időn belül kiírja a képernyőre a következő választ: Az öngazgatás 250 dokumentumban jelentkezik, vele kapcsolatban léteznek alárendelt és asszociatív fogalmak, ezenkívül megjelöli, hogy az öngazgatás deszkriptor idegen nyelven is jelentkezik.

Mivel az érdeklődőt konkrétabb dolog érdekli, és nincs is ideje 250 dokumentumot áttanulmányozni, kéri a számítógéptől az öngazgatás deszkriptor struktúráját (hierarchikus és asszociatív kapcsolatait más

deszkriptorokkal), hogy leszűkíthesse érdeklődési körét. A képernyőn a következő válasz jelenik meg:

ÖNIGAZGATÁS

- A Gazdasági öngazgatás
 - Jugoszláv öngazgatás
 - Munkásöngazgatás
 - Szocialista öngazgatás
 - Társadalmi öngazgatás
- X Igazgatás
 - Öngazgatás fejlődése
 - Öngazgatás története
 - Öngazgatási általános aktus
 - Öngazgatási bíróság
 - Öngazgatási döntéshozatal
 - Öngazgatási funkciók
 - Öngazgatási megegyezés
 - Öngazgatási munkásellenőrzés
 - Öngazgatási pluralizmus
 - Öngazgatási szocialista demokrácia
 - Öngazgatási szocialista gazdasági rendszer
 - Öngazgatási szocialista tulajdon
 - Öngazgatási szocialista viszonyok
 - Öngazgatási termelőviszonyok
 - Öngazgatásra való jog
 - Öngazgatású szervezetek és közösségek
 - Öngazgatású szocializmus
 - Öngazgatású társadalom
 - Öngazgatású tervezés
 - Öngazgatású tervezési rendszer
 - Öngazgató
 - Öngazgatói felelősség
 - Öngazgatási jog
 - Öngazgatási szervek
 - Öngazgatói társulás
 - Társadalmi öngazgatási ügyész
 - Társult munka öngazgatási szervezése

A = alárendelt kapcsolat

X = asszociatív kapcsolat

Ha például az érdeklődő ezek közül a Jugoszláv öngazgatás deszkriptort és annak struktúráját szeretné látni, miután felteszi a kérdést, a következő jelenik meg az ekránon:

F Öngazgatás

A Öngazgatás az öngazgatású szervezetekben és közösségekben

X JSZSZK társadalmi-politikai rendszere

F = fölérendelt kapcsolat

Ha az érdeklődő tovább szeretné gyarapítani ismereteit, akkor meg-
nézheti, mi található az Önigazgatás az önigazgatású szervezetekben és
közösségekben deskriptor alatt. Kérdésére a következő választ kapja:

ÖNIGAZGATÁS AZ ÖNIGAZGATÁSÚ SZERVEZETEKBEN ÉS KÖZÖSSÉGEKBE

F Jugoszláv önigazgatás

A Önigazgatás a helyi közösségekben

Önigazgatás a társadalmi-politikai közösségekben

Önigazgatás a társultmunka-szervezetben

Önigazgatás az önigazgatási érdekközösségekben

X Önigazgatási szervezetek és közösségek

Ily módon kiválasztható a szűkebb téma, és amikor ez megtörtént,
és ha a kutató például az Önigazgatás a helyi közösségekben deskriptort
választja, a számítógép informálja arról, hogy hány olyan dokumen-
tum található a könyvtárban, amelyben ez a deskriptor jelentkezik.
Majd kérheti e dokumentumok szerzőjére, címére, kiadójára, a kiadás
időpontjára, az oldalszámra és lokációjára vonatkozó információkat.
Megtudhatja azt is, hogy milyen nyelven jelentek meg ezek a dokumen-
tumok.

Ezenkívül bővebb információkat szerezhet a szerzőkről (titulusáról,
funkciójáról és arról, hogy hol van munkaviszonyban), de természetesen
abban az esetben, ha ezek az adatok a dokumentumban is fel vannak
tüntetve. Végezetül mindegyik dokumentumnak, amelyben a helyi kö-
zösségek önigazgatásáról van szó, az ekránról leolvasható a rövid tar-
talma is.

Az automatikus információkeresés módszere lehetővé teszi az összes
feldolgozott dokumentum szerző, kiadó, kiadási év és nyelv szerinti sze-
lektálását is.

— A számítógép kombinált kérdések megválaszolására is képes, me-
lyek így hangozhatnak:

— Kérek minden olyan dokumentumra vonatkozó információt,
amelyben az önigazgatásról van szó, de nem korábbi kiadású 1978-nál
és angol nyelven íródott, vagy például:

— minden olyan dokumentumot, amelyben jelentkezik az önigazgatás
és a döntéshozatal deskriptor és szerbhorvát nyelvű;

— minden olyan dokumentumot, amelyet 1976 és 1980 között adott
ki szerbhorvát nyelven a Savremena administracija;

— azokat a dokumentumokat, melyeknek 501-nél nagyobb, 35 000-
nél pedig kisebb a leltárszáma és magyarul íródtak;

— csak azokat a könyveket, amelyeket Edvard Kardelj írt szerb-
horvát nyelven 1970 és 1972 között;

— a Privredni pregled kiadásában 1980-ban megjelent és feldolgozott
könyveket;

— a Socijalizam folyóirat 1980. évi számaiban megjelent és feldol-
gozott cikkek címét és szerzőjét stb.

Ezenkívül azonban még sok kombinációja lehetséges a számítógépes információkeresésnek, amit e módszer széles körű alkalmazása tárna fel.

A számítógép e téren való alkalmazása idő- és pénzmegtakarítást jelent, mert az információgyűjtés ily módon a klasszikus módszerhez képest lényegesen lerövidül. Emellett a számítógép teljesen szükségtelenné teszi a katalógusokat és a katalógusok körüli munkát.

Az automatizált adatfeldolgozás útján megvalósulhat a hazai információs rendszer kialakítása és a nemzetközi információs rendszerbe való bekapcsolódás. Ez elképzelhetetlen olyan dokumentációs központok nélkül, ahol az egy-egy tudományos területtel kapcsolatos dokumentumok automatikus adatfeldolgozását végzik és a seferális központok nélkül, ahol a dokumentációs központok információit gyűjtik össze és bocsátják a hazai és külföldi érdeklődők rendelkezésére.

Az információs rendszer lehetővé teszi a hazai és külföldi szakirodalom gyors és hatékony követését. Feleslegessé válik viszont, hogy minden könyvtár megvásároljon minden kiadványt, mert ez a rendszer közelebb hozza egymáshoz ezeket az intézményeket és lehetővé teszi egymás szakirodalmának kölcsönös használatát. Ehhez csak arra van szükség, hogy az információs rendszerbe tartozó könyvtárak és más intézmények azonos elvek szerint végezzék az adatfeldolgozást, és hogy minden ilyen intézményben egy terminál álljon az érdeklődők rendelkezésére.

Befejezésül még csak annyit, hogy a Közgazdasági Karon végzett kutatómunka eredményei csak a széles körű érdekeltek társulásával használhatóak a gyakorlatban.

Rezime

Automatska obrada podataka u bibliotekama

Sa klasičnim metodama prikupljanja, obrade i distribucije naučnih informacija je danas vrlo teško pratiti naučna dostignuća i istraživanja. Zbog toga bibliotečko-informacioni centri stoje pred zadatkom uvođenja novih metoda rada zasnovanih na automatizovanim sistemima za obradu, memorisanje i pretraživanje informacija.

Stručnjaci Biblioteke Ekonomskog fakulteta i Instituta za organizaciju poslovanja u Subotici su nedavno završili projekat koji obrađuje primenu automatske obrade informacija iz oblasti ekonomije, društvenog razvoja i samoupravljanja. U ovom članku se ukratko prikazuju uslovi funkcionisanja ovog sistema obrade i pružanja podataka, primer dijaloga korisnika i računara i koristi ovog metoda rada bibliotečko-informacionih centara.

Резюме

Автоматическая обработка данных в библиотеках

Классическими методами сбора, обработки и дистрибуции научных информаций в настоящее время нелегко следить за научными достижениями и исследованиями. Благодаря этому библиотечно-информационные центры ставят себе задачей внедрение новых методов работы, обоснованных на автоматизованных системах для обработки, закрепления памяти и пользование информациями.

Специалистами Библиотеки Экономического факультета и Института для организации труда в Суботице недавно закончен проект, обрабатывающий внедрение автоматической обработки информаций по экономике, по общественному развитию и самоуправлению. В данной статье вкратце показаны условия функционирования этой системы обработки и передачи данных даны примеры диалога между пользователем и самой электронно-вычислительной машиной, в том числе даны и положительные результаты работы библиотечно-информационных центров.

MŰEMLEKVÉDELEM

A közvetlen műemlékvédelem olasz földön született. Ugyanis az első rendeletet a műemlékvédelemről II. Pius pápa 1462-ben adta ki. A másodikat pedig IV. Sixtus pápa 1474-ben. Ezek a rendeletek foglalkoznak a műemlékek védelmével, konzerválásával, pusztulásuk megakadályozásával. Velencében 1773-ban, Firenzében pedig a XVI. sz. elejétől történnek társadalmi intézkedések. Egész Európában hatását érezte az 1802-es rendelet, melyet VII. Pius pápa adott ki. Erre épültek a későbbi törvények is. Ezt alkalmazzák pl. Napóleon hadjáratai idején, amikor megtiltják a műemlékek Franciaországba való kiszállítását, az építészeti emlékek lerombolását, más célokra való fordítását vagy engedély nélküli restaurálását. Több európai országban elrendelik a magántulajdonban levő műemlékek bejelentési kötelezettségét és jegyzékbe foglalását. Szabályozzák az ásatások során előkerült emlékek védelmét. Továbbá fontosnak tekintendő az 1820-as ediktum, amely 1902-ig volt hatályban és alapul szolgált a többi későbbi általános törvény meghozatalához. Ennek kapcsán alakítják meg a Műemlékek Bizottságát, amely inkább csak védelmező szerv volt. Az 1892-ben meghozott és a gyűjteményekről rendelkező törvény a XX. sz. kezdetére már elavult. Az újabb kérdések megoldását számos új törvény szabályozza, az adott ország lehetőségeitől függően.

A szervezett műemlékvédelem tehát csak a közelmúltban kezdődött. Manapság már köztudott, hogy az egész világon gazdag táranyaga létezik az emberi kultúrának. Az emberiség anyagi és szellemi kultúrájának anyagát először a múzeumokban őrizték. (A muszseion szó görög szó s eredetileg a múzsáknak szentelt ligetet jelentette.) Ma a múzeumok a tárgyak gyűjtésével, megőrzésével és konzerválásával foglalkoznak. A mediterrán antik kultúra első muszseionja az alexandriai volt, amely eleinte inkább csak könyvtárból állt, később azonban más gyűjteményekkel is gazdagodott.

Az igazi és szervezett gyűjtés csak a reneszánszban indult el. Ebben az időben számos múzeumnak vetették meg az alapjait. Legjelentősebb-

nek Cosimo Medici gyűjteményét tekintjük. A többi európai múzeum a XVIII. században nyitja meg kapuit.

Napjainkban a műemlékvédelem egy igen szerteágazó és összetett tevékenység. De voltaképpen mit is tekintünk műemléknek? Műemlék minden ingó és ingatlan, amely művészeti, néprajzi, történeti, archeológiai vagy etnográfiai értékekkel bír, beleértve a paleológiai, praehistoriai és a primitív civilizáció tárgyait, a kódexeket, a kéziratokat, a levélgyűjteményeket, a nevezetes okmányokat, az ősnymtatványokat, és metszeteket. Ide tartoznak az építmények, a parkok, kertek és az arborétumok. Műemlék minden anyagi produktum, alkotás, amely egy régióhoz, néphez vagy nemzethez fűződik és környezetétől elválaszthatatlan. Minden műemlék függvénye egy kornak, a társadalmi változásoknak, a fejlődésnek. Benne jelen vannak a mikrokörnyezeti adottságok is. Felismerhető a műemlék és környezetének eredeti viszonya, kapcsolata a kor valóságával. Magába rejti a funkcionális viszonyokat, mind gyakorlati, mind eszmei téren. Ezért történelmi értéket képvisel. A kutatónak minden tárgy, építmény a mérlegelés tárgya. Érdekli, hogy vajon az eredeti viszonylatuk visszaállítása vagy a változás, a fejlődés, a történelmi mozgás tipikus jellegének tudatosítása jelent-e értéket? Mindig ez a kulcskérdés. Azonkívül minden műemléknek van egzisztenciális része, amely elszakíthatatlan a környezettől.

Nem másodlagosak a népi műemlékek sem. Társadalmunk kötelességének tartja a nép tárgyi és szellemi alkotásainak védelmét, konzerválását. Annál is inkább, mivel e térség történelmi múltja és jelene sajátosan heterogén. Kötelességünk védeni a jelentős értékeket, melyek egyben gazdasági-társadalmi és kulturális fejlődésünk bizonyítékai. Ezek a néprajz szempontjából is kiemelkedőek, s noha jelentős anyagi áldozatokat igényelnek, mégis át kell őket menteni az utókornak. Törődnünk kell a népi építészet hagyatékaival, még ha kevésbé értékesek is.

A mediterrán államokban egységben él régmúlt és jelen, élő és holt műemlékek vegyülnek egymás között. Az élő városokat a romkertek szakítják meg, parkok és modern negyedek veszik körül. Ez a laikus számára zavarossá vagy szétdaraboltta teszi a városképet. Pedig nem így van, mert az antik kor szépe megfér a középkorral, ez pedig a reneszánszsal, a barokkkal stb. Hazánkban is több város tele van építészeti remekművekkel, szobrokkal, emlékművekkel.

Az építményeknek stratégiai jelentőségük is volt. A megerősített városok csak a legközelebbi környezetnek és a város lakóinak nyújtottak védelmet, biztonságot. Ezért rendkívül fontos stratégiai szerepük volt pl. a végváraknak. Hazánk területén a török elleni harc tette szükségessé a védelmi vonalak kiépítését.

A városok történelmi magvát „műemlék jelentőségű területté” kell nyilvánítani. Ezekről ma is leolvashatók a történelmi fejlődés nyomai, részletei. Ma már mindenütt felismerték, hogy az évszázados értékek megőrzése az utókor számára egyetemes feladat. Ilyen esetben pl. egy város térbeli részeinek összessége szétválaszthatatlan. Ez városunknak is

elvitathatatlan kulturális kötelezettsége. Napjaink sokat vitatott műemlékproblémája a történelmi városmag megóvása.

Sokan nincsenek tisztában, hogy mit jelent a védettség. Nem jelent csupán bontási és építési tilalmat, hanem inkább gát, amely a körülhatárolt településrész életét megőrzi, történelmi kialakultságában megállítja, változatlanul fenntartja. A még élő városrészt, emlékműveket helyreállítja, konzerválja, restaurálja. Igyekszik a műemlékek ésszerű, helyes felhasználását összekötni, végül is revitalizálni. A műemléki jelentőségű területet elsősorban a műemlékvédelmi intézet a városrendezési intézettel egyetemben határozza meg. Itt már nemcsak a műemlékről, hanem sokkal többről van szó.

Minden település kialakulása kapcsolódik egy történelmi folyamathoz. E fejlődés során kialakult városok történelmi magvát ma is meghatározhatjuk.

A történelmi városmagot példásan határozták meg Zomborban és részben Szabadkán. Ide nemcsak a műemlékek tartoznak, hanem bizonyos épületek is, amelyek meghatározott stílusjegyeket viselnek magukon.

Szabadka a múlt század második felében gyors fejlődésnek indult. A lakosság gazdagabb rétege palotákat vagy nagy bérházakat épít, majd később az egészségesebb, periférikusabb zöldövezetben villákat, különösen Palicson. Így a központot a legigényesebb lakosság foglalja el. Ide építik a középületeket, a közhivatalokat és az iskolákat. Az ilyen történelmi települések minden szempontból, történelmi fejlődésük kialakulásában és stílus szempontból is megvizsgálhatók. A restaurálási tervek kidolgozásában az említetteket szem előtt kell tartani, meg kell vizsgálni, hogy vajon kellő módon tartalmazza-e a vázolt műemléki vonatkozásokat.

A városfejlődés vizsgálásánál tekintetbe kell venni az úthálózat kialakulását, a telekalakulást, a települést, a háborús pusztítások hatásait. Ezek alapján kell megállapítani a városmag és az egyes építmények rekonstrukciójához szükséges anyagi feltételeket. További cél a városkép javítása. A városméretű rekonstrukcióhoz hozzátartoznak a parkok és a térszobrok, sőt olykor egy ódon fa is. Gyakran a reurbanizációval egy egész épületet, templomot, görgőkön helyeznek megfelelő helyre.

A történelmi mag meghatározásánál első lépésként el kell készíteni a műemlék jelentőségű terület részletes rendezési tervét. Meghatározzuk a város védett részének szerepét a jövőbeni fejlődésben. Ezzel kapcsolatban arra kell törekedni, hogy a fejlődés igényeinek megfelelően az új városközpont fejlesztése lehetőleg a régin kívül, mellette, vagy vele valamiféle kapcsolatban létesüljön. Semmi esetre sem szabad úgy alakulnia, hogy az a történelmi környezetet szétfeszítse vagy megsemmisítse. A védett területen belül meghatározható annak használati célja, tartalma. Az új beépítésnek idomulnia kell a régihez, hogy ne rombolja szét a régi épületeknek sem a volumenjét, se településszerkezetét, és utcáit, illetve az ezek által alakított városképet. Nem mellékesek a homlokzati

színezések sem, a közvilágítás korszerűsítése és a közterek esztétikai megoldásai. A fő forgalmi utaktól a történelmi magvat feltétlen óvni kell. A zajártalmak sok kárt okoznak.

A műemlékvédelmi munkában fontos és első lépés a dokumentáció rendezése. A kidolgozott tervek alapján rögzíteni kell a helyváltoztatás mikéntjét. A tudományos dokumentáció tanulmányokból, dokumentumokból, fotóanyagokból, tervrajzokból, a munkával kapcsolatos iratokból és felmérési rajzokból áll. A dokumentáció elkészítésénél mindig igazodunk a feladat természetéhez. E munkában a legtöbb problémát az eredeti térképezések feltárása okozza. A szobroknál pedig az, hogy gyakran veszítenek történelmi időszerűségükből. Attól még műemléki jellegét megőrizheti, hogy elvesztette emlékmű jellegét.

Gyakran előfordul a funkcióváltozás kérdése, amely tovább kapcsolódik az eredeti forma helyreállításához. Külön gond az eredeti anyagok kiegészítése, felderítése.

A műemlékvédelem kiterjed a síremlékekre is. A század elejétől egyre fokozódik a síremlékek iránti érdeklődés. Számtalan szöveges följegyzésről tudunk, melyekről rajzok, fotók, vagy egyéb dokumentumok vannak. A sírjel, voltaképpen emlékjel, melyet a halottnak állítunk, azzal a céllal, hogy temetési helyét megjelöljük és emlékét megőrizzük. Ezek lehetnek emlékművek és műemlékek egyaránt.

Hazánkban a voltaképpeni műemlékvédelem az 1945-ben meghozott rendelettel kezdődik el. Ez előírja a szervezett és intézményes műemlékvédelmet. Mindettől függetlenül mondhatjuk, hogy a műemlékek megvédése érdekében nem fejtettünk ki kielégítő tevékenységet. A meghozott törvények nem voltak mindig hatásosak. Érthető vagy érthetetlen okokból hiányosan hajtották őket végre. Ez viszont nem mondható egyértelműnek, mert egyes régiókban példásan dolgoztak. A Szabadkán székelő Községközi Műemlékvédelmi Intézetnek, melynek tevékenysége kihat egész Észak-Bácskára, bőven akad tennivalója, mert igen gazdag hagyatékkal rendelkezik. Városunk az első világháború után Jugoszlávia harmadik városa volt, s ennél fogva jelentős gazdasági és kulturális tényezője. Gazdag levéltári anyagában régi könyvek és eredeti dokumentumok találhatók. Az Intézet közelmúltja az 1959-es és az 1963-as törvényekhez fűződik. Ezek a törvények már alkalmazkodtak a társadalmi fejlődés követelményeihez. Először irányozzák elő a társadalmi irányítás bevezetését és a szakszolgálatok tevékenységét.

A régi Jugoszláviában nem létezett műemlékvédelmi törvény. Valamelyest érintette ezt az 1929-es törvény erdőkre vonatkozó szakasza. 1931-ben hozzák meg a Városrendészeti törvényt, majd 1938-ban a nemzeti parkokra vonatkozó rendeleteket. Ezek a törvények azonban inkább az állam és a tulajdonos közötti jogviszonyokat rendezik. Részint foglalkoznak az építmények és az enteriőrök megőrzésével, de nem foglalkoznak kifejezetten a műemlékvédelemmel. Csak azokat az épületeket helyezik védelem alá, melyek a védelem alatt levő erdőben vannak. Egyik törvény sem tesz említést arról, hogy kire vonatkozik és ki

köteles betartani. A vajdasági műemlékvédelem története az 1872-es, ill. az 1881-es magyarországi törvényekhez fűződik.

A Vajdasági Műemlékvédelmi Szolgálat az 1948-as törvénnyel kezdett működni. 1951-ben alakul meg a Szerb Szocialista Köztársaság Műemlékvédelmi Intézete, amely már tudományos kutatásokat is végez. Ennek keretében működik egy osztály az újvidéki Vajdasági Múzeum keretein belül. Az anyagi lehetőségek igen szerények és a szakkáder sem olyan, hogy széles területen végezhetne tudományos és kutatómunkát. Tevékenysége inkább csak az ismert vagy a közelmúltban emelt emlékművekre terjed ki.

A Tartományi Végrehajtó Tanács 1951-ben hozott határozatot az önálló Vajdasági Intézet létrehozásáról, azzal a feladattal, hogy tudományos kutatásokat is végezzen. Az újvidéki Intézet után Sremski Karlovcin is alakult egy ilyen intézet, ám bebizonyosodott, hogy a két intézet sem tudja kellőképpen ellátni tevékenységét. Szabadkán a Kultúrorthon keretén belül 1975-ben, illetve 1978-ban alakult meg a Műemlékvédelmi Szolgálat. Sokat küzdöttek egy-egy műemlék megvédéséért, mert az illetékesek hozzáállása nem volt mindig dicséretes.

A községünkben székelő Műemlékvédelmi Intézet végleges megalakítása még folyamatban van. Voltaképpen működése azonban már 1980 novemberétől fennáll. Az Intézetben együtt dolgozik művészettörténész, történész, műépítész archeológus, szobrász, néprajzkutató, fényképész, jogász és dokumentációrendező. Együttműködik a Tartományi Intézettel, de tervében van a hazánk többi részében levő hasonló intézetekkel, sőt a más országokkal való együttműködés is.

Rezime

Zaštita kulturnih spomenika

Napisani članak sadrži:

- kratak istorijski pregled od 15. veka, delom u Evropi, delom kod nas,
- o zaštitnim i zakonskim merama između dva svetska rata, o raznim zakonskim i ustanovnim merama i propisima,
- o osnivanju republičkog i pokrajinskog Zavoda za zaštitu spomenika,
- o formiranju službe u okviru Doma kulture u Subotici,
- o formiranju Međuopštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Subotici.

Summary

Protection of Cultural Monuments

The article contents:

- skort historical outline from the 15th century, partly european partly our own;
- protectional and legal measures between the two world wars;
- establishment of a republical and provincial institute for the protection of monuments;
- establishment of a service within the House of Culture in Subotica;
- establishment of an Intercommunity Institute of protection of cultural monuments in Subotica.

A népfelkelés és
szocialista forradalmunk
40. évfordulója

A NÉPFELSZABADÍTÓ HÁBORÚ TITÓI OSZTÁLYSTRATÉGIÁJA A JKP V. ORSZÁGOS ÉRTEKEZLETÉNEK OKMÁNYAI TÜKRÉBEN

1. Az V. országos pártértekezlet és a népfelszabadító háború osztálystratégiája

A JKP irányításával elindított és a Tito vezetése alatt kibontakozó népfelszabadító háború, azonfelül, hogy a hadviselés és a forradalmi harc általános jegyeit is magán viseli még sok sajátos vonással rendelkezik. Az 1941-ben Jugoszláviában elindított népfelszabadító háború stratégiáját Tito marsall 1976. december 21-én, a hadtudományok doktorává avatásakor tartott beszédében a következőképpen jellemezte:

A népfelszabadító háború irányvételében és megvalósításában általános népi felkelésre alakult tekintettel arra, hogy mélyreható társadalmi változásokat is magába foglalt, aminek egyik alapvető biztosítója az is volt, hogy ezt a harcot a Jugoszláv Kommunista Párt szervezte és irányította. Ezért népfelszabadító háborúnkat — Tito fejtegetése szerint — nem fenyegette az a veszély, hogy gerillaharcra korlátozódik, vagy ellenállási mozgalommá sekélyesedik. Megjegyzendő, hogy a Komintern elképzelései általában, de Jugoszlávia vonatkozásában is a gerillaharc megszervezése és a politikai-társadalmi célok háttérbe szorításával kibontakozó ellenállási mozgalom létrehozása felé hajlott. Jugoszláviában másképpen alakult a helyzet, mert a JKP, még mielőtt az ország hadszíntérré vált volna, kiépítette tartós osztálystratégiáját és azt sikeresen valóra is váltotta.

Népfelszabadító háborúnk osztálystratégiai jellegzetességeit Tito elvtárs öt tételben foglalta össze: „Először is állandó fegyveres harcra és egy erős hadsereg megteremtésére törekedtünk. Másodsor, Jugoszlávia összes népeinek legszélesebb tömegeire támaszkodtunk. Harmadsor, az emberállomány katonai és politikai mozgósításának, valamint a népi hatalom és politikai tömegszervezetek megszervezésének fontos feltételeként szabad területeket teremtettünk. Negyedszer, megtaláltuk a háború és a forradalom katonai szervezésének legalkalmasabb formáit. Olyan eredeti formák voltak ezek, amelyek legjobban megfeleltek a felkelő

tömegek mozgósítására. Ötödször, olyan sajátos partizántaktikát alkalmaztunk, amely lehetővé tette számunkra az állandó kezdeményezést és a szabad csapatmozdulatokat, s amely a Népfelszabadító Hadsereg erősödésének arányában szüntelenül fejlődött.”

Az imént idézett fejtegetésében Tito elvtárs elsősorban a hadászati-katonai szempontokat hangsúlyozza. Ezt követelte meg az alkalom, amelyekben fejtegetése elhangzott, de itt is szükségszerűen a stratégia társadalmi-osztály összetevője szembetűnően jelen volt. Az ilyen kiindulópontot átfogóan megalapozta a JKP V. országos értekezlete, amelyet Zágrábban tartottak 1940. október 19—23-áig.

Az V. pártértekezlet említése és a reá való hivatkozás ma, amikor már teljesen más forradalmi feladatok előtt áll az ország — a szocialista öngazgatású társadalmi viszonyok építése —, csak részben indokolja, hogy visszatekintsünk, hogy forradalmunk forrásaiból merítsünk. Ezt fejezi ki Lazar Mojszov, a JKSZ elnökségének elnöke is 1981. július 3-i beszámolójában, amelyet a szövetségi testületek díszülésén olvasott fel, hivatkozva Tito elvtárs meghatározására a fegyveres harc megindítását kimondó július 4-i JKP határozatának meghozatala és ezzel kapcsolatban kiadott történelmi felhívás közzététele kapcsán.

„Most, visszaemlékezve forradalmunk e fontos évfordulójára és mindarra, amit az utóbbi negyven év alatt megteremtettünk — hangsúlyozta Lazar Mojszov elvtárs —, szem előtt tartjuk Titónak a Jugoszláv Kommunista Párt megalakulása hatvanadik évfordulója alkalmából kifejtett megállapítását: minden igazi forradalom feltétlenül visszatér forrásaihoz. A párt hosszú és dicső útjára visszatekintve még alaposabban és jobban fel kell tehát mérnünk közvetlen és leendő feladatainkat...”

A JKP V. értekezletének sorsdöntő szerepe volt a soron következő eseményekre, s vele Titónak és közvetlen munkatársainak néhány éves, sokoldalú és eredményes tevékenysége zárult le. Ezen az értekezleten kap többek között hivatalos és végleges megerősítést a Tito által képviselt és kialakított osztálystratégia.

Az V. országos pártértekezletet már sokan, igen hivatott hozzáértők értékelték. A jövőben nyilván még többen elemzik majd ezt a jelentős, pártkongresszussal egyenértékű értekezletet, mert most már a szélesebb közönség számára is hozzáférhető a JKP V. értekezletének és előkészítésének egy vaskos könyvbe gyűjtött anyaga (Peta zemaljska konferencija KPJ, 19—23. oktobar 1940; Kommunista Kiadóközpont, Belgrád, 1980., 632. o.). A JKP V. országos értekezletének 40. évfordulóját tehát méltóképpen ünnepeltük azzal is, hogy Pero Damjanović, Milovan Bosnić és Dragica Lazarević szerkesztésében ezt a gondosan előkészített könyvet közreadtuk. A kiadvány tartalmazza az ötödik értekezlet összes fellelhető beszámolóját: Josip Broz Tito bevezető beszámolóját a JKP szervezeti kérdéséről és a többi 10 beszámoló közül még nyolcat (a politikai helyzetről, az agrárkérdésről és a nemzeti kérdésről szóló három beszámoló szövege nem maradt fenn). A kiadvány közli az értekezlet jegyzőkönyvét is és a határozatokat is. De ezenkívül a kiadvány meg-

jelenteti az értekezlethez szorosan tartozó okmányokat és a Kommunista Internacionáléval folytatott levelezést (az idézett kiadvány 247—266. oldala) és az országban megtartott mindegyik tartományi értekezlet beszámolóinak és határozatainak teljes szövegét, amely pártértekezletek a JKP V. országos értekezletének előkészítését képezték.

Az 1981 elején megjelent teljes okmánygyűjteményt tartalmazó kiadvány közreadásáig ugyanis a JKP V. értekezletének anyaga csak részben volt hozzáférhető. Igaz, a Komunist, a JKP központi elméleti folyóirata 1948-ban, dokumentációs mellékletként újból közreadta az V. országos pártértekezlet határozatait, idővel azonban ez a folyóirat is bibliográfiai ritkasággá vált. Ezen a helyzeten lényegesen változtatott Tito összegyűjtött műveinek megjelentetése. Ennek 5. kötete (szerbhorvát nyelven 1978-ban, magyar nyelven 1979-ben jelent meg) tartalmazza az 1940-ben megtartott országos értekezlet előkészítésének egy részét, tekintettel arra, hogy Tito elvtárs Moszkvából való visszatérése után tevékenységének legnagyobb részét az országos értekezlet előkészítésének szenteli és személyesen is részt vesz a tartományi értekezleteken vagy tanácskozik a vezetőségekkel. Az összegyűjtött művek 6. kötete (szerbhorvát nyelven 1979-ben jelent meg, magyar nyelven 1980-ban) tartalmazza Tito bevezető beszámolóját, az V. országos értekezleten elhangzott hat felszólalását és az országos értekezlet határozatainak teljes szövegét (az Összegyűjtött művek 6. kötetének 3—76. oldala, magyar nyelvű kiadás).

Az V. országos pártértekezlet értékelését maga Tito fogalmazta meg időtállóan, mindjárt 1940 decemberében, a Jugoszláv Kommunista Párt V. országos értekezlete című cikkében, amely a Proleter központi illegális folyóirat 1941/1. számában jelent meg. Cikkében kifejti többek között, hogy az országos értekezlet „eredményei óriási jelentőségűek lesznek a JKP összes szervezeteinek tevékenysége és fejlődése szempontjából...”, valamint hogy „... a második imperialista háború okozta helyzet és az események rettenetesen gyors fejlődése megköveteli, hogy a JKP mozgósítsa összes erőit és felkészítse kádereit a mai nehéz időkben előtte álló fontos és nehéz feladatok teljesítésére. A JKP V. értekezlete tehát az említettek folytán nagyobb jelentőségű, mint az egyszerű rendes értekezletek; bizonyos vonatkozásban kongresszust helyettesít”. Cikkében Tito előrebocsátotta, hogy noha 1939-ben a JKP országos tanácskozást tartott, de csak 1934-ben tartotta meg IV. értekezletét (az utolsó kongresszusát, a JKP drezdai IV. kongresszusát meg 1929-ben). Cikkében nem tér ki, de a történelmi igazsághoz tartozik, hogy Tito és a pártvezetőség valóban kongresszusi előkészületeket végeztek. A JKP IV. kongresszusától eltelt idő, a sorsdöntő előrelátható történelmi események, a JKP életében bekövetkezett biztató fejlődés és élcsapat szerepének mind hathatósabb megvalósítása, valóban indokoltá tette a kongresszus összehívását. A Komintern titkársága azonban nem hagyta jóvá ezt az elképzelést, és így vált ez a nagy összejövetel formálisan ugyan országos értekezlettré, de lényegében mégis csak kongressz-

szus volt (tartományi, körzeti, járási és városi értekezletek előzték meg). Ez volt ugyanis a JKP illegális időszakának a legnépesebb gyülekezete, sokkal többen vettek részt rajta, mint a III. bécsi és a IV. drezdai értekezleten.

A kongresszussal felérő jelentőségét azonban elsősorban tartalmával biztosította magának. A Proleterben írt cikkében Tito kifejti: „... A párt megalakulása óta ezen az értekezleten jutott kifejezésre először a JKP teljes egysége, az az egység, amely a nehéz és szakadatlan harcokban, különösen a legutóbbi három év folyamán kovácsolódott.” Ezen a nagy pártfórumon véglegesen felkészült a JKP, rendezte sorait, gyarapította tagságát és itt véglegesíti osztálystratégiáját, politikai irányvonalát, amely alapján képes volt Tito vezetésével egy új történelmi korszakot jelölni Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi életében, 1941 sorsdöntő hónapjaiban, a népfelszabadító háború során és az azt követő szocialista társadalmi viszonyokat építő időszakban.

Ezért emlegetik visszaemlékezéseikben a JKP V. országos értekezletének résztvevői, de idézi a szakirodalom is, Tito látványosan megfogalmazott zárószavait, amellyel az értekezlet delegátusaitól elbúcsúzott: A következő értekezletet a szociális és nemzeti elnyomás alól felszabadított országban fogjuk tartani.

2. A JKP V. értekezletének jelentősége Jugoszlávia forradalmi folyamatai szempontjából

Tito pártértekezleti zárószavai „akcióprogram jelentőségűek voltak”, ahogyan joggal jellemezte azokat Stevan Doronjski, a JKSZ Elnökségének elnöke 1980. október 20-án Zágrábban, a JKSZ KB díszülésén. Az V. országos pártértekezlet jelentőségét értékelve hét pontban összegezi beszámolójában Stevan Doronjski az 1940. október 19—23-a között megtartott nagy seregszemlének és az akkori legmagasabb pártfórum eredményeit. Nevezetesen, megvalósult Tito vezetésével az a már előbb kialakult eltökéltség, hogy az országban alakuljon meg és székeljen a pártvezetőség, továbbá az az irányvonal, hogy a párt tevékenységéhez szükséges anyagi és pénzügyi eszközöket az országban teremtik elő, a munkásosztály és a dolgozók anyagi támogatásával. Így a pártvezetés központját az országba helyezték át. Az V. pártértekezletet megelőző három év alatt pedig a frakciózás és szektásság elleni sikeres küzdelem megszilárdította a párton belüli egységet, s ezáltal a JKP forradalmi hatékonysága megsokszorozódott. Ezen túlmenően létrehozták, illetve megszilárdították a nemzeti és tartományi pártvezetőségeket, az ország különböző részeiben felújították a pártszervezeteket és újakat létesítettek, s hetedik lényeges tényként sorolja fel Doronjski elvtárs a körülményt, hogy „fokozatosan alakot öltött és a gyakorlatban igazolta helyességét az az új politikai irányvonal is, amely által megszilárdul a párt és a munkásosztály és szélesebb körben a kizsákmányolt és leigázott nép-

tömegek közötti kapcsolat. Ez az irányvonal már teljes programot nyújtott a nemzeti kérdés megoldására, így az ország védelméért folytatott harc összefonódott a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek leendő föderatív közösségének világos távlataival”.

Az új politikai vonal kialakításával, amelyet Tito az 1936-ban, Moszkvában megtartott JKP vezető aktívájának tanácskozásiától számít, amikor elhatározták a JKP vezetőségének az országba való visszatérését, hogy onnan irányítsa a JKP szervezeteit, osztozva a tagsággal a rendőrségi üldöztetésekben, s hogy közvetlen betekintése által valóban az ország forradalmi vezérkara lehessen (lásd: J. B. Titónak, a JKSZ elnökének Belgrádban, 1979. április 19-én megtartott beszámolóját a JKP és a JKISZ megalakulásának 60. évfordulója alkalmából tartott díszülésen... J. B. Tito: A Jugoszláv Kommunista Szövetség forradalmi harcának hatvan éve. Forum Könyvkiadó és a Magyar Szó közös kiadása, Újvidék, 1979., 9. old.) szorosán egybefonódik a JKP élcsapattá való kiépítése, alkalmassá tétele a belső frakcióharc és a szektás magatartás leküzdésére. „Az élcsapat az új politikai vonal életre hívása által válik a burzsoá hatalmi rendszer mind mélyebb válsága közepette az ország elsődrendű, a tömegekre ható politikai tényezőjévé.”

Ennek a folyamatnak első fontos szakasza zárul le a JKP V. országos értekezletével 1940 októberében. Erről az értekezletről állapítja meg Tito forradalmi élcsapatunk 60 éves áttekintésében (magyar nyelvű kiadás, 11. oldal):

„A burzsoá rendszer politikai válságának elmélyülésével párhuzamosan a Jugoszláv Kommunista Párt az ország demokratizálásáért és függetlenségének védelméért folyó harc programján dolgozott. E tekintetben különösen fontos hely illeti meg a Jugoszláv Kommunista Párt 1940 októberében megtartott V. országos értekezletét, amely bebizonyította, hogy a párt felkészülten és tétovázás nélkül nézett a Jugoszláviai nemzeti és nemzetiségi, valamint az egész emberiség számára sorsdöntő események elé.”

Természetesen a JKP osztálystratégiája nem alakult ki végleges formájában az V. országos értekezleten. A későbbi események során az 1940 októberében hozott határozatokban összegezett osztálystratégia tovább alakult és a fegyveres harc idején sor került súlypontbeli eltolódásokra, de az alapvető megfontolások helyeseknek és megbízhatóknak bizonyultak. Erről a súlypontbeli eltolódásról, de egyben az alapvető elgondolások stratégiájának fel nem adásáról Tito 1979-ben (magyar nyelvű kiadás, 11–13. oldal) a többek között a következőkre hívja fel a figyelmet:

„A párt a fasiszta erők agressziójának idején és ennél sokkal korábban megtett minden intézkedést hazafias kötelességének teljesítésére. Amikor bekövetkezett a jugoszláv hadsereg széthullása, még inkább meggyorsította a megszállók és a hazai szolgáik elleni harc szervezését. A háborúig érvényben lévő fő programkonceptió — a demokratizálódásért és a függetlenség védelmezéséért folytatott küzdelem — a megszállás után

a megszállók elleni, továbbá az ország felszabadítására és a társadalom forradalmi átalakulására irányuló harc platformjává nőtte ki magát. A Jugoszláv Kommunista Párt számára ez a pillanat a jugoszláv társadalomban a vezető osztályerők elkerülhetetlen történelmi váltását jelentette.

A Jugoszláv Kommunista Párt eközben nem lépett fel a szocialista forradalom jelszavával. A széles népfelszabadító front mellett foglalt állást és az összes hazafias erők mozgósítását szorgalmazta a megszállók és hazai támogatóik elleni küzdelem platformjának megfelelően...

Amitől nem tértünk el — folytatja Tito — sem a fegyveres felszabadító harc előkészítésének idején, sem pedig a harc során, az az eltökéltség volt, hogy Jugoszlávia széles néptömegei előtt távlatot nyitunk, hogy a felszabadító harccal elérjük régóta áhított szociális és nemzeti törekvéseinket és hogy nem létezhet a régire való visszatérés...

... A megszálló hazánkban olyan háborús frontra talált, amelyre nem számított. A hazai burzsoázia kísérlete, hogy polgárháború kirobbantásával elszigetelje a JKP-t a néptől, kudarcot vallott. A nyílt hazaárulás útját választotta, amelyről többé nem volt visszatérés. Ezzel sorsát, az uralkodó rend sorsát a megszálló sorsával azonosította. Így a megszálló feletti győzelem a hazai burzsoázia feletti sorsdöntő győzelmet — a szocialista forradalom győzelmét jelentette.

Ilyen feltételek mellett a Jugoszláv Kommunista Párt, a népfelszabadító harc politikájának és stratégiájának következetes fejlesztése révén, elhárította annak a veszélyét is, hogy a felkelés a polgárháborúhoz vezessen. Ez az irányvonal mindenekelőtt azért volt lehetséges, mert a párt már az erős felszabadító mozgalom élén állt és az egyedüli hazafias erőként érvényesült a széles néptömegek körében, továbbá a megszállók, és a hazaárulásban egyesült régi rend őrei elleni harc egységét hangszította...

3. A forradalmi munkáspárt megfelelő kiépítésének és ezáltal élcsapat szerepének biztosítása

A mai olvasó, aki már nem élheti bele magát a háború előtti pártélet és munkásmozgalom körülményeibe, nem is tudja, hogy milyen lényeges volt a pártépítés, a párt szervezeti kérdéseinek és munkamódszereinek megfelelő kialakítása. Hatalmas lépést kellett néhány év alatt megtenni a JKP tagságának, hogy történelmi hivatása magaslátán lehessen, hogy élhessen a lehetőségekkel, de egyben maga is hozzájáruljon a megfelelő lehetőségek megteremtéséhez.

A pártépítés, ami természetesen nem volt egyszerű szervezeti kérdés, hanem a JKP élcsapat szerepének kialakítását szolgálta, olyan lényeges volt még 1940-ben, hogy Tito elvtárs a JKP főtitkára, az V. országos értekezlet bevezető beszámolóját ennek a kérdésnek szentelte és ezzel

kapcsolatban tárgyalta a JKP osztálystratégiájának alapvető kérdéseit is.

Az ötödik pártértekezlet lényegét Jakov Blažević, egyik kimagasló forradalmárunk így jellemzi és élte át (lásd: Peta zemaljska konferencija KPJ, Zbornik radova, kiadók: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske és a Školska knjiga; Zágráb, 1972., 373. o. az idézetek a 11. és 12. oldalról):

„A Jugoszláv Kommunista Párt V. országos értekezlete 1940 októberében, mindenképpen kommunista pártunk legjelentősebb történelmi eseménye. Az értekezlet nélkül nehezen képzelhető el nagy népi forradalmunk a győzedelmes 1941—1945. évi népfelszabadító háború kereteiben... Mi mindannyian, a még élő részvevők, emlékezünk, hogyan növekedett óráról órára az értekezleten az izgalom bennünk és a felismerés, hogy valami nagy jelentőségű, történelmi horderejű történik, hogy vállainkra vesszük „a nagy végső ütközet” terhét és feladatát. Éreztük Jugoszlávia minden részéből való együvé tartozásunkat, azt, hogy a forradalmi munkásosztály és egész népünk egységes osztaga vagyunk. Itt mindannyian megbizonyosodtunk Tito nagyságáról, a forradalmár lángelméjűségéről, marxista—leninista voltáról a cselekvés színterén, aki nem rabja a forradalmi harc dogmatikus mintáinak és kész receptjeinek.”

A JKP V. országos értekezletén már egy megújított párt volt jelen küldöttei révén. Ez a kommunista párt hatalmasat fejlődött, ahhoz a helyzethez képest, amelyben a Kommunista Internacionálé téves értékelés alapján fel akarta oszlatni a JKP-t és a sztálini állami szervek igaztalan vádak alapján kivégezték sok vezető forradalmárát. Ha a JKP-nek még küzdenie kellett a Komintern vezető szervei előtt megbecsüléséért, kétségtelenek voltak az elért eredmények. Mégis az egész értekezlet munkáját áthatotta az éles bírálat és önbírálat szelleme. Ez nem csak egy lényeges elv megvalósítását jelentette, hanem egy felfelé fvelő kommunista párt kollektív tudatát is tükrözte, amely párt az elért eredmények tükrében nemcsak elbírja a bírálatot, hanem igényli is, mert még többre képes és a sorsdöntő idők még többet is várnak tőle a közeljövőben.

Erről a pártról, az V. országos értekezlet kommunista pártjáról állapítja meg Stevan Doronjski 1980 októberében, a már idézett beszámolójában a következőket: „Munkájával és határozataival az V. országos értekezlet kifejezésre juttatta a párt új szellemét: az önállóságot, bátorságot és önbírálatot a helyzet felmérésében és a politikai akció céljainak és módszereinek kialakításában. Megmutatkozott, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt legyőzte belső fogyatékoságait és szilárd eszmei-politikai egységet valósított meg; hogy jelentős politikai erőt képvisel, az egyetlen olyan általános jugoszláv pártot, amely képes a jugoszláv munkásosztályt, nemzeteket és nemzetiségeket a szociális és nemzeti felszabadításért folytatott harcba vinni.”

Tito beszámolója, a vita és a határozatok kimondják a JKP sorainak

bátrabb bővítését, különösen a nagy munkásközpontokban, név szerint is felsorolva azokat a nagylétszámú ipari létesítményeket és üzemeteket, amelyekben még fejletlenek a pártszervezetek. Megkülönböztetett figyelmet szentel az országos pártértekezlet az ifjúság körében kifejtett munkának, szem előtt tartva az ifjúság minden rétegét. Ezen irányvétel helyessége teljes egészében bebizonyosodott a népfelszabadító háború időszakában, amikor a fegyveres alakulatok ütőerejét az ifjúság képezte. A mai olvasó számára megragadó az a hév és erőteljes érvelés, amellyel Tito beszámolójában és az egész országos értekezlet okmányjaiban követeli a párttagság, külön pedig a káderek eszmei képzését.

4. A JKP osztályszövetségre alapozott stratégiája, történelmi szerepe megvalósításának egyik lényeges biztosítéka

A titói vezetés a Komintern 1935-ben megtartott utolsó, VII. kongresszusának határozatait következetesen és alkotó módon alkalmazta Jugoszlávia szövvényes társadalmi viszonyai közepette. Az antifasiszta népfrontpolitika volt az alapja és kerete annak, hogy a JKP leküzdje a szektasságot és megfelelő megoldást találjon az égető kérdésekre, s erre alapozza a munkásosztály, az elnyomottak és kizsákmányoltak osztályszövetségét. Ennek az alapvető politikának megvalósításában a JKP nem vesztette el helyes irányzékát akkor sem, amikor a hitleri Németország és a Szovjet Szövetség megkötötte a barátsági és meg nem támadási szerződést. A JKP úgy ítélte meg, hogy ez a szerződés egy időre távol tartja a háborús pusztítást a Szovjet Szövetség határaitól, de ez nem változtat Jugoszlávia veszélyezettségén, és ezért feltétlenül tömöríteni kell minden hazafias erőt az antifasiszta népfrontpolitika platformja alapján.

Ezzel az osztálystratégiával kapcsolatban Stevan Doronjski 1980. október 20-án elhangzott beszámolójában hangsúlyozza: „... az értekezlet rögzítette azt a politikai platformot, amelyet a Jugoszláv Kommunista Párt az utóbbi évek során épített ki — a külső fasiszta veszély és a belső reakciós társadalmi rendszer elleni egységnek, az összes haladó és antifasiszta erők harci egységének létrehozására irányuló következetes irányvételt. Ez a platform, szögezi le Stevan Doronjski, elsősorban a jugoszláv társadalom és állam akkori helyzetének önálló elemzéséből és abból a meggyőződésből eredt, hogy a burzsoázia, amely képtelen megoldani a felhalmozódott szociális és nemzeti problémákat, le fog tűnni a történelem színpadáról. A Kommunista Párt elfogadta a háború imperialista jellegéről szóló értékelést, de ugyanakkor leszögezte, hogy a háborúnak antifasiszta vonása is van. Ezért kitartott álláspontja mellett, hogy Jugoszláviát fasiszta agresszió veszélye fenyegeti, s ennek alapján állást foglalt amellett, hogy fel kell venni a harcot a fenyegető fasiszta támadással.

...Egyszóval, az V. országos értekezlet politikai irányvonala konk-

rétan és történelmileg megfelelt a munkásosztály, a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek létszükségleteinek és szabadságra való törekvéseinek a kor szövvényes és vészterhes belső és nemzetközi viszonyai között. Ezt bizonyította az a tény is, hogy ezen irányvonal valóra váltásával igen gyorsan növekedett a Jugoszláv Kommunista Párt politikai tekintélye és befolyása az ország dolgozó tömegeire . . .”

Az osztályszövetség széles alapokon való megvalósítása, amely alapvető stratégiai eltökéltsége volt a Tito vezette JKP, illetve JSZK politikájának napjainkig, és amely már csírájában létrehozta, ahogyan Edvard Kardelj hangsúlyozza, az öngazgatást, már a fegyveres harc időszakában és lehetővé tette, de igényelte is a proletárdiktatúra sajátos megjelenési formáját nálunk, nevezetesen a közvetlen szocialista demokrácia politikai rendszerét — szükségszerűen nagy figyelmet szentelt a nemzeti elnyomás kiküszöbölésének és a nemzeti egyenrangúság kivívásának. Ez a feladat az adott történelmi-társadalmi körülményekben valóban forradalmi feladatnak bizonyult, szorosán egybefonódott a szociális elnyomás és osztálykizsákmányolás kiküszöbölésével, amelyre csakis a dolgozók tömeges mozgósítása, illetve a szocialista forradalom sikeres véghezvitele adhatott kielégítő megoldást. Ezt a kérdéskört, a nemzeti egyenrangúság kérdését is helyesen válaszolja meg a JKP V. országos értekezlete, meghatározva már a fegyveres harc során megvalósított föderatív berendezésünket. Kimondja azokat az elveket, amelyeket ma is a nemzeti viszonyok rendezésében alkalmazunk, s amelyeket a fegyveres harc idején a testvériség—egység jelszavával jelöltünk, mint forradalmunk egyik nagy vívmányát.

Arra, hogy miként vetődött fel az V. országos pártértekezlet idején a nemzetek és nemzetiségek viszonya, idézzük az értekezlet határozatának Harc a nemzeti egyenjogúságért és szabadságért című fejezetének következő részletét (lásd: Peta zemaljska konferencija KPJ, Belgrád, 1980., 238. és 239. o.):

„Az imperialista hódítások sorsdöntő napjaiban, amikor a kis népek szabadságát és függetlenségét nyers erőszakkal semmisítik meg és üzérkednek az egyes országok elnyomott népeivel hódító céljaik megvalósítása érdekében, Pártunk számára még időszerűbben és élesebben merül fel, mint egyik legfontosabb feladat a harc Jugoszlávia leigázott nemzetei és nemzeti kisebbségei nemzeti egyenjogúságáért:

2) harc a macedón nemzet egyenjogúságáért és önrendelkezéséért, a szerb burzsoázia nemzeti elnyomásával szemben, de egyben az olasz és bolgár imperialisták és ügynökeik leleplezéséért, akik demagóg ígéretekkel igyekeznek leigázni a macedón nemzetet;

. . . e) harc a magyar, román, német és más nemzeti kisebbségek szabadságáért és egyenrangúságáért Vajdaságban, de egyidejűleg harcolni a magyar, német és másfajta reakciók kísérleteivel szemben, hogy imperialista hódító háború révén állítólag megoldják ezen és más vidékeken a nemzeti kérdést; . . .”

A JKP V. országos értekezlete, amellyel eredményesen zárul a Tito

vezette párt fejlődésének és osztálystratégiája kiépítésének első szakasza, természetesen nem adott későbbi forradalmi harcunk minden kérdésére választ, hisz azok akkor fel sem merültek, de megalapozta forradalmunk élcsapatának szervezeti felépítését, eszmeileg felkészítette az ország párttagságát és vezetőseit a további sorsdöntő feladatokra. Megbízható eszmei-politikai alapot nyújtott határozataival arra, hogy a JKP, illetve a JKSZ sikeresen betöltse forradalmi-társadalmi átalakulásunk fegyveres időszakában, de a háború utáni időszakban is élcsapat szerepét.

Rezime

Titova klasna strategija narodnooslobodilačkog rata u svetlu dokumenata V zemaljske konferencije KPJ

Autor se poziva u svom radu na komponente ocene izrečene o značaju V konferencije KPJ održane u Zagrebu 19—23. oktobra 1940. godine, sa kojom se uspešno završava prvi period razvoja KPJ pod neposrednim Titovim rukovodstvom. Zbivanja govore o tome, a i neđavno objavljeni dokumenti pripremljenih skupova i same V zemaljske konferencije na to ukazuju, da ovaj period karakteriše dva tesno povezana procesa. Radi se o tome da se KPJ u razdoblju 1937—1940. konsoliduje i adekvatno se izrađuje kao značajan i uticajan politički faktor zemlje i da jasno formuliše i počinje sprovesti svoju klasnu strategiju na platformi širokog antifašističkog narodnog fronta.

Ova platforma, koja je potvrđena i dalje razrađena na V zemaljskoj konferenciji KPJ ostaje u svojoj osnovi trajna strateška orijentacija KPJ, odnosno SKJ, uz nužne dopune i promene u nekim težišnim pitanjima u sudbomosnim istorijskim zbivanjima tokom revolucionarnog narodnooslobodilačkog rata i posleratne socijalističke izgradnje, koje obeležavaju Titovu epohu Jugoslavije.

Autor svoje izlaganje grupiše oko sledeća četiri tematska kruga: Peta zemaljska partijska konferencija i klasna strategija narodnooslobodilačkog rata; Značaj pete konferencije KPJ sa gledišta revolucionarnih društvenih procesa u Jugoslaviji; Adekvatna izgrađenost revolucionarne radničke partije i osiguravanje i ovim putem njene avangardne uloge; Strategija KPJ zasnovana na klasnom savezu kao jedna od bitnih garancija za ostvarenje njene istorijske uloge.

Резюме

Классовая стратегия народноосвободительной войны Тито, отражающаяся в документах V конференции Коммунистической партии Югославии

Автор в своём труде останавливается на положительных отражающихся в документах V конференции Коммунистической тоявшейся в Загребе с 19. по 23 октября 1940 года. С этой кон-

ференцией с успехом закончился первый этап развития КПЮ под непосредственным руководством товарища Тито. Недавно опубликованные документы подготовительных собраний и документы самой V конференции свидетельствуют о том, что этот период характеризуют два тесно связанных процесса. Дело в том, что КПЮ в периоде 1937—1940 сплотила свои силы и таким образом становится значительным и влиятельным политическим фактором страны с целью ясно сформулировать и применять классовую стратегию на платформе широкого антифашистского народного фронта.

Эта платформа, подтверждённая и дальше разработанная V конференцией КПЮ остаётся в своей основе прочной стратегической ориентацией КПЮ, то есть СКЮ (Союза коммунистов Югославии), имея в виду возможные изменения в некоторых существенных вопросах в роковых исторических событиях в ходе революционной народноосвободительной войны и послевоенного социалистического восстановления. Эта эпоха и именуется эпохой Тито.

Автор в своём труде задерживается на четырёх тематических кругах: Пятая партийная конференция и классовая стратегия народноосвободительной войны;

— Значение Пятой конференции КПЮ с точки зрения революционных общественных процессов в Югославии;

— Соответствующая сплоченность революционной рабочей партии тем самым и обеспечение её авангардной роли;

— Стратегия КПЮ, обоснованная на классовом союзе в качестве одной из существенных гарантий для осуществления её исторической роли.

Kerekasztal-beszélgetés

A TÁRSULTMUNKA-ALAPSZERVEZET KÖZÉPTÁVÚ TERVE ÉS TERVEZÉSE AZ ÖNIGAZGATÁSI TÁRSADALMI TERVEZÉS RENDSZERÉBEN

Kerekasztal-beszélgetés a *Létünk* szervezésében

A beszélgetés résztvevői: *Szecsei Mihály*, az Agros igazgatóhelyettese, a Szabadkai Közgazdasági Kar előadója; *Nyári Tibor*, a Szakszervezeti Szövetség Tartományi Választmányának elnöke; *Matković Stevan*, a Sever Villanymotorgyár tervezője; *Tóth János*, az adai Halász József Agráripári Kombinát tervezője; *Milošević Ilona*, a November 29. Húsárugyár tervezője; *Rakk Lajos*, a topolyai Dom Városrendezési, Köz művesítési és Tervezési Vállalat tervezője; *Szenes György*, nyugalmazott közgazdász; *dr. Somogyi Sándor*, a Szabadkai Közgazdasági Kar Munkaszervezési Intézetének igazgatóhelyettese, rendszertervező; *dr. Rebák László*, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára, a *Létünk* fő- és felelős szerkesztője; *dr. Tóth Lajos*, az újvidéki Természettudományi Matematikai Kar pedagógiatanára, a *Létünk* szerkesztő bizottságának tagja.

Rebák László:

Kerekasztal-beszélgetésünk téziseinek a megfogalmazásakor olvasóközönségünknek elsősorban arra a részére gondoltunk, amely nem szakértője ugyan, de valami módon érdeklődik a tervezés iránt, annál is inkább, mert mindannyian, dolgozók és öngazgatók, részesei vagyunk a társadalmi tervezésnek. Célunk: érdemleges következtetést levonni az eddigi tervezési tapasztalatokból. A beszélgetés résztvevőinek beszervezésekor társadalmi struktúránk jó részét felöleltük. Nem hívtunk meg azonban nagyszámú embert, hogy elmélyedhessünk a kérdések taglalásában.

Témánk időszerűségét a következők igazolják: Az előttünk álló, 1981—1985-ig terjedő középtávú tervet számtalan bírálat és kifogás érte a társadalmi-politikai szervek részéről; többhelyütt is elhangzott, hogy a következő tervkészítésre sokkal alaposabban fel kell készülni. A tervezés fontosságát Sergej Kraigher elvtárs sem kerülhette meg az

önigazgató kongresszus tegnapi (1981. VI. 18.) zárószavában, amelyben, többek között, nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a társult munka szervezetek dolgozóinak a tervezésben az eddigieknél hatékonyabb részvétele az egyik alapvető előfeltétele a munkásosztályunk társadalmi súlyának növelésében és az öngazgatás további fejlesztésében, Sajnos, beszédének e része fölött még a sajtó is átsiklott. A Borba napilap kivételével valamennyi más újságunk a tervezésre vonatkozó kitételeket „tompította” úgy, hogy csak az öngazgatás fejlesztésére vonatkozókat közölte részletesen Kraigher elvtárs zárószavából, a tervezésről mondotakat pedig egyszerűen kihagyta. Ezzel csak arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a társadalmi tervezés, az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások jelentősége még nemigen tudatosodott bennünk, holott megkülönböztetett figyelmet érdemelnek és követelnek.

Ennyit szántam bevezetőül, most pedig átadom a szót Szecsei Mihály kollégámnak, aki a beszélgetés téziseinek kidolgozását is magára vállalta.

Szecsei Mihály:

Előzetes megbeszéléseink alkalmával világosan kifejezésre jutott, hogy nem kényszerhelyzetből vállalkoztunk erre a kerekasztal-beszélgetésre, sem azért, mert téma- vagy anyagiánnyal küszködne a Létünk. Amikor a címet megfogalmaztuk, akkor abból indultunk ki, hogy a társult munka alapszervezete társadalmunkban az újratermelés kiindulópontja, mert annak főbb hordozói a társult munka alapszervezeteiben vannak. Minden határozat, amely a fejlesztést, a gazdasági fejlesztést illeti, onnan indul ki. Tulajdonképpen az érdekek, sőt a társadalmi érdekeknek az egyéni, egyedi érdekekkel való összehangolása ott bonyolódik le, ott tükröződik legvilágosabban.

A téziseken ma már én is módosítanék, mivel megláttam Nyári Tibort, és így lehetőség nyílik beszélgetni a szakszervezet szerepéről a társadalmi tervezésben. Őszintén mondom, hogy a Közgazdasági Karon, a vizsgákon a szakszervezet és a gazdasági kamarák szerepe a társadalmi tervezésben tabu kérdés. Mert hogyan kell a szakszervezetet kapcsolni a társult munka alapszervezetének a tervezéséhez? Itt így ennek az oldalát is meg tudjuk világítani majd.

A tézisek összeállításokra csoportokra osztottam a lehetséges alkérdéseket. Az *első csoport* azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a társultmunka-alapszervezet dolgozói milyen formában kötelesek tervezni és hogyan gyakorolják ezeket a jogaikat és kötelezettségeiket, valamint hogy ez a tervezés, a tervezés rendszerével összhangban hogyan ad, eredményez egy konzisztens tervet. Ugyanis, amikor most az ötéves középtávú tervet elkészítettük, jó lépést tettünk előre, mert most már megszülettek az öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodá-

sok a középtávú terv alapjairól, a társultmunka-alapszervezetek pedig plebiszcitáris akarat vagy véleménynyilvánítással elfogadták azokat a kötelezettségeket, amelyek ezekből a tervdokumentumokból rájuk hárulnak. Tehát aláírva ezt a megegyezést vagy társadalmi megállapodást most már a kötelezettségek címzetteké válnak. Megvannak a címzettek — a nyersanyagtermelő, a végtermék-, a késztermékkészítő — és mindenkinek megvan a kötelessége, amely az öngazgatási megegyezésből ered. Ez egy olyan kötelezettség, amely anyagi vetületében is — de nemcsak anyagi vetületében — jelentkezik. Ez nem jelenti azt, hogy csak az öngazgatási megegyezésekről beszélünk a társadalmi tervezés rendszerében. Ezekről ugyanis eltérhetnek a társadalmi tervek, a munkaszervezeti tervek, a társultmunka-alapszervezet tervei, de ezek középtávú tervei *legalább* azokat a jogokat és kötelezettségeket kell hogy tartalmazzák, amelyeket az öngazgatási megegyezésekben és a középtávú terv alapjairól szóló társadalmi megállapodásokban megfogalmaztak. Magát a tervet azonban már nem egy ilyen plebiszcitáris véleménynyilvánítással hozzák meg, hanem a munkástanács, a társult munka törvénye, az alkotmány rendelkezései és a tervezésről szóló törvény értelmében. A tervezési rendszer működése kérdésének a lényege azért ott van ebben az első tézisben is, amit úgy fogalmaztam meg, hogy eszköz- és munkatársítású szemlélet kell hogy uralkodjék egész társadalmi tervezésünkben. A tervezést itt két oldalról próbáltam megvilágítani: az egyik szerint a társadalmi tervezés tartalma, az eszköz- és munkatársítás. A másik oldaláról viszont a terv, az eszköz- és munkatársítás formája. Azon keresztül, hogy a terv már legalább egy öngazgatási megegyezésre támaszkodik, a kötelezettségeket már mind megszerezve, és amint mondtam, megcímezve tartalmazza. A társadalmi tervezésről szóló törvény ugyanis kötelez bennünket, hogy a terv függelékeként felsoroljuk mindazokat a kötelezettségeket, amelyeket az öngazgatási megegyezésekkel és társadalmi megállapodásokkal magunkra vállaltunk. Azt is be kell írni ebbe a függelékbe, hogy kik azok, és milyen határidőre hajtják végre, vagyis teljesítik ezeket a kötelezettségeket. Tehát az első tézisnél szinte magától adódik a vitatéma is: Hogyan nyilvánul meg a társultmunka-alapszervezetek tervében az eszköz- és munkatársítás, sikerült-e ezt a fő kérdést megoldani a mostani tervezésünkkel és a középtávú terveinkkel? Mert ha elmondjuk, hogy aláírtuk az öngazgatási megegyezéseket, társadalmi megállapodásokat, és az irányelvekről A társadalmi tervről szóló törvény 33. szakasza értelmében egy nyilvános véleménynyilvánítás, referendum vagy más formában határoztunk, akkor még nem értékeltük azt, hogy valóban működik-e a társadalmi tervezés azon a téren, mely szinte a középpontjában kellene hogy legyen, vagyis hogy biztosítja-e az eszköz- és munkatársítást. Tehát valóban tartalma-e az eszköz és munkatársítás a tervezés rendszerének. A középtávú tervek pedig tükrözik-e azt, hogy az eszközök és a munka társításának formái. Így aztán logikus, hogy a továbbiakban a társadalmi tervezésről beszélve eljutunk az újratermelési

körökig. Egy végtermék irányú vertikumról van itt szó, amely a nyersanyagtól a késztermékig, annak forgalmazásáig, foglalja magában az érdekelteket, tehát az ebben az új öngazgatási megegyezésben résztvevőket. Az újratermelési kör terve már az öngazgatási megegyezésekre támaszkodik, magába foglalja azokat a célkitűzéseket, amelyeket a középtávú terv alapjairól szóló öngazgatási megegyezésben megfogalmaztunk, számszerűsíti is, mert az újratermelési körben a nyersanyagtermelőnek tudnia kell, hogy mikor, mennyit és kinek kell szállítania. Igen ám, de az újratermelési kör nem egy vállalat, nem egy jogi személy, az nem adhat és nem vehet. Az „csak” egy újratermelési kör, ahol meghatároztuk a közös érdekeket. Sokat segít ebben véleményem szerint az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások egész sora, az, hogy ezeket a közös érdekeket, a közös célkitűzéseket azért többnyire megfogalmaztuk, és ha már megfogalmaztuk, akkor már nyilvánvaló, hogy meg kell fogalmaznunk azt a szabályozó rendszert vagy intézkedések sorát, amelyeket foganatosítanunk kell annak érdekében, hogy a tervet meg is valósítsuk.

Az első téziscsoport végén feltüntettem, hogy beszélnünk kell a társult munka alapszervezetének tervező szervéről. Véleményem szerint ugyanis egy kicsit formálisan nyúltunk a kérdéshez olyan szempontból, hogy megalakítottuk a bizottságokat, megneveztük azokat a személyeket, dolgozókat, többnyire alkalmazottak, hivatalnokokat, akik az információfeldolgozással foglalkoznak, de nem fogalmaztuk meg azt a kapcsolatot, amely a dolgozók véleménynyilvánítása, vagy a dolgozóknak a társadalmi tervezésben való részvétele és a tervdokumentum között kell hogy jelentkezzen.

Biztos mindannyian egyetértünk abban, hogy igen lemaradtunk a tervezők képzésével, nincsenek tervezőink. Rehák professzor jobban tudja mint én, hogy a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen öt évig képezik a tervezőket, hasonlóképpen a Varsó melletti egyetemen is és nyolcszor annyi matematikával terhelik őket, mint az elektromérnököket. Tehát ez azt jelenti, hogy a tervezők képzésére nagyobb súlyt kellene fektetni. Nálunk úgy van, hogy amelyik közgazdász nem ügyes, nem jó kommercialista, aki nem érez hajlamot a pénzügyi dolgokra, a könyvelésre, annak marad a terv és elemzés. Persze vannak nagyon jó szakemberek, de a legtöbb vállalatban és társultmunka-alapszervezetben általában nem ez a helyzet. Amikor a kontinuuális, a folyamatos tervezésről van szó, itt már nincsenek megfelelő kérdéseink és nem is tettünk lényegében semmit, hogy a tervezés és a tervteljesítés kísérése személyi szempontból biztosítva legyen. Inkább ezt a kapcsolatot próbáljuk már megvilágítani: van-e lehetőség arra, hogy tényleg ne egy tisztviselői kar készítse el a tervet és a dolgozók erről ne csak kézfelnújtással vagy referendumon nyilatkozzanak, hanem valóban részt is vehessenek a tervezésben.

Még egy kérdést felvettem az első téziscsoportban: az egységes, közös tervmetodológia problémáját. Ugyanis minden társultmunka-alap-

szervezet abból indul ki, hogy van egy adott egységes jugoszláv metodológia vagy egy közös mutatószámrendszer, amelyet minimális mutatószám-rendszernek neveztünk el. Azonkívül tegyen ki mit akar, de az a közös, és annak a jegyében alakul ki a metodológia. Téves nézőpont. Ugyanis a vállalati tervezés — társultmunka-alapszervezeti vagy más szinten — sajátos metodológiát követel. Nézzük csak az egységes metodológia végrehajtásáról szóló utasítást, vagy bármely más szabályzatot, pl. a külgazdasági kapcsolatokról szóló törvényt, az egy egyészen más tervezési metodológiát követel. Vállalati szinten is meg kellene teremteni ezt az egységes metodológiát. 90%-ában azonban nem tudtuk ezt megcsinálni. Egyrészt más dologgal voltunk elfoglalva, másrészt vártunk egy kicsit arra, hogy az egységes metodológia milyen jó sugallatokat ad. Hát nem sok jót adott. Úgyhogy, amikor én erről a közös, egységes metodológiáról beszéltem a társult munka szervezeti szintjén vagy javasoltam a tézisekben, hogy erről is ejtsünk szót, akkor arra gondoltam, hogy egyrészt határozzuk meg a tervek fajait. Mi ugyanis főleg ötéves tervről beszélünk. A Horvát Szocialista Köztársaságban a tervezésről szóló törvény kötelezi a tervezés hordozóit, hogy hosszú távú tervet készítsenek. Egyetlenegy másik törvény sem kötelezi a tervezés hordozóit olyan explicit módon, hogy hosszú távú tervet készítsenek. Közben az egész világon mind a szocialista, mind a kapitalista gazdálkodási rendszerben már kialakult a tervezésnek egy metodológiája, a stratégiai tervezés, amelynek a hosszú távú tervezés az alapja, és azt a lehető legritkábban revidéálják, hogyha jól ki van választva a stratégiai cél, azt pedig az úgynevezett taktikai, középtávú tervekkel valósítják meg. Ez a mi ötéves tervünknek felel meg, amit pedig egyéves vagy operatív tervekre bontanak. Stratégiai, taktikai és operatív tervekről beszélünk, amikor az egységes vagy közös metodológiáról van szó. Persze azt jelenti ez, hogy akkor a célkitűzések megválasztásánál is ezt a metodológiát alkalmazzuk.

Miért szorgalmaztam ennyire ezt a tézist? Mert szeretném, ha egységes álláspontra jutnánk a tekintetben, hogy a célkitűzések kiválasztásakor addig egyezzünk meg a kritériumokról, amíg nem tudjuk, hogy melyik társultmunka-szervezet fejlesztéséről van szó. Én két csoportba osztottam ezeket a kritériumokat, az egyik a kizáró, tehát amelyik négy alrendszer alapján kizárja, hogy egyes fejlesztési célkitűzések nem kerülhetnek a tervbe. A kizáró kritériumok mellett, a másik csoportot a rangsoroló kritériumok képezik. Itt lényegében kilenc különböző kritériumot soroltam fel nálunk, igen ám, de addig, amíg az emberek nem tudták, hogy az ő koncepciójukat — nevezzem így nagyképűen a tervezési koncepciójukat — érinti-e ez a kritérium vagy sem, hogy a rangsorolásban fölültre vagy alulra kerülnek-e, esetleg a kizáró kritériumok eleve kiszűrik-e azt a tervből, addig nem nyilatkoztak. Addig azt mondták, halasszuk el ezt, majd amikor átesünk a tervdokumentumok meghozatalán, akkor majd nyugodtan leülünk beszélgetni. Magyarul: nem alkalmazzuk az egységes kritériumrendszert a fejlesztési célkitűzések ki-

választásakor. Innen erednek aztán a problémák, hogy párhuzamos kapacitásunk van, ugyanolyan géprendszert, technológiát fejlesztünk a Subotičanka Italgyárban mint a hűtőházban. De ugyanolyan csomagolófeldolgozásunk van a hűtőházban, a Medoprodukt mellett, mint a Pionirban, és sorolhatnám így tovább. Ez más területen, más vállalatoknál is így van. Miért? Azért, mert nem egyeztek meg előre, hogy milyen kritériumokat alkalmaznak, amikor a célkitűzéseket megválasztották, ez pedig véleményem szerint azért következett be, mert nincs a társultmunka-szervezetek szintjén egységes metodológia. Nem fektettünk rá hangsúlyt, de most a minél jobb középtávú terv — ezt én is elismerem — kidolgozására minden erőt alkalmaztunk, a metodológiát pedig és azt az alapot, amelyből ki kellett volna indulni, majd utólag ráarakjuk.

A másik kérdéscsoport a tervek kapcsolatáról szól. Itt egyrészt beszélni kell a tervek kapcsolatáról a társultmunka-szervezeteken belül, valamint a társultmunka-szervezetek tervei közötti kapcsolatáról. Alig tudunk felmutatni olyan öngazgatási megegyezést vagy középtávú tervet, amelyik felemlíti, hogy a nagyvállalatokon kívül a következőkkel vállaljuk fejlesztési kötelezettségeink teljesítését. Gondolok itt a cukorrépa- és a napraforgó-termesztés, valamint a tejtermelés fejlesztésére. De nem csak ilyen szinten kell meghatározni a problémát, hanem definiálni kell, melyek azok a külső területek, más köztársaságban telepített társultmunka-szervezetek, amelyek szintén részt vállalnak ilyen öngazgatási megegyezés alapján a mi fejlesztésünkben. Azért lenne fontos ezeknek a kapcsolatoknak a megfogalmazása, mert a tervkapcsolatokat nem lehet a szerződéses viszonyrendezés fogalmkörébe utalni. Nem lehet, mert nem ellentétes adok-veszek érdekről van szó, amit szerződéssel szabályoznak, és ha az aláírók nem tartják be, akkor szankció következik, hanem meg kell hogy találjuk az azonos érdekeket. Lehet, hogy ez úgy fogalmazódik meg, hogy én most nyersanyagot termelek, fejlesztem a termelést egy meghatározott pontig, ettől kezdve végtérmeték készítővé válok, akkor pedig más úton-módon kompenzáljuk egymást. Ez a kapcsolat bonyolult — tudok már több olyan példát, ahol ez kialakult. De ez csak úgy érhető el, ha a tervnek az egymás közötti kapcsolatát is meghatároztuk és fejlesztjük. Azonkívül nem kielégítő a társadalmi közösségek tervének a vállalati tervekkel való kapcsolata sem. A számszerű kapcsolatok még csak valahogy felállíthatók, hasonló növekedési ráta, a beruházási mérlegek egyeztetése és a külgazdasági kapcsolatok terén az export-import nagyjából egyeztetése (az is dollárban). Én szorgalmaztam, hogy azt dinárban fejezzük ki, hisz ez a nemzeti valutánk, legalább mi ismerjük el és kölcsönözzünk bizalmat öt évre előre ennek a dinárnak! Mégis erőszakkal dollárban akarták ezt kifejezni. De akkor legalább dinárban is egyeztessük össze, mert kell hogy legyen a külföldi kapcsolatoknak hazai vetülete is. Számszerű kapcsolat tehát van az említett tervek között, de a többi kapcsolat, a minőségi már hiányzik a közösségi tervekkel. Erre egy példát tudnék

felhozni: a másodlagos nyersanyagok feldolgozása most már törvényes kötelezettség. Vajdaság meghozta a törvényt. Szabadkán, amikor a középtávú terv egyeztetéséről beszéltünk, a következőképp alakultak a dolgok: nyilvánvaló, hogy minden vállalatban van hulladék — ez a másodlagos nyersanyag —, s hogy az elkövetkező 5, 10, 20 évben ez lesz a legfőbb anyagforrás. A mezőgazdaságnak is sok hulladékja van, amit értékesíthetnénk: egyrészt takarmánnyá dolgozhatnánk fel, másrészt energiává. Ajánlottam, hogy próbáljuk meg összeegyeztetni, hogy mit lehet a városi hulladékból kihozni. Ugyanis jelenleg világszerte foglalkoznak a kérdéssel. A német parlamentben pl. óriási vihart váltott ki egy ide vonatkozó terv — ma tanulmányoztam ezt az anyagot. Az egész világon úgy próbálják ezt megoldani, hogy visszanyerjék belőle a ráfordított energiát. Mi pedig depóniát építünk — így határozták meg a községi tervben —, amely mondjuk, négy-öt évig lesz elég. Tehát először is ki kell építeni, ami 25 millió dinárba kerül, majd kihordani a hulladékot. Telehordjuk és ott a férgek, legyek, betegségterjesztők tenyésznek rajta, a bűzről nem is beszélve. Három év múlva megtelik, akkor rá kell hordani a földet, és ismét egy újat építeni. Ahelyett, hogy egy feldolgozó kis üzemet létesítenénk, amely visszaadja 40%-át — már vannak ilyen gyárok — 4200 kalória értékű barnaszénben, emellett még van vas, üveg és műanyag is.

A fentieket csak annak kapcsán mondtam el, hogy illusztráljam: a tervkapcsolatok számszerűleg valahogy még funkcionálnak, de minőségileg nem. Ennek azonban a szociológiai vetületéről is érdemes lenne beszélni mind a vállalati, mind pedig a társadalmi-politikai közösségek tervének esetében.

Egy-két kérdéssel érintenünk kell majd azt a mérlegrendszert, amelyet a társadalom most végre, nagysokára ránk kényszerített a törvénnyel és az egységes metodológiával. Ez kötelez bennünket arra, hogy a jelenlegi fejlettségi szintre dolgozzuk ki ezeket a mérlegeket, és így öt év múlva tudjuk majd, hogy mi volt 1980-ban, majd 81-ben, 82-ben. Visszanézve a 76—80-ig terjedő középtávú tervre, nincs biztos információs bázisunk. Pár szóval erről is szólni kellene. A társultmunka-szervezetek tervénél beszélni kellene a termelési szerkezetváltásról, arról, hogy van-e lehetőségünk újat bevinni a tervekbe. Nálunk ugyanis az előirányzott áruválasztékban az új termék mindössze öt-tíz százalék, az ötéves kb. 4 milliárd 400 milliós beruházás után! Tehát maradunk ott, ahol vagyunk. A mezőgazdaság esetében ez részben érthető, hisz amióta világ a világ a fotoszintézis a termelés alapja. Ott még nem következett be egy olyan újítás, ami lehetővé tenné, hogy áttérjünk egy más alapú termelésre; a jószágtenyésztésnél azonban már vannak új dolgok, úgyszintén az élelmiszer-gazdaságban és a gépeknél. Ennek ellenére nekünk nagyon kevés az új termékünk. Vagy annak a tükröződése ez, hogy lemaradtunk a kutatással és a fejlesztéssel? Pedig 67%-kal több eszközt utaltunk a 80-as években a tudományos kutatásokra (Agros-szinten, de a többi vállalatnál is hasonló a helyzet). A tudományos érdekközössé-

geken keresztül is többet kutatunk, mint az előző évben, és jóformán semmi látszata. Vagy a kutatásnál és fejlesztésnél maradtunk el, vagy pedig túlzottan termékszempléletűek vagyunk a kutatásnál, tehát nem technológiát szemlélünk, hanem csak terméket. Nagy eltérés van azért e téren vállalatonként, de általánosságban elmondható, hogy termékszemplélet uralkodik, ahelyett, hogy új technológiát tudnánk bevonni a termelésbe, pedig az országban vannak olyan társultmunka-szervezetek, amelyek merészebben térnek át az új technológiára és jóval nagyobb az új termékük részaránya is a tervben.

Persze mindenről nem mondhatunk véleményt, bár javasoltam a tézisekben, hogy beszéljünk a beruházásokról, azonkívül az export-import kötelezettségekről is. Megmondom miért: azért, mert a társadalmi megállapodásban képviselőinken keresztül aláírtuk Vajdaságban az 1 milliárd 100 millió dolláros összexportot, és amikor a társultmunka-alapszervezetek és a társultmunka-szervezetek tervét összeadom, az nem teszi ki ennek az összegnek csak a felét. Nemcsak az Agros esetében van így.

Külön kérdés talán a foglalkoztatás, a foglalkoztatáspolitikai és az életszínvonal-politika kapcsolata a tervben. A vajdasági tervben az áll, hogy 3,2 százalékkal növeljük a reális életszínvonalat évente, a munka termelékenységét 2,2 százalékkal. Ezeket az adatokat nagyon pontosan megjegyeztem! Javasoltam, hogy hagyjuk ki ezt a fejezetet a társadalmi tervből, mert ha csak 2,2 százalékkal növeljük a termelékenységet, akkor gyakorlatilag egy újrafelosztáson keresztül növeljük az életszínvonalat. Az újrafelosztás a felhalmozás terhére megy, ez pedig a termelői alapok, vagyis a forgó alapok terhére. Ha viszont ez utóbbiak nem növekszenek, akkor nincs új foglalkoztatás, növekszik a munkanélküliség, aminek megvannak a társadalmi és gazdasági következményei is. Mégis ragaszkodtak hozzá, hogy ezek az adatok a tervben maradjanak. A vállalatoknál — nálunk is ez a helyzet — mindenki nagyobb, reálisabb magasabb életszínvonalat tervez. De ugyanebből a termelésből, ugyanezzel a termékszerkezettel? Ennek az ellentmondásnak társadalmi-politikai vetületei is vannak. Ez majd később jut kifejezésre, amikor az okot már csak megállapítani tudjuk. Máról holnapra kiküszöbölni azonban ezt nem lehet.

Itt vannak még a mutatószámok, azok alkalmazása: Hogyan kell vagy hogyan akarjuk mérni a gazdálkodás hatékonyságát és a tervteljesítés kísérését? Ez egy új információs rendszert igényel, olyan információs rendszert, amely útközben javítja önmagát és a tervet. Állandóan biztosítania kell a terv konzisztenciáját, mert ha például növekszik a kamatláb, akkor valahol, valaminek csökkennie kell, vagy a felhalmozásnak, vagy a személyi fogyasztásnak. Ezt a tervezési rendszert olyan információs rendszer tudja biztosítani, amely már most jelenti 1981-ben, hogy nem tudunk 82-ben 400 ezer dollár értékű felszerelést a sertésfarmra behozni, tehát kimarad a 18 500 sertés leszállítása a November 29. Húsárugyárnak. Ott pedig majd kimarad a kapacitás telje-

sebb kihasználása. E folyamat kísérésének kell hogy legyen egy szám-szerű, minőségi értékelése. Ezt még eddig nem tudtuk beépíteni a terv-be, gyakorlatilag azon maradtunk, hogy statisztikailag kísérjük a tervet.

Erről még a végén majd beszélgetünk.

Nyári Tibor:

En nem vagyok tervező, tehát nem tudnék a szakmai kérdésekbe úgy belemerülni mint Szecsei Miska a tézisekbe, de beszélhetek a szakszervezet szerepéről, arról, hogy miként sikerült ezt a középtávú tervet összeállítani és milyen problémák vannak még a tervezésben.

Mi valahogy úgy tekintünk a tervezésre, a társadalmi megállapodások és öngazgatási megegyezések meghozatalára, hogy azok az öngazgatás eszközei. Az öngazgatás nem lehet csak egy ösztönös folyamat. Nem csak annyiból áll, hogy ha probléma adódik, összehívjuk a dolgozókat és határozatokat hoznak. Ilyen rövid lejáratú határozatokból áll tulajdonképpen sok esetben és sok munkaszervezetben az igazgatás. Sajnos, az ilyen jellegű improvizáció országos szinten is észlelhető. Különösen súlyosak a következményei pl. az élelmiszer-termelésben, ahol a termelési ciklus kétéves, vagy ennél több, mint a tejtermelésben. Az ilyen jellegű termelés nem tűri a rögtönzést. Azt hiszem, hogy ez nemcsak gazdasági probléma, nemcsak gazdasági vetülete van, hanem a tudatos vezetésnek a problémája és eszmei-politikai kérdés is, azért, mert az ilyen improvizációk a legtöbb esetben kész tények elé állítják a dolgozót és az öngazgatót: más megoldás nincs, a helyzet ezt hozta, így és így kell határozunk. Így ment ez az egyik döntéstől a másikig. Tehát kudarcot vallott a tudatos vezetés. Valószínű, hogy itt már a döntéshozatali módszerrel is sok probléma van. Elsősorban a dolgozók, az öngazgatók nincsenek egyenrangú helyzetben a tervkészítővel. A tervkészítő szakember ugyanis sokkal több információval rendelkezik mint a döntéshozó. Ezen a téren sok a tennivaló és nehéz lesz az egyenrangúságot kiépíteni. A döntéshozatalnál abból kellene kiindulni, hogy megbeszéljük, mit akarunk, a feladatot kell meghatározni öngazgatási alapon, és csak utána kell a szakszolgáltatnak dolgozni azon, hogy miként lehet azt teljesíteni, majd újra az öngazgatók elé terjeszteni, hogy megtudjuk: ezt akarja-e a dolgozói közösség, az-e az, amit megbeszélünk. A szakszervezetnek ebben a folyamatban kellene szerepet vállalnia, még a terv előkészítésekor. Legalábbis mi így látjuk a szakszervezetben.

A másik fontos feladat, hogy noha a tmsz-nak a terve még csak egy kis kookája a jövődő mozaiknak, azért nem szabad elkapkodni. A dolgozót, az öngazgatót a termelőeszközök és a termelés társadalmi jellege alapján ki kell emelni abból az önös érdekből, ami talán természetesen is kialakul a tmsz-ban. A stabil gazdálkodáshoz csak egy hosszú távú, egységes érdek szolgálhat alapul. Ez nemcsak gazdasági

kérdés, ez többször elhangzott a kongresszusokon is. Az eszköztársítás, a társadalmi megállapodás és az öngazgatási megegyezések alapján — ami viszont a tervezés függvénye — ez eszmei-politikai kérdés is, mert tulajdonképpen egyesítenie kellene a munkásosztályt.

A kosovói események jó példája annak, hogy hova vezethet a gazdasági nacionalizmus. Az egységesen meghozott tervnek, a társadalmi megállapodásoknak és az öngazgatási megegyezéseknek, tehát az eszköz- és munkatársítással tulajdonképpen az érdekeket kell összekötni.

A kongresszusi viták felszólalói és a küldöttek is — a III. öngazgatási kongresszusra gondolok — ennek megszüntetését követelték. Az egységes gazdálkodási terület, az egységes jugoszláv piac alapján társítjuk az eszközöket, mert egységes a társadalmi tulajdon is, nem nemzeti, köztársasági vagy tartományi tulajdonról van itt szó. 600 javaslat volt a kongresszus rezolúciójára. És annak körülbelül a felét be is építették, ám a szöveg teljesen más, mint ami a nyilvános vitán volt. Egyes kérdésekre nem találtuk még meg a választ, azokon most kell dolgozni. Ilyen például az exportjövedelem, a nem munka eredményeként jelentkező jövedelem, a holtmunka kérdése stb. Mint már említettem, a küldöttek és résztvevők az eszköztársításon keresztül egységet szorgalmazták. De az, hogy hogyan megvalósítani ezt, az már hiányzott egy kicsit. Én azt hiszem, hogyha a problémát megneveztük, és mindannyiunk érdekének tekintjük, akkor ez már részben biztosítja azt, hogy kiiktassuk ebből a munkából a gátló tényezőket, személyeket és szerveket, mindazt, ami akadályt gördít az egység elé.

Mi a szakszervezetben nem vagyunk szakmailag úgy felkészülve, hogy a tervezés és a terv minden vetületére kiterjedjen a figyelmünk. Így azokra a kérdésekre szorítkozunk, amelyek a dolgozó közvetlen érdekét szolgálják. Kérdéssé tettük pl., hogy miért tervezünk olyan alacsony termelésnövelést, különösen az iparban, mikor a nemzeti jövedelem negyven százalékát ruháztuk bele. Sajnos, vannak bizonyos fékező körülmények, amit nem tudunk kiküszöbölni: nagyon függünk külföldtől. De ezt előbb kellett volna meggondolni. Azután majdnem ugyanakkora termelésnövelést várunk a mezőgazdaságban, ahová nagyon keveset ruháztunk be. Megkérdőjeleztük a termelésnövelés ütemét erre a középtávú tervidőszakra. Ugyancsak lényegbevágó kérdés a foglalkoztatottság, ami függvénye a termelésünknek. Szerintünk a tervezett foglalkoztatási ütem nem képes munkát biztosítani az ifjú nemzedéknek.

A kongresszuson sok olyan javaslat hangzott el, ami a nyugdíjkor felülvizsgálását szorgalmazta. Ezt a záróülésen is megvitattuk. Határozat nem született ugyan, mert ez egy olyan kérdés, amely a gazdasági lehetőségek tüzetes elemzését követeli. Nemcsak arról volt szó, hogy korábban menjenek az emberek nyugdíjba, mert nem képesek már a munkára, hanem arról elsősorban, hogy a fiataloknak, a munkaképebbeknek biztosítsunk munkát, még ha kisebb nyugdíjak árán is. Visszatérve a tervezés problémájához: a tervezőket már az első négyhavi eredmények megcáfolták. Az ipari termelés ugyanis 8,6%-kal növeke-

dett, s bár május végére 7,5%-ra csökkent, mégis lényegesen nagyobb a tervben előirányozottnál.

A harmadik észrevételünk a beruházásokra vonatkozik és annak részvételére a társadalmi termékben. Gondolunk itt elsősorban a szolgáltatások beruházására. Itt tudniillik nemcsak az a probléma, hogy az akkumuláció jó részét erre fordítjuk, hanem ezzel új fogyasztást is nyitunk meg. Valami olyasmit, mint amit Kosovón csináltak: a beruházások nagy részét a társadalmi tevékenységekbe irányították, tehát a fogyasztást növelték, nem pedig a termelést. Ez a veszély mindig fennáll, mert a községekben is van ilyen ambíció meg a helyi közösségekben is...

És a negyedik észrevétel — én csak a fontosabbjait említem — a társadalmi tevékenységek egészéből kiemelni azokat a lényeges részeket, amelyek a dolgozók közvetlen érdekeit szolgálják vagy jelentősen befolyásolják. Ide tartozik a gyermekvédelem, az egészségügy, a nyugdíjbiztosítás stb. Az érdekközösségek munkájában ugyancsak sok a hiányosság. Teljesebb szociálpolitikát kellene folytatni, amikor mérlegeljük például, hogy mennyi a lakás, mennyi a család, figyelembe kell venni azt is, hogy túl gyors az átköltözés üteme faluról a városba. Ezáltal a lakáslap egy része kihasználatlan, ugyanakkor pedig fokozódnak a szociális problémák. Itt jegyezném meg azt is, hogy községenként eltérő arányban ugyan, de a lakásépítési eszközök nagy részét nem lakásépítésre fordítják, hanem az érdekközösségen keresztül a városfejlesztésre, közművesítésre stb. Ez pedig akkorára duzzasztja a lakásépítési költségeket, hogy háromszor annyiba kerül egy lakás, mint a tényleges építkezés. Ez tarthatatlan állapot. A kis keresetű dolgozók kifejezetten szociálpolitikai problémát képeznek, amit nem kell az elosztási rendszerrel keverni. Más lapra tartozik viszont, hogy a kis keresetű dolgozók között nagyon sok termelőmunkás van, aki nehéz föltételek között dolgozik. Az elosztási mércét kell tehát megváltoztatni, jobban értékelve a termelőmunkát. Egyes gazdasági ágakban, mint pl. a mezőgazdaságban is, lassan már senki sem akar dolgozni.

Szecsei Mihály:

Kérdezni akartam: Miért nem gyakorolt a szakszervezet nyomást a tervezés hordozóira, hogy az elosztási irányelveket fogalmazzák meg a tervdokumentumokban? Mi megkerültük, mert nagyon kényes téma, és nem tudtuk megoldani, pedig ha nagy nyomást gyakorolnak ránk, akkor legalább általános megfogalmazásban megadjuk a választ. Ha azonban a szakszervezet igenis követeli a kereseti arányokat, az elosztási mércék irányelveit, s nem elégszik meg százalékos beépítésükkel a tervbe, akkor rákényszerültek volna a tervezők és az igazgatási szervek, hogy ezt megtegyék. Figyelem csak, hogy a végrehajtó bizottságban sem kapkodnak az ilyen kényes témákért.

Láttam, hogy azért most jobban szorgalmazza a szakszervezet az elosztási arányok tervezését, mert tudvalevően kevesebbet ruházhatunk be. Elmarad a termelési alapok növekedése, tehát ebből eredően a termelésnövekedés sem lesz nagyobb. Ha azonban jobban motiváljuk egy bizonyos munkahelyen az embereket, a személyi jövedelmeken keresztül, akkor ugyanazzal a géppel, hiszem, hogy a dolgozó többet és jobb minőségűt termel.

Nyári Tibor:

Erről volt is szó, habár nem került nyilvános vitára. De itt nagyon távol álltunk a nézetekben, mert az igazgatási szerveknek olyan a hozzáállásuk, hogy csak az akkumuláción keresztül látják a termelésnövelési lehetőségét. Mi pedig a másik állásponton vagyunk: hogy jobb ösztönzéssel, tehát jobb kereseti lehetőségekkel serkentsük a dolgozókat a termelésnövelésre, a többi gazdálkodási kritérium javítására. Ezért is helyezkedtünk arra az álláspontra, hogy a 81-es tervben se határozzuk meg az elosztási arányokat. Erre nyomós okunk volt. Ugyanis már januárban látszott, hogy az infláció ütemét nem tudjuk sem megállítani, sem megállapítani pontosan. Ha meghatározunk egy elosztási arányt — ismerve magát a technológiát, hogy azt a társadalmi könyvviteli szolgálat, az öngazgatási ügyészek, az öngazgatási bíróság hogy hajtja végre —, akkor év közben nagyon kicsi a befolyásunk rá. Mert ez automatikusan működik, tekintet nélkül arra, hogy az árak, illetve a létfenntartási költségek miatt nagy az eltolódás és korrekcióra volna szükség, akkor pedig ismét a gazdaságfejlesztési irányelveket illetve az évi tervet kell megváltoztatni. Ennek a technológiája olyan, hogy hónapok múlnak el, míg döntéshozatal történik, a probléma pedig addig nem oldódik meg. Ezért inkább azon voltunk, hogy ne határozzuk meg ezeket az arányokat az irányelvekben, hanem inkább az évi, az operatív tervekben.

Tóth János:

Szeretném megkérdezni: Mennyire volt jelen az öngazgatási kongresszuson az ágazatonkénti elosztás kérdése. Közismert, hogy néhány ágazat már évek óta vagy évtizedek óta monopolhelyzetben van és minden alkalmat megragadnak a monopolhelyzet megőrzésére, ami a munkásosztályt is megosztja. Óriási különbségek vannak a személyi jövedelmekben is ágazatonként. Az egyenlő gazdálkodási feltételek kialakítása a szélesebb társadalom feladata. Egységes volt-e a kongresszus ezen a téren?

Nyári Tibor:

Három bizottságban dolgozott a kongresszus és nem volt lehetőségem mind a három bizottság munkáját kíséreni. És az eszköztársítás vetületéből adhatok erre választ. A jövedelemszerzés és -elosztás problémáját feldolgozó bizottság munkájában nem vettem részt, csak olvastam a gyorsírói feljegyzéseket, például Tempónak a vitáját. Ő nagyon fessegette ezt a kérdést, de szerintem a hozzáállása az rémes. Nincs összhangban a rendszer fejlődésével. Mert ő tervarányokkal szeretné átömlesztetni, megoldani az aránytalanságokat. Abból indul ki, hogy minden munkára ugyanazt az értéket kell kifizetni.

A másik bizottságban, ami a tervezéssel legszorosabb kapcsolatban volt, sokan emlegették a jövedelemszerzési lehetőségekben fennálló különbségeket. Az új termék előállítási feltételei sem azonosak ágazatonként. Ez mind akadályozza az öngazgatási megegyezések meghozatalát. Tehát akinek jobbák a föltételei, az mindenáron meg is akarja őrizni azokat, és arra törekszik, hogy az öngazgatási megegyezésben minél általánosabbak legyenek a mércék. Tehát ne legyenek konkrétak, hanem többféleképpen értelmezhetőek. A szabványok megállapítását nem hajlandók bevinni, anélkül pedig nem funkcionálhat semmit. Egy kongresszuson sem hangsúlyozták még ennyire a szabványok jelentőségét. És ez jó. Ez már figyelemre méltó előrehaladás. Azt hiszem, hogy itt már probléma van a társadalmi megállapodásokban, a köztársaságok és tartományok közötti megállapodásokban is. Azok is csak általánosak, nem precízek. Ahhoz, hogy precízebbek legyenek, valószínűleg sokkal több lemondásra van szükség.

Somogyi Sándor:

Térjünk vissza a tervezéshez, amellyel kapcsolatban végül valakinek mégis csak döntést kell hoznia. Készíthetünk mi bármilyen tervet, mire az minden instancián átmegy és meghozzák a döntést, akkorra annak már a harmadik változatának az ötödik alrevízióját is meg kellett volna hozni.

A döntéshozó struktúrák munkája borzasztóan lelassult. És ez nem kompenzálható a szakszolgálatok munkájának gyorsaságával és minőségével. Én ugyanis hiába adok ma húsz változatot, ha még az elsőről sem hajlandó fél év alatt senki véleményt mondani. Ez nem pótolható számítógéppel. Akkor minek a húsz változat?

Nyári Tibor:

Tavaly augusztusban bejártunk minden olyan munkaszervezetet, ahol 5 millió dinárnál nagyobb volt a félévi elszámolás vesztesége. Az egyik

elég nagy gyárunkban, amelyben hatmasz van és kétezren felüli a foglalkoztatottak száma, 50 millió dinár volt a veszteség, de augusztusban még nem volt meg az az évi gazdasági terv. Minden masz azon igyekezett, hogy fölvertezzé magát szakemberekkel, mégpedig azért, hogy minél erősebben tudjon fellépni a tervezésnél, mert a terv az alapja a közös jövedelem elosztásának, vagyis az összbevétel felosztásának. Mindannyian arra törekszenek, hogy minél több költséget be tudjanak építeni a tervbe és a kalkulációba, azon keresztül biztosítsák maguknak a kényelmet.

Stevan Matković:

Az egész tervezés problémáját fejlődési folyamatában kell szemlél-nünk. A jelenlegi középtávú terv az előzőhöz viszonyítva nagy lépés előre elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt, valamint a szakmai és öngazgatási megalapozottsága tekintetében is. Fontosnak tartom a tervvel szembeni elvárásaink számbavételét, valamint elégedettségünk, illetve elégedetlenségünk fokának meghatározását.

Másfél évvel ezelőtt, mikor a Társadalmi tervezésről szóló törvény volt napirenden, Zoran Pjanić a megegyezésekről, megállapodásokról és általában a jugoszláv tervezés jellegéről beszélt. Beszámolója nagyon emlékezetembe vésődött, annál is inkább, mert minden megállapítását igazolt az idő. Rámutatott arra, hogy hol is tart most gazdaságunk, melynek áru-pénz és piaci jellege van. Tisztában vagyunk azzal, hogy ezek a jellegzetességei továbbra is megmaradnak, de ugyanakkor terv-gazdaság is vagyunk, terveinknek pedig az eszköz- és munkatársítás az alapja, melyet az öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapo-dások szabályoznak. Ezzel kapcsolatban azonban toleránsaknak és elő-relátóknak kell lennünk és a megegyezésekre, megállapodásokra folya-matként, nem pedig befejezett aktusként kell tekinteni. Mi viszont kö-zéptávú terveinket épp ez utóbbi módon hozzuk öt évre vonatkoztat-va, tehát voltaképpen sarkosan elhatárolt időperiódusokra, és azután idegesek vagyunk, hogy nem tudunk abba beilleszkedni. Tesszük pedig ezt annak ellenére, hogy a törvény kimondja: folyamatos tervezést kell végeznünk. Mindent befejezett aktusként kezelünk, a megegyezéseket és a megállapodásokat is, holott akcióként kellene felfogni őket. Pjanić rámutatott arra is, hogy nincs minden viszonyt felölelő „abszolút” meg-állapodás és megegyezés, amely egyenlőség jellel szimbolizálható. Ez ke-retek közé szorítaná a fejlődést. A belső termelőerők fejlődése nem tűri ezt. Jelenleg pedig ilyen megállapodásaink és megegyezéseink vannak.

Körülbelül egy évvel ezelőtt, a tervbizottság ülésén kifejeztem elége-detlenségem a tervteljesítést illetőleg, annak ellenére, hogy az értékelé-sek szerint 5% eltérés a tervben az előre jelzettekhez viszonyítva ideális eredménynek számít. Konkrétan a kivitelről volt szó és mindazok hely-zetéről, akik a kivittel foglalkoznak. Nyilvánvalóan azoknak van a

legnagyobb jövedelmük, akik bezsebelik a társadalmi devizaeszközökből eredő hasznot, azt a hasznot, amit mi többiek, akik részt veszünk a kivitelben, megvalósítunk. Példaként említhetjük a Naftagast. Azok pedig, akiknek a legnagyobb a kivitele, mint például a kikindai öntödének, a legalacsonyabb személyi jövedelmekkel rendelkeznek. Ha ezen nem tudunk változtatni — és látjuk, hogy az idén még rosszabbul megy, mint tavaly —, akkor semmi jóra sem számíthatunk. Hozzászólásom szólni kényszerítette a Naftagas tervezőjét is, aki megállapította, hogy ők bár előirányoztak kivitelre erre az évre, nem tudják azt meg is valósítani, mert nincs kivitelre való árukészletük. Ebben a szituációban, amelyben élünk, ő felfedezte nekünk Amerikát. Tájékoztattam arról, hogy mi mennyit szállítunk ki, hogy biztosítani tudjuk behozatalunk fedezésére a devizát, és fejleszteni tudjuk árukészletünket. Mi is kiszámítottuk, hogy milyen veszteséget jelent a kiviteli ár a hazai árakhoz viszonyítva, mégis vállaltuk. A Severben mindig is ezzel a ténnyel számolva kellett gazdálkodnunk. Már az első investícióinkat is olyan kötelezettséggel valósíthattuk meg, mely szerint egy éven belül devizaefektust kell elérnünk. Azt, hogy mi a kivittel mekkora „veszteséget valósítunk meg”, senki sem tudja kiszámítani. Ezzel szemben egy kis kollektíva, mint amilyen a Naftagas volt még nemrégiben, Vajdaság egyik legnagyobb munkaszervezetévé nőtte ki magát.

Jómagam is egyetérték azzal a megállapítással: középtávú terveink fogyatékosága az, hogy nincs hosszú távú fejlesztési koncepciónk. Elmondhatom, hogy mi a Severben rendelkezünk bizonyos előrejelzésekkel, jóval hosszabb időperiódusra is, mint öt év. Ezek felölelik egyenként a fejlesztési programjainkat. Persze, hogy milyenek lesznek majd az árak, az árszinyok az ebben az esetben teljesen másodrangú dolog. Általában az a probléma, hogy elveszünk az ilyen tervezésnél a részletekben: azt kéri tőlünk, hogy az utolsó járulékgig, a személyi jövedelmekből fizetendőket is számoljuk ki és tüntessük fel. Szerintem ebben az esetben ez egyáltalán nem fontos. A mellékes adatok egész halmazával rendelkezünk anélkül, hogy a valóban lényeges adatokkal foglalkoznánk.

Hogy tervezésünknek ne csak az árnyoldaláról beszéljünk, szólnék most arról is, ami jó benne. Huszonegy évi tervezői munkám után felelősségem teljes tudatában állítom, hogy a munkaszervezet sikeres gazdálkodása a tervezés érettségének bizonyítéka. Nem mondanám egyelőre, hogy a tudományos módszereken alapszik tervezésünk, mert nagyon alacsony szintről indultunk, de jó a tervezési technikánk. Minél többet tudunk a tervezésről, minél több minőségit viszünk bele — itt az öngazgatói elemekre is gondolok —, annál biztosabb a fejlődés.

Magam előtt tartom a Sever szűkebb kollégiumának a tervfunkciók javítására vonatkozó határozatát, amelyben a kollégium tagjait megbíztuk, hogy ki-ki a saját területén jobb tervezést szorgalmazzon és ellenőrizze a tervezésjavítási tevékenységet. Röviden ismertetném a határozatok néhány álláspontját:

A tervezésnek fel kell ölelnie a termelés minden területét. A mi előnyünk a többiekkel szemben talán az, hogy először, amennyire módunkban állt, felöleltük a kádertervezést. Sikerült megnyerni az emberek bizalmát, s ennek köszönhetően egész más a hozzáállásuk az egész tervezés folyamatához. Hozzájárultak ehhez kiviteli eredményeink, kezdeményezőkézségünk, bátorságunk ezen a téren. Annak idején minden eszközt a káderlakások megoldására mozgósítottunk, egyetlenegy lakásproblémát sem oldottunk meg a munkaszervezeten belül, kizárólag csak a káderek és szakemberek lakásproblémáját rendeztük. Így kaptunk olyan káderstruktúrát, amilyennel ma rendelkezünk.

A Határozatok előirányozzák, hogy ki kell dolgozni a hosszú távú tervezés modelljét. Van bizonyos koncepciónk a hosszú távú tervezést illetően, de *modellel* nem rendelkezünk. Ki kell dolgoznunk a középtávú és az évi tervek modelljét is. Nekünk szolid, módszertanilag is jól kidolgozott éves terveink vannak. Ki kell dolgozni a tervezés minőségjavító intézkedéseinek rendszerét, a megbízható külső adatok rendszerét, amely tulajdonképpen a tervezés alapját képezi. Ez alatt értem: a piackutatást, a technológiafejlesztést stb. Hasonló módon ki kell dolgoznunk a terv minőségjavító belső adatainak rendszerét is, különös tekintettel a szabványokra. A munka- és eszköztársítást illetően a következőket mondhatom el: Öt évvel ezelőtt beszélgetést folytattam erről a problémáról a Magyar Szó egyik újságírójával. Nagyon jó cikket írt, a közös jövedelemről, s megvalósításáról, úgy ahogy azt mi a társultmunka-alapszervezeteink között rendeztük, illetve szabályoztuk. Az ilyen jellegű belső viszonyokat elsőnek próbáltuk rendezni Jugoszláviában. A cikket azonban nem jelentethette meg, mert a főszerkesztő kifogása szerint nem volt elég afirmatív ahhoz, hogy napilapban közölhető legyen. Az újságíró kapott egy mínuszt, míg később ki nem derült, hogy a téma meglehetősen aktuális és populáris, tudniillik a közös kockázatvállalás képezi az alapját. Ez lehetővé teszi, hogy az egyén a tmasz szinttől szélesebb látókörrrel rendelkezék és másokkal együtt, közösen döntsön ezekről a nem kis jelentőségű problémákról. Tehát mi megoldottuk a munka- és eszköztársítást, persze ez nem jelenti azt, hogy szabályzatainkban ezen a téren nem lehetne fölfedezni ezeregy új, hiányosságot. Amennyiben négy társultmunka-alapszervezet képez egy újratermelési közösséget, akkor nagyon összehangoltan kell dolgoznunk ahhoz, hogy a végeredmény elkészüljön és ki is elégítse a vásárló igényét. Ezt nálunk biztosan könnyebb elérni, mint a Szecseiéknél az Agrosban. Az Agrosban a sok megkövesedett viszony gátolja ezt, de nehezíti ezt még a magántermelőkkel való együttműködésük is. Mindezeknek a viszonyoknak az összehangolásához azonban csak a terv képezheti az alapot. Ezeket a termelési programokat viszont hosszú, középtávú és éves tervek formájában is fel kell dolgozni, míg az operatív, hónapos és periodikus terveinkkel harcolunk a tervek célkitűzéseinek megvalósításáért. Ezen a téren vagyunk a leggyengébbek.

A munka- és eszköztársításnak most egy más vetületére hívnám fel

a figyelmet: meg kell vizsgálnunk ezt a kérdést a társadalmi eszközök és társadalmi tőke igénybevétele szempontjából is. Egyik állatorvos barátom, aki többször járt Amerikában, a múltkor megjegyezte, hogy ő ott sehol sem látott nagy árutartalékot, de amennyiben vásárlási szerződést kötünk velük, két-három hónap alatt hihetetlen árumennyiséget tudnak leszállítani. Hogyan lehetséges ez? Azt hiszem, hogy ezt egyáltalán nem tanulmányoztuk a probléma súlyának megfelelő mértékben, és ezért nem is foglalja el a társadalmi megállapodásokban az őt megillető — központi — helyet. Pontosan tudnunk kellene ugyanis, hogy mennyi idő telik el, míg az alapanyagból késztermék lesz és az megfelelő csatornák útján eljut a fogyasztóig. (Ha egy adott esetben Amerikában ez három-négy hónap, akkor nálunk pár év is lehet. Senkinek sincsenek adatai róla!) Mindezek alapján én nem értek egyet az alacsony növekedési rátával. Ez az alacsony növekedési ráta nálunk megbolygatta az összes tervet és egy olyan helyzetet teremtett, hogy ezt a rátát még alacsonyabbá kell változtatni. Ez azt eredményezte, hogy már most 1981-ben egyes tmsz-okban a termelés már akkora, hogy az alacsony növekedési ráta miatt nem fér bele a középtávú tervbe. És most mitévők legyünk? Hisz bizonyos kritériumok közé mégiscsak be kell illeszkednünk. A mi munkaszervezetünk szempontjából fontos volna tudnunk azt, hogy mennyi idő telik el az érc kibányászásától addig, amíg mi abból használható alapanyagot kapunk. Vagy vegyük például a papírgyártást: Mennyi idő telik el a fa kivágásától addig, amíg a Matrozon keresztül a fogyasztóig jut? Ezekben a folyamatokban túl sok eszközünk van befektetve, és utána már nincsenek eszközök sem az új beruházásokra, sem pedig a termelés növelésére. A társadalmi tőke megtérülési ideje nagy és ezt a területet tervezésünk egyáltalán nem öleli fel. Ezt az ötéves tervünket a munkaszervezet összkapacitásának feltérképezésével kezdtük. A műszaki egyetem munkatársai is fölmérték e téren a lehetőségeinket. Megállapították, hogy száz időegység alatt mekkora az átfolyás, mennyi munkabefektetésre van szükség. Az adatainkat összehasonlították a Povedáéval és megállapították, hogy a kapott eredmények három és félszer nagyobbak munkaszervezetünkben. Kapacitásaink elemzésekor tehát arra a következtetésre jutottunk, hogy az előirányzott, aránylag alacsony növekedési ráta eléréséhez egy dinár beruházás sem szükséges.

Elmondhatom tehát, hogy ami az eszköz- és munkatársítást illeti, mi már elértünk bizonyos eredményeket. Azt hiszem, csak erről az egyetlen alapról lehet továbblépni. Így nem mondhatjuk el, hogy problémánkra kívülről keressük a megoldást anélkül, hogy házon belül ne végeztünk volna el minden lehetséges integrációt. Először munkaszervezeti szinten kellett rendezni az eszköz- és munkatársítás problémáját ahhoz, hogy egy lépést előrehaladjunk. A középtávú tervünk jó néhány megegyezést irányozott elő. Nagyon sok a már aláírt megegyéseink száma, de ez még mindig csak formális része a dolgoknak. Nemcsak gazdasági partnereinkkel próbáltuk rendezni viszonyainkat, hanem két-

oldalú megegyezéseket is kötöttünk a bankokkal, beilleszkedve az ő középtávú terveikbe. Jelenleg is kész pénzügyi tervünk van a 82. évre. Sajnos, ezeket a dolgokat sehol sem tanultuk, mert mi Sismondit és Keynest tanulunk, ahelyett, hogy a saját pénzügyi tervezésünkről tanulnánk meg valamit. Előterjesztettük az előbb említett tervet, mert enélkül nem tudunk dolgozni, hisz a bank jelentős kapacitásunkat is képezi. Most hallottuk a községi képviselő-testületben, hogy Szabadkán a mi munkaszervezetünk az egyetlen, amely aláírta, rendezte viszonyait a bankkal középtávú terv szintjén is. Hozzájárult ehhez az is, hogy az adott banknak alapító tagjai és egyik legjelentősebb partnere vagyunk.

Erre az évre nagyon nagy terveink és több megegyezésünk volt, különösen a nyersanyagtermelőkkel, Zenicával és másokkal, de ezek mind megghiúsultak. Milliárdra rúgó veszteségeink vannak a realizációt illetően. A közös kockázatvállalás még egyáltalán nem létezik, bár szerintem ezt nem lenne nehéz megvalósítani. Szükségtelennek tartom kifejezni, hogyan oldottuk meg ezt vállalaton belül, de az a véleményem, hogy hasonló módon rendezhető más szinteken is. Az egyik ehhez kapcsolódó probléma mindenképpen a jó, minőségi, anyagi mérleg hiánya. Tegnap beszéltem a megfelelő struktúrákkal tartományi szinten, ahol kifejtettem, hogy szeptember 15-éig kifogástalan, az 1982. évre vonatkozó anyagi mérleggel kell rendelkezni. A benne feltüntetett adatokat pedig nagy felelősséggel kell meghatározni, mert ha mást nem is, de legalább összeadni és szorozni tudunk. Ha a termelést feltételezésekre alapozzuk is a piackutatás szempontjából, a felhasznált anyagmennyiséget és más elemeket összeadva, fel tudjuk tüntetni az igényeket, és ily módon próbáljuk aztán nem individuálisan, hanem társadalmi szinten megoldani a felmerülő problémákat. Jelenleg ugyanis még csak individuálisan igyekszünk megoldani ezt a kérdést.

Nagyon fontos a tervek összeállításakor az öngazgatók, az egyszerű emberek figyelmét felhívni a benne meghatározott célkitűzésekre. Ez a szakemberek feladata. Mi megpróbáltuk ezeket a célkitűzéseket kézzelfoghatóan meghatározni az egyéni és közös életszínvonalon, valamint a munkafeltételek javításán keresztül. Mert ez növeli a dolgozók biztonságérzetét. Eddig átlagon felüli személyi jövedelmekkel nemigen rendelkeztünk, hisz munkaszervezetünk még mindig a fejlődés fázisában van, és tudjuk, hogy nálunk az fizet, aki a fejlődés útját választja. Itt nemcsak a felépítményre gondolok, hanem az a véleményem, hogy a gazdaság többi része is a fejlődők eredményeit élvezi. Vegyük például a lakásproblémát: Száz új alkalmazottunk közül 99 a kezdő, ez ennyi lakásgondot jelent, amelyet nem tudunk megoldani, mert minden eszközt a fejlődés szolgálatába állítottunk.

A személyi jövedelem nagyon fontos kategória, a reális és a nominális személyi jövedelem alakulása, a pontérték, hasonlóképpen a közös fogyasztás és a munkafeltételek is. Problémánk van a téren, hogy hogyan fejezzük ki ez utóbbit. Mivel hosszú lejáratú tervről van szó, nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy milyen beruházásokat eszközölünk és

hogy mennyit tesz ki pénzben, ezért indirekt módon próbáltuk meghatározni az ide vonatkozókat, a következőképpen: a legkorszerűlebb munkaeszközökkel és a legrosszabb munkafeltételekkel rendelkező társultmunka-alapszervezeteinkben sem lehet a gépesítési fok 20%-kal alacsonyabb a munkaszervezeti átlagnál. Társadalmi szinten is definiálni kellene ezeket a dolgokat, és ha nem lehet javítani e tmsz-ok helyzetén, meg kell vitatni, hogy van-e létjogosultságuk. Ez a módszer nálunk eddig nagyon sikeresnek bizonyult.

Elsőrendű fontosságúnak tartom a tervek idejében történő meghozatalát is. A tervnél ugyanis nem a részletezés a lényeges, hanem, hogy idejekorán elkészüljön. Mert a terv pszichológiai és szervezési mozgósító ereje a végrehajtásnak. A terv teljesítésén pedig minden öngazgatónak felelőssége teljes tudatában kell munkálkodnia. Ha az egyik tmsz-ban 25%-os termelésnövekedést irányoztunk elő és a dolgozók ezzel egyetértenek, akkor igyekeznek is ezt elérni. Szinte biztosra vehető, hogy ekkora növekedést nem lehet elérni és hogy a későbbiek folyamán ezt a százalékarányt módosítani kell, de kétségkívül sokkal jobbak lesznek az eredmények, mint az előző évben voltak.

Először ugyanis meghatározzuk, hogy mit szeretnénk elérni, kifejezzük ezt dinárban (jövedelemben, társadalmi termékben stb.) és ezután a kitűzött cél elérésére törekszünk.

Voltaképpen mi a tervezésnél a személyi jövedelmekből indulunk ki. Korábban ezt a módszert elvetették, mivel a munka eredményétől kell függővé tenni a személyi jövedelmet. Igen, valóban a munka eredményéből kell levezetni ezt a kategóriát, csak hogy a dolgozónak is biztosítani kell a megélhetési feltételeit. Ez a felfogás nem áll ellentétben sem a piaci gazdálkodással, sem a jövedelmi viszonyokkal, hanem épp ezekbe a viszonyokba van beleszöve. Voltak időszakok, amikor a személyi jövedelmek ilyen formában történő tervezése eretnekségnek számított. Amennyiben jövedelmünk lesz, akkor az előírányzott személyi jövedelmeket fedezni is tudjuk, de nem törvényszerű, hogy rossz eredmények esetén is így legyen. Mindenesetre a terv célkitűzései arra ösztönöznek, hogy küzdjünk megvalósításukért. Mi a következő évre vonatkozó tervet pénzügyileg még márciusban, áprilisban kidolgoztuk és minden osztálynak feladatul tűztük ki, hogy vizsgálja felül végrehajtási lehetőségét a kereskedelmi, piackutató, termékfejlesztési, technológiafejlesztési és a kapacitásokat kísérő osztály egyaránt feldolgozta ilyen szempontból a tervet. Miután minden osztály elemezte, hogy a részéről teljesíthető-e, megkezdődött a tervteljesítési küzdelem, amely — mondhatom — cseppet sem könnyű. Tavaly, nem vettük figyelembe az anyaghányt és a beszerzési osztálytól továbbra is elvártuk, hogy az anyagi mérlegben előírányzott mennyiséget biztosítsa. Természetesen ebből semmi sem lehet. Az idén pedig afféle struccpolitikát folytatunk, s elhatároztuk, hogy minden olyan anyagot, ami az országban nem kapható, külföldről szerezzük be. Annyit szállítunk azután külföldre,

amennyiből fedezzük behozatalunkat. Ha azonban újabb változások történnek, akkor előfordulhat, hogy a külkereskedelmi mérlegünk negatív lesz.

Tóth Lajos:

Én csak röviden az oktatás oldaláról szeretnék hozzászólni a kádertervezés problematikájához. A tézisekben nem említették, illetve csak egy helyen érintették a kádertervezési lemaradást. Talán mi elég szűk körben tekintünk a kádertervezésre, amikor a tervezésről beszélünk. Voltaképpen ez az irányításnak egy olyan fontos mozzanata, összetevője. Tehát korszerű irányításra van szükség az öngazgatás feltételei között — ebben vannak bizonyos funkciók, igazgatási, vezetési feladatkörök, melyek a szakszolgálatokra támaszkodnak, és ebben az egészben a szervezés, a döntéshozatal és a munka összehangolása stb. mellett a tervezésnek valóban nagy jelentősége és szerepe van. Ha tehát fejleszteni kívánjuk a tervezést, akkor az irányítást is szélesebb és tudományos alapokra kell helyezni az öngazgatás feltételei között. Most pedig a káder-, illetve az oktatástervezésről néhány szót. Nagyon nehéz összehasonlítást végezni. Mivel ezt a kérdést némileg tanulmányoztam, megállapítottam, hogy ezen a téren a szint meglehetősen alacsony, valószínűleg alacsonyabb, mint a gazdaságtervezési. Különösen vonatkozik ez a tmsz-ok, tehát az iskolák és az oktatási központok tervezési szintjére, amely tradicionális, s alig tartalmaz korszerű elemeket. Oda még azok a hullámok sem jutottak el, amelyek már a gazdaságban újításokat idéztek elő, illetve vontak maguk után. Ez egy egészen alacsony szint, és felmerül a kérdés, hogy vajon minek a következménye. Az oktatás területén a tervezés egészen más vagy külön sajátosságai vannak? A tézisekben is az áll, hogy a kiindulópont a társultmunka-alapszervezet. Hát itt is némileg a kiindulópont a társultmunka-alapszervezet, de ugyanakkor kiindulópontot képeznek a társadalmi szükségletek, tehát a káderszükségletek is. Az a kérdés, hogy milyen káderekre van szükség, és így ismét visszakanyarodunk a termeléshez, illetve a gazdasághoz és a gazdaságon kívüli tevékenységekhez. A káderszükségletet nekik kellene kimutatniuk, ill. megállapítaniuk. Ez egy régi probléma, amely most, a reform kellős közepén is kifejezésre jutott. Keveset foglalkoztunk azazal, hogy voltaképpen mit is kellene a gazdaságnak és más tevékenységeknek kimutatniuk. Biztos hallották azt a vitát, hogy tantervet készítsenek. Hát ez túlzás, inkább a szakemberprofil meghatározásából kell kiindulni, még hozzá nemcsak a jelenlegi követelményekből, hanem minél hosszabb távon. A technológia fejlődésétől függően alakíthatók ki ugyanis az úgynevezett oktatási profilok. Az viszont már az oktatás feladata, de itt állandó együttműködésre és visszajelzésekre van szükség, hogy a már kiképzett szakemberek mennyiben állják meg helyüket a gazdaságban, és ennek persze hatnia kell a tervezésre is. Van tehát egy

úgynevezett társadalmi tervezés, azon belül gazdasági tervezés, s mindezzel az oktatás- és kádertervezés nagyon szoros kapcsolatban áll. Ezen a téren érezhető az a nagy lemaradás, és ez igen-igen megbosszulja magát a reform folyamatában. A kérdést nem lehet csak arra leszűkíteni, hogy a vállalatok tudják-e vagy sem, hogy hány szakemberre lesz szükségük. Ezt nagyon nehéz ma pontosan kimutatni, és itt nem lehet ideális helyzetet még feltételezni sem, azonban a társult munka sokkal komolyabb szerepet vállalhatna az oktatástervezésben, elvárásai konkretizálásában. Ez elég homályos volt eddig. Tanterveket készítsenek, részt vegyenek-e a tantervek összeállításában? Ahhoz ismerni kell a pedagógiát és a lélektant is. De az nem jelenti azt, hogy a mérnök és más szakember a gazdaságban és más társadalmi tevékenységekben nem tudja maga előtt tisztázni, hogy nagy vonalakban milyen szakemberre van szükség a különböző területeken.

Mivel az oktatástervezés függő viszonyban áll a gazdasági, illetve a társadalmi tervezéssel, meglehetősen nehéz helyzetben van. A kidolgozott és elfogadott tervek — bár bizonyos haladás tapasztalható — a középtávúak is igen ingatagok. Nagy kérdés, hogy mit fednek voltaképpen, mennyiben tudják a fejlődést befolyásolni, mennyiben jutott kifejezésre bennük az előrelátás, illetve a fejlesztésre irányuló erőfeszítés. Ezek szorosan összefüggő kérdések, mert ha nem fejlődik az oktatástervezés, akkor az mindig visszahúzó erő lesz a társadalmi fejlesztés szempontjából is. Tehát párhuzamosan kell őket fejleszteni. A többször emlegetett tervezési metodológia tudományos megalapozottsága ezen a téren még szinte gyermekcipőben jár, és ennek súlyos következményei vannak az egész társadalomfejlesztés szempontjából. Egy időszerű vonatkozása pl. ennek, hogy az oktatási-nevelési intézmények mennyiben képesek a saját fejlődésüket tervezni. A középtávú tervezés szintjére voltaképpen — ez most az általános és középfokú oktatásra vonatkozik — még nem is jutottak el. Ilyesmi nem is létezik, ami maga egy kirívó ellentmondás. De ezért nem az oktatási központok és az iskolák a hibásak, hanem azok a tényezők vagy körülmények, feltételek, amelyek gyakran hiányoznak. Ha egy oktatási központ nem látja a saját távlatait néhány évre előre, akkor hogyan tudna középtávú tervet készíteni? Ahol készítettek is, csak formális, ingatag adatokkal telített. Tehát ezen a téren nem tudunk gyorsabban fejlődni. Itt még többről van szó: hosszú távú tervezésre volna szükség. Legalább tíz évre előirányozni, hogy milyen káderekre lesz szükség. Ez sok előkészítő intézkedést és többirányú aktivitást igényel, de enélkül nem valósítható meg a korszerű káder-, illetve oktatástervezés. Csak így képzelhető el az oktatástervezésnek a társadalmi tervezésbe való beillesztése. Tennivaló, változtatni való tehát van bőven.

Somogyi Sándor:

Nálunk, aki nem jó kommercialista vagy nem elég szorgalmas ahhoz, hogy számfejtő legyen, az elmegy tervezőnek. Ha valaki nem tud egy fiatalemberrel mit kezdeni, s főként ha tönkre is akarja tenni, akkor beviszi a tervező osztályra. Ezt gyakorlatból tudom, mivel több száz vállalattal van naponta kapcsolatom. Persze nem is túl nehéz, látszólag sikeres tervezőnek lenni. Azt hisszük, hogy jó tervező az, aki jó papírokat készít, és hogyha azt formálisan el is fogadják az öngazgatási szervek. Nekünk nem azért kell a terv, hogy viszonylag pontos adataink legyenek arról, hogy mit várunk a jövő évben. Nagyon sok külső hatás okozhatja azt, hogy 30%-kal terven alul vagy felül termelünk-e. De hogyha az emberek magukénak érzik a terv célkitűzéseit, akkor a tervezés is elérte a célját.

Itt azonban mondanék még valamit a tervezők oktatásáról is. Igaz, amit a Szecsei kollegám mondott, hogy például Magyarországon, de általában a keleti államokban öt éven át végzik a jövődöbéli tervezők agymosását. Mert a jó tervezőnek szerintem igenis jó számfejtőnek, jó kommercialistának kell lennie. És ők valószínűleg el is érték, amit akartak: a jó központi és a jó regionális tervezést. A mi tervezésünk viszont se nem rossz, se nem jó. Hogy én miben látom a mi tervezésoktatásunk problémáját? Nem az egyetemi szakemberképzésben, hanem a viselkedésünkben. Hogyha pl. tervezőkre van szükségünk és az oktatási intézmények megkezdik a képzésüket, mire ezek munkába állhatnának, addigra már a vállalatokban, átképzéssel, mind feltöltik az ilyen munkahelyet.

Nézzük pl., hogy Vajdaságban hány iskolázott informatikus van, hány dolgozik ebben a szakmában? Az újonnan képzett informatikusok már biztosan nem informatikusként fognak dolgozni. Hogyha mi most ráállunk a tervezőképzésre, nem biztos, hogy 6 év múlva el is tudnak helyezkedni.

Feltennék egy kérdést: Biztosak vagyunk mi abban, hogy a tervezési rendszerünk fejlesztését illetően elértünk valami figyelemre méltót? Én azt hiszem, hogy elképzelésben igen, de megvalósításban nem. Állítom, hogy átlagban ma sokkal gyengébb terveket készítünk, mint 10—15 évvel ezelőtt, a központosított rendszerben. Ezt annak alapján állítom, amit a mezőgazdaságban láttam. Ott még ma is van egységes jogoszláv metodológia, az iparban viszont nincs. És állítom, hogy ma a mezőgazdasági tervek átlagosan silányabbak, mint 10—15 évvel ezelőtt. Vagy egy másik téma: eszköz- és munkatársítást emlegettünk itt, hogy tulajdonképpen ez a tervezés egyik sarkalatos pontja. Én most visszajára fordítom a kérdést: Jelenlegi törvényeink értelmében ténylegesen megvalósítható-e az eszköz- és munkatársítás? Biztosak vagyunk abban, hogy senkit sem fog a Társadalmi Könyvviteli Szolgálat a kihágási bíróhoz küldeni ilyesmiért? Nem vállalaton belül, tmsz-ok, hanem két vállalat között gondolom ezt.

Mi, kérem, deklaráltunk bizonyos dolgokat, de nem teremtettük meg a megfelelő törvényes mechanizmusokat. Vagy itt vannak pl. az öngazgatási megegyezések. Mondjuk meg őszintén, van nekünk valamilyen áttekintésünk arról, hogy mi az öngazgatási megegyezések sorsa? Az elmúlt öt éves terv kezdetén Vajdaságban — ha nem tévedek — körülbelül 7000 öngazgatási megegyezést kötöttek. Mi vált ebből valóra? A jelenlegi öt éves tervben nyilván ugyanennyi lett aláírva, és ugyanarra a sorsra jutnak, mint a korábbiak. Annál is inkább, mivel az öngazgatási megegyezésekben nincs az, ami van a klasszikus jogszerződésekben — szankció. Csakhogy mi még nem jutottunk el odáig, hogy szankciók nélkül belássuk: mi a közös érdek.

Az újratermelési kör ugyanis nem jogi személy, s nem biztos, hogy nem ez a hibája. Nem az-e a probléma, hogy mi a vállalatokat, vagy nevezzük munkaszervezetnek, mint történelmi kategóriát megőriztük, és hogy kell-e ez egyáltalán? Mert én el tudom képzelni az összetett társultmunka-szervezet mint az újratermelési közösségek közös szolgáltatásainak egységét, de akkor minek a közös szolgálat a munkaszervezetten belül?

Ami a tervezés különböző szintjeit illeti: Az összehangolt tervezést jómagam egész szépen el tudom képzelni két azonos szinten levő fél között. Meghatároztuk mindkét fél elvárásait, igényeit és addig egyezkedünk míg nem találkozunk valamilyen kompromisszumos középúton, ami mindkét félnek megfelel. De hol van az ütköztető tervezés akkor, amikor a társultmunka-alapszervezeteinek terveit a községi, a tartományi stb. tervekkel kell összhangba hozni?

Én nem választ adok, hanem kérdéseket teszek fel, mert sajnós, mint szervező nem tudom ezekre a válaszra.

Meghívtak a Tartományi Gazdasági Kamarának a káderképző központjába, hogy tartsak előadást a modern szervezési módszerek alkalmazásáról, mivel elég jól ismerem néhány modern matematikai módszert, kezdve a legtriviálisabb statisztikai módszertől a szimulációs módszerekig. Az egyik hallgató előadás közben az inflációra terelte a szót, így fejezve ki kételkedését a matematikai módszerek alkalmazhatóságával szemben. Holott épp ezek a problémák követelik meg legjobban a hatékonyságot, gyorsaságot mind az elemzésben, tervezésben mind a döntéshozatalban.

Merem állítani, hogy semmilyen modern matematikai módszert nem alkalmazunk azzal a megokolással, hogy túl dinamikusok nálunk a változások: infláció stb., holott éppen a dinamikus változások követelik meg a modern módszerek alkalmazását. Mert klasszikus módszerrel, mire befejezek egy változatot, már aktualitását veszti a vizsgált jelenség. Csak modern módszerrel köverhetők és jelezhetők előre a gazdasági események.

A legnagyobb probléma az, hogy bekerültünk egy bűvös körbe: nincs hatékony döntéshozatali modellünk, nem tudjuk alkalmazni a modern

módszereket, nem tudjuk megállapítani, hogy milyenek az információs szükségleteink a döntéshozatalhoz, és ebből következik az, hogy az információs rendszerek kiépítésében is csak tapogatózunk.

Rakk Lajos:

Nem akarok vitába szállni, csak az információhiányról szólnék. Én tudom, hogy mennyit termelhetek a vállalatban, de azt már nem, hogy azt eladhatom-e vagy sem. Amikor évente ötször megváltoztatják a fogyasztói hitelt, automatikusan megmarad a készáru-készletünk, pénzünk nincs stb. Ilyenkor kritizálnak, hogy rossz a terv, pedig én állítom, hogy amikor kidolgoztuk, jó volt. Hogy azóta megváltoztak a gazdálkodási föltételek, annak én csak részben lehetek oka. Az információ tehát nemcsak a vállalatokban hiányzik, hanem nincs meg fölül sem. A beruházási politikára pedig én nem tudok hatni, és nem is tudom megakadályozni, mikor mennyi adót kell a beruházás után fizetni. Most arról van szó, hogy 6%-ot, 8-at, 12-t fizetünk. Öt évvel ezelőtt 40%-os volt az egyes beruházásokra az adó és így tovább. Nekem ennél fogva az információ akkor is hiányos volt, amikor bejött, amikor a vállalaton kívül volt, és akkor is, amikor a tervet kellett értékelni. Mert a tervet nincs mihez hasonlítani. Az ötéves tervben ugyanis csak a személyi jövedelmek valósulnak meg, semmi egyéb. Az én tervezésem tehát csak addig jó, amíg rajtam múlik, mikor már a kívülállók is beleszólnak, akkor meginog. A folyamatos tervezést pl. én nem úgy képzeltem el, hogy nekem minden árnál át kell a tervemet számolnom, újra kell kezdenem az egészet.

Milošević Ilona:

Ilyenek a mi tapasztalataink a November 29. Húsárugyárban is. Nagyon rosszak a gazdálkodási körülményeink. A középtávú tervünk kidolgozásakor nem indulhattunk ki a gazdálkodási körülményekből, hanem fejlesztési tervünk összeállításakor a munkaszervezeten belüli lehetőségeinket kellett figyelembe vennünk. A nagy mennyiségű termelést, a kapacitások jó kihasználását, a technológiai fejlesztés fokozását és az új termékek bevezetését vettük alapul. Szecsei Mihály is említette, hogy ez utóbbi nagyon kis mértékben szerepel a tervekben. Az említettek mellett nagy gondot fordítottunk az Agrosszal való együttműködésre is. Elsősorban az alapanyag biztosítása végett. Mert nálunk a termelésnövelés és -fejlesztés kizárólag a nyersanyag-ellátáson múlik. Ez pedig már jó néhány évre visszamenőleg — én 12 éve dolgozom ebben az iparágban — teljesen ösztönszerű. Ebben az ötéves tervünkben, de már az Agrosszal való együttműködésünk kezdetén is nagy gondot fordítottunk e probléma szervezett megoldására, és úgy érzem, hogy ezen a té-

ren nagyot is léptünk előre. Ezt öngazgatási megegyezések megkötésével értük el, és hiszem, hogy az aláírók szankciók nélkül is tudatában vannak a benne foglaltak fontosságának. Persze ezt majd a jövő mutatja meg. Sajnos, műszakilag is sokat késtünk terveink kidolgozásában, de sikerült megegyezésre jutnunk az Agroszon belül is, bár csak a termelésünk 70%-át illetően. A célunk ugyanis éppen az volt, hogy a vágóállatok minél nagyobb mennyiségéhez az Agroszon keresztül jussunk hozzá, a többit viszont öngazgatási megegyezések útján, más állattenyésztési munkaszervezeteken — adai, kanizsai, apatini — keresztül igyekszünk beszerezni. Mondhatom tehát, hogy teljes mértékben sikerült fedeznünk azt a vágóállat-mennyiséget, amelyet termelésünk megkíván. Csakhogy mindennek a valóra válása valamennyi aláíró és más szubjektumok — pl. a bank — magatartásától is függ. És itt mégiscsak meg kell említenem az inflációt, mert a nyersanyag költségei az összköltségeink nagyon nagy hányadát képezik. Nehezítő körülmény még az iparágon belüli monopólium is, ezért próbáltuk inkább a munkaszervezeten belül kiaknázni a lehetőségeinket.

A személyi jövedelmek tervezését illetően a következőkről szólnék: munkaszervezetünk tervezői mindannyian a Közgazdasági Karon végeztek, de a gyakorlatban is elterjedtebb az a megközelítés, amit mi alkalmazunk. Valóban úgy van, hogy a kezdő munkaerőt szinte szabály szerint a terv- és elemző osztályra helyezik, mert a többi munkakörben (a kereskedelmi, könyvelési osztályon) sokkal operatívabb munka folyik, s rögtön be kell kapcsolódnia a munkába. Egyébként terv- és elemző osztályon kezdeni a munkát általános gyakorlat, ami sok nehézséget, hátrányt jelent a munka minőségére nézve. Egyetértek Somogyival abban, hogy egy jó tervezőnek és elemzőnek jó kommercialistának, jó pénzügyi szakembernek kell lennie. Ezt azonban egyelőre nem sikerült elérnünk.

Tóth János:

Én is végigjártam a tervezés rögös útját, sok éve foglalkozom már tervezéssel, de a termelésben is dolgoztam. Előbb technikus voltam, és később jártam egyetemre. Tehát ismerem a technológiát. Mi a Halász József Mezőgazdasági Kombinátban a terveinket idejében meghoztuk, részletesen kidolgoztuk, és elmondhatom, hogy a korábbi középtávú tervhez viszonyítva sok új elemet vittünk a tervezési módszerbe is. Anyagi mérlegeket készítettünk és a nyersanyagtermelők, feldolgozók, bizonyos értelemben pedig a forgalmazók érdekeit is megkíséreltük összehangolni. Pontosan tudjuk, hogy miből mennyi nyersanyagra van szükségünk, és ki fogja azt biztosítani, milyen feltételek mellett és mennyi késztermék lesz belőle, és hogy mi lesz a késztermék sorsa. (A vállalat keretében van konzervgyár és malomipar.) Összehangoltuk a beruházási terveket is, év szerint meghatároztuk, hogy melyik társult-

munka-alapszervezet mennyit és mibe ruház be és hogy milyen eszközforrásokból teremtjük ezt elő. Nem maradt a munkaszervezet keretein belül, hanem a bankkal is ilyen megbeszéléseket folytattunk, sőt a Vajdaság más területén lévő munkaszervezeteket, konkrétan a szabadkai November 29. vágóhidat is bekapcsoltuk ebbe. Megfelelő beruházás esetén, nagyobb mennyiségű hízódisznót szállítunk a húsárugyárnak.

Tehát több új tényezőt alkalmaztunk tervezésünkben, és bátran állítom, hogy ezt a tervet mi szigorúan tiszteletben tartjuk a munkaszervezetben belül, sőt a tmsz-ok feladatait is pontosan meghatároztuk. A tervezési munkába bekapcsoltuk a technológusokat, mert a technológia fejlesztését azok tudják a legjobban; bekapcsoltuk a pénzügyi szakértőket és a kommercialistákat a kereskedelmi és az áruértékesítési tervek készítésébe. Ha tehát a tervezés sok érdeket köt össze, és több területen is részletesen ki van dolgozva, akkor a terv valóban a fejlődés útmutatója, irányítója. Természetesen nem elegendő csak öt éves terveket készíteni, mi is 1990-ig rendelkezünk hosszú távú fejlesztési tervvel. Abban nem határoztunk meg pontosan mindent, pl. hogy 990-ben az oktatási érdekközösségnek mennyi pénzt fogunk adni, de tudjuk, hogy milyen kapacitásokat akarunk építeni, és hogy a technológiát milyen irányba óhajtjuk fejleszteni; mennyit szeretnénk beruházni; milyen kérdésekre van szükségünk stb. Tehát hosszú távú tervben nem részletezünk, de a globális fejlődés irányvonalát jelezzük, mert másképp célt tévesztünk.

Vannak azonban problémák is. Én pl. mikor a tervet készítem, próbálok optimalizálni a munkaszervezetben belül: a kapacitásaimat, a kádereket stb. Csakhogy akkor még nem látom a társadalom optimumát, és nem tudom, hogy a munkaszervezet optimuma a társadalomnak is optimuma-e. Az én terveim optimumának vizsgálatakor ugyanis én nem tudom, hogy tartományi vagy országos viszonylatban hogyan áll például a konzervipar. Sajnos, bizonyos ágak termeléséről országos viszonylatban szinte mit sem tudni, de még a kapacitásokról sem. Például senki sem tudja megmondani az országban — én végigjártam ezt az utat, kezdve a körzeti kamarától a tartományin át a szövetségiig —, hogy hol, mennyi és milyen borsófeldolgozási kapacitásunk van. Mindenkitől csak olyan választ kaptam, hogy ezt bizony ők is szeretnék tudni.

A társult munka törvényének 140. szakasza értelmében a tervben benne foglaltatik a munkásonkénti jövedelem és tiszta jövedelem, az akkumuláció. Nos, ilyen adatokkal én a tervet nem tudom elkészíteni. Nem tudom összehasonlítani magamat másokkal a terv szempontjából. Mert hogy én a jövedelemhez eljussak, tudnom kell a mennyiséget és az árakat. Hiába mondom én, hogy a tervet a 80-as árak alapján készítettem, mert mikor sorra kérdeztem a nagy agráripari kombinátok tervezőit, hogy ők milyen árral vették a kukoricát, azt mondták, hogy négy dinárral, 6 dinárral, öt és fél dinárral. Tehát nem volt meghatározva, hogy a kukoricát milyen áron veszi valaki, gondolom, egy-

ségesen. És természetesen, mikor én a mennyiséget beszoroztam a különböző árakkal, annak az eredménye különböző jövedelem, amely nem tükrözi a való helyzetet, mert különböző a kiindulópontja. Mi ugyan elkészítettük a minimális mutatókat, csak hogy azok a mai napig sem jelentek meg sehol. Beadtunk mi mindent a községbe, de azt hiszem, hogy ezt számítógépen fel sem dolgozták — majd három év múlva meglesz, amikor már semmire sem használhatjuk.

Szenes György:

Tervezési rendszerünk fejlettsége természetesen az öngazgatású társadalmi rendszer fejlettségétől függ. Márpedig az öngazgató társadalmi rendszer is csak fokozatosan fejlődik. Tito elvtárs az Öngazgatási törvény meghozatalakor azt mondta (1950. VI. 27.), hogy a dolgozók kulturális fejlettségétől, illetve általános műveltségi színvonalától függően fejlődik majd az öngazgatási joggyakorlás is. Az irányító funkció lassúbb vagy gyorsabb átvétele pedig ugyancsak a termelőerők fejlődésétől függ. Azt hiszem, hogy ez a mondása a tervezési rendszerre is vonatkozik, különösen a társultmunka-alapszervezetek tervezésére. Mert a társultmunka-alapszervezeti tervezés csak úgy alakulhat ki, ha a dolgozók általános gazdasági műveltsége is elér egy bizonyos szintet. Ez nem azt jelenti, hogy minden dolgozónak közgazdásznak vagy mérnöknek kell lennie, de azt igen, hogy bizonyos mértékben tisztában kell lennie a tervezés jelentőségével. Azt hiszem, nálunk az a helyzet, hogy a technokrácia és a bürokrácia elleni harcot gyakran a technostruktúra elleni küzdelemmé változtatjuk. Márpedig technostruktúrára nekünk is szükségünk van, méghozzá olyanra, amely a dolgozók, a munkások integrális része és amely a munkásosztály érdekében dolgozik. Arra kell törekedni, hogy a technostruktúra ne alakuljon technokráciává, hanem a munkásosztály integrális részévé. Itt szeretnék néhány szót mondani a helyi közösségek érdekeiről és szerepéről is a társadalmi tervezésben, annál is inkább, mert ez kapcsolódik a társultmunka-alapszervezetek tervezéséhez.

A helyi közösségek tervezése nagyon kezdetleges stádiumban van még, mert nem fejlődött ki a megfelelő viszony a tmasz-ok és a helyi közösségek között. Mivel a dolgozók elsősorban a helyi közösségekben érvényesíthetik az érdekeiket, így a helyi közösség lehetne az a fórum, ahol az érdekeket összehangoljuk: gondolok itt a termelők és fogyasztók érdekeire. Ha nem alakul ki ilyen viszony a társultmunka-alapszervezetek és a helyi közösségek között — függetlenül attól, hogy a tmasz a helyi közösségek területén van-e vagy esetleg dolgozói laknak a helyi közösség területén —, akkor nem lehet megvalósítani az öngazgató termelő és fogyasztó személyiség egységét.

Szecsei Mihály:

Most már egy jó keresztmetszetet kaptunk a tervezési rendszer működéséről a társultmunka-szervezet szemszögéből. Számtalan kérdés hangzott el. Külön kellene foglalkozni a helyi közösséggel való együttes tervezéssel, tehát nemcsak a gazdaságfejlesztési tervezést szemlélni. Érdeemes volna egy másik kerekasztal-értékekezést is szervezni, amely csak a társadalmi tervezéssel foglalkozna. Ebben aztán tüzetesebb elemzés alá vehetnénk a helyi közösség új alkotmányjogi funkcióját is. Ugyanis a társadalmi tervezés magában foglalja a szociálpolitikai vetületet is, sőt a munka és az életkörülmények tervezését is.

Véleményem szerint azonban adósak vagyunk még azzal is, hogy milyen a tmasz-ok terveinek kutatásfejlesztési megalapozása. Biztos, hogy ez egy fogas kérdés: Miért maradt el pl. ennyire az autóipar, mikor az elektrotechnika mérföldes léptekkel halad? Vagy: a mezőgazdaságban és élelmiszer-gazdaságban még mindig a szerves vagy más úton-módon előállított festéket használják, ahelyett, hogy áttérnének a növényi festékre. Lemarad tehát a kutatásfejlesztés.

A társadalmi tervek és a társultmunka-alapszervezetek tervének szervezett kapcsolatait szintén ismeretlen terület. Nincs társadalmi szinten információs rendszer, nincsenek megfelelő információk azért, mert nincs kapcsolat a társadalmi és vállalati vagy a társultmunka-alapszervezeti terv között. Ennek példaként hoztam én föl a másodlagos nyersanyag-feldolgozást is, ahol szinte szöges ellentétben áll a társultmunka-szervezeti és a társadalmi tervérdek.

Egy másik kérdés, amire a szakszervezet elnöke is csak kitérő választ adhatott, hogy a jövedelemarányok lényegesen eltérnek a teljesítmény-arányoktól. A Sever Villanymotorgyár pl. valóban a legmesszebb jutott e területen. Igen ám, de ha a jövedelemarányok nem kísérik a termelékenységét, lehetetlenné válik a munka szerinti díjazás. Mi motiválja akkor a dolgozót a tervezésre meg a fejlesztésre? A kérdéseket meg kellene válaszolni, de miként?

A számítógépes eljárás ugye adaptív, vagyis öntanító tervezési rendszer. Rákényszerít majd bennünket, hogy állandóan továbbképezzük magunkat. Akov professzor azt írja a könyvében: A tervezés olyan embernek a tevékenysége, akinek nincs ideje. Akinek van ideje, az ráér, próbál, visszakozik, megint próbál, megint visszakozik. Hát ennek a fiatal szocialista öngazgatású társadalomnak nincsen ideje, s ezért igyekeznie kell.

Dokumentum

Dušan Alimpić

A KOMMUNISTÁKNAK ÁLLANDÓAN
BIZONYÍTANIUK KELL AZ EGYSÉGÉRT
FOLYTATOTT KÜZDELEMBEN

Felszólalás a Szerb Kommunista Szövetség Központi Bizottságának
ülésén, a kosovói események okairól és következményeiről

Mindaz, amit az elmúlt két hónapban a nacionalizmus és az albán irredentizmus elleni harcban foganatosítottunk, csak a kosovói ellenforradalom továbbterjedését akadályozta meg. Annak ellenére, hogy az ellenforradalmat hazánk minden részében egyöntetűen elítélték, még nincs legyőzve. A széles körű és intenzív társadalmi-politikai tevékenység, jelentős biztonsági erők jelenléte ellenére az ellenforradalmi elemek még mindig számos helyen mozgolódnak, a helyzet nem rendeződött. Ezért kivételesen fontos, hogy a folyó tevékenység mellett alapos, elmélyült bíráló elemzés készüljön azokról az okokról és hiányosságokról, amelyek ilyen helyzethez vezettek, mint ahogy ezt Vlaškalić elvtárs hangsúlyozta bevezetőjében. Enélkül ugyanis lehetetlen igazán teret nyerni: a bíráló és önbíráló elemzés hiányában a magukat álcázó és meglapuló ellenforradalmi elemek simán megússzák, megbénítanak bennünket, gátolják az akció sikeres vezetését, akadályozzák tevékenységünket az eszmei-politikai és gyakorlati felkészülésben és mindenekelőtt a kommunisták konkrét cselekvőkészségének erősítésében. Az ilyen bíráló elemzés tanulságként és tapasztalatként kivételesen hasznos lenne mindannyiunk számára az osztályellenség és a nacionalizmus, soknemzetiségű közösségünk, a KSZ és a munkásosztály egysége e legnagyobb veszélye elleni harcban.

Az eddigi tapasztalat arra tanít bennünket, hogy a Kommunista Szövetség harcckészségének erősítése nélkül nincs forradalmi, szervezett akció sem, nem lehet módosítani az adott helyzetet, nem bontakozhat ki a kommunisták és a munkásosztály, dolgozóink tevékenysége. Véleményem szerint épp e harcckészség létrehozása az egyik legfontosabb feladat az összes szubjektum és szervezett szocialista erő, elsősorban a kommunisták felkészítése terén.

Minden nacionalizmus más nacionalizmust vált ki, és mindegyik egyformán veszélyes. Ezt tudjuk, és ma is számos példáját láthatjuk. Számunkra minden nacionalizmus veszélyes, mert mindig kapcsolatot keres az összes ellenzéki öngazgatásellenes erővel, a technobürokratizmussal,

a kispolgári liberalizmussal és a külföldi ellenséges emigrációval. Ezért nekünk kommunistáknak nem szabad megengednünk, hogy a Szerb SZK-ban, ebben az összetett társadalmi-politikai közösségben saját alkotmányos jogaik és nemzeti egyenjogúságuk érvényesítésében a szerbek csak a köztársaságra tekintsenek, a nemzetiségek csak az autonóm tartományokra, mert ez mindig veszélyt rejt magában és utat nyit a nacionalizmus, a hegemonizmus és a szeparatizmus előtt.

Ezért a nacionalizmus elleni és a nemzeti egyenjogúságért folyó küzdelem kulcskérdése a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányos felépítésének. A nemzetiségi viszonyok, amelyeket 1974-ben osztályalapon rendeztünk, kulcsfontosságú láncszemét képezik öngazgatású szocialista politikai rendszerünknek, amely új tartalmat adott és ad a nemzeti egyenjogúságnak.

Számunkra kivételes jelentőségű az egységért folyó harc, és ilyen értelemben a kommunistáknak állandóan bizonyítaniuk kell. E harc során le kell küzdenünk minden, a Kommunista Szövetségtől idegen felfogást és ellenséges befolyást. Az mindig akkor erősödik és válik támadóvá, ha megtorpan öngazgatási társadalmi viszonyaink fejlődése. Csak az egységért küzdve tudjuk végrehajtani tulajdon sorainkban az eszmei-politikai differenciálódást.

Végigpásztázva a JKP egész fejlődési útján, megállapíthatjuk, minek köszönhetően élt túl pártunk minden vihart, minek a jóvoltából sikerült eleget tennie forradalmi kötelezettségeinek, annak, hogy erőteljes forradalmi mozgalmat hozzon létre, és döntő tényezővé váljon Jugoszlávia belső és nemzetközi fejlődése történelmi dilemmáinak megoldásában. Voltak olyan időszakok, amikor el voltunk szigetelve mind a Kelettől, mind pedig a Nyugattól, de szilárd kapcsolatban álltunk és szilárd támogatást kaptunk népünktől, munkásosztályunktól. S épp ebben a harcban találtuk meg utunkat, a szocialista öngazgatás és az el nem kötelezett politika útját és vívtuk ki helyünket a nemzetközi színtéren, s ebből a harcból még szilárdabban és erősebben kerültünk ki.

Minderről Tito elvtárs a JKSZ IX. kongresszusán a következőket mondta: „Pártunk erre azért volt képes, mert megalakulása óta állandóan két fronton harcolt: egyrészt az osztályellenség és a dolgozó nép kizsákmányolói ellen, másrészt pedig tulajdon sorain belül edződött a különféle opportunisták, szektások, ingadozók és frakciósok elleni, a forradalmi szilárdságért, a kommunisták megingathatatlanságáért folytatott állandó harcban.”

A két frontról szóló ezen tézist Kardelj elvtárs a JKSZ XI. kongresszusán taglalta, és a következőkre figyelmeztetett: „Harci frontunkat szilárdan tartanunk kell annak ellenére, hogy a politikai ellenséget a társadalmi folyamatok perifériájára szorítottuk. A forradalom nem érhet véget mindaddig, amíg a szocialista öngazgatás nem lesz képes arra, hogy tulajdon demokratikus formáival és küldöttrendszerének eszközeivel fenntartsa önmagát.” Ezt a figyelmeztetést és tapasztalatunkat ezúttal is el kell fogadnunk.

Ez természetesen megköveteli, hogy hatékonyabban érvényesüljön a Kommunista Szövetség szerepe a szocialista öngazgatás rendszerében, hogy fejlődjön a KSZ-alapszervezetek szervezettsége és munkamódszere, és erősödjön szerepük. Nem mellékes kérdés, hogy milyen mértékben tekintik sajátjuknak a KSZ-alapszervezetek a dolgozók problémáit, milyen mértékben vannak a tulajdon környezetük társadalmi folyamatainak központjában. E téren erőteljesebb fordulatot kell tennünk, és sokkal több időt kell szentelnünk a KSZ-alapszervezetek felkészítésének.

Hogy ezt elérhessük, ki kell harcolnunk azt, hogy minden KSZ-alapszervezet rendszeresen tárgyaljon a tulajdon környezetében uralkodó politikai helyzet kérdéseiről. Még hozzá nem formális okokból. Ily módon hozzájárulunk ahhoz, hogy az alapszervezet közelebb kerüljön az élethez, hogy a dolgozók életének és munkájának reális problémáit vesse fel, hogy kidolgozza tevékenységének helyes programjait, amelyek egy-egy környezet létfontosságú napi kérdéseiből származnak, és hogy e programokat hatékonyabban valósítsa meg, ily módon töltse be társadalmi és politikai szerepét.

E téren azonban ellenállásba és meg nem értésbe ütközünk. Az ellenállás oka, hogy ily módon és ilyen munka esetén a kommunistáknak vállalniuk kell a felelősséget a helyzetért, a megtett intézkedésekért és akciókért. Sajátságos opportunizmusról van szó tehát, amely veszélyezteti cselekvőképességünket és a politikai rendszerünkbe, a Szocialista Szövetségbe mint a küldöttrendszer politikai alapjába való bekapcsolódást. Mindez megköveteli a felelősség fokozását. A párttagoknak a szocialista öngazgatás rendszerébe való bekapcsolódása és részvállalása a társadalmi-politikai tevékenységből különösen fontos pártunk számára, hiszen hatalmon levő párt. Ezért nagy jelentőségű Tito kezdeményezése és látnokisága a testületi munkát és a KSZ, a többi társadalmi-politikai szervezet, az öngazgatási szervek és testületek munkamódszereinek erősítését és fejlesztését illetően.

Számunkra különösen fontos, hogy a politikai helyzet rendszeres értékelésének gyakorlatát amiatt is fejlesszük, hogy ily módon jobban felkészüljünk, tovább fejlesszük az általános honvédelem és társadalmi önvédelem rendszerét. Így tovább gazdagítjuk a felfegyverzett népről szóló koncepciót. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy még konkrétabbá váljanak kötelezettségeink és feladataink nemcsak a külső, hanem a belső ellenség elleni harcban is, valamint éberségünk fokozásában, amire olyan nagy szükségünk van ebben a nyugtalan korban.

A KSZ-alapszervezetek szerepének erősítése nélkül nem tudjuk sikeresen fejleszteni védelmi mechanizmusainkat és az általános honvédelem és társadalmi önvédelem rendszerét. Főleg ha figyelembe vesszük azokat a fokozódó nyomásokat, amelyeket Tito elvtárs halála óta gyakorolnak hazánkra. Ez külföldről irányított különleges háború, amelynek szervezői a reakciós erők, együttműködve a nagytőkével, a dogmatikus, etatista és militarista erők, a tömbországok tájékoztatási szolgálatai és az ellenséges emigráció. Céljuk a térryerésük kialakításához szolgáló

feltételek létrehozása területünkön. E játékban részt vett az Albán Munkapárt is, amely Kosovóban támaszt keres a belső ellenség struktúráiban és demagóg jelszavakkal dobálózik.

Az ellenséges emigráció legszélsőségebb csoportjai konkrét előkészületeket tesznek terrorista akciók végrehajtására. Támadásokat jelentenek be diplomáciai képviselőink ellen, és a terrorista akciók kiterjesztését hazánkra. A rendelkezésünkre álló adatok külön terrorista kiképző központok létezéséről szólnak Ausztráliában, az NSZK-ban, az USA-ban és Kanadában. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a terrorista szervezetek attól függetlenül, hogy Vörös Brigádoknak, Vörös Frontnak vagy Vörös Gárdának nevezik őket, az utóbbi években hivatásos jelleggel eszközeivé váltak bizonyos politikai köröknek a különleges háború vezetésében. Ezért véleményem szerint ezt a tényezőt sem szabad lebecsülni, főleg ha szem előtt tartjuk, hogy a nacionalizmus és sovinizmus politikai segédeszközzé vált, általa szövetségre lépnek a különféle öngazgatásellenes erők és áramlatok a dogmatikus-bürokratikus és kispolgári-liberalista erőktől a merev paraszti felfogásig és a „saját nyáj” feletti reakciós-klerikális lelkipásztorkodásig, amely az utóbbi időben agresszív módon és különböző formákban jut kifejezésre a nemzeti jogok és szabadságok védelmezésének köntösében.

Az irredentizmusnak a „Kosovói köztársaság”-gal kapcsolatos jelszavaitól mostanára egészen nyilvánvalóvá vált, hogy ravasz előjátékról van szó. Nemcsak Kosovo SZAT és a Szerb SZK alkotmányos berendezését, hanem a Szerb SZK és a JSZSZK alkotmányos helyzetét vonják kétségbe. Öngazgatású rendszerünk szétrombolásának kísérlete ez, tekintet nélkül arra, hogy községről, tartományról, köztársaságról vagy a föderációról van-e szó. A reakciós erők nem annyira polgáraink demokratikus szabadságjogai miatt aggódnak, ahogyan ezt hangoztatják, védelmezve azokat, akikkel szemben törvényes előírásainkat alkalmaztuk, mint inkább saját pozíciójukért, amely egyes országokban megingott a munkásosztály állandó gyarapodása és bérmentés miatt; továbbá a fejlettek és fejletlenek közötti szakadék mélyülése miatt; ennek következtében került sor az új gazdasági rend létrehozásának befagyasztására.

Mivel a jelenlegi kosovói helyzet okai sem számbelileg, sem tartósságuknál fogva nem mai keletűek (ezt értékelte a Kosovói KSZ TB plénuma), véleményem szerint a kosovói elvtársaknak és saját magunknak nyújtható legnagyobb segítség az alkotmány lényegbevágó elveinek következetes érvényesítése kell hogy legyen, eme nagy, az alkotmányfüggelékekből következő vívmányunk érvényesítése, továbbá a társult munkáról szóló törvény érvényesítése, az öngazgatás erősítése és továbbfejlesztése. Nagyon sokat segíthetünk azzal, ha mindannyian harcolunk saját nacionalizmusunk ellen, a tulajdon környezetünkben, otthonunkban megnyilvánuló nacionalizmus ellen.

Természetes, hogy tényleges gyakorlatunk nemcsak a meghirdetett elvektől függ, hanem elsősorban attól, hogy ezeket miként érvényesít-

hetjük; továbbá a vezető társadalmi erők, a munkásosztály és a Kommunista Szövetség társadalmi tudatától. Ezért ezekhez a kérdésekhez állandóan bírálónak kell viszonyulnunk, és mindig vissza kell térnünk rájuk. Természetes, hogy ilyen értelemben állandóan fejlesztenünk kell alkotóképességünket e célok és elvek érvényesítése érdekében.

1977-ben több alkalommal tárgyaltunk a Szerb KSZ KB Elnökségének kibővített ülésén az alkotmány és a Kommunista Szövetség politikája érvényesülésének egyes időszerű eszmei-politikai kérdéseiről. Akkor, véleményem szerint, jó határozatokat hoztunk. E problémák közül néhány megoldatlan maradt, mert a megoldást inkább az állami és végrehajtó szervezetben és kevésbé a Kommunista Szövetségben, a küldöttrendszerben, a társult munkában, a közös érdekek, a munka- és eszköztársítás alapján kerestük.

A JKSZ XI. kongresszusán szabatosan meghatároztuk a köztársaságok és tartományok alkotmányos helyzetét is. Ezt Tito elvtárs beszámolója világosan rögzíti, és ilyen értelemben nekünk nem lehet más eszmei-politikai álláspontunk. Ami a Szerb SZK-n belüli viszonyokat illeti, nyíltan és a rendszerünkben kell megoldanunk. Másrészt az államiság minden túlzott hangsúlyozása e pillanatban a tartományi etatizmust erősítheti, az elkülönülést, és lelassíthatja a konszolidációt Kosovóban. Más lapra tartozik, hogy mi ezt nem szeretnénk és nem kívánjuk. Ugyanis harcoltunk már az etatista centralizmussal, a szeparatista nacionalizmussal, a kispolgári liberalizmussal, amely az alkotmányvita idején nagy hangon hirdette, hogy nincs mit keresnünk a föderáció tolóablakánál, mert van saját tartományunk és saját köztársaságunk. Nem szabad ezt elfelejtenünk. Emiatt teljes mértékben támogatom azt a véleményt, amelyet Dušan Čkrebić elvtárs fejtett ki, és nincs mit hozzáfűznöm.

Ezért az alkotmány és a társult munkáról szóló törvény szellemében — főleg a fejlődés és a folyamatos tervezés tekintetében — e problémákat a jövőben komplexebben kell megvilágítanunk, s nemcsak a fejlettek és fejletlenek relációján, mert termelőerőink minden lemaradása a fejletleneknél, avagy a fejletteknél szükségszerűen mindannyiunk lemaradásához vezet, fékezi a szocialista viszonyok fejlődését, nyomot hagy a kultúrában, az oktatásban, a bővített újratermelésben, erősíti az etatizmust, a bürokratizmust és a többi szocialista- és öngazgatásellenes tendenciát, csorbítja egységünket, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát. Mindenki tudja, hogy aki lemarad, az mindig veszít.

Az alkotmány és a JKSZ program-irányvételeinek érvényesítése a leghathatósabb fegyverünk társadalmunk stabilitásának erősítésében, és e harcban kell fejlesztenünk egységünket, differenciálódunk a saját sorainkban, fejlesztenünk a kölcsönös bizalmat és együvé tartozásunkat.

1981. május 9.

Lezárult életmű

MARSHALL MCLUHAN
1911—1980

Varázsló, próféta, művész, tudós, történelembölcselelő, a „pop-kultúra”, a „beat-kultúra” apostola, a médiumok metafizikusa, sarlatán, az elektronikus falu főpapja, egy új technikai mítosz megteremtője — mondták róla ismerősei: olvasói, kritikusai, diákjai, és talán mindegyik megjelölés tartalmaz valami részgazságot. Hogy milyen is volt valójában és mit jelent életműve kora szellemi életének és az utókornak, egyértelműen, kategorikusan nem határozható meg. Bizonyára nem tartozott a mindenkor tudományos szigort megkívánó tudósok közé, szabad gondolkodó volt, kinek gondolatai merészségükkel, újszerűségükkel és nem utolsósorban megbotránkoztatásukkal a XX. század egyik legeredetibb, legnépszerűbb és legérdekesebb, de legellentmondásosabb gondolkodójává is avatják.

McLuhan legfőbb kutatási területe a kommunikációs eszközök hatásmechanizmusa és ezen eszközöknek — McLuhan szóhasználatával: médiumoknak — az ember szemléletmódjára gyakorolt hatása. „McLuhan nem valaminek a keretként, hanem önmagában igyekszik látni és értékelni a kommunikációs eszközöket, technológiát, környezetünket — tulajdonképpen a jelenünket.”¹ Ez azt is jelenti, hogy a tömegkommunikációs eszközök kutatásakor teljesen eltekint a Lasswell-féle elismert formula alkalmazásától, attól, amely a kommunikációt egy olyan folyamatként fogja fel, amelynek lényegét és jellegét nem fedhetjük fel, ha nem elemezzük, hogy „kitől származik az információ, mi az, kinek szól, hogyan és mi célból továbbítják”. McLuhan nem tulajdonít egyforma fontosságot a felsorolt komponenseknek, hanem új megközelítést alkalmaz a médiumok kutatásakor.

Elmélete mindenesetre új irányt jelölt ki a kommunikációs kutatásokban; új gondolkodásmódot, új távlatokat, lehetőségeket tárt fel, amely általános megjegyzéseitől klisészerű reflexiótól eltekintve az eddigi kutatások és elméletek felülvizsgálására ösztönöz. Elméletének jelentős része viszont maga igényel felülvizsgálatot, korrekciót, hisz

nemegyszer ellenvetések sora hozható fel egy-egy „kinyilatkoztatása” kapcsán.

McLuhant nem lehet sem iskolába, sem pedig valamely eszmeáramlathoz sorolni. Bár követője és híve szép számban akad, ő MAGA alkot egy iskolát, amelyet sokszor ironikus felhanggal mcluhanizmusnak is hívnak. A róla, illetve műveiről írott kritikák, vélemények nagyon el-lentmondóak, amint az írásunk elején felsorolt McLuhanra aggatott jelzőkből is kitűnik. Hogy miért érthetetlen, bizarr, sokkhatású sokak számára egy-egy tétele? „McLuhan elsősorban arra törekszik, hogy a jelent a jelen értékrendszerével mérje. Az értékrendszert az értékeléssel egyidőben definiálva. Környezetünket igyekszik látni, egy múltkörnyezet mércéi, fogalmai nélkül.”²

McLuhan 1911-ben született Kanada Alberta államában. Manitobában diplomált angol irodalomból, majd a nagy-britanniai cambridge-i egyetemen középkori angol irodalomból doktorált. A torontói egyetemen tanított irodalmat, majd a New York-i egyetem vendégelőadója volt. 1963-ban a torontói egyetemen tanulmányi kutatóközpontot alapított, hogy a kultúra és a technológia viszonyát kutassa. 1979-ben, nyugdíjba vonulásakor a központot megszüntették.

Az irodalomelmélet érezteti hatását egész társadalomfelfogásán és a kommunikációs eszközökre vonatkozó világszerte ismertté vált elméletén is. Az irodalommal és irodalomelmélettel való szellemi rokonság nemcsak elméletének tartalmi elemeiben, hanem kifejezőmódjában és formai jegyeiben is megnyilvánul.

Irodalomkritikai és irodalomelméleti munkáin kívül a következő művei jelentek meg: *The Mechanical Bride: Folklore of Industrial Man (A mechanikus menyasszony)*, New York, 1951.; *Exploration in Communication (Kommunikációs kutatások)* — társszerzőként E. S. Carpenterrel, Boston 1960.; *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man (A Gutenberg galaxis — a tipografus ember kialakulása)*, Toronto, 1962.; *Understanding Media — The Extensions of Man (A médiumok megértése)*, New York, 1964.; *The Medium is the Massage: An Inventory of Effects (A médium a masszázs)*, 1967.; *Counterblast*. Toronto, 1968.; *War and Peace in the Global Village (Háború és béke a Globális Faluban)*, New York, 1968.; *Cliche and Archetype (Klisé és archetípus)*, New York, 1970. Könyvei milliós példányszámban keltek el és lefordították őket szinte minden nyelvre.

McLuhan gondolatrendszerének kulcsfogalma a *médium*, amely a szerző egyik kedvelt, aforisztikus meghatározása szerint „az ember képességeinek kiterjesztése, megnyújtása”. Benne foglaltatik ez a meghatározás egyik legjelentősebb művének a címében is (*Understanding Media: the Extensions of Man*), melyben a legkoherensebben — ha egyáltalán beszélhetünk konherenciáról McLuhan esetében — fejtette ki a médiumokkal kapcsolatos elméletét. Ebből megtrudható, hogy médiumon technikai „eszközöket ért a szerző, olyan technikai eszközöket, amelyek az emberrel kapcsolatba kerülve meghosszabbítják, kiterjesztik annak

érzékszerveit”. „A ‚médiumság‘ ezen eszközöket bizonyos szempontból veszi egy kalap alá: a kerék, az autó, az elektronikus digitális számítógép annyiban ‚médiüm‘, amennyiben az emberi, egyéni és társadalmi gondolkodásmódra visszahat.”³ McLuhan gondolatainak alapját az az — időszerű társadalmi tudományok által elhanyagolt — igény képezi, mely szerint a figyelmet a médium formai és strukturális jellemzőire kell összpontosítani, nem pedig kizárólag a tartalomra, az „üzenetre”, amelyet azok továbbítanak. A mcluhani forma-felfogás tükrében minden médiumnál felfedezhető a művészeti alkotással való analógia. Ez az álláspont több művében is kifejezésre jut: a *The Mechanical Bride*-ban, a *The Gutenberg Galaxy*-ban és az *Understanding Media*-ban is.⁴ A forma szerinte a médium „hatását” jelenti, azt a hatást, ami annak funkciójából ered, és ami az elemzések legnagyobb részében háttérbe szorul, mert azok többnyire kizárólag a médiumok által közvetített tartalomra szorítkoznak.

McLuhannál a hangsúly nem a mindenki előtt nyilvánvaló tartalmon, a klasszikus értelemben vett jelentésen, üzeneten van, hanem a formán. Felfedezését abba az aforizmában sűríti miszerint maga a *médiüm* is *üzenet*. „A médium, a technológia »üzenete« nem más, mint az az arány, sebesség és minta-változás, amelyet az az emberek közötti viszonyokban előidéz. A médium azért képez »üzenetet«, mert formálja, meghatározza az emberek társulásának és hatósugarának arányát és formáit.”⁵ Vegyük például a vasutat, amelyhez ugyan nem fűződik sem a mozgás, sem a közlekedés, sem a kerék, sem az út feltalálása, de felgyorsította és kiszélesítette a korábbi emberi funkciókat — teljesen új típusú városokat, munkát és szabadidőt teremtve ezzel — mondja McLuhan. Ugyanígy felgyorsítja a közlekedést a repülő, függetlenül alkalmazási rendeltetésétől. Arra törekszik, hogy megsemmisítse a „vasúti” típusú város politikai és társulási formáit.

McLuhan figyelmének középpontjában a technikai eszközök, közegek állnak a szó legtágabb értelmében, determináló jelleget tulajdonítva nekik. Az emberiség fejlődésének legjelentősebb folyamatát az ember természetes képességeinek médiumokkal való kiegészítése, kiterjesztése képezi — mondja.

A médiumok elemzésekor a központi problémát a társadalmi kommunikációs eszközök képezik: a beszéd, az írás, a nyomtatott szöveg, a rádió, telefon, televízió stb., de elemzését kiterjeszti azokra a technológiai eszközökre is, amelyek felváltják vagy kiegészítik az ember bizonyos szerveinek munkáját: a szerszámokra, gépekre, automata berendezésekre, de még a ruházatra, épületre, fegyverre, közlekedési eszközökre stb. is.

Bár alapgondolatainak tételszerű felállításakor McLuhan valóban eltekint a tartalom klasszikus értelmezésétől, ez egyáltalán nem gátolja abban, hogy alkalomadtán — hézagpótlóan — a régi értelmezésben szedje elő fogalomtárából. Ez sok esetben homályos következtetéseket, kényszeredett gondolatokat eredményez. Különösen a médiumok osz-

tályozására vonatkozó megállapításaiban lelhetők fel az egyértelmű, szilárd fogalmi apparátus hiányát tükröző, erőltetett „kinyilatkoztatások”.

McLuhan a médiumokat természetüktől, vagyis a teljesítmény nagyságától és milyenségétől függően „hideg” és „meleg” médiumokra osztja. Melegnek szerinte az a médium nevezhető, mely — az általa közvetített információk mennyiségét és egymás közötti kapcsolatát tekintve — „magasan meghatározott” mivel a „fogyasztót” összefüggő adattömeggel halmozza el, megfosztva így attól, hogy aktívan részt vegyen a tájékozódási és megismerési folyamatban. A meleg médium általában egyetlen érzék meghosszabbítására összpontosul. (A meleg médiumok közé sorolja McLuhan a rádiót, filmet, fényképet, valamint a nyomtatott szöveget stb.)

Ezzel ellentétben a „hideg” médium a fogyasztóval aránylag kisszámú adatot közöl, és így arra kényszeríti, hogy feltárja a közöttük levő kapcsolatokat, tehát teret hagy az adatok szubjektív kiegészítésére, miközben a fogyasztó aktív részesévé válik az információ és tudásbefogadás folyamatának. (Hideg médiumoknak tekinti a szerző pl. a televíziót, telefont, a képregényt, a beszédet.) Tehát a „meleg forma kizáró”, míg a „hideg bekapcsoló” hatású — állítja McLuhan.

A mcLuhani elmélet lényege az, hogy a társadalmi kommunikáció eszközei határozzák meg a társadalom struktúráját és dinamikáját. A médium tehát, melyet egy adott társadalom használ, vagy használni kényszerül, meghatározza annak mivoltát és viselkedési módját. Noha az ötlet nem tőle származik,⁶ a fenti tézist McLuhan a paradoxonig fejlesztette. Elsőrendű, meghatározó jelleget tulajdonítva a médiumoknak „McLuhannál háttérbe szorul, elsikkad a társadalmi lét minden más tényezője, beleértve a gazdaságit is”.⁷

Miként térképezhető fel a társadalmi fejlődés McLuhan médiumfelfogásának tükrében? McLuhan írásai alapján az emberiség történetét négy nagy szakaszra oszthatjuk, melyeket egy adott kommunikációs technológia túltengése különböztet meg egymástól.

Az első fázis az írásbeliséget megelőző törzsi ren. Az érintkezési formája pedig a beszéd, amely McLuhan szerint az első társadalmi kommunikációs eszköz, és legkevésbé rendelkezik a médiumok jellegzetességeivel. A beszéddel kezdődik meg az ember kiválása természeti környezetéből. „A korlátlan, iránytalan, határtalan akusztikus tér az *emóció*, a primordiális intuíció, a sötétség világa. Az akusztikus tér sötét mélységeire csak a beszéd kényszerített struktúráját.”⁸ A beszéd az emberi sötétség kozmikus, láthatatlan architektúrája — mondja McLuhan. A beszédtechnikai tökéletlensége folytán kisszámú adatot közöl, információértéke alacsony, ezért az ember az üzenetet maga kényszerül kiegészíteni, teljes mértékben mozgósítva eközben fantáziáját, érzékszerveinek sorát, egész személyiségét.⁹ A beszéd egyénre gyakorolt ilyen hatásának a társadalmat is érintő következményei vannak. A beszéd „in-

tim” kapcsolatteremtő jellegéből eredően erős, organikus társadalmi közösséget teremt.

Erre az időszakra, amit McLuhan még audiotaktilis kultúrának is nevez, az ember kifejezőmódjának, társadalmi érintkezési formáinak és magának a társadalomnak az összhangja a jellemző.

„Az írás reflektorfényt vetett a beszéd magas, homályba vesző Sierráira — mondja McLuhan — az írás láthatóvá tette az akusztikus tereket. Fénycsóvát dobott a sötétbe.” A második fejlődési szakasznak a kezdetét tehát a fonetikus írásmód bevezetése jelenti, amely Homérosz-szal kezdődik és kétezer évig tart. „A fonetikus ábécé technológiájának elsajátítása az embert a fül mágikus világából a vizualitás közönyös világába helyezi” és mintegy határvonalat húz a „törzsi” és a „vizuális” típusú ember közé. Ennek az utóbbi embertípusnak a kiteljesedésére azonban csak a tipográfia bevezetésével került sor.

A könyvnyomtatás kora (kb. 1500-tól 1900-ig) ebben a fejlődésláncolatban az antitézist hivatott képviselni, az előző két korszak pedig tézisként fogható fel. A nyomdászat bevezetése és elterjedése ugyanis forradalmi változásokhoz vezetett az ember életében és magában az emberben (ez utóbbin van a hangsúly). A látás érzéke felváltja az ember minden más érzékét, megbontva ezzel a fejlődés első fázisára jellemző összhangot, az érzékek harmonikus viszonyát. A felborult egyensúly mellett megszakad az érzékek kívánatos kapcsolata a valósággal. Az érzékek és érzések egységének megszűnése, felbomlása lelki diszharmóniához vezet. A nyomdászat lényege: a betűk és szavak szigorú, egyenes vonalú elrendezése megformálja a „lineáris embert”. Létrejön tehát az ún. „vizuális kultúra”, mely egész sor szocio-pszichikai és társadalmi-szervezési következménnyel jár.

McLuhannak A Gutenberg galaxis című művében az emberi szervezetben egyetlen kommunikációs eszköz okozta változás elemzési módja a Nyugat történetének átfogó tolmácsolásává szélesedik. Az életvitel, életmód szembetűnő jellegzetességeit Európában és Amerikában a reneszánsztól a XX. század kezdetéig a mozgó betű feltalálásából és a nyomtatott szó elterjedéséből vezeti le. A könyv lehetővé tette az ember számára — mondja McLuhan —, hogy szellemét másoktól függetlenül, elkülönülve táplálja, aminek eredménye az individualizálódás, a gondolat és tett megosztottsága, a kettős személyiség, valamint az egyén és környezete közötti ellentét lett. A nyomdagép megváltoztatta az időről alkotott fogalmakat, térfelfogásunkat. A nemzeti nyelven íródott nyomtatványok elterjedése pedig kitermelte a nacionalizmus központosító erőit. „Senki nem mond ellen McLuhannak a tekintetben, hogy a nacionalizmus történelmi kialakulásában például közvetlen és elhatározó szerepe volt az éledő nyelvi öntudatnak, s ez utóbbi megerősödését segítette a saját (nem latin) nyelvű irodalom széles körű publicitását biztosító könyvnyomtatás, de vak és süket, aki nem látja a nyelvi és romantikus történelmi-öntudati tényezők mellett és alatt a

társadalmi és gazdasági tényezőket, amelyek a nacionalizmus kialakulásában a távolabbi és végső rugók szerepét játsszák.”¹⁰

A Gutenberg galaxis embere amellet, hogy individualista, lineáris ember is, akinek nézőpontja meghatározott, idő és térfelfogása önkényes, bár az ösztönös látszatát kelti, és a könyvnyomtatás érája kezdetén feltalált perspektívával áll összefüggésben.

A betűszedés folytatta a fonetikus írásnak a törzsi rendszer feloldását előidéző folyamatát, nyitott társadalmakat teremtve. McLuhan szerint végtelen a sora azoknak a változásoknak, amelyek a nyomtatás következményeiként magyarázhatók. Szerinte a reformáció is ennek következménye volt, amely a homo economicus kialakulásával hozható kapcsolatba. Ez az embertípus viszont nem alakulhatott volna ki az individualizáció és a tipográfia közvetítette kvantifikáció nélkül.

„Az ilyen mcluhani Gutenberg-tézisek alapján úgy tűnik, korunk minden kellemetlen lételemének eredete a mozgó betűkből vezethető le, amit pedig ezzel nem lehet megmagyarázni, az a mozgó betűk elődjére hárítandó.” — jegyzi meg Frank J. Kermode, McLuhan egyik kritikusa.¹¹

Az embert képességeinek a korábnál fejlettebb, áttételesebb, magasabb szintű gyakorlása vezette a betűk feltalálásához, amely képességeket ez a találmány meghatványozta. Ha nem így lett volna, akkor az írásbeli civilizáció már kezdetekor a verbalizmus tengerébe fulladt volna. A szépirodalom ennek még ékeesebb bizonyítéka, mint az informatív szerepet ellátó írás. A közvetlen érzékelés — a betűk összekapcsolása — látás közvetítésével csak elengedhetetlen technikai előfeltétel, a vizualitásnak csupán a kezdete. A „szem” tulajdonképpeni munkája ezután következik — mondja Halász László a Képernyő tekintete című könyvében.¹² Az üzenet felfogásának pszichológiai feltétele, hogy reproductív képzeletünk segítségével fel is tudjunk idézni, bele is tudjunk olvadni abba a világba, amelyet az írás közvetít. Eközben érzéleteink korábbi tapasztalataira, élményeire támaszkodunk, mint „emlék és képzeletvilágunk nyersanyagaira”.

A McLuhan által hiányolt egyensúly, harmonia megteremtésének egyik eszközét Halász épp az írásbeli kommunikáción belül, a szépirodalomban látja, amely a reproductív képzelet legfőbb iskolája. A művészi közlés e fajtája, amely az írásbeli civilizáció találmánya, védekezés a betűkben megtestesülő negatív lehetőségek: a már említett verbalizmus, a sivár absztrakciók stb. ellen.

„... A könyvnyomtatás és — törekedjünk a fogalmazás teljességére — könyvégetés évszázadaiban a harmonikus személyiségfejlődést jobbra nem a betűk fenyegetik. Az osztálytagozódás és a munkamegosztás hosszú ideig gondosan óvta az embereket a betűk terhétől. Még a múlt század második felében és e század elején is, az analfabetizmus csökkenése ellenére, hatalmas a száma azoknak, akik benne élnek a Gutenberg galaxisban anélkül, hogy egyáltalán valami közelebbit tudnánk róla... Nem az olvasói személyiség szűkössége, sokkal inkább az

a megoldhatatlan gond, hogyan tágítható a tényleges olvasók köre.”¹³

Az elektronikus médiumok bevezetésével a könyv kétségtelenül valamelyest háttérbe szorult, de ez aligha jelenti azt, hogy belátható időn belül kiküszöbölhetővé válik életünkéből. Ahogy Maróti írja: „... a televízió és általában az audiovizuális módszerek egyre jelentősebb szerepet kapnak majd a könyv *mellett*, de nem a könyv *helyett*...”¹⁴ A betű és az olvasás viszont még akkor sem válik kiiktathatóvá, ha valamennyi könyv anyaga bevonul a komputerek memóriába, hisz használatkor a keresett szöveget az vagy hanggá vagy képpé fordítja le, elmélyültebb tanulmányozás esetén minden bizonnyal ez utóbbit kell választani.

Mindenesetre a könyvet nem lehet olyan egyértelműen és visszavonhatatlanul kiebrudalni az emberiség eljövendő kultúrájából, mint azt McLuhan tette. „A könyvek elavultak (?) csakúgy, mint a homo sapiens” — jegyzi meg ironikusan William Blissett¹⁵ McLuhan nézetei kapcsán.

A fejlődés negyedik, jelenkori fázisa az elektronikus médiumok kora, amely az előzőek viszonylatában „szintézisként” tolmácsolható, tulajdonképpen egy fajta reverzibilis folyamatként jelentkezik. Visszavezet bennünket az idealizált ősi állapotok közé, természetesen más, egy sokkal magasabb fokon.

Az első elektromos médiumok még kettős jellegűek: a régi, egyoldalú, vizuális kultúra elemeit is tartalmazzák, de már felfedezhetők az ember összes lehetőségeinek, képességeinek összhangját előrejelző kultúra elemei is. A társadalmi kommunikáció elektronikus eszközei és az automatizáció, különösen pedig a televízió, az audiotaktilis kultúrához és az organikus társadalmi közösségekhez való visszatérést jelentik.

Az elektronikus médiumok McLuhan szerint a Gutenberg galaxis egyoldalú, lineáris emberét az „integrális” embertípussal váltják fel, mint ahogy a fonetikus ábécé felváltotta a „törzsi” a „vizuális” emberrel.

A nyomtatás képviselte „explozióval” szemben — melynek következménye egy régi, integrális rend individualista, differenciált, atomisztikus, mechanikus emberi darabkákká váló széthullása — az elektromosság McLuhan szerint megteremti az „imploziót”, amely egyesíti az egész emberiség idegrendszerét egyetlenegy, egyidejű egységgé, és visszavezet bennünket a törzsi faluhoz, amely ez alkalommal világméreteket ölt. „A gyakorlatilag egyidejű hatásokkal operáló elektromos technológia nyomán maga a földgolyó sem lehet többé egyéb: egyetlen falu...” mondja McLuhan az Undersanding Mediában, majd a Counterblastban: „Ha minden irányból és szimultán árad felénk az információ, akkor a kultúra, melyben élünk törzsi jellegű, bármi is egyébként a múltja s fogalmi bázisa...”¹⁶

A médiumok explozív elterjedését nem nehéz dokumentálni, de az igazi következtetések csak abban az esetben vonhatók le, ha felmérjük a közönséggel való kapcsolatuk intenzitását és minőségét is. Ha bizo-

nyítani akarjuk a „globális falu” mindent átfogó médiumhálózatát, aligha elegendő felsorolni, hogy mennyi napilap és mekkora példányszámban jelenik meg szerte a világon, mennyi telefonkészülék köti össze az embereket, hány tv és rádió esik egy főre stb., ha nem vesszük figyelembe ezen eszközök elterjedési struktúráját. Fontos tényező még a médiumokkal kialakítandó kapcsolatra való alkalmasság, illetve hajlandóság is, a lakosság általános és audiovizuális műveltsége, a szóbeli vagy írásbeli közlési mód hagyománya stb.

Az elektronikus médiumok jelenléte korunkban McLuhan szerint két, lényegében eltérő kultúra összeütközéséhez, szembekerüléséhez vezetett. Ennek következtében — mely bizonyos értelemben krízist és a régi értékek megdöntését váltja ki — vákuum jön létre. Ebben a vákuumban élünk mi most, ami egész sor adaptációs követelményt támaszt az emberrel szemben. Régi, évszázadokon keresztül belénk rögződött Gutenberg világnézetünk, világszemléletünk csak nehezen tud alkalmazkodni a merőben új kívánalmakat és részvételt kívánó elektronikus eszközökhöz. Mint minden mást, meg kell tanulnunk ezekkel együtt élni.

McLuhan szerint a tv ma a legjelentősebb elektronikus médium, nemcsak azért, mert minden házba bekerül és szinte karnyújtásnyira kerül hozzánk a világ bármely pontja, hanem azért is, mert ellentétben a filmmel és a fényképpel inkább tapintási, mint látási érzékünknek a meghosszabbítása. „A tv behozta a világot az emberek otthonába, a jelenlét élményét sugározza kontinensnyi vagy akár globális méretekben. Így a tv befejezi azt a nagy kommunikációs forradalmat, amit a világsajtó megkezdett; a szinkronicitás és a mindenütt-jelenlét mint pusztá hírközlésforma teljesen átalakította az ember „hírterét” a tartalomtól függetlenül” — írja Vekerdi László McLuhan-elemzésében.¹⁷ Mivel a tv nem ad részletes információt a televíziós tárgyról, a „hideg” médiumok közé sorolandó, amely mozgásba hozza az ember minden képességét. Másik jelentős elmélete szerint a figyelemnek az „ekrán üregben” közvetített mágikus mozgóképre történő összpontosítása „szűkíti a tudatot”, ami a hipnózishoz hasonló állapotot hoz létre. McLuhan írásaiban a televíziós kép, nem pedig a televíziós program előidézte változásokról beszél az ember és a társadalom vonatkozásában. Az emberek viselkedés- és életmódjában, társadalmi életében a tv mint kommunikációs eszköz által előidézett jelentős változások ma már mindenki számára nyilvánvalóak, azonban ezt a problémát nem lehet ilyen egyszerűen vizsgálni.

A televízió és a többi tömegkommunikációs eszköz közvetítette információ a közvélemény formálására gyakorolt nagy hatása miatt is megkülönböztetett figyelmet érdemel — ilyen szempontból pedig tartalmi elemzése megkerülhetetlen. Mert épp e vonatkozásban jutnak kifejezésre a fogyatékoságai, korlátozottságai is. Ugyanis a tömegtájékoztatási eszközök által továbbított információk mögött egy meghatározatlan ideológiai konstans húzódik meg, és ilyen értelemben determináló hatásúak. Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a nyilván-

nosság elé ezeken az eszközökön keresztül! azok az információk, olyan válogatásban és előadásmódban kerülnek, amelyek az adott pragmatikus politika értelmét, lényegét igazolni képesek és hivatottak. Ezek pedig nagyon sok esetben távol állnak a nehezen mérhető és meghatározható valóságtól — mondja Ratko Božović.¹⁸ Azáltal, hogy a néző identifikálja magát a kommunikátorral — márpedig McLuhan ezt hangsúlyozza —, a lakosság politikai hajlandóságának korlátlan manipulációjára nyílik lehetőség. S bár ilyen hatás mindig kimutatható a tömegkommunikációs eszközök esetében, ez szerencsére nem olyan — mondhatjuk tragikus méretű —, mint amilyen McLuhan médium-felfogásából következhetne. Azáltal, hogy McLuhan mintegy kritikátlanul bizalmat szavazott a médiumoknak, függetlenül attól, hogy milyen „üzenetet” továbbítanak, nem terjedhetett ki figyelme arra, hogy a tömegkommunikációs eszközök nem humánus alkalmazása milyen következményekkel járhat. Szerinte például a tv magától elvezet bennünket az ember képességeinek és lehetőségeinek teljes megvalósulásához, mert participatív kultúrát teremt. Ezekre a megállapításaira rácsófolnak a tömegkultúra területén végzett kutatási eredmények is, amelyek bebizonyították, hogy épp azok a médiumok formálnak az emberből a valóságot passzívan átélő fogyasztót, amelyeket McLuhan favorizál. Ezek a médiumok ugyanis a legtöbb esetben nem a befogadó intellektusának és alkotóképességének aktivizálására, hanem pusztán érzékeinek kielégítésére törekcsenek. „A szimbolikus tartalmaknak az ipari cikkek módjára történő univerzális, technikailag biztosított terjesztési lehetősége — amely számtalan, heterogén összetételű befogadót ölel fel — standardizációhoz, sztereotipizáláshoz és egyértelműséghez vezet. Az egységes kultúramodellből kiindulva megállapítható, hogy a tömegkommunikációs eszközök kielégíthetik ugyan az érzelmi és a pszichikai szükségletek egy részét, de nem úgy az autentikus intellektuális törekvéseket.”¹⁹

Umberto Eco teljes joggal figyelmeztet arra, hogy a tömegkommunikációs eszközök (mass media) tanulmányozása nem válhat külön tudományággá mindaddig, amíg a kommunikációs eszközöket egymástól elszigetelten, külön-külön tanulmányozza. Ez vonatkozik minden ilyen jellegű próbálkozásra, függetlenül az alkalmazott kutatási módszertől. E tudományágnak létjogosultsága csak abban az esetben van, ha a kommunikációs eszközök közös tulajdonságaiból indul ki. Eco három alapvető feltételt sorol fel, melyek a tömegkommunikációs eszközökkel foglalkozó kutatásokat előtérbe helyezik: 1) az iparosodott társadalmak gazdasága látszólag egyenletes, valójában viszont teli van elmentmondással; 2) a kommunikációs csatornák nemcsak meghatározott csoportokig, hanem korlátlan számú, a legkülönbözőbb szociológiai helyzetben levő befogadókig továbbítják az információkat; 3) fontos elemezni az információkat feldolgozó és továbbító csoportok jellegzetességeit. A legfőbb cél megvilágítani azokat a tényezőket, amelyek egyesítik a tömegkommunikációs jelenségeket a szélesebb értelemben vett kultúra és társadalom jelenségeivel. „A tömegkommunikációs eszközök

megértése csak a tömegkultúra jellegzetességeinek és immanens ellentéteinek elemzése alapján lehetséges.²⁰

Fenntartás nélkül elfogadni, vagy elvetni McLuhan nézeteit egyaránt hiba lenne — mondja Ratko Božović idézett utószavában — mert életműve a fogyatékoságok ellenére is jelentős hozzájárulás egy átfogó tömegkommunikációs tudomány megalapozásához és „jelentős tett a gondolkodás és művészet történetében, s világszerte nagy hatása lesz az új kommunikációs műfajok, elsősorban a tv fejlődésére.”²¹

McLuhannak felróható az a homályosság, az inkonzisztencia és a racionalizmus hiánya. A tudományos módszerek sokak által szemére vetett mellőzését viszont tudatosan vállalja az e módszerek iránt érzett bizalmatlansága és kritikája jeléül, amit aligha ítélnünk el fenntartás nélkül. McLuhan „a zsonglőrök ügyességével pergeti ujjai között a maga teremtette szakzsargont és a szellemes eszmetűzijáték nézője megfelelően elkábulva nem tehet egyebet: megadja magát” — írja Maróti.²² Ebben az esetben inkább „adjuk meg magunk” mintsem lemondjunk McLuhan nagyszerű gondolatairól, amelyek a tudományos módszer szolgái betartása esetén meg sem születhettek volna. „Kultúránk csak addig tart kívánatosnak valakit, amíg meghatározott pozíciókat képvisel, egyhelyben áll. Amint mozgását észlelik, netán ‚határsértést’ követ el delikvenssé nyilvánítják. A kutatók következtelenek, sosem tudják, mikor tesznek megdöbbenő felfedezést. Tehát a következetesség értelmetlen jelzővé válik, amennyiben kutató ábrázolására használják. A kutató, ha következetes szeretett volna lenni, maradhatott volna ott, ahol volt, Jacques Ellul szerint a propaganda ott kezdődik, ahol a dialógus véget ér. Én visszafelek a médiumoknak és új felfedezések felé indulok. Nem magyarázok — kutatok” — mondja magáról Marshall McLuhan.

Lehet, hogy felesleges és erőltetett is őt, tőle idegen kritériumokkal, egy múlt-környezet mércéi, értékrendszere szerint értékelni?²³

Jegyzetek

- ¹ Várady Tibor: Rendhagyó életmű, McLuhan halálhírére. Magyar Szó, 1981. január 13.
- ² Várady Tibor: Uo.
- ³ Maróti Lajos: McLuhan médiái, A múltó jövő nyomában, Magvető, Budapest 1971., 353. o.
- ⁴ A *The Mechanical Bride*-ban például Hollywood és a reklámirodák termékeit „kolektív regénynek” nevezi; az *Understanding Mediában* pedig a filmről, a nyomtatványról, a rádióról, a televízióról, a képregényekről és a játékokról mint művészeti formákról beszél.
- ⁵ Maršal Makluan: Poznavanje opština — čovekovih proizetaka, Prosveta, Belgrad, 42. o.
- ⁶ McLuhan alapgondolata, miszerint a médiumok az ember szervezetének és lehetőségeinek meghosszabbításai megtalálható a régebbi filozófiai

elméletekben is, pl. Spinozánál, az ifjú Marxnál. Lévi-Strausstól a „kommunikációs neotribalizmus” elméletét örökölte. Kortársai közül hatással voltak gondolkodására Harold Innes, Siegfried Gideion, Lynn White és mások.

- ⁷ Umberto Eco: Az elektronikus időszak misztikusa, NIN, 1981. január 11. száma, 38. o.
- ⁸ Vekerdi László: Befejezetlen jelen. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971., 518. o.
- ⁹ McLuhan különösen kedveli az aforizmákat — és ha csak lehet, él is velük — amelyeknek ez a tulajdonsága még sokkal kifejezettebb, ezért aktivizáló, bekapcsoló erejük is hatványozott.
- ¹⁰ Maróti Lajos: I. mű. 359. o.
- ¹¹ McLuhan — Hot & Cool, Signet Book, The New American Library, 1969., 179. o.
- ¹² Halász László: A képernyő tekintete. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976., 16. o.
- ¹³ Uo. 19. o.
- ¹⁴ Maróti Lajos: I. m. 367. o.
- ¹⁵ William Blissett: McLuhan — Hot & Cool, 126. o.
- ¹⁶ McLuhan: Conterblast. Harcourt, Brace & World, New York 1969.
- ¹⁷ Vekerdi László: I. m. 517. o.
- ¹⁸ Ratko Božović: Utószó Žan Kaznev: Sociologija radio-televizije című könyvéhez, BIGZ, Beograd, 1976., 144. o.
- ¹⁹ Uo. 145. o.
- ²⁰ Umberto Eco: Kultura—informacija—komunikacija, Belgrád, 1973., 435. o.
- ²¹ Vekerdi László: I. m. 526. o.
- ²² Maróti Lajos: I. m. 554. o.
- ²³ Marshall McLuhan szerbhorvát nyelvű fordításban megjelent művei. Maršal Makluan: Gutenbergova galaksija: civilizacija knjige, Nolit, Beograd, 1973; Maršal Makluan: Poznavanje opština čovekovih podužetaka, Prosveta, Beograd, 1971.; megjelent még a McLuhan: Hot & Cool című kritikákat tartalmazó kötet anyagából egy válogatás Makluanova galaksija (Makluan — Za i protiv) címmel, Narodni univerzitet Braća Stamenković, Beograd, 1971.

Marshall McLuhan

A GUTENBERG GALAXIS

Részletek — szemelvények

Az újszerű elektronikus egymásrautaltság a világfalu képére alkotja újjá a létezést

Meglepő lenne, ha Reisman hagyományok irányította népei¹ nem mutatnának fel hasonlatosságokat a Carothers által tanulmányozott afrikai törzsközösségi² életformákkal. Ugyanolyan megdöbbenő lenne, ha az átlagos olvasó e népek leírását tanulmányozva nem fedezne fel összefüggéseket és belső rezgéseken alapuló hasonlatosságokat a fönt említett népek és a magunk elektronikus kultúrája között. Erre vonatkozólag rendelkezésünkre áll Pierre Teilhard de Chardin romantikus biológus lírai tanúságtétele:

... Amely nyomásnak engedve és a lelki átszivárgások következményeképpen az emberi elemek mind jobban és jobban egybeszővődtek. Tudataikat (mily rejtelmes egybevagóság) serkentette a közellét. És önmagukban feloldódva kiszélesítették hatósugaraikat szerte a föld kerekén, amely azután éppen ennek következtében mindinkább összezsugorodott a számukra. Mit észlelünk tehát e modern túltengésben? Már számtalanszor elismételtem. A vasút, a gépkocsi és a repülőgép megjelenése óta az egyes ember fizikai hatósugara, amely korábban csupán egynéhány mérföldre szorítkozott, ma annak százszorosára növekedett. Még inkább: Azon bámulatos biológiai események következményeként, amelyek az elektromágneses hullámok felfedezését lehetővé tették, létrehozták az ember számára azt a lehetőséget, hogy közvetve vagy közvetlenül egyidejűleg jelen lehet a tengereken és szárazföldön túl, a földgolyó minden pontján.³

Az irodalmi és elbírálási előítéletekkel rendelkező méltatók de Chardin átható hevesységét ugyanúgy méltatlannak tartották, mint fönn tartás nélküli elragadtatását a kozmikus harmónia iránt, amelyet a különböző érzékszerveink elektronikus segédeszközökkel való kitágítása révén rászerezelt a világra. Érzékszerveinknek ilyen módon való külsődlegesítései alkotják de Chardin szerint a „noospherát”, vagyis a világ iparosodás alkotta elméjét. Egy mérhetetlen alexandriai könyvtár létesítése helyett a világ komputerré alakul, mint egy kiforrotlan, képzelt

tudományos regényben. És amint érzékszerveink így külsődlegessékké válnak, az Idősebb Fivér költözik a helyükbe. Úgy hogy, amennyiben nem vagyunk tudatában ennek a folyamatnak, a vakrémület fog el bennünket, amely azonos a törzsközösségi dobergetés teljes egymásrautasításával és egybeszövődöttségével. E vakrémület jeleit világosan észlelhetjük Jacques Barzunnál, akit vakmerő és rettenthetetlen ludditaként ismerünk meg *Az értelem lakhelye* (The House of the Intellect) című művéből.⁴ Felismerve, hogy minden, ami előtte szent, az a betűrend elemekre való hatásának következménye, a korszerű művészetek, tudományok és emberszeretet megsemmisítését hirdeti. E háromság kipusztításával lezárhatjuk Pandora szelencéjét. Barzun legalább eljut a problémáig, mégha nincs is tudatában az abban lappangó erőviszonyok mérhetetlenségének. A szóbeli társadalom elfogadott állapota a rémület, mivel minden mindenkor mindenkire kihat. Az alkalmazkodásra visszapillantva Carothers folytatja:

A gondolat és a magatartás nem elkülönítve jelentkeznek. Mindkettő magatartás formájában tárul elénk. A baljós szándék tulajdonképpen a legfélelmetesebb magatartás, és az ettől való szunnyadó vagy életre kelt félelem ott lappang a társadalom legmélyén és örökké jelen van a társadalom minden egyes tagjának lelkében.⁵

Abban való törekvésünkben, hogy a nyugati világ számára visszaszerezzük annak érzelmi egységét, valamint a gondolat és az érzések azonoságát, nem voltunk hajlandók elfogadni a törzsközösségi életforma következményeit, ugyanúgy, ahogy az emberi léleknek a nyomtatásos kultúra által való elforgácsolását sem fogadhatjuk el.

*

A görögök művészet- és időrendi beállítottsága kevés hasonlatosságot mutat fel a miénkkel, annál többet viszont a középkorival

White nézete szerint,⁶ noha a távlati ábrázolás egyes elemeit alkalmazták az ókorban, azok azt nem méltatták különösebb figyelemre. A reneszánsz idejében már mint bevett módszert alkalmazták a rögzített látópont teljes igénybevételével. Az egyéni álláspontnak ez az előtérbe helyezése, bár elfogadott lévén a nyomtatás kultúrájában, egyszerűen nem érintette a kézírás alapuló kultúrát. Az individualizmus és nacionalizmus hajtóerői a kézírásos kultúrában még csak szunnyadóféltben voltak. Az íródeák alkotásában az olvasó nemigen talált módot arra, hogy a látási elemeket különválassa a hallásitól és tapintásitól. Legalábbis nem olyan mértékben, ahogy azt már a XVI. és XVII. századbeli olvasó megtehetette. Amit Bernard van Groningen mond a görög szemléletet illetően *A múlt megértése* c. tanulmányában (The Grip of the Past),⁷ igen hasznosnak bizonyul a vizuális előítéletek és az időérzékelés viszonyának meghatározásában. Amint az feltételezhető is volt, a görögök újszerű időérzékelése és az események egyirányúsága

nem volt más, mint a múltbeli hitregék kozmikus egyidejűsége köré vont burkolat. Van Groningen megjegyzi:

A görögök gyakran utalnak a múltra, méghozzá időrendben. Amint azonban a valódi jelentést keressük, rögtön rájövünk, hogy ezt általános értelemben alkalmazzák.⁸

Hasonló módon, Van Groningen a továbbiakban megállapítja:

Herodotos megszabadulva a hitregék kötelekeitől és a hitregékről való elmélkedéstől, a múltat arra használta, hogy a jelent megérthesse vagy hogy a jelent a múlt későbbi fokozatának tekintse.⁹

Az időrendnek ez a vizuális értelemben vett használata ismeretlen a beszéden alapuló kultúrákban, mint ahogy teljesen tárgyaltalan az elektronikus kultúra értesítés áradatának szemszögéből nézve. A mese szövevénye az irodalomban, ugyanúgy, mint a vonalvezetés a festészetben és szobrászatban, azonnal kimutatja a vizuális elemeknek a többi érzékszertől való elidegenülési fokát. Auerbach irodalmi síkon kimutatja azt, ami a görög művészet minden ágára vonatkoztatható: Homérosz Achillese és Odüsszeusza vízszintes síkban tűnnek elő.

... teljesen külsőlegisített leírásokkal, egyöntetű megvilágításban, megtörtlen összefüggésben, szabatos kifejezésben, minden esemény előtérben, félreérthetetlen jelentéssel, jelentéktelen történelmi távlat és lélektani megvilágítás nélkül.¹⁰

A szemléltető párosul a kifejezettel, az egyöntetűség és a következetesség a költészetben és a logikában jut kifejezésre. Az íratlan hagyományok társadalmainak alkotásai utalóak, egyidejűek és töredékesek mind a messzemenő múltban, mind az elektronikus jelenben, melyeket Joyce „egyek a térben” (eins within space) kifejezéssel illet.

Van Groghingen ezt a vizuális és egymást követő időrendi felfogást „a görög tudományos szemléletmód ébredésének” nevezi, amely a pontos megfigyelést veszi ugyan alapul, de valójában az ok és az okozat megállapítására törekszik. Az ok és okozatnak ez a vizuális megnyilvánulása a newtoni fizikában a maga szélsőséges módján jutott kifejezésre. Edmund Whittaker írja a *Tér és szellem* (Space and Spirit) című művében:

A newtonizmus az arisztotelizmus az események egymásból való következtetéséből kiindulva igyekszik a világot megérteni és ezt tapasztalatainknak ok és okozati összefüggésében látja: minden eseménynek felderíteni a végső fokon meghatározott okozóját. Annak a megerősítése, hogy ez az összefüggés általános érvényű, hogy semmi sem történhetik egy végső fokon kimutatható okozati összefüggés nélkül a kauzalitás posztulátuma.¹¹

A merőben vizuális részrehajlás az okozat megállapítása terén vizsgáson kiütközik az elektronikus és egyidejűségében érzékelt világban. Sir Edmund ellenpontként folytatja:

Innen ered behelyettesíthetősége a kölcsönhatással és a részecskék energiájának összegével, és ahelyett, hogy egyes testeket vizsgálnánk, amelyekre bizonyos erők hatnak, a matematikusok és fizikusok olyan elméleteket állítottak föl, mint pl. Lagrange a dinamikában, amelyek segítségével egyenleteket dolgoznak ki, és amelyek által képesek előrelátni bizonyos rendszerek viselkedési módját anélkül, hogy az „erőt” számba vennék, vagy az „ok és okozatot” érintenék.¹²

A görögök, írja Van Groningen, buzgón kutatták a múltat:

Odüsszeusz nem a kalandvágyó, aki mind messzebbre igyekszik, akit a váratlan események elbűvölnek és a titokzatos jövő távlatai megejtene. Ellenkezőleg, ő mindinkább csak vissza igyekszik. A múlt bűvöli el, az elmúlt események visszaállítására törekszik. Poszeidón haragjának megszállottjaként bolyong. Poszeidón, az idegen és ismeretlen világok istene vonzza a kalandvágyót, de Odüsszeuszt rémületbe ejti. A vég nélküli bolyongás csapás és szerencsétlenség számára, a visszatérés pedig boldogság és béke. A rejtelmes ismeretlen gyötrelmekkel telíti meg a szívét, ahonnan elvágyódik. A múltban, az ismeretesben otthonosan érzi magát.¹³

A múlt kutatása, mint az új vizuális időrendnek távlatba vetített békés területe valóban újszerű volt a görögök számára. A fonetikus írásismeret nélkül ez a látomás mint alkalom soha többé nem valósulhatott volna meg a számunkra. Van Groningen jellemzése szerint a görögök múlt hódolatának alapját a lélektani biztonság határozza meg. Ugyanez a biztonságkeresés jellemzi őket a tudományok terén is. A későbbi humanisztikus korok természetszerű elfogultsága a romok iránt ugyaneből a töből fakad. Mert a múlt sehol sem regél olyan ékesszólással az elmélkedőnek, mint a romok között. Egy másik szempontból is jellegzetes a görögöknek ez a jelent és múltat áthidaló módszere:

Az általuk jellemzett időszak teljesen homogén, egy megbonthatatlan eseménysorozat, amelyben minden a helyén van.¹⁴

*

A nomád társadalomnak nincsenek a zárt térrel kapcsolatos élményei

... Az öt százada fennálló gutenbergi világképet megelőző írás előtti ember megütőközö közönyösséggel viseltetik a vizuális elrendezés értékei iránt, mind a vizuális fölfogás, mind az ábrázolás terén. Ezt a közönyt „Cezanne óta” sok művész megosztja. Olyan nagyhírű művészettörténész, mint Giedion jellemezte leghívebben a művészeknek ezt az újszerű térfelfogását. A „Cezanne óta” fogalma ugyanúgy kiterjed a „népszerű kultúrára”, mint a „névtelen történelemre”. A művészet számára egy mindent átfogó fogalom, úgy mint Arisztotelész számára a „mimézis” (utánzás). Jelenleg egy terjedelmes művének a befejezésén dolgozik, amelynek címe: *A művészetek kezdete* (The Beginings of Arts), amely kiegészíti a huszadik század mechanizációs világának absztrakt megnyilvánulásairól írt elemzését. Nagyon fontos, hogy megértsük a barlanglakó világa és művészete, valamint az elektronikus éra embere

közötti szoros összefüggést. Feltételezhető ugyan, hogy az érzelmi beállítottságú gyermeknek a hallás és tapintás vezérelte csoportosításai, valamint a barlanglakó művészete jelképesen hasonlítanak egymáshoz vagy az elektronikus és szimultán kultúra valamelyik elragadtatott megnyilvánulásához. A késői romantikusok közül sokan lelték kedvüket a primitív művészetek „fölfedezésében”. Amint Emil Durkheim megjegyzi: Az ember képtelen volt elviselni munkájának, valamint teljes lényének azt a fölaprózását, amely a vizuális elkülönítés által fenyegette. A valódi értelemben vett absztrakt művészet tulajdonképpen az érzékszervek közjátéka, a tapintás és a hallás túlsúlyának váltakozó arányával. Megállapíthatjuk még azt, hogy a tapintás tulajdonképpen nem különálló érzékszerv, hanem maguknak az érzékszerveknek a közjátéka. Jelentősége tehát a vizuális elemek fokozatos túlsúlyba jutásával mindinkább háttérbe szorul.

Giedionnak a befejezéshez közel álló legújabb könyve a Kommunikációs kutatásokról (Explorations in Communications) egy igen érdekes részletet tartalmaz a barlanglakó térérzékeléssel kapcsolatban:

Emberi lakótelepek maradványaira nem bukkantak e barlangok belsejében. Szent helyek voltak ezek, amelyekben varázserejű képek segítségével sérthetetlen szertartásokat hajtottak végre. Ezek a barlangok nem rendelkeztek a mai értelemben vett térrel, mert belsejükben örök sötétség uralkodik. Ezt azok tapasztalhatták legjobban, akik egyedül próbáltak kivezető utat találni belőlük. A fáklya halvány fényét elnyeli az abszolút sötétség, míg a sziklás alagutak és omladozó mélységek vég nélküli ismétlődései minden irányból visszhangozzák: Hol a kijárat ebből az útvesztőből?

A fény és a barlangok művészete

Semmi sincs olyan romboló hatással az ősidők művészeti értékelésére, mint a vakító villanyfény ebben az örökös sötétségben. A lobogó láng és a kis kőlámpák, amelyekben állati zsiradék ég, amilyenek itt-ott még ma is találhatóak, egy-egy elkapott színárnyalatot, vonaltörédeket, halványan kirajzolódó alakzatokat varázsolnak elő. Ebben a lágy és sejtelmes fényben azok elbűvölő mozgásba kezdenek. A bevésott vonalak és legtöbbször maguk a festett felületek is a vakító villanyfényben teljesen eltűnnek. A vonalak finom erezete csak a pislogó lámpafényben tűnik elő. A történelem előtti ember tehát e barlangokat nem tekintette építményeknek. Az ő szemében ezek mindössze azt a helyet jelentették, ahol bűvös művészetét gyakorolhatta.¹⁵

A földalatti üreg nem körülhatárolt terület, mint a háromszög vagy az indián sátor, hanem csak az erővonalakat mutatja. A négyzet nem tartalmazza ezeket, hanem az az érzékelhető erővonalak vizuális beállítottsága. A négyzetnek ez a felfogása az írás feltalálása előtt ismeretlen volt. Ennek okát Emil Durkheim *Munkamegosztás* c. művének olvasói könnyen megérthetik. Amíg a megtelepedett életforma megengedi az emberi tevékenységek bizonyos fokú részlevezését nem specializálódik azonban az érzelmi világ, mely a vizuális intenzitás felfokozásához vezet. Az antropológusoktól tudom, hogy a faragás vagy bármilyen szobrászkodás a vizuális elemek terhelt állapotára utalnak. Joggal állít-

hatjuk tehát, hogy az alacsony fokú munkamegosztás és az egységes szellemi világ nomád népei nem alakíthatták ki a négyszögletű területforma fogalmát. Mire azonban szobrászatuk tovább fejlődhetett volna, áldozatul estek a látási elemek mind nagyobb mértékű térhódításának, a faragás, az írásismeret és a négyszögletű területforma használatának terén. Mert a szobrászat nem a tér elhatárolása. Idomítja a teret ugyanúgy, mint a hang. Az építészetnek is megvan ez a rejtett tulajdonsága, mely szerint határterületet képez két különböző térérzékelési világ között. Le Corbusier állítása szerint ez leginkább éjszaka érzékelhető.

E. S. Carpenternek *Az eszkimó* c. könyve az eszkimók térérzékelésével kapcsolatban hangsúlyozza ezt az okszerűtlen, nem a látás által meghatározott térbeli jártasságot.

Egyetlenegy Ajvilik sem írja körül a teret látás által meghatározott fogalmak igénybevételével. A teret nem nyugvó és mérhető állapotban fogják fel, mint ahogy nincs azonosított időmérési egységük sem. A képfaragó közömbös a látási megkötöttségek iránt, minden részlet elfoglalja a maga természetes helyét, betölti az általa megalkotott teret, megteremti a saját világát a háttér vagy bármely más külső behatástól eltekintve... A nyelvi hagyományokban a hitregélő többes számban és a többes számú hallgatósághoz szól, nem pedig személy szerint valakihez. Beszédét és énekét a sokasághoz intézi... Mint költő és hitregélő az eszkimó képfaragó a névtelen hagyományokat közvetíti mindenki számára... Alkotása bármely távlatból szemlélhető és meghallgatható...¹⁶

A kiváló térérzékelő eszkimó derülve szemléli a látogató hiábavaló fáradozásait, mikor a képét „felfelé fordítva” nézi. A folyóiratokból kivágott képek, amelyeket abból a célból ragasztattak az iglo mennyezetére, hogy a csöpögő hóvizet felfogják, gyakori nyakcsavargatásra kényszerítik a látogatót. Ugyanilyen módon az eszkimó gyakran az egyik szélen kezdi el a képét vagy a faragványt és rézsutosan folytatja a táblán keresztül. Nyelvükben még nincs olyan szó, amely a művészetet jelentené. „Minden felnőtt Ajvilik képzett csontfaragó. A faragás ugyanolyan létfontosságú számára, mint nekünk az írástudás.”

Giedion is ugyanezt a térszemléletet tárgyalja a Kommunikációs kutatásokról c. művében:

Mint az ősidők művészetében általában a jégkorszakbeli vadász alakzatokat fedez fel a sziklaképződményekben. A franciák ezt a természetes kirajzolódást „épouser les contours”-nak nevezik. Néhány vonal, egy kis faragás vagy festék hozzáadása elegendő, hogy elővarázsolják az illető állat képmását.¹⁷

A körvonalak iránti szenvedély újraéledése elválaszthatatlan attól a felismeréstől, hogy az elektronikus világszemlélet a természetes formák szerves és egyidejű összefüggésén alapszik. Vagyis korunk ipari társadalmának kényszerei az ősi szerves értékeket keltik életre a művészetek és az építészet terén.

*

*A kéziratos kultúra és a gótikus építészet az
árvilágításon, nem pedig a rávilágításon alapul*

A kéziratos irodalom humanista ágazatának termékei csakhamar a frissen nyomtatott ókori szövegek áradatával találták magukat szemben. Ezzel négy évszázadnak a dialektikus alapossága ért véget, habár amint Clagett megjegyzi,¹⁸ a korszerű tudományok átmentették a skolasztika szellemét és absztrakcióit.

A skolasztikusok módszere, vagyis a nem vizuális összefüggéseknek a vizuális eszközökkel való ábrázolása elütött a humanistáknak a szöveg-tiszteletén alapuló pozitívizmusától. Ez a természetbeli különbség Francis Bacon gondolkodásában nyílt összeütközés alakjában jut kifejezésre. Az általa tapasztalt ellentmondások a továbbiakban segítségünkre lehetnek egyes kérdések tisztázásában.

A biblia magyarázóinak megvolt a maguk módszertani nehézsége, mint azt Smalley: *A biblia tanulmányozása a középkorban* (The Study of the Bible in the Middle Ages) c. művében kifejti. Origent idézi:

Három könyvet advam ki (a Genezisről) a szentatyák szólásmondaiból, az Ige és annak kinyilatkoztatására vonatkozólag. Az Ige Máriának test alakban jelent meg és a látás nem volt azonos a megértéssel. Mindannyian láthatták a testet, de az isteni kinyilatkoztatás csak a választottaknak adatott meg. Az Ige testet öltött, de annak szellemi tartalma Istentől való. Ezt tudjuk meg a Leviticust, Mózes harmadik könyvét tanulmányozva... Aldott a szem, amely láthatja az isteni kinyilatkoztatást, bár az írás ellepleztetett.¹⁹

Az írás és a lélek kettőssége kérdésében, a lélek istentől valósága utalások alakjában gyakran felmerül. Izraelben a próféták gyakran szembehelyezkedtek az írástudókkal. Ez a tárgykör a középkor érzés- és gondolatvilágában a fénynek a szövegen keresztül való kisugárzásában jutott kifejezésre. Mindig mint belső kisugárzás, nem pedig kívülről való megvilágítás. Ez képezi a gótikus építészet alap gondolatát is, ahogy azt Otto von Simson megállapítja *A gótikus székesegyház* (The Gothic Cathedral) c. művében:

A román stílusú templomban a fény ellenpontot képez a falak komor és kézzelfogható alakzataival. A gótikus fal áttetsző, a fény ávitja, elvegyül vele, és anak mintegy színváltozását idézi elő. A fény, amelyet az anyag rendszerint elkendőz, hathatós tényezőként lép föl, és az anyag csak annyiban valószerű, amennyiben részese ennek a fényjátéknak. Ezek szerint a gótikus művészet mint átszűrődő, árnyalított művészet jellemezhető. A kőnek ezt a fényt árasztó hatását a színes ólomablak idézi elő.²⁰

Ez a fölfogás határozta meg a középkor érzésvilágát, és döntő hatással volt az egyháznak az érzékvilágra vonatkozó magatartására, valamint az egyházi irodalom értelmezésére. Érdekes megjegyezni, hogy Simson a kőnek a kézzelfoghatóságáról beszél. A kéziratos kultúra nem retten vissza a kőnek ettől a tulajdonságától, amely az érzékszervek összjátékának a súlypontját képezi. Az összjáték színképének arányá-

ban beállott eltolódás tette lehetővé a fény átszűrődését. A szóbeliség, amelyet a legfőbb értelem megtestesítőjének tartottak, azonosult ezzel az átszűrődő fényvel. A bibliai szövegmagyarázat, amely a szöveg értelmezését és a bibliának a történelmi háttérét hivatott földérinteni nem más, mint a legtagabb értelemben vett „irodalmi kiértékelés”.

A biblia tanulmányozása a középkorban c. művében Smalley, R. Hinkset idézi: „Mintha nem is a tárgy fizikai felületére kellene szemünket irányítani, hanem a bordázatokon túli végtelenség felé. A tárgy csak annyiban valószerű, amennyiben a végtelen térnek egy bizonyos részét határolja el, amely ezáltal könnyebben fölfogható és meghatározható.” Smalley hozzáfűzi: „Az átszűrődő kora-északi művészetnek ez a leírása a pontos megfelelője Claudius szövegmagyarázatának: — Nem a szöveget vagyunk hivatottak vizsgálni, hanem azon túl látni.”

A középkori szemlélő igen megdöbbenne a mi keresztülnézési elgondolásainkon. Inkább azt tétélné föl, hogy a valóság pillant ránk valamin keresztül és elmélyedésünkben az isteni fényben fürödtünk, nem pedig néztünk. Az ókori és a középkori kézírásos kultúra érzelmi beállítottsága szöges ellentétben áll a Gutenberg előtti „sensus communis” őskori elvével. Erwin Panofsky *A gótikus építészet és a skolasztika* (Gothic Architecture and Scholasticism) c. művében szintén hangsúlyozza a középkornak ezt az elfogultságát a fényátszűrődés terén, és elfogadottnak tartja az építészetből vett tárgykörnek a bölcészek által nyújtott magyarázatát:

A szent tudományok — írja Aquinói Tamás — alkalmazzák az emberi okfejtés elveit, de nem mint magának a hittételnek a bizonyítását, hanem azok szerkezeti megvilágítását segítik elő (manifestare). Ezek szerint az emberi okfejtés nem a doktrínák valóságosságát hivatott bizonyítani, hanem azok megvilágítását és megértését szolgálja.²¹

Az „átvilágított” építészetrel kapcsolatban Panofsky hozzáfűzi: „A megvilágítás és megértés elve az építészetben érte el tetőfokát. Amint a klasszikus iskola alaptétele a ‚manifestatio’ volt, úgy a gótikus művészet klasszikus időszakát az ‚átvilágítás’ jellemezte, ahogy azt Suger már előbb kiemelte.” Panofsky szerint ezek a meghatározások meggyeznek Aquinói Tamás általános okfejtésével az értelem szerepét illetően: „Az érzékszerveknek megvan a magukból eredő fogékonyságuk az összhang iránt, mivel maga az érzékszerv nem más, mint az emberi okfejtés, ugyanúgy mint a másnemű értelmi adottságaink.” Panofsky fölszabadultan közlekedik a középkori építészet és skolasztika arányai között.

Az érzékszervek arányának elve az építészetben a fényátszűrődést jelenti, amely „az isten mindenütt jelen van” bibliai vonatkozása. A „rávilágítás” térhódításával az „átvilágítás” fokozatosan háttérbe szorult, mivel a későbbi fejlemények a látási elemeket mind jobban elkülönítették a többi érzékszervtől. Ezt a dilemmát Otto von Simson *A gótikus székesegyház* c. művében tökéletesen jellemzi:

Nem mintha a gótikus templom belseje különösebben világos lenne, ellenkezőleg, a színes ólomablakok olyan alkalmatlan fényforrásnak bizonyultak, hogy a későbbi korok ezt felismerve azokat grisaillekkel (fehérablakokkal) helyettesítették.²²

Gutenberg után az új vizuális erőteljesség mindenre „fényt vet”. A megváltozott tér- és időszemlélet abban nyilvánult meg, hogy a teret és az időt merő alkalmatosságnak nyilvánították, amelyek tárgyakkal és tevékenykedésekkel tűzdelhetők tele... „A középkorban alig volt bútor”, jegyzi meg Giedion *A mechanizáció térhódítása* (Mechanization Takes Command) című művében.

De megvolt egy középkori értelemben vett kényelem. Ezt azonban egy másik kiterjedésben leljük meg, és nem mérhető anyagi értelemben vett mértékegységekkel. A kényelem és az elragadtatás a téralakításban rejlik. Az maga a légkör, amellyel az ember körülveszi magát. Olyan, mint a középkor alkotta megfoghatatlan isten országa. A középkori szoba bútor nélkül sem tűnik üresnek. Sohasem csupasz, legyen az székesegyház, kolostori ebédlőcsarnok vagy középületi helyiség.

A térnek ez a méltósága nem tűnt le a középkorral. Mindaddig fönntartotta magát, amíg a XIX. századbeli iparosodás elemei el nem tompították az érzéseket. Ezzel szemben egyetlen elkövetkező korszak sem tagadta meg annyira a test kényelmét, mint éppen a középkor. Az önmegtágadáson alapuló kolostori életforma a saját képmására formálta a világot.²³

∴

A könyv hordozhatósága, valamint az állványon készült festmény nagymértékben elősegítették az új individualizmus kifejlődését

Vizsgáljuk meg most azt, hogy a könyv hordozhatósága miként járult hozzá az individualizmus kifejlődéséhez. Ahogyan az állványon készült festmény megszüntette a kép intézményszerűségét, ugyanúgy a nyomtatott könyv megszüntette a könyvtárak kiváltságos helyzetét. Moses Hadas *Az ókori szövegek olvasásának segédkönyve* (Ancilla to Ancient Reading) c. művéből idézünk: „A könyvnek a szokásos alakja a papirusztekercs volt. A kódex formát kezdetben csak a keresztények alkalmazták, és azok vászon anyagból készültek (volleum). Így az evangéliumokat egy kötetben megtalálták.”

... A kódex, amely tulajdonképpen a mai értelemben vett könyv, az oldalaknak ívekre való elrendezésével nyilvánvalóan tömörebbnek bizonyult, mint a papirusztekercs. ... A harmadik századbeli pogány hagyományok még tekercsek alakjában maradtak ránk, míg a keresztény alkotások már kódex formájában. A kódex mérete kb. 25x17 cm.²⁴

Fevre és Martin *A könyv megjelenése* (L'Apparition du livre) c. munkájukban megállapítják, hogy az első század kézírásos alkotásai és a későbbi századok nyomtatott kiadványai között legtöbb a zsebkönyv nagyságú ájtatosság és imakönyv. „... A könyv, hála a nyomtatásnak és

a szöveg sokszorosíthatóságának, elvesztette a könyvtárakhoz kötött becses mivoltát. Mind nagyobb és nagyobb szükséglet mutatkozott arra, hogy a könyv az ember keze ügyében legyen és azt bárhol és bármikor olvashassa.”²⁵

A könyvnek ez a természetes hozzáférhetősége és sokszorosítási lehetősége nagymértékben elősegítette az olvasás elterjedését is.

Ahogy az 1500 és 1510 között nyomtatott könyvek száma túlszárnyalja a kézzel írott könyvek számát, ugyanúgy az anyanyelvű nyomtatványok száma is csakhamar túlszárnyalta a latin kiadásokét. Csakhamar bebizonyosodott, hogy a nemzeti nyelv határain belül a nyomtatott könyvnek nagyobb a kereslete, mint a nemzetközi piacra szánt, egyházi kiváltságosok által megrendelt latin nyomtatványoké. A könyvnyomtatás nagy befektetéssel járt és a lehető legjobb piaci lehetőségeket igényelte. „A XVI. század — írja Fevre és Martin — az ókori kultúra megújulásának korszaka volt, az az időszak, amikor a latin fokozatosan háttérbe szorul. Az 1530-as években ez az irányzat már teljesen kifejezett. Az olvasóközönség nagy része a világiak sorából kerül ki, nők és középosztálybeliek, akik között kevés a latinul is tudó.”²⁶

Az a kérdés, hogy a „közönség mit kíván” kezdettől fogva döntően befolyásolta a könyvnyomtatást...

*

A könyvnyomtatás logikája alkotta meg a kívülállót, az elidegenültet, mint az integrális, vagyis az intuitív és irracionális embertípust

Ha igazat adunk Löwenthalnak,²⁷ akkor rettenetes erővel és szenvedéllyel igyekeztünk a beszéden alapuló kultúrát a nyomtatott könyv iparosodásával fölszámolni, hogy azután az egy kaptafára kialakított egyéniségek mint a kereskedelmi kultúra termékei bepillantassanak a beszéden alapuló kultúra szélsőséges területeibe. Miután kifinomult, homogenizálódott és elidegenülésig látásképesítette magát, nekivágott a Hebridáknak, Indiának és Amerikának: elindult az önmagát fölülmúló képzelet útján, majd a gyermekkor területeit barangolta be, hogy az elveszett, természetes embert meglelje.

D. H. Lawrence általános elismerést érdemelt ki ennek az Odüsszeának a többszörös megjárásával. A művészet az egyoldalú életért való kárpótlásra törekszik. Löwenthal kitűnő példáját mutatja be az új, elidegenült embernek, aki tiltakozva a fogyasztási kultúra kényszerei ellen megreked a régi hűbéri és nyomtatás előtti kultúra peremén.

A látóképesített fogyasztói kultúra tömegei elismerően viseltetnek az ilyen egyéniségek iránt. A „nő alakja” sorolható ebbe a színes csoportba. Személyes előítéletei, intuíciója, teljessége biztosították számára a „romantikus alak” szerepét. Byron elfogadta, hogy a férfi homogénné, szétforgácsozottá, szakszerűvé válhat, de a nő soha: „A férfi szerelme, mint a férfi élete megosztható. A nő teljes lényével szeret.” „A nő — írja Me-

redith 1859-ben — volt az utoisó, akit az ember civilizált.” 1929-ben a mozik és a fényképhirdetések által vált homogénné. Maga a nyomtatás nem volt képes ilyené tenni.

A hirdetések és a mozi végre ugyanazt tette a növel, amit századokat megelőzően a nyomtatás tett az emberiséggel. Ezt a tárgykört vizsgálva önkéntelenül is a „Mi a jó?” típusú kérdések merülnek föl. Ezek gyakran azt jelentik, hogy „miként viszonyulunk hozzájuk”. Sohasem azt sugallják, hogy bármit is tehetünk ellenük. Elsősorban is a külsődleges megnyilatkozások és változati formák érdekelnek bennünket. Ez az egyedüli, amit tehetünk. Hogy az értékrendszeren alapuló eseményeket befolyásolhassuk és azokra hathassunk, előzőleg meg kell őket értenünk. Az ellentéteken alapuló véleménynyilvánítás, mint ismeretes, erkölcsi leplet vetett az iparosodás által beállt változások megértésére, olyannyira, hogy azok helyes értelmezését mintegy lehetetlenné tette.

Mi gátolta annak felismerését, hogy az emberek mit tettek magukkal a látási elemek túltengésével és önmaguk fölaprózásával? Az egyén és a társadalom részleges kiértékelésén alapuló eredményeivel való hivalkodás, valamint az afölött való siránkozás, hogy ez az elforgácsolódás mélyen érinti belső létünket. A peremen élő ember egy integrális, független típus. Azaz feudális, „arisztokrata” és beszéd-korabeli. Az új városi polgártípus perem-központú. Vagyis a látásra alapozó, a megjelenésre és a kényelemre súlyt fektető és közmegebecsülést igénylő. Amint homogenizálódik nagyméretű központi csoportosulásokat teremt, elsősorban nacionalista jellegűeket.

*

A Gutenberg-csillagkép elméletileg 1905-ben szűnt meg a görbületi felületek fölfedezésével, míg a gyakorlatban a távíró fölfedezése mérte rá az első csapást két emberöltőt megelőzőleg

Whittaker megjegyzi, hogy a Newton és Gassendi alkotta térszemlélet „mértanilag Euklidész területe”: „végtelenségében, egyneműségében és alakzati hiányosságaiban; az egyik pont ugyanolyan, mint a másik...”²⁸ Előzőleg azt igyekeztünk kimutatni, hogy az egyneműségnek és az egyöntetű folytonosságnak ez a föltételezése, hogyan függ össze a fonetikus írással különösen a nyomtatás kialakulása óta. Whittaker szerint a newtoni tér „merő üresség, amelyben tárgyakat lehet elhelyezni”. A gravitációs tér viszont már Newton számára sem volt összeegyeztethető a semleges tér fogalmával. „Mi több, Newton követői fölismerték ezeket a nehézségeket, és bár egy olyan tér megfogalmazásából indultak ki, amelynek nincsenek kiterjedései, sem más meghatározható tartalma, mint az a tulajdonsága, hogy a tárgyak befogadására alkalmas, azt később többször módosítani kényszerültek, különböző meghatározatlan tulajdonságokkal látták el, amelyek az elektronikus és mágneses kisugárzást, valamint a gravitációs erőket voltak hivatottak megmagyarázni és

a fény terjedését közvetíteni.”²⁹ A térnek mint semleges edénynek ez az értelmetlen meghatározása azonban nem zavarta azt a kultúrát, amely különválasztotta a vizuális tudat világát a több érzékszervtől.

Habár — zárja le Whittaker — „Einstein szerint a tér többé nem a színpadot képezi, amelyen a fizika drámái lejátszódnak, hanem most már maga is a szereplők egyike, mivel a gravitáció, amely fizikai tulajdonságokkal bír, teljességében a tér görbületeitől függ, mely viszont a tér mértani tulajdonsága.”³⁰

A görbületi felületeknek ez a felismerése 1905-ben hivatalosan is eltörölte a Gutenberg-csillagképet. Az egyenesvonalú részlegezésnek és a megállapodott látószögnek felfüggesztésével, a mesterséges rendszerekbe foglalt tudományok tarthatatlanokká és tárgyatalanokká váltak, mint ahogy azok mindig is tárgyatalanok voltak.

A tudományok belső rendszerén alapuló felfogásnak tudható be, hogy azoknak semminemű befolyásuk sem volt a szemlélet- és gondolkodásmódra. Azokat csak közvetve, maguknak a tudományoknak az alkalmazása által befolyásolták. Az utóbbi években azonban meggyengült a tudományoknak ez az elszigetelt magatartása. Ennek a könyvnek az volt a célja, hogy kimutassa a tudás látszólagos elkülönítését a látási elemek elszigetelése révén. Ezt az elszigetelődést viszont az ábécé és a nyomtatás idézte elő. Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy ez az elszigetelődöttség önmagában véve lehet ugyan jó vagy rossz, de végső csapást jelentene, ha nem ismernénk fel a magunk alkotta iparosodásunkban rejlő hatóerők és veszedelmek következményeit . . .

Fordította *Kaslik Péter*

Jegyzetek

- ¹ Riesman, David: *The Lonely Crowd* (New Haven, Yale University Press, 1950.)
- ² Carothers, J. C.: *Culture, Psychiatry and the Written Word*, Psychiatry 1959. novemberi számában
- ³ Pierre Teilhard de Chardin: *Phenomenon of Man*, ford.: Bernard Wall (Harper) New York, 1959., 240. o.
- ⁴ Barzun, Jaques: *The House of Intellect* (Harper, New York, 1959.)
- ⁵ Carothers, J. C. i. mű 315—376. o.
- ⁶ White, Lynn: *Technology and Invention in the Middle Ages*, *Speculum*, XV. kötet 1940.
- ⁷ Groningen, Bernard von: *The Grip of the Past* (E. J. Brill), Lajden, 1953.
- ⁸ Uo. 17. o.
- ⁹ Uo. 26. o.
- ¹⁰ Auerbach, Erich: *Mimesis*, (Princeton University Press, 1953) 86. o.
- ¹¹ Whittaker, sir Edmund: *Space and Spirit* (Henry Regnery Hinsdale, Illinois) 1948., 86. o.

- ¹² Uo. 87. o.
¹³ Groningen, i. mű 36—37. o.
¹⁴ Uo. 95. o.
¹⁵ Giedion, Siegfried: *Explorations in Communications*, 13. o.
¹⁶ Carpenter, E. S.: *Eskimo* (egyedik az *Explorations* 1960. évi 9. számában közölttel, University of Toronto Press, Toronto)
¹⁷ Giedion, i. mű 84. o.
¹⁸ Clagett, Marshall: *The Science of Mechanics in the Middle Ages* (University of Wisconsin Press), Medison, Wisconsin, 1959.
¹⁹ Smalley, Beryl: *Study of the Bible in the Middle Ages* (Oxford University Press) Oxford, 1952., 1. o.
²⁰ Simson, Otto von: *The Gothic Cathedral* (Routledge and Kegan Paul) London, 1956., 3—4. o.
²¹ Panofsky, Erwin: *Gothic Architecture and Scholasticism*, második kiadás (Meridion Books) New York, 1959.
²² I. mű 3. o.
²³ Giedion, Siegfried: *Mechanization Takes Command* (Oxford University Press), New York, 1948., 301. o.
²⁴ Hadas, Mases: *Ancilla to Classical Learning* (Columbia University Press, New York, 1954.
²⁵ Febvre, Lucien és Martin, Henri-Jean: *L'Apperition du livre* (Editions Albin Michel) Párizs, 1950. 126. o.
²⁶ Uo. 479. o.
²⁷ Löwenthal, Leo: *Literature and the Image of Man* (Boston: Beacon Press, 1957.)
²⁸ Whittaker, Sir Edmond i. mű 98. o.
²⁹ Uo. 98—99. o.
³⁰ Uo. 100. o.

Jelen és múlt

Edvard Kardelj

KÜZDELEM A JUGOSZLÁV NÉPFELSZABADÍTÓ MOZGALOM ELISMERÉSÉÉRT*

Küzdelem a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg elismeréséért

Amint Hitler megtámadta Jugoszláviát, megjelentek a csetnikiek is. Valójában a régi Jugoszlávia monarchista-nagyszerb szemléletű felső köreit képviselték. Politikájuk a következő volt: az erdőben ücsörögni, egy maroknyi parasztot mozgósítani — annyit csak, hogy biztosítsák őket —, kivárni a szövetségesek végső győzelmét, hogy aztán előjöhessenek az erdőből, s II. Péter király és Jugoszlávia seregének szerepében tetszelegessenek. Kezdetben az is kedvezett a csetnikiek megjelenésének, hogy az usztasák Hercegovinában, Boszniában és Likában rémuralmat teremtettek és az erőszak véres eszközeivel igyekeztek kiirtani a szerb népet, amely emiatt önként fellázadt. A terror olyan szörnyűséges volt, hogy a szerb nép fegyveres ellenállásra határozta el magát, hogy megvédje pusztá létét. A Kommunista Párt már akkor részese volt az ösztönös felkelésnek, s igyekezett azt minél jobban megszervezni.

Lényegesen megváltozott a helyzet, amikor a németek ellen harcba szállt a népfelszabadító mozgalom, amelynek élén a Kommunista Párt állt. A csetnikiek nem maradhattak továbbra is az erdőben a németek hallgatólagos jóváhagyásával, akiknek a csetnikiek bujdosása valójában segítséget jelentett, mert ez a megalkuvó magatartás megbénította a lakosságot és a németekkel szembeni ellenállást. A csetnikiek váratlanul súlyos dilemmába kerültek: harcoljanak-e a németek ellen — ami azt jelentené, hogy az formálisan nem is, lényegében azonban mégiscsak együttműködnének a Népfelszabadító Hadsereggel, azaz a kommunisrákkal —, vagy pedig szegődjenek a németekhez. A válasz eleve ismert volt, megadta azt azoknak a rétegeknek és politikai erőknak az osztrályérdeke, amelyeket a csetnikiek képviseltek. Nem is vesztegették az időt: nyíltan összeszűrték a levet a németekkel. Amikor Užicénél ku-

* Részlet Edvard Kardelj *Visszaemlékezések* címmel az idén magyar nyelven is megjelenő kötetéből.

darcba fulladt a partizánok ellen indított támadásuk, amelynek a felszabadító mozgalom megsemmisítésének kezdetét kellett volna jelentenie, nyomban összeköttetésbe léptek a németekkel, bár meglehet, hogy már előbb is kapcsolatban álltak egymással.

A csetnikeknek ez a pálfordulása és szereplése, illetve a megszállóval való nyílt együttműködése kezdettől fogva elárulta politikájukat: bésúgói és előőrse voltak az ellenségnek, a hóhérai, megfélemlítői, gyilkosai a békés lakosságnak, amely fenntartással fogadta őket, jóllehet nem minden esetben állt a partizánok oldalán. És éppen ilyen helyzetben és ilyen csetnikekhez küldték el összekötő tisztjeiket a nyugati hatalmak kormányai, szövetségeseiknek tekintve őket. Már maga ez a tény ékesen bizonyítja, hogy az adott pillanatban a nyugati kormányok számára fontosabb volt a jugoszláv népfelszabadító mozgalom megsemmisítése és a Kommunista Párt befolyásának semlegesítése, mintsem a németek elleni harc.

Akkoriban érkezett hozzánk a Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnokságához¹ Hudson² angol összekötő tiszt, akit egyébként a csetnikek parancsnokságához, azaz Draža Mihailovičhoz menesztettek. Hudson pusztán véletlenségből került hozzánk. Tengeralattjárón érkezett, s valahol a Crna Gora-i tengerparton szállt szárazföldre, abban a hiszemben, hogy ott majd várnak rá a csetnikek. Ebből is látszik, hogy a csetnikek becsapták szövetségeseiket, mint ahogy az egész világot is félrevezették a csatáikról és diadalaiukról kiadott jelentéseikben. Hudson hosszú utat tett meg a Crna Gora-i partvidéktől Sandžakon és Szerbián át az Užicében székelő Legfelsőbb Parancsnokságig, s amerre csak járt, a saját szemével bizonyosodott meg róla, hogy milyen erőt képeznek a csetnikek, mert útközben nem velük találkozott, hanem a partizánokkal.

Természetesen, a Legfelsőbb Parancsnokságon korrektül fogadtuk, s lehetővé tettük számára, hogy szóbaelegendjen, akivel csak akar. Nyilvánvaló, hogy a legfontosabb és leghosszabb eszmecserét Titóval folytatta, de sorra elbeszélgetett vezető tisztséget betöltő más elvtársainkkal is, és pedig nemcsak a kommunistákkal, hanem a Népfelszabadító Front vezetőségi tagjaival is. A beszélgetések lehetővé tették Hudsonnak, hogy világos képet kapjon az ország belső körülményeiről és a harctéri helyzetről, főleg pedig a partizánok, csetnikek és a megszállók egymás közötti viszonyáról. Megmagyaráztuk neki a felszabadult területen létrehozott hatalom önzagazgatási demokratikus jellegét, annak reményében, hogy mindebből valamit Londonnak is továbbad. Külön lelepleztük a londoni királyi kormány rádióhíreit, azt, hogy a Népfelszabadító Hadsereg ütközeteit, amelyeket a németekkel vívott, valamint győzelmeit, amelyeket az ellenségnek aratott — a csetnikeknek tulajdonították. Hudson saját szemével láthatta, hogy Užicét a partizánok szabadították fel, nem pedig a csetnikek, mint azt az egész nyugati sajtó kürtölte. Ezt nyíltan beismerte. Mégsem folytathatott velünk politikai tárgyalásokat arról, hogy kapcsolat jöjjön létre a Népfelszabadító Hadsereg vezetősége és a brit kormány között, mint azt mi javasoltuk, hanem

hogy a csetnikekkel üsse nyélbe az együttműködést, a népfelszabadító mozgalom és a Jugoszláv Kommunista Párt megsemmisítése céljából. Katona volt, s feladatát úgy végezte, ahogyan megparancsolták neki.

Némely adatból ítélve a parancsnokságának eljuttatott jelentései eléggé tárgyilagosak voltak. Ez is bizonyítja, hogy a nyugati államok kormányai már akkor tudomást szereztek a Jugoszláviában a megszállók ellen küzdő fegyveres erők valódi helyzetéről, egymás közötti viszonyáról, harci készségéről és tevékenységéről, főleg pedig biztos értesüléseik voltak a csetnikek és a németek kapcsolatairól. Mi több — meglehet, hogy ez csak az én véleményem, amelyet nem támasztanak alá fényes bizonyítékok és nyomós érvek —, meggyőződésem, hogy éppen az említett jelentések nyomán állandósult a csetnikek és a németek összejártsága, de nemcsak a csetnikek főparancsnokságának elhatározása alapján, hanem a londoni királyi kormány nyomására is, amelyet valóságos pánik fogott el, amikor tudomást szerzett a jelentésekről, valamint arról, hogy a nyugati kormányok rádöbbsenek: a csetnikek a németek közvetlen segítsége és együttműködése nélkül képtelenek megsemmisíteni a népfelszabadító mozgalmat. Akkoriban a nyugati kormányok számára sokkal fontosabb volt az, hogy a Balkánon és a Duna mellékén gátat vessenek a baloldali forradalmi mozgalmaknak, amelyek később komoly „nehézségeket” támaszthatnának a Szovjetunióval való egyezkedésben, mintsem az, hogy a csetnikek kisebb fegyveres vállalkozásokba kezdjenek, amelyekre erejükből futotta, feltéve, ha egyáltalán harcolni akartak a németek ellen.

Eszerint a Nyugat későbbi állhatatos bizonygatása, hogy a nyugati kormányok azért támogatták a csetnikeket, mert sejtelmük sem volt arról, hogy a németekkel cimborálnak, nemcsak sziszifuszi munka volt, hanem nevetséges mesterkedés is. Igaz, hogy Churchill utóbb, persze, egészen más körülmények között, jelentős mértékben megváltoztatta a jugoszláv népfelszabadító mozgalommal kapcsolatos álláspontját, de nem ideológiai és politikai tekintetben, hanem a módszerek tekintetében, amelyek segítségével kapcsolatot teremthet azzal a mozgalommal és a belőle kisarjadt hatalommal. A szóban forgó események azonban abban az időszakban játszódtak le, amikor a nyugati államok kormányai szentül hitték, hogy Jugoszláviában eltiporható a népfelszabadító mozgalom, ha már nem a csetnikek erejével, akkor hát a németek, olaszok és usztrasák segítségével. Ennek nagyon is tudatában voltunk, ezért számoltunk azzal, hogy rendkívül kemény küzdelmet kell folytatnunk azért, hogy Népfelszabadító Hadseregünket a Hitler-ellenes koalíció összetevőjének tekintsék, főleg pedig azért, hogy elismerjék az új Jugoszláviát. Abban a szilárd meggyőződésben élünk, hogy ügyünket nem vihetjük diadalra pusztán propagandával és tájékoztatással, jóllehet ezeket az eszközöket sem becsültük le, hanem mindenekelőtt Népfelszabadító Hadseregünk erősítésével, minél nagyobb terület felszabadításával, valamint azzal, hogy valamennyi hadszíntéren fokozzuk a harctevékenységet a megszállók és a minden nemzetiségű hazaárulók ellen.

Ékes bizonyítéka annak, amit elmondottam, hogy a nyugati kormányok Hudson jugoszláviai helyzetjelentése után sürgősen katonai miszsiókat menesztettek Draža Mihailović törzséhez, valamint a többi csetnik parancsnoksághoz,³ arra azonban nem voltak hajlandók, hogy akár egy összekötőtisztet is küldjenek a Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnokságához. Más szóval, az adott pillanatban a nyugati kormányok úgy döntöttek, hogy fokozott mértékben és sokféleképpen támogatják a csetnikeket a partizánok elleni harcukban, s nem segítenek azoknak a fegyveres erőknek, amelyek Jugoszlávia területén valóban szembeszálltak a németekkel és a többi megszállóval.

Hudson nyilván nem bocsátkozott beható vitába, semmiképpen sem tárgyalhatott a nyugati hadseregek és a Népfelszabadító Hadsereg bármilyen együttműködéséről, hiszen éppen ellenkező utasításokat kapott. Állandóan azt hajtogatta, hogy a londoni kormány „Jugoszlávia legális kormánya”, hogy a király „Jugoszlávia törvényes királya”, ezért az összes fegyveres erőknek alá kell vetniük magukat a főparancsnoknak — Péter királynak, valamint a londoni kormánynak, amelyet az országban Draža Mihailović képvisel. Eszerint már kezdettől fogva csak egyet követeltek tőlünk: rendeljük alá magunkat Jugoszlávia azon reakciós politikai és más erői katonai parancsnokságának, amelyek Jugoszláviát olyan áldatlan helyzetbe hozták, amilyenben közvetlenül a háború előtt volt. Ez valójában azt jelentette volna, hogy lemondunk a népfelszabadító mozgalom fegyveres harcáról. Nyilvánvaló, hogy Hudson épületes követelésein, illetve „javaslatain” nagyokat neveltünk, annak tudatában, hogy népünk óriási többsége velünk tart, s jól szervezett hadsereggel is rendelkezünk, amely kész volt harcolni az utolsó csepp véréig.

Hudson kérte, hagyjuk áthaladni a felszabadult területen, hogy a csetnikekhez csatlakozzon. Ebben nem akadályoztuk meg, s nemsókára Draža Mihailović főhadiszállására került.

A nyugati parancsnokságok összekötő tisztjeinek, akiket a csetnik törzsekhez menesztettek, többnyire a felszabadult, azaz a partizánok ellenőrzése alatt álló területen kellett áthaladniuk. Mi hagytuk, hadd menjenek oda, ahova kormányaik küldték őket. Az egyik tisztet azonban megölték a csetnikek,⁴ s elrabolták az angol kormánytól tartalékul kapott aranyát, amelyet övében rejtett el. A csetnikek azonmód bősztóhadjáratot indítottak külföldön, azt állítva, hogy az angol tisztet a partizánok tették el láb alól, ezzel a merő hazugsággal akarták meggyőzni a nyugati világot, hogy a partizánok mint kommunisták meggyilkolják azokat a nyugati tiszteket, akik azért mennek Jugoszláviába, hogy a csetnikekkel együtt a németek ellen harcoljanak. De akkor már a nemzetközi közvéleménynek megfelelő betekintése volt abba, hogy valójában mi is történik Jugoszláviában, emellett közismert tény volt az is, hogy az említett esetet megelőzően a partizán területen át, s éppen a partizánok segítségével, sok szövetségi tiszt jutott el a csetnik parancsnokságokra.

Tito az adott helyzetben, ezekkel a kérdésekkel kapcsolatosan — a nyugati szövetségeseknek a csetnikekhez, illetve partizánokhoz való viszonyulása tekintetében —, igen bölcs politikát követett, bár ez nem volt könnyű dolog. Ugyanis a partizánfrontokon levő harcosok egész családjainak lemészárlása, a csetnikek nyílt együttműködése a németekkel, a szövetségi tisztek jelenléte, s ezáltal tényleges — jóllehet formálisan csak közvetett — kapcsolata a németekkel, sok partizánt olyan haragra gerjesztett a csetnikeknél tartózkodó összekötő tisztek iránt, hogy lankadatlanul magyaráznunk kellett a harcosoknak, hogy Tito politikája az egyedül helyes politika, mert az új Jugoszlávia jövőendő érdekeit tartja szem előtt. Ezenkívül rámutattunk arra a tényre — ennek egyébként maguk a harcosok is tudatában voltak, hiszen saját szemükkel győződtek meg róla —, hogy a népfelszabadító mozgalom olyan katonai és politikai fölényben van, hogy egynéhány nyugati tiszt semmiképpen sem változtatja meg a tényleges helyzetet. Végül pedig a nyugati összekötő szervek, saját akaratuk ellenére, legalább részben továbbították a pusztá igazságot, amely végül is arra kényszerítette a nyugati kormányokat, valamint a jugoszláv kommunizmussal szembeni küzdelem főkolomposát, Churchillt, hogy módosítsák politikájukat.

Ebben a helyzetben Moszkva rendkívül fontos politikai támaszunk volt. A szovjet tájékoztatási eszközök és a szovjet diplomáciai szolgálat magáévá tette álláspontunkat, s ily módon közvetlenül befolyásolta a világ közvéleményét. Külön jelentőségű volt számunkra a Szabad Jugoszlávia Rádióállomás,⁵ amely csak a jugoszláv népek nyelvén közvetített műsort, de így is, közvetve hozzájárult ahhoz, hogy más nyelvetterületeken is elterjedjen a harcunkkal kapcsolatos igazság. Ezt elősegítette az is, hogy a Szabad Jugoszláviát olyan veretű emberek működették és irányították, mint Veljko Vlahović és Đuro Salaj, akik arra törekedtek, hogy a rádióállomás műsora — már amennyire az akkori körülmények között lehetséges volt — minél függetlenebb legyen a szovjet diplomáciától. A szovjet diplomácia ugyanis támogatott bennünket, például akkor, amikor mi, Jugoszláviából lelepleztük azt a hazug propagandát, amely a partizánok győzelmeit és a Népfelszabadító Hadsereg ütközeteit a csetnikek hőstettének nyilvánította, ellenben igen óvatos volt, amikor arról az állításunkról volt szó, hogy a csetnikek összejátszanak a németekkel, s főleg amikor Draža Mihailović saját becses személye került terítékre. Tudniillik a szovjet kormány politikája még akkor is azt a követelményt támasztotta, hogy jussunk megállapodásra Draža Mihailovićyal; ezt a követelést nemcsak megvalósíthatatlannak, hanem nevetségesnek is minősítették külföldön és nálunk mindazok, akik ismerték a tényleges helyzetet. Draža Mihailovićnak és úgynevezett Jugoszláv Honi Hadseregének fő célja ugyanis nem az volt, hogy a németek ellen harcoljon, hanem hogy megsemmisítse a partizánokat és a népfelszabadító mozgalmat. Ezzel a kérdéssel kapcsolatosan Tito és Moszkva egész sereg kellemetlen tartalmú táviratot váltott és bírálta egymást. Magától értetődő, hogy Veljko Vlahović és

Duro Salaj igyekeztek minél hathatósabban támogatni az országbeli népfelzabardító mozgalom katonai vezetőségét, ezért a Szabad Jugoszlávia adásaiban, gyakran saját szakállukra, feltárták az igazságot Draža Mihailović és a csetnikek szerepéről, s emiatt aztán igen nehéz órákat éltek át.

Ha mellőzzük ezt a kérdést — amely egyébként végighúzódik a közöttünk és Moszkva között fennálló viszonyon, nemcsak a háború alatt, hanem még utána is — a Moszkvával való együttműködésünk nemcsak szokványos volt, hanem baráti és őszinte is, ugyanakkor a Szovjetuniótól igen jelentős segítséget kaptunk fegyverben és más hadfelszerelésben. Nyilvánvaló, hogy a szovjet kormány ebben a tekintetben is figyelembe vette a szövetségeseikkel kapcsolatos általános érdekeit is. Ezért nem véletlen, hogy a Szovjetunió utolsóként küldött összekötő katonai missziót⁶ a Népfelzabardító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnokságához, s utoljára kezdett fegyvert szállítani Jugoszláviának. Persze, mindez kissé rosszul esett nekünk, mégis a Szovjetunió ezt az eljárását úgy értelmeztük, hogy a Hitler-ellenes koalícióhoz tartozó szövetségeseikkel kapcsolatosan körültekintő politikát kell folytatnia.

Sztálint egyébként olyan emberként ismertük, aki meghatározott körülmények közt végtelenül óvatos, s aki nehezen határozza el magát valamilyen kockázatos lépésre, ha nem volt bizonyos meglevő erejében. Ezért Jugoszláviával és a jugoszláv kormánnyal kapcsolatos politikai vonalvezetése olyan volt, hogy minél kevesebb lehetőséget és okot adjon a nyugati hatalmakkal való összetűzésre. Mivel ezt jól tudtuk, ennek megfelelően viselkedtünk is. Sokszor szó nélkül elfogadtuk a Moszkvából érkező útbaigazítást, a gyakorlatban azonban egészen másként jártunk el.

Az AVNOJ második ülése — az új Jugoszlávia függetlenségének megalapozása

Hasonló volt a helyzet külpolitikánk tekintetében is, azaz Sztálin itt is túlzottan óvatosan viselkedett és reagált. Drasztikus példája ennek az, ahogyan az AVNOJ második üléséhez viszonyult, amelyet Jajcában készítettünk elő. Ezt megelőzőleg azonban nem értesítettük Moszkvát szándékunkról, mert bizonyosak voltunk benne, hogy Sztálin ellenezné az ülést. Nyilván túlbecsülte a nyugati kormányok szembehelyezkedését az AVNOJ második ülésének határozataival, mert biztosra vette, hogy élesebb ellentétek támadnak, mint amilyenek valójában keletkeztek.

Így esett meg, hogy pár nap leforgása alatt két táviratot kaptunk. Az első Molotovtól érkezett, s nagyjából úgy hangzott, hogy az AVNOJ második ülésének határozataival hábadöftük a Szovjetuniót. Számoltunk Sztálin éles reagálásával, de ezt mégsem vártuk. Majdnem ugyanakkor, azaz rövid időn belül egy hosszabb táviratot is kaptunk Chur-

chilltől. Nyilván ő sem hagyta jóvá az AVNOJ második ülésének határozatait, de nem ellenezte, hogy azok alapján beszélgetéseket folytassunk. Más szóval szemlátomást úgy vélekedett, hogy a határozatok olyasmit is tartalmaznak, ami kiindulópont lehet a jugoszláv kérdésre vonatkozó végleges tervének megvalósítására. Úgy gondolom, hogy az AVNOJ második ülése Nyilatkozatának egyik kitételéről van szó, miszerint a monarchia vagy köztársaság kérdése csak a háború után dől el véglegesen, a nép demokratikus véleménynyilvánítása alapján. Ez a megfogalmazás némi esélyt adott Churchillnak, hogy mentse a menthetőt; ő ugyanis gyakorlati gondolkodású ember volt, s már akkor rájött arra, hogy erőszakkal semmiképpen sem lehet megsemmisíteni a Népfelszabadító Hadsereget és a Jugoszláv Népfelszabadító Frontot. Éppen ilyen reagálásra számítottunk, amikor a Nyilatkozatot szövegeztük. Elmaradt hát az, amit a „borúlátók” megjósoltak, mármint hogy Churchill keményen szembehelyezkedik az AVNOJ határozataival, s újabb súlyos bonyodalmat okoz a Hitler-ellenes koalícióban. A „derűlátóknak” lett igazuk. Churchill, a Jugoszláviában kialakult erőviszonyok és tényleges hatalomgyakorlás reális felmérése alapján, politikai eszközökkel és nyomással próbált befészkelődni Jugoszláviába. Politikájának, azaz politikai taktikájának nagy adutja volt: az új Jugoszlávia nemzetközi elismerése, valamint seregnyi nyílt kérdés, amely a közvetlenül a háború után tartott békeértekezleten vetődött fel, és pedig nemcsak a Jugoszlávia és a nyugati szövetségesek közötti viszony, hanem a Szovjetunió és a nyugati szövetségesek közötti viszony tekintetében is.

Churchill aránylag nyugodt reagálása az AVNOJ második ülésének határozataira, valamint a világsajtó tetemes részének igen pozitív értékelése mindenképpen befolyásolta és elősegítette azt, hogy elcsituljanak a szenvedélyek abban a viharos összeütközésben, amelybe a szovjet kormánnyal kerültünk a határozatok miatt. Mondhatom, hogy ezután még fokozódott is a kölcsönös politikai bizalom, amelyet megintgattak a két párt közötti régebbi nézeteltérések. Megerősödött a két kormány katonai és politikai együttműködése is. Hangsúlyozni kívánom, hogy lényegesen megnőtt a szocialista forradalom első országába vetett hitünk. Természetesen változatlanul megmaradt néhány rejtett mozzanat, amelynek tekintetében úgy éreztük magunkat, hogy „alkudozási aprópénz” vagyunk a nagyhatalmak általiános politikájában. De erről majd később szólok.

Ha azonban a mérleg egyik serpenyőjébe tennénk mindazt, ami pozitív volt, ami közös érdekként egybefűződött, a másikba pedig mindazt, ami megosztott, a politikai nézeteltérésekben elválasztott bennünket, meg kellene állapítanunk, hogy az a serpenyő billenne lefelé, amelyben a pozitívumok vannak. Ez a tény megbízható támpont volt a nyugati kormányok arra irányuló kísérletének elhárítására, hogy elismertessék velünk a londoni kormányt, vagy pedig bármiféle érdemleges kompromisszumra kényszerítsenek bennünket a II. Péter királlyal és kormányával, ami nyilván elfogadhatatlan volt számunkra. Ezenkívül,

főleg a háború vége felé, jelentősen megnövekedett a Jugoszláviának nyújtott szovjet katonai segély, amely sokáig jóval kisebb volt, mint a nyugati kormányoké. A Szovjetuniótól és a nyugati szövetségesektől kapott hadfelszerelés lehetővé tette hadseregünk fegyverzetének korszerűsítését, úgyhogy önálló, erős és egyenrangú katonai tényező lett a Magyarországtól az Adriai-tengerig húzódó keleti fronton.

Mi azért tudatában voltunk annak, hogy bizonyos engedményeket kell tennünk. Annál inkább, mert mindkét oldalról — a Nyugatról és a Keletről egyaránt — állandóan szorongattak bennünket. Magától értetődik, hogy különbség volt a két nyomás között. Sztálin ráhatását inkább csak úgy éreztük, mint taktikát a nagyhatalmak mindenre kiterjedő számításában. A nyugati szövetségesekkel való viszonyunkban nemzeti létünk sorsdöntő kérdései voltak a tét. Jugoszlávia népeinek egyesítése, az egyes nemzeti területek százéves szétaprózásának és felदारabolásának megszüntetése stb. Emellett előtérbe kerültek forradalmunk további fejlődésének döntő jelentőségű kérdései is. Ezért kénytelenek voltunk elfogadni, igaz csak elvben, a kompromisszum gondolatát, egyúttal azonban meg kellett szabnunk annak végső határát, ameddig elmehetünk az engedékenységekben, s ellen kellett állnunk a nyomásnak, nehogy függő viszonyba kerüljünk a nagyhatalmakkal. Erős hadsereggel rendelkezünk, s döntő politikai befolyásunk volt a jugoszláv népre. Csakis tényleges támadás, azaz külső fegyveres beavatkozás változtathatott volna helyzetünkön, illetve szoríthatott volna bennünket háttérbe a politikai események színterén. Így tehát eléggé erősnek éreztük magunkat, hogy meghatározott, meglehetősen kockázatos kompromisszumokat kössünk.

Egy pillanatig sem tévováztunk, hogy melyiket válasszuk a két lehetőség közül: vagy önállóan döntünk Jugoszlávia népeinek és forradalmunknak sorskérdéseiről, vagy pedig beleegyezzünk a szovjet kormány, netán a nyugati kormányok álláspontjaitól és nézeteitől való függőségbe. Sohasem lehetett más választásunk, csakis az, hogy szabadon magunk döntünk a sorsunkról, mert mindig is úgy tartottuk, hogy a Kommunisták Pártja mint a munkásosztály élcsapata, elsősorban saját népének felel, azután pedig az összes többi dolgozónak és elnyomott népnek, közös érdekeiknek megfelelően. Kiindulási pontunk az volt: egyedül pártunkra tartozik, hogy a szükséges tájékoztatás és véleménycsere alapján megállapítsa — miben is áll a közös érdek. Éppen a második világháborúban láthattuk, világosabban, mint bármikor azelőtt, hogy a Nyugaton és a Keleten egyaránt, akadnak mérvadó körök, amelyek a saját állami érdekeiket — akár demokratikus, akár szocialista, akár népfelszabadító és hasonló érdekekről van szó — közösnek akarják nyilvánítani.

Ezzel azért foglalkozom részletesebben, mert ennek a kérdésnek a szabatos megválaszolásától sokban függött kapcsolataink további alakulása, amiről később szólni fogok, legelőbb azonban a londoni királyi kor-

mánnyal, a Hitler-ellenes koalícióhoz tartozó nyugati államok kormányaival, valamint a Szovjetunió kormányával való megegyezésről.

A kényszerítő jellegű ráhatásokat, amelyeknek akkoriban ki voltunk téve, éspedig azért, hogy állapotjunk a londoni királyi kormánnyal és Péter királlyal — olyan értelemben, hogy a régi Jugoszlávia reakciós erői bár valamicske politikai hatalmat és esélyt kapjanak a közéleti tevékenységre, ami lehetővé tenné számukra, hogy fokozatosan visszaszerezzék a háború előtt bitorolt belső politikai és katonai pozícióknak legalább a kevésbé fontos részét — tehát a ráhatásokat, ha mennyiségi szempontból nem is, de minőségük tekintetében okvetlenül megkülönböztetném egymástól. Amikor Sztálin rá akart beszélni bennünket erre a megoldásra, fő érve így valahogy hangzott: „Mit árt nektek Péter király? Ti vagytok hatalmon, ő csak bábalak. Ezenkívül ti lebecsülitek a monarchisták befolyását Jugoszláviában. Politikai téren még mindig erősen éreztetik hatásukat. Egyetérttek azzal, hogy a régi burzsoáziát és katonai köreit meg kell akadályozni abban, hogy megkaparintsák a hatalom kulcsállásait. Formálisan fogadjátok vissza a királyt, a régi politikusok egy részét bízzátok meg néhány kevésbé fontos közfunkcióval, s majd ha elérkezik az idő, könnyen eltávolíthatjátok a királyt meg minisztereit is.”

Mindezt Sztálin szókimondóan és érthetően tudtomra adta a vele folytatott beszélgetésben, amelyre 1944 végén került sor, amikor is Šubašićyal együtt Moszkvában jártam. Én azt válaszoltam neki, hogy ennek a kompromisszumos megoldásnak két nagy akadálya van. Először is, egész népünk nagy zavarban volna, nem tudná mire vélni ezt a lépésünket, sőt árulást gyanítana, úgyhogy jómagunk saját sorainkban súlyos politikai válságot idéznénk elő. Másodsor pedig, azok a követelések, amelyekről a londoni királyi kormány függővé teszi a megegyezést, arra utalnak, hogy „nem ettek bolondgombát”, mint azt a nép mondja, hanem pontosan tudják, hogy mit akarnak. Balgaság lenne azt hinni, hogy vállalnák az alárendelt szerepet, hiszen így ügyük eleve vereségre lenne ítélve. A JKP Központi Bizottságának felhatalmazása alapján ígéretet tettem Sztálinnak: megteszünk minden tőlünk telhetőt, hogy létrejöjjön valamilyen kompromisszum, nem mintha szükségünk volna rá, hanem mert átértéztük a felelősségünket a Hitler-ellenes koalíció egységéért.

Tito⁷ körülbelül egy hónappal előttem járt Sztálinnál, s visszaemlékezéseiből kiviláglik, hogy ő is ugyanazt mondta Sztálinnak, mint én. Sztálint azonban nem lehetett meggyőzni.

Az a tény, hogy akkor nem voltunk „szófogadók”, kétségtelenül egyik fő kútforrása lett a velünk szembeni állandó bizalmatlanságának és a Jugoszláviával való elégedetlenségének, s meghatározott szerepet játszott abban, hogy 1948-ban végleg kieleződjének az ellentétek közöttünk és Sztálin között, s hogy a viszály elhúzódjon.

Amikor a politikai vezetőségben arról döntöttünk, hogy ráálljunk-e a tárgyalásokra, a legfontosabb dologban, éspedig II. Péter király sorsá-

nak kérdésében, amelyet a londoni kormány is, meg Sztálin is a leginkább feszegetett — tekintetbe vettük, de nem túlságosan, hanem csak bizonyos határig, a nagyhatalmak kölcsönös érdekeit, ugyanakkor azonban nem voltunk hajlandók arra, hogy népeink érdekeit feláldozzuk a nagyhatalmak érdekeiért és egymás közti egységéért. Közel voltak azonban a béketárgyalások, illetve az öt nagyhatalom minisztereinek konferenciája, amelyen elő kellett készíteni magát a békeértekezletet, valamint a szükséges békeszerződéseket.

A Nyugaton, képletesen szólva „késhegyig menő” harcot vívtunk a politikai elismerésért, miközben rengeteg nézeteltérést és összecsapást kellett átvészelnünk, s ezekkel a kellemetlen dolgokkal vagy foglalkoztam, vagy sem, de esetenként azok sem voltak jelentéktelenebbek, amelyekről nem tettem említést. Akaratlanul előidéztük azt, hogy Sztálinban kialakuljon a bizalmatlanság érzete Jugoszláviával szemben. Ennek ellenére számíthattunk a Kelet támogatására Jugoszlávia fennmaradásának és önállóságának sorsdöntő kérdéseiben, valamint a békeértekezlet határozataival és nyilatkozataival kapcsolatos néhány jelentős mozzanatot tekintetében is. Nem vehettük azonban biztosra, hogy a Kelet mellettünk áll azokban a kérdésekben is, amelyek tekintetében a szovjet kormány és a mi forradalmi kormányunk álláspontjai között már akkor vagy némi különbség, vagy pedig nagy eltérés mutatkozott. Így hát az időben valójában csak két szövetségesre számíthattunk és támaszkodhattunk: Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek kiállítására és rendkívül szilárd egységére, valamint a nemzetközi demokratikus közvélemény nagy részének pártfogására.

Fordította *Vukovics Géza*

Jegyzetek

¹ 1941. június 27-én Belgrádban, a JKP KB Politikai Irodájának ülésén, megalakult a Jugoszláv Népfelszabadító Partizánosztatok Főparancsnoksága. 1941. szeptember 26-án, a stolicei tanácskozáson az a döntés született, hogy a Főparancsnokság új elnevezést kapjon: a Jugoszláv Népfelszabadító Partizánosztatok Legfelsőbb Parancsnoksága. 1942 januárjától a Legfelsőbb Parancsnokság a Jugoszláv Népfelszabadító Partizán és Önkéntes Hadsereg Legfelsőbb Parancsnoksága lett, 1942 novemberétől pedig a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztatok Legfelsőbb Parancsnoksága, hogy aztán 1945 márciusában átalakuljon a Jugoszláv Hadsereg Vezérkarára.

² Duane Hudson főnöke volt az első angol katonai misszióknak, amelyet a megszállt Jugoszláviába, Draža Mihailović főhadiszállására küldtek. 1941. szeptember 20-án Petrovac na moru nevű helységnél szállt partra. Vele voltak még Zaharije Ostojic és Mirko Latavici, a királyi hadsereg két őrnagya, a jövődébeli csetnik parancsnokok, valamint Veljko Dragičević, rádiótávírársz, aki a csoportnak Užicéba való érkezése után a partizánokhoz csatlakozott, s 1944-ben el-

esett a németek Drvar elleni légideszantja alkalmával. Hudson a lovčeni partizánosztag vette pártfogásba és a felszabadított területen át Užičébe kísérte, a Népfelszabadító Partizánosztagok Legfelsőbb Parancsnokságára. Hudson 1941. október 25-én lépett kapcsolatba D. Mihailović törzsparancsnokságával.

³ Mivel megszakadt a közvetlen összeköttetés Hudsonnal — részben a Hudson és Draža Mihailović közötti feszült viszony miatt is —, az angolok 1941 végén elhatározták, hogy több katonai missziót küldenek a csetnikekhez.

Az egyik missziót Terence Atherton őrnagy vezette; aki szintén tengeralattjárón érkezett, s 1942. február 4-én ugyancsak Petrovac na morunál szállt partra; hogy elérhessen Draža Mihailović főhadiszállására, neki is, akárcsak Hudsonnak, a tengerparttól egészen Fočaig azon a területen kellett haladnia, amely a partizánok ellenőrzése alatt állt. Tito őt is fogadta, akárcsak Hudson. A Legfelsőbb Parancsnokságról a Rogatica melletti arcvonatra küldték, hadd győződjön meg saját szemével, hogy a csetnikek együttműködnek a németekkel. Athertont egyébként maguk a csetnikek ölték meg, 1942 áprilisában, amikor éppen Draža Mihailović törzsparancsnokságára tartott. Érdekes megemlíteni, hogy Deakin *Bojovna planina* (Harc a hegyekben) című könyvének 203. oldalán Ostojić csetnikparancsnok egyik táviratát idézi, amelyben arra figyelmezteti D. Mihailovićot, hogy Atherton „rosszabb, mint Hudson. Parancsnokságától azt az utasítást kapta, hogy zavart keltsen és a németek elleni harcra ösztönözzön”.

Ugyanazon a tengeralattjárón érkezett meg a második misszió is. Ehhez tartozott Stanislav Rapotec, jugoszláv királyi főhadnagy, aki 1942. január 27-én Mljet szigetén szállt partra, azzal a megbízatással, hogy vegye fel a kapcsolatot a Dalmáciában működő csetnikekkel. Zágrábban érintkezésbe lépett Stepinaccal és Draža szlovéniai megbízottjával, K. Novakkal is, majd pedig Jugoszláviából Isztambulba utazva útjába ejtette Belgrádot is, ahol szintén találkozott Draža embereivel.

A harmadik misszió 1942. február 5-én ejtőernyőn ereszkedett le a Romanija hegységre, s mindjárt a domobránok fogságába esett.

E missziók után az angolok 1942 végén (december 25-én) S. W. Bailey vezetésével újabb missziót küldtek, amely Kolašin környékén, D. Mihailović főhadiszállásának közvetlen közelében ért földet. 1943. szeptember 23-án D. Mihailovićhoz igen rangos misszió érkezett, Armstrong tábornokkal az élen. Ez a misszió Čemernónál ereszkedett le.

Ezenkívül 1943-ban több katonai missziót menesztettek a Szerbiában tartózkodó csetnik hadtestekhez.

Valamivel később az amerikaiak is külön missziókat küldtek a csetnikekhez. Az első misszió Walter Mansfielddel az élen, 1943. augusztus 18-án ért Jugoszláviába, 1943. szeptember 23-án pedig, Armstrong brit tábornokkal megérkezett Albert Seitz amerikai alvezetés is.

⁴ Valójában Atherton őrnagyról van szó.

⁵ A Szabad Jugoszlávia Rádióállomás 1941. november 11-én jött létre a szovjetunióbeli Ufában. A Komintern közvetítő állomásainak rend-

szerében sugárzott híreket. 1942 áprilisától 1945 januárjáig, azaz megszűnéséig Moszkvából közvetítette műsorát. Hírszolgálatja előbb szerbhorvát és szlovén nyelvű volt, majd pedig 1944 első felétől kezdve macedón nyelvű is. 1943-tól kezdve több nyelven műsort sugárzott a megszállt Európa népeinek. 1942 áprilisától kezdve rendszeres rádiókapcsolatot tartott fenn a Legfelsőbb Parancsnoksággal, valamivel később a Szlovén Főparancsnoksággal is. A rádió szerkesztőse a műsor összeállításában felhasználta a hírügynökségi anyagokat, a szövetséges államok sajtóját és kiadványait, valamint az egyéb forrásból eredő információkat. 1943 novemberétől a műsor egy részét a Tanjug hírei alkották, 1944-től pedig a Szabad Jugoszlávia híradásainak egész anyagát a Tanjug szolgáltatta.

⁶ A Legfelsőbb Parancsnokságnak a háború kezdetétől egészen annak végéig közvetlen rádióösszeköttetése volt Moszkvával. Formálisan azonban a Kominternnel tartotta a kapcsolatot, nem pedig a szovjet kormánnyal, amelynek nagykövete is volt a jugoszláv királyi kormánynál Londonban, mint ahogy a királyi kormánynak is Kujbisevban.

Az 1943. november 28-ától december 1-éig tartó teheráni értekezleten megszületett a döntés, hogy a szovjet kormány is menesszen katonai missziót Jugoszláviába. A Konyejev tábornok vezette misszió 1944. február 23-án ért Jugoszláviába, méghozzá kerülő úton, Kairón és Teheránon át a brit csatornákon. Konyejev tábornok, Gorskov tábornokkal és néhány más tiszttel együtt, vitorlázó repülőgépen ereszkedett le Bosanski Petrovac közelében.

Közvetlenül a szovjet misszió megérkezése után a Legfelsőbb Parancsnokság is úgy döntött, hogy missziót küld Moszkvába, a Nemzeti Bizottság Katonai Missziója néven. A küldöttségben volt Milovan Đilas, Velimir Terzić, Velimir Stojnić és még néhány személy. A Legfelsőbb Parancsnokság missziója, Kairón és Teheránon át 1944. április 12-én ért Moszkvába.

⁷ Tito 1944. szeptember 21-én a vísi repülőtérrel utazott Moszkvába, s megbeszélte Sztálinnal a két hadsereg közös hadműveleteit a jugoszláv terület egy részén.

EGYES AKTUÁLIS ESZMEI FOLYAMATOK SZÁMBAVÉTELE*

A Kommunista Szövetség eszmei hatásának bármely szempontú vizsgálata átfogó megközelítést igényel, a probléma egészének, az aktuális eszmei szituáció változásainak átfogását. Az eszmék és „ingadozásaik” materialista elemzésére van tehát szükség, feltárni mindannak a társadalmi-gazdasági gyökereit, ami aktuális eszmei szituációkat képezi vagy erre irányul. Alapos elemzésre ilyen tekintetben azért van szükség, hogy pontosan meghatározható legyen a szubjektív szocialista erők hatásának iránya és jellege.

Kapitalista „válasz” a válságra

Egy ilyen jellegű elemzés nem volna teljes néhány, a világban ható társadalmi-gazdasági és eszmei áramlatokkal kapcsolatos, tömör megjegyzés nélkül. Nemcsak azért, mert társadalmunk nyitott társadalom, nemcsak fontos geopolitikai helyzetünk miatt, hanem elsősorban azért, mivel a szocialista öngazgatású társadalmi viszonyok és elnemkötelezettségünk révén a világ rendkívül jelentős részévé váltunk.

Arról van tehát szó, hogy a világ egyetien tendenciája sem — legyen az haladó vagy maradi — „kerülhet meg” bennünket, tehát a különböző eszmei és politikai érdekek és nyomások keresztüzében állunk.

Természetes, hogy a világtendenciák elemzésének marxista megalapozottságúnak kell lennie, a külpolitika mindennapi megjelenési formáinak, az államközi kapcsolatok, válságok és elhidegülések szövevényében el kell jutnia a dolgok gyökeréig, társadalmi-gazdasági és osztálylényegéig. Más szóval: az a logika, mely az energia-, a gazdasági válság, az enyhülési folyamat elakadása, stb. megjelenési formáinak felsorolásából és összegezéséből e megjelenési formák pontos észlelése nélkül arra következtet, hogy a világ válságba jutott, azt kockáztatja, hogy

* Megjelent a Politika 1981 májusi számaiban, folytatásokban.

éppen a dolgok lényege felett siklik el, ezáltal képtelenné válik arra, hogy felbecsülje, milyen irányúak ezek a tendenciák.

Mindezeknek a „külön válságoknak” a hátterében a modern tőkés termelési viszonyok történelmi válsága rejlik. A tőkés rendszernek ez a nagy válsága az utóbbi évtizedben kezdődött, a nemzetközi gazdasági viszonyok területén, az új, függetlenné vált nemzetek harcával párhuzamosan, ami az igazságos és egyenrangú gazdasági viszonyok megteremtését célozza, a multinacionális társaságok modern imperializmusának antiteziseként. Tanúi vagyunk, hogy ez a „külső” válság felszívódik a legfejlettebb tőkés gazdaságok belsőjébe is.

Egy történelmi digresszió kínálkozik ide. A kapitalizmus előző nagy válságát követően, századunk harmincas éveiben — kissé leegyszerűsítetten mondva — megnőtt az állam gazdasági szerepe; nemcsak a tőkés gazdaságok belső arányainak szabályozójává vált, hanem ezzel egyidejűleg saját gazdasága imperialista terjeszkedésének (ezzel azonosuló) támogatójává is. Ezek a tendenciák természetesen már korábban is a kapitalizmus összetevőiként jelentkeztek, de a harmincas években váltak dominálóvá. A kapitalizmus ilyenén való állami „stabilizálása” egyidejűleg lehetővé és szükségessé tette a belső szociális nyomás csökkentését, szociális juttatások útján, az úgynevezett jólét államának koncepciója szerint. Ezt nem a tőkés állam humanizmusa tette lehetővé, hanem a tőkés gazdaságok munkatöbbletének világméretű kisajátítása, így tehát nem került összeütközésbe a nagyobb profitra való törekvéssel.

Visszatérve most az aktuális helyzethez, ez az a pont, amelyen a multinacionális társaságok egykori „profit-vadászterületeinek” az emancipálódásért, azaz többletmunkájuk megvédéséért vívott harca a tőkés gazdaságok „belső” válságának detonátorává válik, mivel a kisajátított többletmunka „hiánya” már most szembeütnő szociális megrázkódtatásokat idéz elő.

A kapitalizmus aktuális gazdasági válságának gyökerei társadalmi jellegűek. Logikus, hogy ezt teljesebben ismerik fel a vezető tőkés társadalmi erők — ami különösen a válságból való kiútkeresés aktuális koncepcióiból válik nyilvánvalóvá —, mint a mi zsrnaliszta „elemzőink”, akik továbbra is a megjelenési formák számolgotásával foglalkoznak.

A válságra adandó „válasz” tőkés koncepciója természetesen a kapitalizmus társadalmi alapjaiban gyökerezik, tehát maga is társadalmi jellegű — mint a klasszikus jobboldali erők hatalomra jutása. Ennek a „válasznak” egyik iránya a közvetlen szembefordulás a szocializmus térhódításával a világban, a gazdasági viszonyok megváltoztatására irányuló törekvésekkel, kilátásban helyezve egyúttal azt a lehetőséget, hogy „támadásba” menjen át, így kísérelve meg „visszaszerezni az elvesztettet”.

A „jólét államáról” és az etatista modellről

A válasz másik része kevésbé szembetűnő. Első pillantásra úgy tűnik, hogy ez a konceptus az állam szerepének csökkenését eredményezi a tőkés gazdaságokon belül, a „szabad kezdeményezés” és a „vállalkozó szellem” újraélesztését.

Az elmélyültebb elemzés ezzel szemben ellenkező megállapításhoz vezet. Szó sincs a liberális kapitalizmusra való visszatérésről (ami mellesleg, a tőkés gazdaság korporációs szerkezete következtében egyszerűen mindenkorra lehetetlenné vált), hanem sokkal inkább arról, hogy a multinacionális társaságok „függetlenségre” törekednek az állammal szemben, a tőkés gazdaságon belül, részben azért, mert megcsönkített profitjuk nem elegendő az állam szociális funkcióinak fedezésére. Így egyrészt a szociális juttatásokat, másrészt az adókat nyirbálják meg radikálisan, miáltal teljes egészében nyilvánvalóvá válik a „jólét államának” tényleges osztályjellege. Ezzel egyidejűleg rohamosan nőnek a hadikiadások, aminek kettős effektusa van: egyrészt a külső pozíciók és a belső szociális stabilitás fenntartása, másrészt pedig közvetlen serkentője a gazdasági aktivitásnak.

Az előző megjegyzések azt az álláspontot támasztják alá, hogy a jobbrafordulás nem rövid lejáratú jelenség, hanem új, hosszan tartó, rendkívül komoly társadalmi, eszmei és politikai ambíciókat hordozó történelmi kategória. Nem egy vagy két konzervatív rezsim képezi tehát, hanem éppen ezeknek a rezsimeknek a hatalomra jutása bizonyítja, hogy a világ vezető tőkés hatalmainak mélyreható jobbratolódása következett be, mintegy válaszként arra a válságra, amelybe jutottak.

Ezzel egyidejűleg az úgynevezett reális szocializmus etatista modellje is a saját válságával találja magát szemközt. A szociális feszültséget belülről és a nemzeti emancipálódásra való törekvést kívülről, robbanásig hevítik a gazdasági nehézségek, melyeket viszont a nemzetközi gazdasági nehézségek hoznak izzásba, arról tanúskodva, hogy egyetlen autarohia sem „eléggé autarchikus”.

Az etatista modell, amilyen mértékben megteremti a gazdasági nehézségeket, ugyanolyan mértékben el is kendőzi azokat — mindaddig, amíg a külső gazdasági csapások súlya alatt le nem pattog ez a külső máz. Ekkor viszont az izzásig hevült társadalmi és gazdasági helyzetben maga a modell is széthullik, durva formában mutatva meg a „reális” szocializmus realitását. Ez a válság is társadalmi jellegű, tehát a reális kiút csak a történelmi értelemben haladó, szocialista jellegű társadalmi változásokban kereshető. A válság kiterjedése a világban, különösen a fejlett országokban, ami felgyorsítja a szociális ellentmondások, és összeütközések kialakulását, minden haladó társadalmi erőt új akadályok elé állít, több irányból gyakorolva rájuk nyomást. Ennek a — szó szoros értelmében vett — történelmi vizsgának azonban más síkon kell eleget tenni: saját maguk pozitív programjának megfogalmazásával, amely kiutat jelent a válságból. Amennyiben a válság — társadalmi

jellegénél fogva — objektíve társadalmi változásokat tesz szükségessé, melyek az említett program alapjául szolgálhatnak, ugyanakkor lefo-lyásuk és az általuk előidézett szociális átalakulások logikájából kifolyó-
lag meg is nyitja az utat ezek előtt a változások előtt. Arról van tehát szó, hogy a társadalmi ellentmondások kieleződése javítja azoknak a politikai erőknél a kilátásait, melyek a progresszív társadalmi változá-
sokért küzdenek, amire nézve úgyszintén vannak újabb „választott” bi-
zonyítékok.

A jobbrafordulás offenzívája

A vázolt társadalmi-gazdasági mozgások a világ eszmei és politikai színpadán gyors differenciálódást és éles polarizálódást idéznek elő. En-
nek része a „jobbratolódás” offenzívája, ami „figyelmet” és eszmei egy-
séget követel meg, komoly eszmei és egyéb ellenforradalmi ambíciókat sejtetve.

Feltehető a kérdés, nincsenek-e ennek a — minden jel szerint reális — „forgatókönyvnek” a jobbrafordulás keretében, bizonyos ambíciói hazánk irányában is: destabilizálás, továbbfejlődésünk irányának eltéríté-
se? Ilyen szempontból sajátos mozzanat az úgynevezett Tito halála utáni időszak. Nem nehéz ugyanis feltételezni az olyan taktikai logika által fűtött ambíciót, mely szerint Jugoszlávia destabilizálása és átállí-
tása tegnap még korai lett volna, holnap viszont már késő lehet.

Úgy tűnik, hogy ennek a „taktikai” hipotézisnek a vizsgálata az olyan szocialista- és öngazgatásellenes magatartásban megnyilvánuló ak-
tuális viselkedési formák elemzése útján végezhető el, amit nálunk fel-
tételenen ellenzéki ségnek nevezünk. (Az ellenzék terminust tehát itt nem abban az értelemben használjuk, mint a polgári politikai rendszer ka-
tegóriáját, hanem mindazon „erők” közös nevezőjeként, amelyek egé-
szében véve szembefordulnak a JKSZ programjával és politikájával, a szocialista öngazgatással, a nemzeti egyenjogúsággal és hazánk el nem kötelezett, független pozíciójával.)

Az ilyen metodológiai megközelítés kulcsa abban a tényben rejlik, hogy az „ellenzék” nálunk nem valami komoly belső politikai erő, nincs és nem is lehet önálló politikai hatása, tehát reálisan felmérve, „távlatait” csak a „külső tényezőkre” való támaszkodásban keresheti. Ebből következik azután fejlett eszmei „fogékonysága” e „külső ténye-
ző” irányítása iránt. Természetes, hogy állításunkat, azt tudniillik, hogy az ellenzék nálunk nem komoly, önálló politikai erő, az empirikus bi-
zonyítékok sora mellett az az elemzés is alátámasztja, mely szerint egy olyan társadalomban, amely a szocialista öngazgatás rendszerét építi, az ezzel szembeforduló ellenzéknek objektíve nem lehetnek komolyabb belső „távlatai”.

Egy kérdés, mely kispolgári körökben időnként felvetődik

A szocialista öngazgatás lényegéről van szó, arról, hogy objektíve új történelmileg haladó válasz a világ ellentmondásaira, hogy mindent kifejez: a dolgozók és polgárok közvetlen és történelmi érdekeit — tehát nem állítható vele szembe komolyabb, haladóbb társadalmi fejlődési alternatíva. Az elért eredményeket, függetlenül a problémáktól, társadalmunk szubjektív erői szilárdan beépítik társadalmunk alapjaiba, gyakorlatába és tudatába.

Az ellenzék éppen ezért nálunk nem képes olyan program kialakítására, amely komolyabb társadalmi hatásra tarthatna igényt, így a komolyabb ambíciókhoz szükséges belső politikai alap nélkül marad. Az ambícióhoz szükséges alapot tehát csak „külső tényező” biztosíthatja számára. Ebből az következik, hogy a szocialista szubjektív erők akcióját — szélességét és erejét illetően — nem szabad az ellenzék belső „erejéhez” mérni, hanem tekintetbe kell venni, hogy társadalmunkon belüli gyökértelenségét a „külső tényező” reális erejére támaszkodva kompenzálja.

Mindezek ismeretében most már közvetlenül megválaszolható az a kispolgári körökben időnként sejtelmes titokzatossággal felvetődő kérdés is, vajon az ellenzék — például a szélső baloldaliak elleni küzdelem aktualizálása nem azt a szándékot rejti-e, hogy társadalmunk gazdasági és egyéb problémáit „témát változtatva” elködösítsük, ezzel csillapítva a társadalmi kritikát, enyhítve valakinek a felelősségét, más szóval: hogy mindez a „politikai elme ravasztsága”.

Világosan meg kell mondanunk, hogy nincs így. Nincs, mert társadalmunk szubjektív erőinek, elsősorban a KSZ-nek a felelőssége nem merül ki a folyó gazdasági problémák megoldásában; történelmi felelőssége fenntartani szocialista forradalmunk irányát és folyamatosságát, ezt a felelősséget az eszmei harc aktualizálása útján fejezi ki, aktuális eszmei-politikai helyzetünk minden témakörében, olyan irányt szabva a potenciális társadalmi kritikái tudatnak, mely az öngazgatás fejlődése irányában hat, meggátolva minden olyan ambíciót, amely azzal a veszéllyel járna, hogy társadalmunk színpadáról a „fürdővízzel a gyerekeket is kiöntsük”.

Az utóbbi hónapokban több jelenség tanúskodik a szocialista- és öngazgatásellenes „ellenzék” újjáéledéséről nálunk. Az ezekkel a jelenségekkel kapcsolatos kritika, eszmei-politikai reagálások több-kevesebb sikerrel mutattak rá ennek az újjáéledésnek a jellegére és történelmileg reakciós, öngazgatásunkkal és hazánk függetlenségével szembeforduló irányultságára.

Véleményem szerint ezen „újjáéledés” társadalmi-történelmi jellegének, a különböző ellenzéki csoportosulások belső fejlődési tendenciáinak az elemzése a legbiztosabb módja annak, hogy elkerüljük ezek „le-

becsülését” vagy „túlbecsülését”. Az eszmei-politikai elemzés szempontjából ugyanis lényegesebb a dolgok társadalmi tartalma, mint pillanatnyi mennyiségi dimenziói.

Emlékeztetés a különböző ellenzékek történetére nálunk

Miről is van itt valójában szó? — A válasz nem adható meg anélkül, hogy ne emlékeztetnénk a különböző ellenzéki jelenségek történetére és azokra a mozzanatokra, amelyek jelentkezésükben közrejátszottak.

Szocialista forradalmunk a megszállókkal és a megszállókra támaszkodó — tehát áruló — ellenforradalmi elemekkel, a szabadságért és a nemzeti függetlenségért vívott harcban győzedelmeskedett. E történelmi fordulat után, világszerte többfelé szóródva fennmaradtak a fasiszta emigránsok csoportjai, melyeket feltételesen ellenzéknek lehet nevezni, klasszikus értelemben véve viszont ellenforradalmárok. Ez a régi ellenzék arra törekedett, és törekedni is fog, hogy a világban és nálunk előállt történelmi feltételekhez eszmeileg és politikailag alkalmazkodjék, hogy eredményesebben valósítsa meg ellenforradalmi történelmi érdekeit.

Szocialista forradalmunk folyamatossága a hatalom megszerzése után, tehát a szocialista öngazgatás társadalmi gyakorlatának fejlődése, alapjában véve az osztályharc folyamatosságát jelentette és összeütközést azokkal a „belső” tendenciákkal, melyek ellentétben álltak ezzel a történelmi folyamattal. Tehát az összeütközés gyökerei ugyanazok voltak 1948-ban, a Tájékoztató Iroda és „hazai” képviselői, 1954-ben Đilas, 1966-ban Ranković és az ő unitarista-bürokratikus koncepciója, a hatvanas évek végén és a hetvenesek elején az ultrabalosok, a hetvenes években pedig a nacionalizmus esetében. Természetes, hogy az összeütközések azonos társadalmi és osztálytartalma különféle politikai és eszmei formákat vett fel, a pillanat és a környezet sajátosságaitól függően.

Ezen összeütközések után fennmaradtak bizonyos csoportok — feltételesen mondva: új ellenzék. A szocialista öngazgatásért vívott harc jellegéből következik a vele szemben állók társadalmi és történelmi jellege. Az öngazgatás fejlődése nem mentes az ellentmondásoktól, de a Kommunisták Szövetségében megvolt az a történelmi erő és elméleti merészség, mely hozzásegített ahhoz, hogy társadalmi fejlődésünk szakaszról szakaszra megtisztítsa az öngazgatás fejlődési útját a múlt maradványaitól, hogy feloldja az ellentmondásokat, felismerve a meg­lévőben a jövő csírait.

A szocialista öngazgatásért vívott harc minden szakaszában jelentkeztek olyan osztályérdekek, s ezeket kifejezve olyan társadalmi „erők”, melyek vagy arra törekedtek, hogy megőrizték hatalmukat (ami az elidegenülés következménye), vagy pedig, hogy eltérítsék társadalmi fejlődésünket valamely más társadalmi „modell” felé. Az összeütközés osztályjellege természetesen politikai formában nyilvánult meg, gyakran magán a Kommunisták Szövetségén belül. Nagyon fontos, hogy felismerjük ezen összeütközések történelmi lényegét, mivel az ellenzéki interpretációk hajlamosak a konkrét politikai formák misztifikálására, elhallgatva az összeütközés lényegét. Az ilyen vagy olyan „csoportok” összeütközése tehát nem politikai nézeteltérés, hanem az a szocialista öngazgatás továbbfejlődéséért vívott osztályharc politikai formája.

Az ellenzéki csoportok további eszmei fejlődése egyébként egyértelműen megvilágította az összeütközés lényegét. A Kommunisták Szövetségével való összeütközés pillanatában mindegyikük olyan sajátos és konkrét (öngazgatásellenes) pozíción állt, amelyet igyekezett úgy magyarázni, mint az „öngazgatási koncepció” egy lehetőségét. A politikai vereség után általában egy olyan folyamat indult meg, melynek során mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a konkrét „koncepció” alapjául társadalmunk fejlődésének valamely kommunistaellenes nézete szolgált. Tehát a politikai kibontakozás logikája és az illető ellenzéki „koncepciók” fejlődésének belső logikája alapján, amint szükségtelemmé vált a politikai álcázás, napvilágra került ezek egyértelműen és objektíve ellenforradalmi jellege.

E tendenciák „különbözőségének” két legszélsőségesebb formája az etatista restauráció és a burzsoá restauráció „koncepciós” dominanciája. A kettő közötti különbség csak első pillantásra és csak külön-külön szemlélve tűnik nagynak. A különbségek viszonylagossága onnan ered, hogy mind az etatizmus, mind a liberalizmus a polgári társadalom ugyanazon történelmi állapotának jelensége, melyben — mindenekelőtt annak gazdasági alapjában — egyik a másiknak a létrehozója. Az etatizmus és a liberalizmus között kevesebb a különbség, mint egyikük vagy másikuk és az öngazgatás között. Ezért nem beszélhetünk különféle ellenzékéről, hanem a szocialista öngazgatással szembenálló ellenzék különféle frakcióiról.

Ezek „egysége” onnan származik, hogy azonos eredetűek, hogy öngazgatásellenesek és hogy céljuk is azonos: az öngazgatás felszámolása. Ilyen vonatkozásban, a szocialista öngazgatás szempontjából tekintve, azonos társadalmi és osztálytartalommal rendelkeznek, tekintet nélkül megjelenési formáik viszonylagos eltéréseire.

Ezért az „új” ellenzék különféle frakcióinak kölcsönös közeledése történelmileg objektív, emiatt közöttük nem is kerül sor összeütközésekre. Ezzel egyidejűleg azonban ez a kölcsönös közeledés az ellenzék frakciói között, amennyire törvényszerű, annyira végzetes is számuk-

ra: elveszítik formális-elméleti identitásukat is és képtelenné válnak bármilyen, akárcsak látszólagosan is önálló és egységes program-alternatívák megfogalmazására.

A szélsőbaloldal paradox funkciója

Ilyen tekintetben ellenzéki elméink nem tudnak túljutni az öngazgatás moralizáló ócsárlásán, vagyis valamiféle negatív „programra” szűkülnek. Innen ered a „bírálni minden létezőt” magatartás, amely az ellenzék leggyakoribb megjelenési formája nálunk, és „platformjának” kulcsponjtja.

A másik kulcsfontosságú pont az a törekvés, hogy teret létesítsen saját politikai tevékenysége számára. Ilyen irányban mind kevésbé törekszik arra, hogy az alkotás szabadsága és az értelmiség helyzete feletti aggodalmát a polgári társadalom politikai pluralizmusának ideológiájába rejtse, ami egyre inkább közvetlen törekvései tárgyává válik. A „minden létező bírálata” rajta keresztül követel saját politikai legitimitást. Ez a két „kulcsponjt” kölcsönösen feltételezi egymást és mindinkább a polgári társadalom politikai rendszere válik azzá a történelmi kiindulóponttá, amelyről „bírálni lehet mindent ami van”. Az új ellenzék „platformja” ezzel természetesen leplezetlen jobboldali jelleget is vesz fel.

Természetes, hogy a legkülönbélebb ellenzéki frakciók nálunk a szocialista öngazgatás irányvonalától való jobboldali „elszakadás” kifejezői voltak, jóllehet sokuknál ezt a jelleget a „balos” igazhitűség és a szélsőséges radikalizmus palástjába burkolták. A jellemző változás az, hogy a jobboldali jelleg mind nyilvánvalóbbá válik.

Feltehető a kérdés: Hogy kerül a szélsőbaloldal ilyen paradox helyzetbe?

Történelmileg szemlélve, ez a „paradoxon” mindig is csak látszólagos volt, az ultrabaloldal objektív konzekvenciái minden szocialista forradalom esetében a reális történelmi pozíciók gyengülését, a burzsoá restauráció előtti ajtónyitás veszélyét jelentették.

Az ultrabaloldal esete nálunk jóval határozottabb, és nemcsak az objektív konzekvenciákat illetően. Nálunk a szélsőbaloldali radikalizmust, mint a jobboldali tendenciák konkrét-történelmi megjelenési formáját, a mi sajátosságaink határozzák meg. Mindenekelőtt az a reális körülmény, hogy a szocialista öngazgatással, vagyis a JKSZ programjával szemben egyetlen ellenzék sem képes objektíve olyan alternatív programot felállítani, amelynek bármilyen esélye volna arra, hogy — akár hamis beállításban is — annál haladóbbnak tűnjön.

Ezért felcserélik a téziseket: nem kérdőjelezzik meg nyíltan az öngazgatást, de nyíltan megkérdőjelezzik azokat a szubjektív erőket, melyek elindították és amelyek ma is a hordozói, magát az öngazgatást illetően pedig a gyakorlatot vonják kétségbe és másként interpretálják.

A jobboldaliság jellege

Magától értetődik, hogy a program-állásfoglalások nem jelentenek valamiféle absztrakciót; ezek csak a társadalmi gyakorlat és progresszív fejlődése szintézisében létezhetnek, ezt a fejlődést fejezik ki és határozzák meg. A mi esetünkben ezek nem önmagukban vannak, hanem a reális gyakorlat egységében, ami — retrospektív nézőpontból — állandó fejlődésben van a szocialista öngazgatás vonalán, és a gyakorlat fejlődésének folyamatosságát nem teszi vitathatóvá semmiféle ellentmondásosság, a szavak és tettek aránytalansága.

Ezért az ultrabalos tézis a mi törekvéseink „összeomlásáról”, valamint a társadalmi gyakorlat totális megváltoztatásáról nem pusztán radikalizmus, hanem a radikalizmus a gyakorlat kritikájában a program-állásfoglalások negligálásának formája. Nem a kritika módszerét vitatjuk, hanem azokat a történelmi pozíciókat, melyek a kritikai radikalizmus mögött rejlenek. Az ultrabaloldali radikalizmusnak természetesen kiegészítő „metodológiai” funkciója is van, mint például az elégedetlenség különböző formáival való manipulálás, vagy — ahol erre lehetőség van — kísérlet arra, hogy hatással legyenek az álbaldaliaskodók tudatára. Emellett az álbaldaliaskodás nálunk, jóllehet nem sorolható a szélsőbaloldaliakhoz, állandóan az ultrabalos szólamok és az öngazgatásért folyó harc realizmusa között ingadozik, a hagyományos értelmiségi tudatból nőtt ki, amely „marxista” távolságot tart a társadalmi gyakorlattól, hogy kritikai önelégültséggel valósítsa meg, állandóan a kritizálás határán mozogva.

A leírt „metodológiát” illetően tehát nyilvánvalóvá válik a jobboldaliság közvetlen jellege is.

A nacionalizmus és a szélsőbaloldal „egyesülése”

Ebben a tekintetben meggyőző a mi ultrabaloldalunk példája, amely az öngazgatás radikális kritikájából — mely arra a tézisére épül, hogy nem „eléggé” szocialista (ami mögött valójában a szocializmus etatista szemlélete áll és a világban jelentkező „új baloldal” hatása — megtartja az öngazgatás radikális kritikáját, de tézist változtatva: hogy ti. nem eléggé polgári-demokratikus, vagyis a polgári politikai rendszerek és a jobboldal történelmi pozíciói álláspontjára helyezkedik. Ezzel együtt jár a „tisztá” moralizálás merev konzervativizmusa, azaz a régi és „igaz” értékek megsemmisülése feletti patétikus felháborodás, vagyis a „társadalmi rend” olyan klasszikus tradicionalizmusa bukkan felszínre, mellyel a konzervatív teológusoknál lehet gyakrabban találkozni. Egyidejűleg nyomtalanul eltűnik minden olyan álláspont, melyről a „szocializmusra”, a „munkásosztályra” stb. lehetne asszociálni. A jobboldali pozíció tehát tiszta formában jelenik meg, ami amennyire normális, belső tendenciája az ultrabaloldal fejlődésének nálunk, annyira

érdekes is, a megjelenés pillanatának és formájának politikai elemzése szempontjából.

A nacionalizmus úgyszintén egyike azoknak a „médiумoknak”, melyek közvetítésével a klasszikus jobboldali reakció kifejezi történelmi és osztályérdekeit. A nacionalizmus ugyanis, elködösítve az osztályérdekeket és azok megvalósításának szocialista öngazgatású irányát, a nemzeti érdekek „egységét” állítja szembe velük, tekintet nélkül megvalósításuk társadalmi jellegére, valójában tehát a társadalmi szintérre a nacionalizmus leple alatt más jellegű osztályérdekeket csempész be. Ebből következik, hogy az a kritikai tézis, ami szerint a szocialista öngazgatás lehetetlenné teszi egy nemzet érdekeinek megvalósítását, alapjában véve a nemzet osztályhegemóniája megváltoztatásának kérdését veti fel, a dolgozók felcserélését valamilyen más társadalmi „erővel”, ami szocialista forradalmunk kétségbevonását jelenti.

Az említett más jellegű osztályérdek, amely minden nacionalizmus mögött jelen van, megmagyarázza a különböző, első pillantásra egymással szemben álló nacionalizmusok történelmi érdekeinek egységét is. Ugyanis a különböző nacionalizmus közötti összeütközések az ebben részvevő nemzetek más jellegű osztályérdekeinek kifejezési formái, támadásuk elsődleges és közös célpontja a szocialista öngazgatás és a dolgozók osztályérdekei. Ez igazolja azt az álláspontot, hogy például az albán nacionalizmus alapvetően az öngazgatás és az itt élő albán dolgozó tömegek érdekei ellen irányul, továbbá azt a véleményt, hogy az ellene folytatott szükségszerű harc alkotóeleme: küzdeni a nacionalizmus — például a szerb nacionalizmus — bármely formájának újjáéledése ellen.

A nacionalizmus is hajlamos a belső transzformálódásra, a formaváltoztatásra. Ilyen szempontból észrevehető az a tendencia, mely a nacionalizmus súlypontját a hagyományos művelődési keretek közül szociális térre helyezi át, ennek nacionalista radikalizálásával. Ez a tendencia is a szélesebb társadalmi háttér keresésére irányul, valamint ezzel magyarázható a nacionalizmus és az ultrabaloldal „egyesülése” nálunk.

Mind ezek alapján úgy tűnik, elegendő érv szól amellett, hogy a „jobbrafordulást a világban”, nem túlon túl árnyaltan követi a különböző „ellenzéki” frakciók jobbrtolódása nálunk is, a szocializmusellenességet és az öngazgatásellenességet illetően különösképpen. Ezen „elhajlásuk” alapját természetesen történelmi jellegük és eszmei tartalmuk képezi, tehát normális folyamatról van szó. De érdekes ezt a jelenséget az aktuális mozzanat álláspontjáról is felvázolni.

Mindenekelőtt az eszmei differenciálódás kiéleződése a világban, ami most a jobboldali erők egyesülésében és erősödésében nyilvánul meg, megköveteli és lehetővé teszi a „külső tényező álláspontjáról az ellenzék alkalmazkodását nálunk. Ha ugyanis a távlatot a külső tényezőre való támaszkodásban lehet keresni, nem pedig az autonóm hatásban, akkor az ellenzék tevékenységét nálunk döntően azoknak az erőknek az

aktuális stratégiai érdekei határozzák meg, amelyeknek érdeke fűződik ahhoz, hogy az ellenzéknek nálunk „távlatai” legyenek. Ellenkező esetben, természetesen ilyen „távlatok” nem volnának.

Egyidejűleg, a jobboldal erősödése a világban mind közelebb viszi a monopolisztikus hatalmi központokhoz azokat az erőket, amelyek érdekeire és kezdeményezésére a mi ellenzékünk támaszkodhat, ezáltal a „távlatok” is plasztikusabbaknak tűnnek. Ez a helyzet, úgy tűnik, új eszmei és más folyamatokat tesz szükségessé az ellenzék számára nálunk is.

Az ellenzéki tevékenység jellege és formái

Nagyobb gyakorisággal fordul elő a tevékenységnek az a módja, amikor közvetve tartalmazza a szervezési formákat és arra törekszik, hogy kiterjessze az „akcióban” részvevők számát, továbbá hogy ezt a „kiterjesztést” meg is „szervezze”. Innen erednek a petíciók, „zárt” tribünök stb.

Az ilyen tevékenység logikus konzekvenciája az a helyzet, amikor ennek vagy annak a beadványnak az aláíróival politikailag manipulálnak, mint az ellenzék „szélességének” bizonyítékával, a külső propagandában. A moralizálást természetesen azokra az esetekre tartalékolják, amikor az nem áll ellentétben erkölcsi szöszlőink operatív szükségleteivel.

Másrészt erősödnek a tevékenységnek azok a formái, amelyek az ellenzék különféle frakciói „egyesítésének” aspektusát hordozzák magukban. A különböző petíciók aláírásának „fázisából”, ahol aláíróként megjelennek a nacionalisták és a szélsőbaloldaliak éppúgy, mint a többiek, áttértek a közös „program” fázisába; politikai jellegét tekintve ilyen az a levél-platform is, amellyel a Javnost folyóirat kiadását kezdeményezték. Az ellenzéki „egységre” való törekvés ilyen demonstrálását, mint tudjuk, társadalmi rendszerünk megfelelő intézményei egyenesen elutasították, felismerve a dolgok akció-politikai lényegét, nem hagyták magukat félrevezetni azáltal a megváltoztatott tézis által sem, mely — a dolgot tisztán eszmei formájában nézve — a „szerencsésebb” kimenetelt az illető „platformról” való kritikai vitában látta volna.

Végül feltehető a kérdés, hogy ezek a tendenciák, melyeket feltételesen új ellenzéknek neveztünk el, megmaradhatnak-e saját határaik között vagy pedig jobboldali, belső, politikai logikájuk, valamint a „külső” tényező aspektusa objektíve felveti az „új” és a „rég” ellenzék — a klasszikus ellenforradalom — közötti határ túllépését. A kérdés egyébként nem új: az egy évtizeddel ezelőtti tapasztalatok arról tanúskodnak, hogy az „új” szélsőséges nacionalisták, szorosán együttműködve a „rég” szélsőséges fasiszta nacionalistákkal, mihamar túltették magukat ezen a határon.

Erre vezethető vissza az érezhető publicisztikai együttműködés is, például feltűnően „megfelelő időpontban” jelent meg a Javnost „platformja” a „rég” ellenzék egyik lapjában az ötödik kontinensen vagy kommunistaellenes „klasszikusunk” interjúja a „rég” ellenzék egy másik szárnyának lapja számára. Az a tény, hogy hazai ellenzéki erkölcsi szószólóink nem találták szükségesnek elhatárolni magukat ezektől, komoly feltevésenként támasztja alá a jobboldalon belüli határok viszonylagosságát.

Elméleti artikuláció és terrorista dimenzió

A hazai ellenzék felvázolt tendenciái nem ideiglenesek. Olyan folyamatokról van itt szó, amelyek amennyire elkerülhetetlenek elméletileg és eszmeileg, annyira hosszan tartóak „történelmileg”, és ilyen szempontból annál komolyabbak. Közös nevezőjük egy sajátos új jobboldal kialakulása nálunk, azaz a jobboldali pozíciók olyan formáinak megjelenése, amelyek szintetizálják magukban a nacionalizmus jobboldali hagyományait és a szélsőbaloldal radikalizmusát, kiegészítve ezt a történelmileg reakciós tudat minden létező formájával.

Az „új jobboldal” természetesen nem új jelenség: az elmúlt évek során a világban elméleti-filozófiai artikulációját is kidolgozták — erre is alkalmazták első ízben ezt a terminust —, ugyanígy a terrorista dimenziót és sok egyéb aspektusát is, a polgári konzervativizmusra támaszkodva és azt terjesztve, ami történelmileg nézve a gazdasági és társadalmi válság tipikus következménye.

A mi új jobboldalunkra gyakorolt külső hatást azonban nem a világ új jobboldali erőiben kell keresnünk, legkevésbé azon interpretációban, amely elméleti irányzatként és értelmiségi folklórként értelmezi, hanem — mint ezt megkíséreltük bemutatni — a jobboldali tendenciák általános erősödésének sokkal komolyabb jelenségében. Ezért az új jobboldal nálunk nem egy konzervatív elméleti irányzat, amely elméletileg fejlődve bizonyos politikai artikulációra is törekszik, hanem ellenkezőleg: jobboldali eszmei irányzat a szocialista öngazgatással szemben, amely most kezdi hallatni szavát — vagy közvetlen politikai formában, vagy olyan elméleti formában, amely az „elmélet” hatáskörében fejt ki eszmei irányultságát.

Ez pedig nem a jobboldali áramlatok nálunk megjelenő külön része, hanem kísérlet arra, hogy egy koncepció körül egybegyűjtse az összes öngazgatásellenes irányzatokat, tehát hogy sajátos platformot építsenek ki, ami lehetővé tenné és kifejezné ezt a „gyülekezést”. Mint látuk, a társadalmi jelleg és az ellenzéki frakciók eredetének logikájából következik, hogy ezek a „gyülekezési pontok” csakhamar mindannak a radikális elvetésévé válnak, ami a szocialista öngazgatásból ered, az ún. minden létező bírálása által, a „liberalizálás” igénye folytán utat

nyitna a polgári társadalom politikai pluralizmusának. Az „intellektuális szabadság” követelése nemcsak az említett „utat nyitás” álcázása, hanem kapcsolatkeresési kísérlet is a mi kispolgárságunkkal (nemcsak az értelmiség körében), tehát a saját szociális támasz felkutatási formája.

A programpontok árnyalása a kispolgári tudatnak megfelelően

Természetes, hogy az új jobboldal kizárólag a kispolgárságban tud visszhangot kelteni, innen ered, hogy a „gyülekezés” programpontjait a kispolgári tudatnak megfelelően árnyalja. Így a kritikai radikalizmus, a szociális témákkal való szélsőbalos manipulációk most „rezsimmelenes” jellegűvé redukálódnak, az önigazgatás bírálatában azt a tételt, hogy nem eléggé szocialista, felváltja az, hogy utópisztikus, tehát megvalósíthatatlan stb.

Ezzel egyidejűleg megmarad az a szélsőbalos álláspont, hogy a Kommunisták Szövetsége sztálinista párt, a „változások javaslata” azonban módosul: többé nem a dolgozók spontán mozgalma, és az erre épülő demokráciáé, hanem az irányítók képzett „elitje”, amelynek érzéke van a demokráciához, tehát többé nem a polgári demokrácia liberális formája, hanem polgári demokrácia ugyan, de technokratikus irányzattal.

A kispolgárságra való támaszkodás nem jelent kizárólagosságot, az új jobboldal tehát alkalomszerűen megkísérli a radikalizmus artikulálását, bárhol jelentkezzen is az.

Úgy tűnik, hogy ezzel világos a válasz arra is, hogy a Kommunisták Szövetsége eszmei harcában és a „szélsőbaloldal” bírálásában nem hanyagolja-e el a jobboldali konzervativizmus és a kispolgári tudat bírálását. A „szélsőbaloldal” bírálása ma szerves része a jobboldali polgári konzervativizmus bírálásának és ilyen értelemben ki kell terjeszteni a konzervatív kispolgári tudatnak azokra a formáira is, amelyek „csöndben” kísérlik meg a „legalizálódást”. Az ilyen természetű kritika kiterjesztése a Kommunisták Szövetsége részéről nem az eszmei harc valamiféle „tisztaságának” absztrakt igényéből fakad, ami már a szektaritás határán mozogna, hanem a reális helyzetből, melyben az említett konzervatív tudat „természetes tartaléka” és lehető „támasza” azoknak a tendenciáknak, amelyeket új jobboldalnak neveztünk, tehát ennek felszámolása egyúttal csírájában fojtaná el az új jobboldal további reprodukálását.

A „világos elmével” kapcsolatos tévhitek

Tekintettel arra, hogy az ellenzéknek nálunk nincs reális lehetősége a történelmi kezdeményezésre, így csak a szocialista erők tevékenységében megmutatkozó következtetlenségek, hiányosságok nyújtanak neki „felvonulási” teret.

Ebből azonban nem következik az, hogy az ellenzék létrejöttének gyökerét kizárólag a mi akcióinkban megmutatkozó hibákban kell keresni, vagyis ha ezek a hibák nem volnának, nem volna sem ellenzék, sem szocializmusellenes, sem öngazgatásellenes tendencia. Azért nem következik ez így, mert az ellenzéknek osztály- és történelmi gyökerei vannak, ami más társadalmi érdekeket fejez ki, tehát a szocialista öngazgatásért vívott osztályharc álláspontjáról kell elemeznünk, nem pedig a „tisza” ideológia álláspontjáról, mert ezáltal könnyen tévedésbe eshetünk. Ilyen tévedés az a nézet is, amely az eszmei áramlatokat történelmi és osztályalapjaiktól függetlenül vizsgálja, pozitív képet alkot róluk, és az ellenzékot „világos elmének” tekinti, azon hibáink termékeinek, melyeket a „tisza” eszmei munka terén vétettünk.

A probléma természetesen nem akadémiai jellegű, mert az ilyen téves nézőpontból csak téves következtetés születhet az ellenzékkel szembeni harc irányát illetően, ezek reprodukálása az ideológiára mint olyanra, az egész probléma skolasztikus szemléletét implikálja. Ez az „ideologizmus” a látszólag ellentétes tendenciák gyújtópontja is: egyrészt ideológiai „rendcsinálás” a társadalomban, a szocialista öngazgatású demokrácia bürokratikus megrövidítésével, amire hatásos nyitány az „esetek” dramatizált eltúlozása, másrészt a „demokrácia védelme”, azé, amelyet liberalista módon lehet csak értelmezni, mint társadalmilag semleges kategóriát, melyet éppen ezért zavar a Kommunista Szövetsége eszmei harca. Ez azoknak az eszmei tendenciáknak a lebecsülésében talál támpontot, melyek szembefordulnak a szocialista öngazgatással.

Mitől függ a szocializmus politikai ereje?

A szocializmus- és öngazgatásellenes „erők” elleni küzdelem alapja a társadalmi gyakorlat, a szocialista öngazgatásért vívott harc, harc a gyakorlat azon aspektusai ellen, amelyek öngazgatásellenes tudatot hoznak létre, miáltal az ellenzéki ideológiák támpontjaivá válnak. Erre az alapra kell épülnie a szocialista öngazgatásért folyó nyílt eszmei harcnak is, amelynek szerves része az ellenzékkel szembeni eszmei harc is. Kardelj szavai, melyeket a Szerb KSZ III. kongresszusán, 1954-ben mondott, „A szocializmus politikai ereje nemcsak, sőt nem elsősorban attól függ, hogy küzdünk a szocializmus ellenségeivel, hanem elsősorban alkotókészségünktől, attól, hogy a szocializmus újat tud alkotni és e köré tömöríti a széles néptömegeket”, ma is az eszmei harc értékelésének alapelve.

Arról van szó, hogy az eszmei harcnak a szocialista öngazgatás ellenségeivel folytatott harcra való leszűkítése nem adhat megfelelő eredményeket, leszűkíti az eszmei munka „frontját” is, a társadalmi tudat sok területét „fedetlenül”, eszmei aktivitás nélkül hagyja, és ezáltal — bármennyire paradoxonként hangozzék is — olyan tudat reprodukálását

teszi lehetővé, amelyre az ellenzék támaszkodni tud. Ugyanakkor ez a Kommunisták Szövetségét olyan történelmi helyzetbe hozná, amely nem volna eléggé offenzív, tevékenységét pedig a rákényszerített, periférikus témákra irányítaná.

Az ellenzék objektív marginalitásának tényezői

A Kommunisták Szövetsége eszmei munkáját éppen ezért mindenképp saját pozitív programjára kell alapoznia, és ezen az alapon folyamatos történelmi offenzíva keretében erősíteni az alkotókészséget irányvétele megvalósítása érdekében, és erről az álláspontonról vezetni a döntő eszmei harcot azok ellen, akik szembefordulnak szocialista forradalmunkkal.

Más részről, az eszmei aktivitást az ingadozó társadalmi tudatformákra kell irányítani, a tudatnak azokra a „zónáira”, melyekben a kispolgári konzervativizmus megkísérli a „lojálissá válást”, mindannak a kemény bírálása által, ami a szocialista öngazgatású tudat fejlődését megzavarja, „futóhomokként” elborítással, elködösítéssel fenyegeti. Az a tény, hogy az ilyen típusú konzervativizmus és a polgárosodó társadalmi tudat hordozói gyakran pártkönyvecskével is rendelkeznek, egyfelől több ok az ilyen irányú eszmei bírálatra.

A szocialista öngazgatásért vívott további küzdelem tehát gyakorlatilag a Kommunista Szövetség vezető szerepének első és alapvető feltétele, és ilyen kontextusban az ellenzékkel szemben vívott harcnak is alapja. A Kommunista Szövetség történelmi kezdeményezése ilyen tekintetben döntő tényezője annak, hogy az ellenzék társadalmunkban objektíve marginalissá válik, mivel valójában nem képes arra, hogy egy alternatív program által bármit is visszaszerezzen ebből a kezdeményezésből. Éppen ezért az ellenzék fokozott tevékenysége esetén a megfelelő válasz a szocialista öngazgatás gyakorlatának erősítése, határozottság az ellenzék újjáéledésének megakadályozásában. Minden olyan tézis, mely háttérbe szorítja a szocialista öngazgatásért vívott harcot és az ellenzékkel való küzdelemre helyezi a liangszúlyt, a Kommunisták Szövetségének társadalmunkban betöltött vezető szerepét csorbítaná.

Ugyanígy a szocialista öngazgatású demokrácia továbbfejlődése feltételezi az ellenzék hatásának leküzdését is. Természetes, hogy a szocialista öngazgatású demokrácia keretében nincs, és nem is lehet helye ellenzéki tevékenységnek, mint ahogy a demokráciát az ellenforradalommal szemben is minden rendelkezésre álló eszközzel védeni fogjuk.

Ezért az ellenzékkel szembeni harcnak közvetve az is része, hogy küzdünk az ellen a primitív bürokrácia ellen, melynek az ellenzéki tevékenység jó alkalom arra, hogy megkísérelje „felfüggeszteni” a szocialista öngazgatású demokráciát vagy hogy dogmatikusan ellenálljon az öngazgatási kritikai tudatnak, egész addig a magatartásig, amely min-

den bírálatot ellenzékieskedésnek bélyegez, a „bonyolult politikai helyzetre” való hivatkozással.

Szemmel látható, hogy e témák keretében kellő érvek találhatók arra nézve, hogy a szocialista öngazgatás gyakorlata és az erősödő eszmei harc új lépések megtételét teszi szükségessé.

Fordította *Szöllősy Vágó László*

SZOCIALISTA ELNÖK FRANCIAORSZÁGBAN

Az április 28-án és május 10-én tartott francia elnökválasztásokon döntő fordulat következett be. Az eddigi köztársasági elnök, Giscard d'Estaing vereséget szenvedett és az ellenzék jelöltje, a baloldali, a Szocialista Párt élén álló Mitterrand győzött. Először történt meg Franciaország történetében, hogy általános választással szocialista köztársasági elnök került az ország élére. Már maga ez a tény illusztrálja a fordulat jelentőségét és azt is, hogy ezzel milyen változások várhatók Franciaországban.

A győzelmet persze tartalommal kell megtölteni, a szocialista elnöknek csak ezután kell megvalósítania programját. Nem vitás, hogy e program megvalósítása elsősorban a gazdasági és közigazgatási reformok ellenállásába ütközik. Sőt még a reformokért vívandó kemény harc előtt Mitterrand-nak meg kell nyernie még egy ütközetet — a június közepére kiírt rendkívüli parlamenti választásokat, mivel parlamenti többséget kell szereznie a zavartalan kormányzáshoz.

A változó világ hullámai

A francia választótestület már évek óta majdnem 50—50 százalékarányban megoszlik a baloldal és jobboldal között, olyannyira, hogy a Le Monde című francia napilap glosszáírója ironikusan megjegyezte: ilyen megoszlás mellett szinte kár, hogy az országnak nem lehet két köztársasági elnöke. Nem vitás azonban, hogy a megoszláshoz hozzájárul a választási rendszer is, amelynek első fordulójában csak a szavazatok gyűjtésére megy a játék és tulajdonképpen a második fordulóban dől el a csata, hiszen nemcsak a köztársasági elnöknek, hanem a parlamenti képviselőknek, sőt a városi tanácsstagoknak is az első fordulóban a győzelemhez a szavazatoknak több mint 50 százalékát kell megszerezniük és csak a második fordulóban elegendő a relatív többség. Ez a választási rendszer eleve arra ösztönzi a politikai erőket, hogy

egymással szövetkezzenek, a második fordulóra összefogjanak. A döntő fordulat akkor következett be, amikor 1972-ben a Kommünista Pártból, a Szocialista Pártból és a baloldali radikálisokból meg néhány kisebb baloldali csoportból létrejött a baloldali szövetség. Minden újabb választáson ez a baloldali szövetség mind közelebb került a győzelemhez. Jelöltjeként 1974-ben Mitterrand mindössze egy százalékkal maradt le a győztes Giscard d'Estaing mögött. Később azonban ez a baloldali szövetség fölbomlott a kommunisták és a szocialisták közötti ellentét miatt, és így a döntő ütközetben, 1978-ban a parlamenti választásokon, amikor mindenki biztosra vette, hogy a baloldal parlamenti többséget szerez, a baloldali pártokra leadott szavazatok az 50 százalék alatt maradtak és a jobboldal megőrizte parlamenti többségét.

Éppen ezért sokak számára meglepetésként hatott, hogy ilyen kudarc után Mitterrand és a baloldal tudott annyi erőt gyűjteni, hogy nemcsak az 50—50 százalékos megoszlás maradt meg, hanem a mostani elnökválasztásokon az a néhány százalékos különbség Mitterrand javára bilent, sőt majd 4 százalékos különbséggel, jóval nagyobb arányban győzött, mint amennyivel 1974-ben vereséget szenvedett. Nem vitás, hogy ennek a győzelemnek és a Franciaországban bekövetkezett fordulatnak számos oka van.

„A távozó elnök majd tíz évig volt pénzügyminiszter, hét évig volt az Elysée palotában és közben a francia társadalomban elszaporodtak és súlyosabbá váltak az igazságtalanságok, egymást érték a botrányok. Így aztán nem tarthat igényt a népi konszenzusra, amely nélkül nem lehet hatékony erőfeszítésekről beszélni. Ez pszichológiai és politikai, sőt technikai kérdés is. Csak a baloldali kormány képes reményt és akaratot adni, hogy együtt küzdjünk a problémák ellen” — a választások második fordulója előtt fogalmazta meg ezt így Pierre Mendés France, a IV. köztársaság egykori miniszterelnöke, elsősorban arra célozva, hogy Giscard d'Estaing nem képes úgy összefogni az ország erőit, hogy azok a szükséges változtatásra vállalkozzanak, ezért fordulatra, új köztársasági elnökre van szükség.

Azért idéztük ezt a nyilatkozatot, mert az általános vélemény szerint Mitterrand győzelmének alapvető oka a jelenlegi helyzettel és az eddigi köztársasági elnökkel szembeni elégedetlenség, még inkább a változtatni akarás. Az elégedetlenség egyik forrása a gazdasági helyzet. Franciaországban ugyanis 10 százalék fölé emelkedett az infláció és több mint 2 millió munkanélküli van. Ebben a helyzetben vált az elnökválasztások egyik vitatémájává, hogy jól élnek-e a franciák vagy rosszul. Giscard d'Estaing ebben a vitában arra hivatkozhatott, hogy a gazdasági válságot jobban átvészelték mint a többi nyugati ország. Igaz ugyan, hogy az inflációban már csak Nagy-Britannia és Olaszország áll rosszabbul, de a 7,4 százalékos munkanélküliséggel szemben Belgiumban és Írországban 10,5, Nagy-Britanniában 9,5, Dániában 9,3, Olaszországban pedig 8,8 százalékos a munkanélküliség. Mindezen fölül még azt is felhozhatta hétéves elnökösködésének védelmében, hogy javult

a francia polgárok vásárlóereje, mégpedig abszolút és relatív számokkal mérve egyaránt. A többi nyugati országgal összevetve azt a képet kapjuk, hogy a francia vásárlóerő hét év alatt 23 százalékos növekedésével szemben Nyugat-Németországban ez a növekedés 16, az USA-ban 15, Angliában 13, a többi nyugat-európai országban még kevesebb százalék. Az átlagos munkabérekhez viszonyítva pedig az a helyzet, hogy 1970-ben 444 átlagos órabért kellett adni egy mosógépért, 1980-ban 179-et, 2827 órabért egy autóért, ma 2050-et. 1970-ben 6,3 órabérbe került egy kiló csont nélküli borjúhús, 1980-ban 3,8 órabérbe, 1970-ben 1,8 órát kellett dolgozni egy mozijegyért, 1980-ban 1,1 órát stb.

A választók szemében azonban a jelek szerint sokkal többet nyomott a latban a gazdasági nehézségeknek szembeülnőbbé válása, de az is, hogy a francia gazdaság elveszítette távlatát és lendületét. Kimutatták ugyanis, hogy 1974-től 1979-ig a produktív beruházások évente átlagban 1,8 százalékkal csökkentek és hogy Franciaország társadalmi termékének csak 1,8 százalékat fordította kutatómunkára, az USA 2,4, Nyugat-Németország 2,2 és Nagy-Britannia 2,1 százalékaival szemben. A legfőbb érv azonban, amely a baloldal oldalára billentette a mérleget az volt, hogy Giscard d'Estaing nem tudott fölkinálni egy átfogó, kiutat mutató gazdasági politikát. Ezzel szemben Mitterrand a gazdasági program kidolgozására tette a hangsúlyt, olyannyira, hogy amíg Giscard d'Estaing nagygyűléseket tartott, ő a gazdasági szakemberekkel tanácskozott és ennek eredményeként átfogó és minden részletre kiterjedő programja van a gazdasági bajok leküzdésére.

Még egy lényeges mozzanat a baloldal mellé állította a választókat. Giscard d'Estaing ugyanis értetlenül állt szemben a politikában, a társadalmi életben és a választók hangulatában lejátszódó számos változással. Ennek a változásnak olyan tünetei vannak, hogy előretört az úgynevezett környezetvédelmi mozgalom, amelynek jelöltje 1974-ben még csak 337 000 szavazatot tudott összegyűjteni, az 1978. évi parlamenti választásokon már 612 000 szavazatot, 1979-ben az európai parlamenti választásokon 890 000 szavazatot kaptak, mostani jelöltjük az elnökválasztások első fordulójában pedig már 1 120 000 szavazatot kapott. Közben tudnunk kell, hogy ez a mozgalom nemcsak a környezetvédelem jelszavával indul, hanem a hagyományos politikai követeléseken túlmutató olyan igényekkel áll elő, mint a helyi önkormányzat erősítése, az öngazgatás fejlesztése és az állami meg a polgárok közötti egész viszony megreformálása.

A változó hangulat jelei között említhetjük meg továbbá az egyes vidékek ilyen vagy olyan formában jelentkező önállósági mozgalmát is. Bretagne-ban az egykori terrorizmust letörték ugyan, de a bretonok nemzeti öntudata azóta határozottabb és kialakultabb formát öltött, többek között abban is megnyilatkozott, hogy a különféle breton szervezetek összefogtak Giscard d'Estaing ellen, elsősorban azért, mert semmilyen megértést nem mutatott egyes vidékek autonóm törekvései iránt. Az ezzel a politikával való szembenállás Korzikán, a másik autonomis-

ta mozgalom színhelyén már terrorakciók formáját is öltötte, olyanmódra, hogy az elnökválasztások egyetlen nagyobb szabású terrortámadása is Giscard d'Estaing korzikai látogatásához kapcsolódik. Giscard d'Estaing meg nem értésével szemben Mitterrand mindezeket a különféle új irányzatok, a hagyományos politikai élet régi sablonjaiba alig beilleszthető vagy egyáltalán be nem illesztő törekvéseket fölkarolta és beépítette választási programjába. Nemcsak Korzika helyzetének rendezését ígérte meg például, hanem a helyi önkormányzat erősítésének programtételével zászlaja alá tömörítette mindezeket a különféle irányzatokat.

Nyilvánvaló azonban, hogy a két alapvető tényező mellett sok minden más is közrejátszott Giscard d'Estaing vereségében. Így például a franciák hagyományos tekintélyrombolása számára már az is sok volt, hogy hét évig ugyanaz a köztársasági elnök irányítsa politikájukat, még hét évet túl hosszú időnek tekintettek. Ugyanakkor nem vitás, hogy szerephez jutott az is, hogy a szélsőjobboldal, a maga számításai miatt, szembe fordult Giscard d'Estaing-el. De ellene fordultak a zsidó szervezetek is, mivel közel-keleti körútját Izrael-ellenesnek minősítették. Így aztán ez a sokfajta elégedetlenség és ellenállás találta meg a közös nevezőjét a Giscard d'Estaing-el való szembefordulásban.

Feltör az elégedetlenség

A parlamenti választások április 28-án tartott első fordulója figyelemre méltó lehetett az addig magát túl biztos győztesnek érző Giscard d'Estaing számára. Az első fordulóban ugyanis Giscard d'Estaing a szavazatok 28,31 százalékát kapta meg, az utána következő Mitterrand 25,84 százalékot, Chirac, a de gaulleisták vezetője 17,99 százalékot, Marohais, a Kommunista Párt főtitkára 15,34-et, Lalonde, a környezetvédelmi mozgalom jelöltje 3,87-et, a szélsőbal jelöltje, Laguiller 2,30 százalékot, a két kis de gaulle-ista jelölt közül Debré 1,61, Garaud 1,33 százalékot és a két másik jelölt közül Crépeau 2,21, Bouchardeau pedig 1,10 százalékot kapott.

A választási eredmények ugyanis kétségbevonhatatlanul megmutattak néhány tény. Először is azt, hogy Giscard d'Estaing az általa is minimálisnak tekintett 30 százalék alatt maradt. Már maga ez a körülmény elegendő volt ahhoz, hogy Giscard d'Estaing ne nézzen valamilyen nagy bizakodással a második forduló elé. De hasonlóképpen elgondolkodtató volt számára, hogy Mitterrand az első fordulóban több szavazatot kapott, mint a Szocialista Párt bármikor az V. köztársaság történetében, sőt még az is, hogy Chirac, a gaulle-isták vezére szinte legtöbbször éppen Giscard d'Estaing ellen hadakozva meglepően sok szavazatot kapott. Az első forduló igazi meglepetése az volt, hogy Marchais, a Kommunista Párt jelöltje jóval kevesebb szavazatot kapott, mint amennyire a kommunisták számítottak, ez a körülmény legföljebb abban játszódtott

közre, hogy Giscard d'Estaing téves taktikát dolgozzon ki a második fordulóra.

A két forduló között ugyanis sok mindent kellett tisztázni ahhoz, hogy felsorakozhassanak a frontok a második fordulóra. Az elemzések kimutatták, hogy Mitterrand erősödése elsősorban annak tudható be, hogy a francia választótestületben erősödik egy szociáldemokrata irányzat. Erre utalt az a körülmény, hogy a Szocialista Párt nem a hagyományosan munkás lakta körzetekben, még kevésbé a gazdasági válsággal, a munkanélküliséggel legjobban sújtott körzetekben tört előre, hanem éppen az ország más részeiben. Úgyszintén elgondolkodtató volt az elemzéseknek az a kimutatása, hogy Chirac elsősorban a francia parasztság támogatását nyerte meg, méghozzá azoknak az erőknél a támogatását, amelyek ellenzik a nemzetközi tőkét képviselő giscard-i politikát. Nem véletlen, hogy Chirac alapvető választási programja Reagan amerikai elnök koncepciójával volt rokon, vagyis jobboldalról próbálta meglovagolni a gazdasági helyzettel, az állam gazdasági beavatkozásával és általában a mostani körülményekkel szemben kialakult elégedetlenséget.

Az első forduló eredményei alapján tehát Giscard d'Estaing-nek a győzelemhez nemcsak a szociáldemokrata irányzat előretörésével szemben kellett volna valamit tennie, hanem még azzal az elégedetlenséggel szemben is, amelyet Chirac jelentős sikere jelzett. Ehelyett Giscard d'Estaing semmit sem tudott tenni vagy fölkinálni ahhoz, hogy a két forduló közötti két hét intenzív kampányában megváltoztassa az első fordulóban kialakult összképet, vagyis a maga javára billentse a választók hangulatát. Még azt sem tudta kellőképpen fölmérni, hogy ma már nem lehet úgy folytatni a választási kampányt, mint 1974-ben. Akkor ugyanis még lehetett némi vonzóereje a különféle antikommunista, államosításellenes és általában a szocialista társadalommal ijesztgető jelszavaknak. Időközben azonban a francia gazdaság 22 százalékanak államosítása kiállta a próbát. A Renault pl. igazolta, hogy sokkal jobban állja a sarat a gazdasági nehézségek között, mint a magánkézben levő vállalatok. Emellett a kommunisták iránti viszony megváltozása is lassan megérlelődött, úgy hogy ma már a francia választókat nem lehet olyan hatásosan ijesztgetni a „kommunista veszéllyel”.

Ezzel szemben Mitterrand felismerte, hogy a szocialisták programjával szemben állók a párt ellen szavaznak akár együttműködnek a kommunistákkal, akár sem, hiszen azok minden baloldali megmozdulással szemben állnak, tehát a szocialistákkal éppúgy, mint a kommunistákkal. Ezt fölismerve bekalkulálta, hogy a kommunistákkal való együttműködés lehetősége nem fogja visszariasztani a szavazókat, ami lehetővé tette számára, hogy Giscard d'Estaing-nel szemben hatásos taktikát alakítson ki. Amikor a több mint 20 millió francia által végignézett televízióvitában az általános vélemény szerint Giscard d'Estaing fölé kerekedett, akkor ebben már szerepet játszott az is, hogy ügyesen vissza tudta verni Giscard d'Estaing egyik legfőbb érvét, vagyis azt, hogy a

francia választókat azzal próbálta ijesztgetni, hogy Mitterrand győzelmé a kommunisták kormányra kerülését is jelenti.

Sőt Mitterrand-nak ezt a kérdést sikerült a maga javára fordítania. Egyszerűen kijelentette: a kommunisták jók arra, hogy dolgozzanak, hogy szavazzanak, hogy szükség esetén életüket áldozzák a hazáért, de milyen elvakult politika az, amelynek alapvető kiindulópontja, hogy a kommunisták nem jók arra, hogy kormánytöbbség részévé váljanak. Különbösen is közismert, hogy De Gaulle egyáltalán nem félt bevenni a kormányba a francia kommunistákat, holott akkor a Kommunista Párt majdnem a szavazatoknak 30 százalékát mondhatta magáénak, nem is szólva arról, hogy akkor a Szovjetunióban még Sztálin volt hatalmon.

A kommunisták iránti viszonyra adott ilyen válasszal Mitterrand egyszerre képessé vált arra, hogy a nemzeti összefogás zászlóvivőjévé váljon, kihasználja a franciáknak azt az alapvető meggyőződését, hogy minden polgár, először is francia és csak utána valamelyik politikai párt vagy csoport tagja. A nemzeti összefogás gondolatát csak erősítette, hogy Mitterrand nem zárkózott el mereven a gaulle-istáktól sem, sőt, annak hangsúlyozásával, hogy most meg kell választani a köztársasági elnököt, azután meg kell választani a parlamentet, és csak utána tárgyalhatnak a kormány összetételéről, még azt is sejtette, hogy esetleg hajlandó a kormány megalakítása kérdésében együttműködni a gaulle-istákkal.

Ebben a helyzetben Mitterrand állásfoglalása egyszerre eldöntötte a Kommunista Párton belüli vitákat. A párt ugyanis nem mérte föl tragikusan az első fordulóban bekövetkezett szavazatvesztést, mivel arra a megállapításra jutottak, hogy a kommunista szavazók egy része Mitterrandra szavazott, mert attól félt, hogy esetleg Chirac végez második helyen és így Mitterrand előretörését fontosabbnak tartotta, mint a két baloldali párt, a szocialisták és a kommunisták közötti erőviszony tisztázását. Tény, hogy a két forduló között a párton belül ellentétes vélemények csaptak össze. Az egyik vélemény az volt, hogy „Mitterrand, ha megválasztják, úgyszintén a jobboldallal fog kormányozni”, a másik viszont: „Lehet, hogy Francois Mitterrand nem tesz meg mindent, amit mi szeretnénk, de ő mégis csak a baloldal jelöltje.” Végül is, ez az utóbbi álláspont kerekedett fölül és a párt vezetősége, de később a tagság is kategorikusan Mitterrand mellé állott. Mint Marchais megfogalmazta: Nem szalaszthatunk el egyetlenegy esélyt sem arra, hogy kikényszerítsük a változást, tehát készen kell állnunk minden harcra, támogatnunk kell minden fejlődést, bármilyen minimális is az. Ezzel az érveléssel a Kommunista Párt egész vezetősége messzemenően aktivizálódott Mitterrand mellett és az ellen, hogy akár egyetlenegy kommunista választó is tartózkodjon a szavazástól.

A választási csatát végül is ez a körülmény döntötte el. A szocialista szavazók teljes egészében hűek maradtak Mitterrand-hoz, egységesen melléje sorakoztak föl a különféle baloldali pártok szavazói, a pártvezetőség utasítására a kommunisták esetleges belső kételyeik ellenére

is fegyelmezetten Mitterrand-ra adták szavazatukat. Ugyanakkor a másik tábor koránt sem volt ilyen egységes. Chirac választóinak egy része ugyanis nem engedelmeskedett a gaulle-ista pártvezetőség felhívásának és Giscard d'Estaing helyett Mitterrand-ra szavazott. Mindezen fölül a környezetvédelmi mozgalom majdnem teljes egészében Mitterrand mellé állott.

És a második fordulónak volt még egy kellemetlen meglepetése Giscard d'Estaing számára. Választási stratégiái úgy számították, hogy a szavazástól távol maradók Giscard d'Estaing mellett állnak. Számításuk alapja az volt, hogy mindig a legkonzervatívabb, legapolitikusabb, legfegyelmezetlenebb választók maradnak távol a választástól, tehát ha azokat sikerül mozgósítani, akkor mindig a pillanatnyilag éppen hatalmon lévőre adják le szavazatukat. Ezért jelentek meg Párizs meg a többi francia nagyváros utcáin közvetlenül a második forduló előtt a falragaszok: „Tartózkodni a szavazástól annyi, mint Mitterrand-ra — Marchais-ra szavazni.” A meglepetés az volt, hogy a második fordulóban 6 százalékkal többen járultak a szavazóurnák elé, mint az első fordulóban, ez azonban nem Giscard d'Estaing javára billentette a mérleget, hanem épp ellenkezőleg, Mitterrand-ot segítette győzelemre.

A harc csak most kezdődik

„Vörös hétfő a tőzsdén” — így jellemezte a Mitterrand győzelmét követő napon a francia tőzsdén kialakult helyzetet a *Le Matin* című szocialista napilap. A francia gazdaság ugyanis mindaddig nem reagált Mitterrand választási esélyeinek növekedésére. „A tőzsde jojót játszik” — tudósítottak a lapok a választási kampány napjaiban, arra célozva, hogy a tőzsdei árfolyamok minden lehetséges magyarázat nélkül hol estek, hol pedig emelkedtek. A francia lapok egy része ebből azt a következtetést vonta le, hogy a francia gazdaság urai nem félnék Mitterrand győzelmétől, sőt egyes lapok egész addig mentek, hogy megállapították: a hatalmas patronátus, vagyis a francia gyárosok szövetsége nagyon lagymatagul támogatja Giscard d'Estaing-t, tehát lehetségesnek tartja, sőt előre elfogadja Mitterrand győzelmét. Valójában szerintünk az történt, hogy a francia gazdaság urai nem hitték el, hogy Mitterrand győzhet. Ezzel magyarázható, hogy a győzelmet követő napon, vagyis a május 10-e utáni hétfőn a tőzsdén zuhantak a francia részvények, meg-ingott a frank és sokan már súlyos következményektől kezdtek tartani.

A tőzsdének ez a reagálása is jelezte, hogy Mitterrand-nak az igazi harcot még meg kell vívnia. Számolnia kell ugyanis azzal, hogy a választási programban meghirdetett reformok, elsősorban a francia gazdaság további 28 százalékanak az államosítása heves ellenállásba ütközik. A szakszervezetek a választási győzelmet követő napon be is jelentették, hogy továbbra is mozgósított állapotban maradnak, mivel elképzelhető, hogy a francia gazdaság urai kikényszerítik a „harmadik

menetet”, vagyis megpróbálnak felsorakozni Mitterrand ellen, olyan súlyos helyzetet teremtve, hogy a választási győzelmet a francia gazdaság sínyli meg.

Ebben a helyzetben Mitterrand rendkívül óvatosan, de határozottan látott hozzá elképzeléseinek megvalósításához. Első lépéseinek egyike az volt, hogy kinevezte az új miniszterelnököt és az új kormányt. Az új kormány összetétele arról tanúskodott, hogy nem pusztán a rendkívüli parlamenti választások lebonyolítására alakított kormányt, hanem rögtön olyan kormánnyal indult, amely hozzálát a választási ígéretek valóra váltásához. Ezzel és a politika megvalósításának első tényeivel, eredményeivel segíti a baloldal parlamenti többségének megszerzését. A kormány összetétele azt is igazolja, hogy elsősorban a szocialistáknak a hatalom eddigi gyakorlásában szerzett tapasztalatait kívánja hasznosítani. Ezzel magyarázható, hogy jórészt az eddigi polgármesterekből lettek a miniszterek, mivel a szocialisták a baloldali szövetség révén szerzett sikerekkel már eddig is számos francia nagyváros irányítását tartották kezükben.

Igy Lille eddigi polgármesteréből lett a miniszterelnök is. Pierre Mauroy ugyanis ennek a városnak az élén, Franciaország gazdasági válsággal leginkább sújtott részén, nemcsak a csoportmunkára, a gazdasági bajokkal való tudatos szembeszegülésre mutatott példát, hanem tanúságot adta annak is, hogy sikeresen fel tudja venni a harcot a Lille-ben eddig is ellenzékben lévő, az országban pedig most ellenzékbe szoruló jobboldallal, de ugyanakkor tud bánni a nélkülözhetetlen szövetséggel, a Kommunista Párttal is. Hasonlóképpen polgármesterek kapták a két legfontosabb tárcát is: Gaston Defferre, Marseille polgármestere lett a belügyminiszter és Charles Henu Villeurbane polgármestere kapta a hadügyi tárcát.

A kormány összetételéből ezenkívül az is kitűnik, hogy össze akarja fogni a Szocialista Párt minden áramlatát. Ezért a kormányban tárcát kapott Michel Rocard, a szociáldemokrata árnyalatú jobboldal képviselője, éppúgy, mint Jean-Pierre Chevenement, a balszárny vezetője. Továbbá a fejlődő országokhoz való közeledés irányzatáról tanúskodott Claude Cheyssonnak külügyminiszterré való kinevezése, hiszen Cheysson a Közös Piac Bizottságának tagjaként döntő szerepet játszott a fejlődő országokkal megkötött, úgynevezett lomei egyezmény létrejöttében. Végül a kontinuitás megőrzéséről tanúskodott, hogy a kormányba bekerült Michel Jobert, Pompidou egykori tanácsadója, majd külügyminisztere, éppúgy mint Maurice Faure, a baloldali radikálisok vezetője, aki a IV. köztársaság idején számos kormány tagja volt.

Az új kormány egyik első intézkedése volt a minimális fizetések, a családi és lakbérpótlék, a legalacsonyabb nyugdíjak és a rokkantségély emelése. Ezzel megtették az első lépést Mitterrand választási ígéreteinek valóra váltása felé. Ugyanakkor az új kormánynak sikerült föltartóztatnia a tőzsdei árfolyamok további zuhanását, a frank rohamos elértéktelenedését is. Éppen ezért az általános vélemény szerint Fran-

ciaország szocialista kormányának első intézkedései arra utaltak, hogy a szocialista kormány meg tudja állni a helyét és meg tud birkózni a felhalmozott problémákkal.

Ennek döntő jelentősége van már azért is, mert Mitterrand-nak szinte első intézkedésként föl kellett oszlatnia a francia parlamentet és június 14-ére és 21-ére kiírni a rendkívüli parlamenti választásokat, mert az eddigi parlamentben a jobboldal volt többségben, és ha ez így marad, akkor Mitterrand vagy kénytelen más szövetségeket keresni, például együttműködésre lépni a gaullé-istákkal, vagy pedig számolni azazal, hogy mindennapossá válik a surlódás a parlamenti többség meg a kormány között, annál is inkább, mert a francia alkotmány szerint a rendkívüli választásoktól számított egy éven belül a parlamentet nem lehet feloszlani. A kormány intézkedései és Mitterrand egész politikája éppen ezért az új parlamenti többség megteremtését szolgálta.

A parlamenti választások eredménye azt mutatja, hogy Franciaországban mélyebb változás játszódott le, mint sokan még Mitterrand győzelme után is hitték. Egyesek szerint az elnökválasztásokon aratott győzelem legjobban éppen Mitterrand-t lepte meg, a rendkívüli parlamenti választásokon született eredmény feletti meglepetést pedig a Francia Szocialista Párt vezetői nyíltan be is ismerték, amikor Jospin, a párt főtitkára kijelentette: Őszintén bevallom, hogy ekkora győzelemre nem számítottunk, sőt nem is reméltük. Nem vitás, hogy a Szocialista Párt nagy választási sikerében szerephez jutott a kommunista szavazóknak a Kommunista Párt helyett a Szocialista Párt mellé való felsorakozása, azzal a megfontolással, hogy pillanatnyilag a francia baloldal legfontosabb feladata Mitterrand pozícióinak megszilárdítása. Az sem vitás, hogy ebben a győzelemben szerephez jutott a jobboldal választóinak az a véleménye, hogy ha már Mitterrand elnök lett, akkor legalább juttassák olyan parlamenti többséghez, amely lehetővé teszi számára, hogy kommunista miniszterek nélkül is kormányt alakíthasson.

Mindez azonban nem változtat a tényen, hogy Franciaországban és ezzel egész Európában új helyzet jött létre. Ebben a helyzetben még számos ismeretlen tényező van, és nehéz lenne megjósolni, hogyan alakul Franciaország politikai és társadalmi helyzete, még kevésbé, hogy maga az a puszta tény, hogy Franciaországnak szocialista elnöke, szocialista kormánya és szocialista parlamenti többsége van, milyen hatást gyakorol Európára és a világra. Azzal azonban, hogy Franciaországban egészen új helyzet alakul ki, az országban és rajta kívül egyaránt, mindenkinek számolnia kell.

A LIBANONI VÁLSÁG NAGY REJTÉLYE

A világlapok évek hosszú során át úgy emlegették Libanont, mint az idegenforgalom egyik legkedveltebb országát, mint a virágzó üzleti élet államát. Most viszont ennek az országnak a térképe sokkal többször jelenik meg a lapok hasábjain, de a képaláírások mindig tragédiáról számolnak be, a legnagyobból, amely egy országot sújthat. Leggyakrabban arról, hogy Libanon haldoklik, süllyed, hogy Közel-Kelet egykori Svájcának térképét sötét színek árnyékolják, az ókori főnóciák országát a szétesés, a szakadás veszélye fenyegeti.

Alig egy évtizeddel ezelőtt Libanonban még minden virágzott, az üzlet, az idegenforgalom, a bankügyletek. Úgy tűnt, hogy ez a kis, alig 10 400 négyzetkilométernyi, ország jólétben úszik. Bejrútban, Közel- és Közép-Kelet kapujában, majd 50 lap jelent meg, képviselve az arab világot és a nemzetközi élet valamennyi irányzatát. Néhány lap és folyóirat jelent meg francia és angol nyelven. Úgy hírlik, hogy amikor a legjobban ment nekik, a libanoniak meghívták Tinenberg világhírű közgazdászt és tervezőt, hogy készítsen nekik programot arra, hogyan élhetnének még jobban. A szorgalmas hollandiai munkába is állt és több hónapos kutatómunka után nagyjából ezt mondta: a mai tudomány minden szabálya szerint nektek már rég tönkre kellett volna mennetek. Mivel ennek éppen ellenkezője történt, csináljátok csak tovább, amit eddig csináltatok. A libanoniak kissé szomorkásan vették tudomásul ezt a bölcs megállapítást, de biztosra vették, hogy továbbra is sikeresen intézik majd ügyeiket. Sohasem félték attól, hogy találékonyosságuk, üzleti érzékük elhomályosul, pedig a fellegek már gyülekezni kezdtek.

A vihar előszelére nem sokáig kellett várni. Az arab hadseregeknek az 1967. évi júniusi háborúban elszenvedett katonai vereségét közös csapásként fogták fel, de csak erkölcsileg érintette őket. Ami az üzletet illeti, az ugyanúgy ment, mint előzőleg, vagy talán még jobban is. Régebben el is hangzott olyasmi, hogy ha az araboknak nem lenne Bejrútjuk és Libanonjuk, akkor ki kellene találni. A háborúban vereséget szenvedett arab országokban ugyanis mindenki a maga módján magya-

rázta a katasztrófa okát és természetesen mást vádolva. A bejrúti sajtó viszont minden szempontból, minden nézetet figyelembe véve foglalkozott vele. Számtalan tanács volt arra nézve is, hogy mit kell tenni, s az arab világ mozgásba jött. Leggyorsabban a palesztinok találták fel magukat. A világszerte szétforgácsolt menekülttáboraikban már a júniusi háború előtt felismerték, hogy senki sem oldhatja meg helyettük problémájukat, maguknak kell kezükbe venni a sorsukat.

Az előző indítékok után most még egy újat kaptak — egész országuk megszállás alá került. Ez adott nekik új erőt. Nem akartak térden állni a diadalmas izraeli hadsereg előtt, és amikor a többi arab legkevésbé várta volna, megkezdték felszabadítási háborújukat. Az első gerillaakciók jelentős sikereket hoztak. A palesztin kommandók, a fedainok erkölcsi ereje napról napra növekedett. Az arabok mindinkább magukénak kezdték érezni ezt az egyenlőtlen harcot, azt várva tőle, hogy róluk is lemossa a gyalázatot. A mozgalom tömegessé, erőssé, jól szervezetté vált. A fedainok Jordánia, Szíria és Libanon területéről szinte napról napra hajtották végre akcióikat az izraeli megszállás alatt lévő területen. Időnként megütköztek az izraeli hadsereggel is és ezekben az összecsapásokban a gerillataktikával olyan csapásokat mértek az ellenségre, amilyenhez győztesek nem szoktak hozzá.

A palesztin harcosok legfőbb támasza Jordániában és Libanon déli részén volt, az utóbbinak hegyvidékén, amely gyorsan a Fatahland (a Fatah országa, a legerősebb palesztin szervezetről) nevet kapta. Szíria kevésbé engedte meg a palesztin kommandók szabad tevékenységét. Ebben az időben azonban az arab országoknak megfelelték ezek az akciók. Az arab tömegek teljes egészében helyeselték és támogatták őket. Számukra ez volt a bizonyítéka annak, hogy júniusban csak ütközetet vesztettek, nem pedig háborút. Idővel azonban tovább bonyolódott a helyzet. A palesztin mozgalom ereje lassan zavarni kezdte a kormányokat. Kezdték korlátozni a fedainok tevékenységét. A palesztin mozgalom ezzel szembeállt és nemcsak támogatást, hanem szabad kezet is kért az araboktól. Az összeütközések elszaporodtak. Az arab világ hangulata azonban hozzájárult ahhoz, hogy 1969. november 3-án létrejöjjék Kairóban a megegyezés a libanoni kormánnyal, amely elismeri Libanon szuverenitását de a palesztinok teljes szabadságát is. Ez a megegyezés adta meg az alapot a későbbi nemzetközi tevékenységhez. Öt évvel a kairói megegyezés után az ENSZ határozatot fogadott el, amely a palesztin népnek jogot ad minden eszköz felhasználására, hogy kiharcolja jogát a hazára, saját államra.

A kairói egyezmény ugyanakkor Libanon első szembenézése volt az új realitással. Egy évvel később a kérdés még kielezettebben vetődött fel. A jordániai kormány ugyanis úgy mérte fel, hogy a palesztin mozgalom erősödésével „állam lett az államban” és a mozgalommal való leszámolás mellett döntött. Ekkor következett be a Fekete Szeptember néven ismert esemény, amikor is a palesztin kommandók heves ütközetek után nem tudtak ellenállni a jordániai tankok és hadsereg rohamá-

nak. Úgy döntöttek, hogy Szírián át visszavonulnak Libanonba. Politikai vezetőségüket és intézményeiket Bejrutban helyezték el, amely akkor még nyílt város volt. A jordániai eseményeket a mozgalom vezetői „arab szégyenként” fogták fel, de nem tekintették vereségnek. A harci tevékenység nem csökkent, ellenkezőleg, növekedett. Elszaporodtak a támadások Izrael ellen, gerillaakciók voltak nemcsak a határvidéken, hanem hátszágban is, még Tel Avivot és a többi várost sem kímélték. Ezeket az akciókat az Al Fatah nevű vezető harci osztag szervezte, míg a többi szervezet látványos akciókra vállalkozott és vállalkozik — repülőgépeket rabolnak el, nagykövetségeket szállnak meg, behatolnak az izraeli sportolók táborába a müncheni olimpián. Ezzel párhuzamosan szervezetileg és politikailag is erősödik a mozgalom. Izrael mindent megtesz megsemmisítésére. A legpusztítóbb fegyvereket is beveti. A légiőrő tehetetlen embereket, a menekülttáborokban élő nőket és gyerekeket bombázza Libanon-szerre, főleg az ország déli részén. A támadások azonban mintha csak új erőt adnának a palesztin harcosoknak, az egész palesztin népnek.

Az októberi háború kitörése a Szinai-félszigeten és a Golan-fennsíkon új mozzanatokot vitt a közel-keleti válságba. Először bizonyosodik be, hogy az izraeli hadsereg nem legyőzhetetlen. A Szezei-csatorna Bar Lev erődítményét, amelyet gyakran a világhírű Maginot vonallal hasonlítottak össze, egy éjszaka elfoglalták. Az egyiptomi hadsereg felszabadította a Szezei-csatornát és a Szinai-félsziget egy részét. Szíriának kevesebb sikerei voltak a Golan-fennsíkon, de a szovjet gyártmányú SAM—6 rakétákkal feltartóztatta az izraeli légiőrőt és sok repülőgépet megsemmisített. Az izraeli katonákra és a lakosságra ismeretlen erkölcsi csapást mértek. Ezekben a napokban nagy változások történtek Libanonban is. Habár hadserege nem vett részt közvetlenül a harcokban, azért nem is maradt teljesen semleges. A libanoni kikötők és utak szolgáltak a szíriai hadsereg ellátására.

Az októberi háború fordulópont Libanon és a libanoniak számára. Igaz, hogy az üzlet továbbra is virágzott, de sok minden változni kezdett. Libanon sokáig kívülről nézte az arab világ történéseit, de most ez a külső világ mind közvetlenebbül megnyilatkozott az országon belüli erőviszonyokban is. Az októberi háború utat nyitott Izraelnek az Egyiptommal és Szíriával való megegyezés felé. Jordánia kívül maradt a háborún, de mindent megtett annak bizonyítására, hogy ő is érdekelt. A leglátványosabb lépés e téren az javaslat volt, hogy hozzák lépne a jordániai—palesztinai föderációt, amely Jordánia számára lehetővé tette volna Ciszjordánia visszaszerzését. A későbbi események, főképp Szadat egyiptomi elnök jeruzsálemi látogatása és az amerikai védnökséggel megkötött különbéke, új felsorakozást indított el az arab világban. Ennek hatása drámaian megmutatkozott Libanonban.

Az 1973. évi októberi háború után a libanoniak mind közvetlenebbül kezdték érezni a változást. Attól kezdtek félni, hogy hamarosan megváltozik Közel-Kelet földrajzi, vagy legalábbis politikai térképe.

Jelentkeztek a társadalmi és politikai megrázkódtatások első jelei. A sütő- és dohányiparban lejátszódott sztrájkokat új és nagy horderejű eseményként jegyezték fel. Az egyetemista tüntetések és a zavargások mindennaposá váltak. Az elavult közoktatási rendszer megváltoztatása mellett mind gyakrabban követelték az elavult politikai rendszer megváltoztatását. Ez a rendszer a törzsfőnökök, zaimák 1943. évi szóbeli megállapodásán alapult és a hatalom megosztásának vallási kulcsát tartalmazta. Habár Libanonban 17 vallási közösség él, az uralkodók a maroniták, a kereszténység egy sajátos változata, mellettük a szuniták és a siiták. Formálisan léteztek politikai pártok, de a parlamenti helyek megosztását a vallási kulcs döntötte el. Így például közismert volt, hogy a maroniták, a többi keresztény egyházközösséggel együtt, 54 parlamenti helyet birtokolnak, míg a mohamedán csoportok 45-öt. A maronitákat illeti meg az államfő és a hadsereg főparancsnokának posztja. A szuniták adják a miniszterelnököt, a siiták pedig a parlament elnökét. Ilyen alapon osztozkodtak meg a többi fontosabb tisztségen is.

A modern korszak azonban az államrendszer megfelelő fölépítését követelte meg, hiába működött ez mindeddig kifogástalanul. Különösen a siiták érezték magukat érintettnek, mivel időközben létszámuk gyarapodott és követelni kezdték az őket megillető helyet. A szuniták és a siiták hamarosan közös frontba tömörültek. Ütőerejüket a világgal szoros kapcsolatban állva növekvő és iskolázó ifjúság adta meg. A maroniták támasza a furcsa politikai és félkatonai Kataeb mozgalom, ismertebben a falanga és a Nemzeti Liberális Párt volt. Egy talpalatnyit sem akartak feladni a szóbeli egyezményrel számukra biztosított és már rég elavulttá vált pozícióikból. A szunita törzsfőnöknek évtizedekig megfelelt az általuk játszott szerep, de nyilvánosan nem mertek szembeszégni a tömegekkel. Mindez arra utalt, hogy elkerülhetetlen az összecsapás a kiváltságok és az igen viharos fejlődés során jelentkező erők között. Az arab világ történései, főleg pedig a palesztinok jelenléte és felszabadító mozgalmuk tevékenysége, csak meggyorsították a közelgő válságot.

A falanga Pier Gemail és Camil Chamun vezetésével nemcsak konzervatív maradt, hanem mindinkább szélsőségesé, terrorista lelkületűvé vált. A másik oldalon a hagyományos szervezetek mellett mind szervezetesebben jelentkeztek az új erők, az arab nacionalisták, progresszivisták, szocialisták, marxisták. Gemail és Chamun hívei között többségben voltak a keresztények, míg a másik oldalon a mohamedánok, és ezért kezdetben úgy tűnt, hogy vallási viszályról van szó, nem pedig politikai és társadalmi harcról, elsősorban pedig a libanoni sajátos helyzetből fakadó összeütközésből. Idővel a helyzet még összetettebbé vált, de sohasem vezetett volna ilyen tragikus fejleményekhez, ha a libanoni erők között más a viszony.

A polgárháború első ütközete Bejrútban és az ország déli részén Szaid városban játszódott el. Chamun, Libanon akkori elnöke 1958-ban a

hasonló belső válság megelőzésére, vagyis az arab nacionalisták a libanoni konzervatívok összeütközésére úgy keresett gyógyírt, hogy behívta az amerikai tengerészgyalogokat. Később ugyanez a Chamun inkább üzletemberré vált és a japánok segítségével korszerű halfeldolgozó ipart teremtett. Szembeszálltak vele Libanon déli részének szegény halászsai, mivel a modern ipartól egzisztenciájukat féltették. A libanoni nacionalisták és progresszivisták a halászok segítségére siettek. Szaidban tömegtüntetés kezdődött. Az első sorokban haladt Marauf Szaad, tekintélyes nacionalista, parlamenti képviselő, politikus. A rendőrség tüzet nyitott és Szaadot megölte. Egész Libanon felhördült ezekben a márciusi napokban 1974-ben. A belső válság egyszerre éles formát öltött. A maroniták nem voltak képesek szembenézni a valósággal, ezért a palesztinokat okolták minden bajért. A helyzet napról napra forróbbá vált. Megtörténtek az első összecsapások a falanga harcosai és a palesztin kommandók között. Valamivel később a libanoni hadsereg is közbelépett, repülőgépei bombázták a palesztin menekülttáborokat, azzal az érveléssel, hogy ott vannak a komandó támaszpontok.

A válság mind jobban elmélyült és megindult az erők polarizálódása. A palesztinok oldalán sorakoztak fel a nacionalisták és a progresszivisták, akik között sok a keresztény is. A kormányban lévő pozíciókat kihasználva a falangisták és a liberálisok a kairói egyezmény megsemmisítésén dolgoztak. A palesztinok és a létrejött Nemzeti Haladó Front nem hajlandók visszakozni. Egymást érik az összecsapások, majd a tűzszünetek és a fegyvernynyugvási időszakok. Mindennek azonban csak ideiglenes jellege van. Az állami lepel mögé bújva a falangisták és a liberálisok mind hangosabban emlegetik a „katasztrófális veszélyeket”.

Ebben a légkörben elég volt egyetlen új incidens, hogy a felgyülemlett szenvedélyek kirobbanjanak és olyan vérontáshoz, pusztításhoz vezessenek, amelyet bárki elképzelhetetlennek tartott volna. A maroniták ugyanis 1975. április 13-án Ain Rumane bejrúti negyedben új templomot szenteltek föl. A másik oldalon a palesztinok éppen aznap ünnepelték harcuk egyik jelentős évfordulóját. Az ünnepség után a palesztinok visszatérőben voltak a Tal El Zaatar menekülttáborba. Útjuk az új maronita templom mellett vezetett el. A falanga felfegyverzett tagjai itt föltartóztatták őket és tüzet nyitottak a palesztin autóbuszra. Huszonhét palesztinait megöltek, 19-et megsebesítettek, köztük voltak nők és gyerekek is. Minden arra utalt, hogy szándékosan akarták kiprovokálni az összecsapást, holott a maronita vezetők „tudatos palesztin provokációról” beszéltek. A halottak és sebesültek között keresztények is voltak. Az Ain Rumane negyedben történt incidens robbantotta ki az azóta is tartó és szinte kilátástalanná vált polgárháborút.

Izrael nem ismeri el a palesztinok polgári és politikai jogát, sőt még a palesztin nép létezését sem. Mégis több mint egy évtizeden át minden erejét latba vetette a „nem létező” palesztinok, főképp felszabadítási mozgalmuk megsemmisítésére. Ezt a harcot Izrael az állami terrorizmus szintjére emelte, megszegve minden nemzetközi szabályt és törvényt.

A palesztinok azonban állták a csapásokat. Nemcsak katonailag maradtak talpon, hanem mind jobban meg is erősödtek, úgyhogy Libanon déli részén már nehézfegyverekkel és mintegy 60 tankkal is rendelkeznek. Ezzel párhuzamosan növekedett a palesztin mozgalom politikai ereje. Jelentős sikereket értek el a felszabadító mozgalom nemzetközi státusának elismertetésében. A palesztin mozgalom támaszt talált a világ haladó erőiben. Igen aktívvá lett az elnemkötelezettség mozgalmában és pozícióit az ENSZ is elismerte. Másrészt, Izrael nemcsak nem tudta kivívni a „végső” katonai győzelmet, hanem politikailag is mind jobban elszigetelődött. Még az USA — amely mindvégig Izrael mellett állott — sem helyeselte mindannyiszor a Tel Aviv-i kormány lépéseit.

Ebben a légkörben az Ain Rumaneban lejárásodott vérengzés kettős értelmet kapott. Katonailag a falangisták megmutatták, hogy nyílt háborút akarnak indítani a palesztinok ellen, azzal a végső céllal, amelyet Izraelnek addig nem sikerült elérnie. Politikailag szándékuk az volt, hogy fegyverrel megőrizték uralkodó pozícióikat Libanonban. Már ekkor nyilvánvaló volt, hogy Izrael „természetes” szövetségesei. Nem sokkal később fény derült rá, hogy már akkor titkos megállapodás volt, a libanoni maroniták és az izraeli kormány között. Így kezdődött a vérontás, a pusztítás, mindaz a szörnyűség, amellyel egy ilyen polgárháború járhat. A Nemzeti Haladó Front, a palesztinokkal együtt, szembeszegült a falangisták agresszív politikájával és felvette a könyörtelen harcot. A libanoni erők polarizálódása az arab világ erőit is megosztotta. A libanoni polgárháború gyorsan egész Közel-Kelet válságának tűzfészkevé vált.

Libanonban 1975 áprilisától 1976 novemberéig a polgárháború a két csoport, a maroniták—liberálisok és a nacionalisták—progresszivisták—palesztinok harca volt. Ebben az időszakban Bejrút egész városrészeit döntötték romba. Létrejöttek azok a határvonalak, amelyek mögött a két erő felsorakozott. Az áldozatokra és veszteségekre való tekintet nélkül egyik fél sem tett engedményt. Számos ütközet volt, de még mindig voltak „oázisok”, amelyek egyik félhez sem tartoztak. A bejrúti kikötőben és Tal El Zaatar palesztin menekülttábor körül 1976 nyarán lejárásodott a polgárháború legszörnyűbb ütközete. Háromezer palesztin 56 napig volt ostromgyűrűben. A palesztinok között számos libanoni, arab, de a világ más részéről érkező önkéntes is volt. A világlapok sokat írtak egy svéd orvosnőről, aki a sebesülteket és a betegeket ápolta Tal El Zaatarban. A falangisták ágyúkkal lötték a menekülttábort mindaddig, amíg a védők be nem ismerték a teljes vereséget. Az ütközetet kevesen éltek át, de akik életben maradtak, azok is a falangista golyók vagy török áldozatává váltak. Tal El Zaatar védői között sok keresztény is volt. A falangistákat azonban ez nem zavarta, mert szerintük ezek a keresztények is a „halálos ellenség” oldalán álltak.

Mindezzel a libanoni polgárháború katasztrofális méreteket öltött. Az arab országok megpróbálták föltartóztatni a vérontást és Rijad

szaúd-arábiai fővárosban megállapodás jött létre, hogy a tűzszünet ki-
eszközlésére arab erőket küldenek Libanonba. Ez ideiglenes fegyver-
nyugvást teremtett. A harcok azonban ismét föllángoltak. Nemsokára
a nemzeti-progresszív és palesztin erők jobb helyzetbe kerültek. A ve-
szélyt látva a falangisták Szíria segítségét kérték. A szíriai erők, ame-
lyek addig a palesztin békefenntartó erők részét képezték, eleget tettek
a fölhívásnak és a szíriai katonaság 1976 novemberében tömegesen be-
vonult Libanonba. A falangisták megmentőként fogadják őket. A prog-
resszivisták és a palesztinok pedig haraggal és kételyekkel. Kamal
Dzsumblat, az egyik vezető libanoni és arab politikus és gondolkodó,
a Nemzeti Haladó Front és Libanon Haladó Szocialista Pártjának ve-
zetője elítéli Damaszkusz magatartását. Azzal vádolja Szíriát, hogy
lehetetlenné tette a válság libanoni megoldását. Damaszkusz erre az-
zal a váddal válaszolt, hogy Dzsumblat le akarta mészárolni a maro-
nitákat. A bevonuló szíriai erők rákényszerítették a progresszivistákat
és a palesztinokat a heves ütközeteket követő fegyvernyugvásra, de a
feszültség nem csökkent. Sem katonailag, sem politikailag nem jutottak
közelebb a megoldáshoz. A szemben álló felek közötti ellenségeskedést
nem tudták megszüntetni. Ilyen légkörben 1977 márciusában mind-
eddig megmagyarázhatatlan körülmények között meggyilkolták Kamal
Dzsumblatot.

A libanoni válság megoldásában megnövekedett Szíria katonai, sőt
politikai szerepe. Szarkisz libanoni köztársasági elnök időnként talál-
kozott Damaszkuszban Asszad szíriai köztársasági elnökkel, hogy újabb
kísérletet tegyenek a válság megoldására. Az alapvető irányvétel az
volt, hogy ismét helyre kell állítani a libanoni államiságot, megterem-
teni és erősíteni a hadsereget, amely képessé válna a viszály tartós be-
szüntetésére és a politikai élet normalizálódásának szavatolására. A li-
banoni parlament megbízatását háromszor is meghosszabbították, mivel
ilyen körülmények között lehetetlen volt választásokat tartani. Időköz-
ben keresett menedéket, így aztán a csonka parlament nem sokat tehe-
tett. A háborúban gyakorlatilag szétesett a régebbi rendszer. A hadse-
reg feloszlott, mert mohamedán része nem volt hajlandó engedelmese-
kedni a keresztény tisztek parancsának. A kormánynak nem volt ereje
az ország irányítására. Formálisan az állam azonban létezett és törté-
nelmi furcsaságként tartotta magát.

A megnyugvás azonban nem tetszett a falangistáknak. Amikor egy
pillanatban Chamun hajlandónak mutatkozott elfogadni a minimális
kompromisszumot, Gemail lecsapott rá és szétverte fegyveres osztagait.
Összeütközésbe került Frangiéval, Libanon egykori köztársasági elnö-
kével is. A falangisták megölték Frangié fiát. Így aztán a falangisták
jobboldali táborában a szélsőségesek kerekedtek felül. Izrael segítségével
mind nagyobb ütemben fegyverkeztek. Gyorsan eljutottak odáig, hogy
az addig szövetségesnek és megmentőnek tartott Szíriát is egyszerre csak
ellenségnek és megszállónak kezdték érezni. Mind hangosabban és gyak-

rabban követelték a szíriaiak és palesztinok kivonulását Libanonból. Az új irányvonalat fejezte ki Hadad őrnagy váratlan jelentkezése, amikor is az Izraellel határos 6 kilométer széles és kb. 100 kilométer hosszú övezetben kikiáltotta a keresztény államot, a „Szabad Libanont”. Mintegy 2000 hívét teljes egészében az izraeli hadsereg fegyverezte föl, fizette és tartotta fenn. Hadad őrnagy szabadabban mozgott Izraelben, mint saját Libanonjában. Egyetlen célja, hogy kíméletlen harcot folytasson a palesztinok ellen, nyíltan követelve azok kiűzetését.

A libanoni helyzet az első percben káosznak tűnik, valójában azonban kirajzolódnak a libanoni jobboldal és Izrael összehangolt akciójának koordinátái. Izrael a libanoni területre való behatolásaival, légitámadásaival mindig készen állott arra, hogy új vizsályt támasszon, új feszültséget teremtsen. Szíria mintegy 30 000 katonája az úgynevezett „zöld” demarkációs vonal mentén állomásozik és kezében tartja a különféle kulcspozíciókat, köztük a Bejrút—Damaszkusz útvonalat. Ezzel az országot két szemben álló részre szakítják, de ezzel nem tudnak véget vetni az időnkénti összecsapásoknak, főleg a tüzérségi párharcoknak. A falangisták azonban még ebbe az állapotba sem nyugodtak bele, hanem mind gyakrabban támadták a szíriai katonákat. Minden ilyen összecsapás elodázza a politikai megoldás fölkutatását. A jobboldal éppen ezt akarja elérni. Még mindig abban bízik, hogy az övé lehet a végső győzelem, a hatalom oroszlánrésze.

Az összecsapások azonban semmit sem változtattak az erőviszonyokon. 1981 tavaszán a falangisták harcba keveredtek a szíriai erőkkel a Bek folyó völgyében. Azt akarták ugyanis, hogy a Bejrúttól keletre eső területüket összekapcsolják a túlnyomórészt keresztény lakosságú Zahle várossal a Bek völgyében. Nemcsak érzelmi okok vezényelték őket, hanem stratégiaiak is. Zahle ellenőrzése ugyanis egy lépés lenne a felé, hogy levágják a Bejrút—Damaszkusz útvonalat és kapcsolatba kerüljenek a Hadad őrnagy ellenőrzése alatt álló területtel. Ezzel a szíriai erők, főként a Bejrútban állomásozók, nehéz helyzetbe kerülnének, a palesztinokat pedig teljesen körülzárják. Számukra már csak a Földközi-tenger jelentené a kapcsolatot a világgal, márpedig közismert, hogy ez a tenger teljes egészében izraeli ellenőrzés alatt áll. Ezzel magyarázható, hogy a szíriaiaknak mindenáron meg kellett akadályozniuk a falangista tervek megvalósítását.

A Zahle körüli ütközet néhány új elemet tárt föl. Először is a falangisták stratégiáját, majd Izrael ekkor adta nyíltan a világ tudtára, hogy nemcsak Hadad őrnagyot, hanem Gemailt és Chamunt is támogatja. A harmadik új mozzanat Szíria eltökéltsége, hogy még nagyobb szerepet vállaljon a libanoni válságban. Izrael Zahle város környékén is a falangista erők segítségére sietett. Semmilyen törvényt nem tisztelve az izraeli repülőgépek mélyen behatoltak a libanoni terület fölé és a Bek völgyében lelőttek két szíriai helikoptert. Damaszkusz keményen reagált. A Bek völgyében SAM—6 rakétákat állítottak fel, amelyeket az izraeliek jól ismernek az októberi háborúból. Így keletkezett a „rakéta-

válság”, amelynek során Izrael vezetői dühödten fenyegetőztek, hogy megsemmisítik a szíriai rakétákat, ha azokat nem vonják vissza. Damaszkusz minden fenyegetőzésre nyugodtan, de határozottan válaszolt, hogy a rakétáknak csak védelmi jellegük van. Mindenképpen közvetlen veszéllyé vált az új arab—izraeli háború vagy esetleg a libanoni válság nemzetközi méretűvé dagadása.

A világ tehát ismét aggodalommal kezdte figyelni a libanoni fejleményeket. A két nagyhatalom gyorsan reagált. Moszkva Damaszkuszba küldte külügyminiszter-helyettesét, Washington pedig Phillippe Habibot, az elnök különmegbízottját. A szovjet megbízott rövid időt töltött Damaszkuszban és kevés szivárgott ki megbeszéléseiről. Csak azt hangsúlyozták, hogy a Szovjetunió eleget tesz a Szíriával kötött barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződésnek. Szíria ugyanis a Moszkvával való szoros kapcsolatok ellenére sokáig halogatta ennek az egyezménynek az aláírását. A libanoni események, majd az iraki—iráni háború kitörése azonban álláspontjának megváltoztatására bírta Szíriát és az egyezmény 1980 végén létre is jött. Ennek hatása aztán teljes egészében megnyilatkozott a „rakétaválság” idején.

Reagan különmegbízottja, ingázni kezdett Tel Aviv—Damaszkusz—Bejrút között, de Szaúd-Arábia segítségét is igénybe vette. Próbálkozása sokban emlékeztet Kissinger amerikai külügyminiszter korábbi tárgyalásaira. A hasonlóság mellett azonban van egy lényeges különbség. Kissinger zsidó származású, Habib ereiben pedig arab vér is folyik. Kissinger kétségtelenül elindította a Camp David-i megállapodáshoz vezető folyamatot, de azt mások fejezték be. Most viszont nehéz fölfedni, hogy Habib és Washington mit akar elérni. A két szuperhatalom ellentéte szembeütköző. Moszkva nemzetközi értekezletet sürget valamennyi érdekelt — beleértve a palesztinokat is — részvételével. Washington és Tel Aviv ezt elveti és valamilyen új jobboldali arab szövetséget kíván létrehozni, amely szembeeszegezne a „szovjet veszéllyel”. Az új szövetség lehetséges tagjai nem titkolják szembehelyezkedésüket a szovjet befolyással, de — mint ahogy azt Szaúd-Arábia is teszi — világosan ki mondják, hogy nem szövetkezhetnek Izraellel mindaddig, amíg az ilyen agresszív politikát folytat az arabok, külön pedig a palesztinok ellen. Számukra Izrael nagyobb veszély a kommunizmusnál. Ezt világosan meg is mondták Washingtonnak, de az arabok mind dühösebben veszik tudomásul, hogy az USA vezető körei ezt nem tudják fölfogni és macskul kitaranak Izrael mellett.

Libanoni válság időnként megnyugszik, de a kibontakozás még mindig nem látható. A szemben álló felfegyverzett táborok továbbra is harcra készen állnak. A falangisták többé nem titkolják szövetségüket Izraellel. Szíria számára elfogadhatatlan bármilyen arab szövetség Tel Avivval. A falanga mindinkább Libanon kettészakítására törekszik, külön keresztény államocskára kikiáltására. A 17 különféle politikai csoportot egyesítő nemzeti—progresszív front pedig Libanon szuverenitásának, függetlenségének és egységének a megőrzésére törekszik. A pa-

lesztinok számára Libanon az utolsó támpont, ahonnan még harcolhatnak jogaikért és nemzeti felszabadításukért. A palesztin mozgalom számára létszükséglet a nemzeti-progresszívista fronttal való szövetség. A számos tényezővel és sokfajta érdekléssel bonyolított közel-keleti válság Libanonban sűrűsödik. Ezért a libanoni rejtélynek még sok ismeretlen és megoldatlan eleme van. Egy londoni lap a probléma lényegét abban látja, hogy vajon az USA képes lesz-e tudomásul venni a palesztin realitást. Sokan nem tudtak vagy nem akartak belenyugodni ebbe a realitásba. E kérdés megválaszolásától függ mindenesetre a libanoni rejtély megoldása.

Fordította *Bálint István*

Könyv- és folyóiratszemle

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT DIMITRIJE TUCOVIĆ

Megjelent a nagy marxista tízkötetes összegyűjtött műve

Kétségtelen, hogy Dimitrije Tucović hazánk forradalmi munkásmozgalmának legerőteljesebb marxista személyisége a kommunista párt megalakítását megelőzően. Tucović a zlatibori járás Gostilj falujában született 1881. május 1-én. Gyermekkora Užicéhez fűzi. Itt jár iskolába, s itt találkozik és köt egy életre szóló barátságot a három osztállyal fölötte járó Radovan Dragovićtyal. A Szerb Szociáldemokrata Párt egyik megalapítója, és csakhamar központi alakja. A századfordulón a Szerb Királyság fővárosában fejezi be a gimnáziumot, mert Užicén megszüntetik a reálgimnáziumot. 1901-ben, érettségizése után pedig a Belgrádi Egyetemen folytat jogi tanulmányokat. 1906-ban kitűnő eredménnyel diplomál. Berlini jogi doktorálását megszakítja, mert szükség van rá a munkáspárt sorainak rendezése miatt. 1914. november 20-án, Belgrád védelmekor esik el.

Tucovićnak a Szerb SZDP központi személyiségének, az európai forradalmi munkásmozgalom első világháború előtti kimagasló alakjának születése századik évfordulójáról május havában méltóképpen megemlékeztek hazánk fővárosában. A televízió és a többi tömegtájékoztatási eszköz jóvoltából egy kicsit az egész ország adózott a nagy forradalmár és marxista emlékének. Tucović születésének századik évfordulóján közreadták összegyűjtött műveinek tíz kötetét.

A belgrádi Rad Könyvkiadó a Szerb szocialisták művei sorozatába adta ki a Szerbiai Kommunista Szövetség anyagi támogatásával Dimitrije Tucović közel 5500 oldalnyi terjedelemben összegyűjtött műveit, a szükséges tudományos apparátussal. A megjelentetést a Munkásmozgalom Szerbiai Történelmi Intézetének kutatása tette lehetővé. A sokéves munka eredményeit a következő szerkesztő bizottság véglegesítette: dr. Andrija Radenović, dr. Miroslav Nikolić, dr. Jovan Dubovac, Rafajlo Ješić és dr. Vencészlav Glišić. Az egyes köteteket a történelmi időszaktól és a kötet jellegétől függően más-más szakembercsoport, illetve szakember készítette elő.

Az összegyűjtött művek első két kötete már régebben megjelent, egy-éves különbséggel az 1975-ös megjelenési évet viselik magukon. Az első kötet szerkesztői: dr. Sergije Dimitrijević, Milenko Topalović, Žarko Jovanović magiszter és Selma Bravo. A második kötet szerkesztői: Milenko Topalović, dr. Sergije Dimitrijević, Žarko Jovanović magiszter és Lazar Ivanović. A két kötet keletkezésük időrendjében Dimitrije Tucović 1901. IV. 28-ától (az új naptár szerint V. 11.) 1909. VI. 4-éig (17) megjelentetett írásait öleli fel.

Ezután öt évig szünetelt Tucović írásainak megjelentetése, nem véletlenül. A gondos előkészületek és alapos kutatások ellenére bebizonyosodott, hogy még több kutatómunkát kell végezni ahhoz, hogy Tucović minden fontosabb írását összegyűjtsék. Az ötéves utólagos kutatások eredményeként készült el a teljes 9. kötet és a 10. kötet nagyobbik része, valamint az első két kötet pótlása. Ezek igen lényeges írásokat tartalmaznak, s nagy kár lett volna, ha nem látnak napvilágot. A két utolsó kötet az 1981-es kiadási évet tünteti fel, míg a 3—8. kötet kiadási éve 1980. A harmadik kötetet ugyanaz a szerzőnév készítette elő mint a második kötetet. A 4., 5. és 7., 8. kötet írásait dr. Mladen Vukomanović gyűjtötte egybe, míg a hatodik kötetnél Vukomanovićnak társszerzője Rafajlo Ješić.

A szerkesztő bizottság valóra váltotta az első kötet előszavában közölt ígéretét (6. o.), s Tucović szövegéhez történelmi jegyzeteket csatolt, ezenkívül Tucović életrajzának fontosabb eseményeit és párttevékenységének áttekintését is közölte. Az egybegyűjtött Tucović-művek zárókötetében közlésre kerül a leközölt művek teljes bibliográfiája (1206 egység, X. kötet, 287—382. o.), a Tucović-nyelvi foglalkozó monográfiák, tanulmányok, cikkek és információk bibliográfiája, valamint a tíz kötetben leközölt anyag tárgymutatója (X. kötet 435—473. o.), névmutatója (475—502) és a földrajzi nevek mutatója (503—527. o.).

A Munkásmozgalom Szerbiai Történelmi Intézetét dicséri, de elismerés illeti a Tucović-művek egybegyűjtőit is, hogy ilyen teljességgel napvilágot látott a tízkötetes mű. A kötetekben helyet kaptak összes megjelentetett munkái, Tucović eddig felfedett levelezése (a még kéziratban levők is), valamint kéziratok hagyatékának jelentősebb bibliográfiai egységei. A kötetek tartalmazzák azokat a szövegeket is, amelyeknek Tucović társszerzője. Főleg pártszervezeti, szakszervezeti és más jelentésekről, határozatokról és közleményekről van szó.

Tucović jelentőségét és forradalmi-marxista, de általában szellemi-kulturális nagyságát illetően az utókornak van még mit törlesztenie. Kévs monográfia jelent meg róla. Az elsővel dr. Desanka Savičević 1972-ben megjelent könyvével (Társadalmi és politikai elmélet és bírálat Dimitrije Tucović műveiben címmel) a *Létünk* 1973., 4. száma is részletesen foglalkozott. Három évvel később még egy jelentős monográfia jelent meg dr. Ivan Kovačević szerzőségében Dimitrije Tucović és más szocialisták Szerbia kormányának gazdaságpolitikájáról 1903—1914-ben címmel, szintén a belgrádi Rad Könyvkiadó kiadásában. Ebben a kötet-

ben a szerző Dimitrije Tucović elemzése mellett Dragiša Lapčević szellemi hagyatékával foglalkozik még.

A szakíróknak és kutatóknak szűkös forrásanyag állt rendelkezésükre, amennyiben nem adódott lehetőség számukra, hogy levéltári anyagokkal dolgozzanak. Ugyanis közvetlenül a háború után jelentette meg a Prosveta Dimitrije Tucović válogatott írásait két kötetben (az I. 1949., a II. 1950.), amelynek második kötetével még a nagy könyvtárak is csak ritkán rendelkeztek. Ezenkívül Tucović munkásságának igen lényeges szakaszából nyomtatásban közölt a JKP történelmi archívuma sorozat III. és IV. kötete, Belgrád, 1950. év. Újabbban 1974-ben a belgrádi Radnička štampa (dr. Radoslav Ratković utószavával) kiadta hasonló kiadásban Tucovićnak 1914 elején megjelent könyvét: Szerbia és Albánia, Adalék a szerb burzsoázia hódító politikájának bírálatához címmel.

Ezért is találjuk szembe magunkat azzal a körülménnyel, hogy aránylag kevés szerző foglalkozott behatóan Tucović életművével, noha nagy számban vannak azok a szerzők, akik foglalkoztak a szerb századeleji munkásmozgalom és az akkori európai munkásmozgalom szellemóriá-sával. Dr. Desanka Savičević (Ogledi iz filozofije i sociologije, Rad és Kulturni centar kiadása, Belgrád, 1980., 91. o.) három háború előtti szerzőre hívja fel a figyelmet, akik behatóbban kutatták Dimitrije Tucović életművét, nevezetesen: Kosta Novaković, Filip Filipović és Veselin Masleša. A háború utáni kutatók közül a következő hármat említi: Moša Pijade, Dušan Nedeljković és Sergije Dimitrijević. A magunk részéről még hozzáfűznénk, hogy Desanka Savičević munkássága is lényeges Dimitrije Tucović életművének megértéséhez és tanulmányozásához.

Mindenesetre, ha a tudományos és szakirodalom érdeklődése majd csak a jövőben hozza meg eredményeit, Tucović életműve már belépett a mai jugoszláv átlagember érzelmi-gondolatvilágába. A Létünk 1975/2. számában leírt végkövetkeztetésünk is mindinkább beigazolóódik Dimitrije Tucovićtal kapcsolatban: „Életműve azért nagy, mert a társadalmi valóságból fakad, magába foglalja a marxizmus lenini értékeit, és mert a hazai harcot mindig a nemzetközi viszonyokba helyezve széles horizontot tár a párt vezetete munkásosztály, a haladó Szerbia elé. Ezért alkotó munkássága teljes nagyságában csak a jövőben bontakozik ki.” Ezt a folyamatot az utóbbi években jelentősen meggyorsította a televízió és a sajtó is. Gondolunk itt elsősorban a Belgrádi Televízió Dimitrije Tucović munkásságának szentelt filmsorozatára, amelyet nagy visszhangja miatt meg is ismételtek és Milutin Vitezović tárcasorozatára, amelyet a Borba napilap 1974. december 11. és 29. között közölt.

Tucović bibliográfiáját, amely követi a tíz kötet közlési sorrendjét Sergije Dimitrijević (I—III. kötet) és Mladen Vukomanović (IV—X. kötet) készítették. A Dimitrije Tucovićról készült munkák bibliográfiáját (416 bibliográfiai egység) Radislav Cajić készítette, azzal, hogy további 52 egység tartalmaz Tucovićra vonatkozó adatokat és informá-

ciókat. A tárgymutatót Mladen Vukomanović készítette, igen jó érzékel. A témák és fogalmak megválasztását mértékkel végezte el, eléggé részletes, de nem túlságosan elaprózott, így tényleges segítséget nyújt a kutatónak és az érdeklődőnek. A névmutató és a földrajzi nevek mutatója Zoran Panajotović munkája.

Az érdeklődőre már a tárgymutató áttekintése is mély benyomást gyakorol, mert a maga módján utal Dimitrije Tucović átfogó témaválasztására. Munkái felölelik a társadalmi ellentmondásoktól forrongó Szerb Királyság minden lényeges kérdését: a tudományos, a gazdasági, a történelmi, a társadalmi szerkezetbeli, a filozófiai és az általános kulturális kérdéseket. Elmélyülten és alkotó módon, nem raboskodva a II. Internacionáléban uralkodó nézeteknek, hanem gyakran marxi módon tárgyalja a munkáspárt szervezeti kiépítését, a párt taktikájának és gyakorlati politikájának kérdéseit, nagy hangsúlyt fektetve a szakszervezeti munkára és a parasztsággal való osztályszövetség szorgalmazására. Dimitrije Tucović Szerbia leghaladóbb törekvéseinek legmarkánsabb személyisége. Nemzetközi téren is nyilvánvalóan affirmálódott és messze túlnőtte hazája határát, mert a hazai eseményeket mindig a nemzetközi fejleményekkel összefüggésben szemlélte és értelmezte.

Ezért jelentősek Dimitrije Tucović elemzései és fejtegetései a nemzetközi viszonyokról is, hisz a századfordulón már a kapitalizmus imperialista szakaszának ellentmondásai előrevetítik a nemzeti felszabadító mozgalmak és a szocialista forradalom elkövetkező jelentőségét. Lényegesek azok a meggyőző és tényekkel bizonyított elemzései, amelyek a nagyhatalmi hódító versengést fedik fel a Balkánon és leleplezik a német birodalmat, az Osztrák—Magyar Monarchiát, a cári Oroszországot, valamint hazája burzsoáziájának militarista törekvéseit.

Dimitrije Tucović számunkra nemcsak a történelem nagy alakja, aki bevonult a tankönyvekbe, és akire kegyelettel gondolunk, hanem példamutató marxista és forradalmár a jelenkor embere számára is. Életének, különösen az 1908. esztendőttől a haláláig tartó szakasza fontos, amikor is hat éven át a Szerb Szociáldemokrata Párt élén állt, s az újkor marxizmusának irányzataival egybecsendülő álláspontokat alakított ki és valósított meg.

Várható, hogy a tízkötetes összegyűjtött művek megjelenésével az ediginél még többen és elmélyültebben járulnak hozzá Dimitrije Tucović életművének az affirmálásához. Ez az afirmáció azonban nemcsak hazai marxista gondolkodásunk kialakulása és fejlődése szempontjából lényeges, hanem sokkal fontosabb az a marxi közelítési mód és mondanivaló, amely noha a századeleji társadalmi viszonyokat tárgyalja, rengeteg mondanivalót tartogat a mai ember számára is.

Rehák László

TITO ÉLETRAJZÁNAK ELSŐ KÖTETE

Vladimir Dedijer: Novi prilozi za biografiju
Josipa Broza Tita. I.

A kötet tartalma: Predgovor Novim prilozima za biografiju Josipa Broza Tita — Prilozi za biografiju Josipa Broza Tita (reprint iz 1953): Predgovor, I Kumrovec u Hrvatskom Zagorju, II Zanat u Sisku i odlazak u tuđinu (1907—1913), III Prvi svetski rat i zarobljeničtvo u Rusiji (1914—1922), IV U novoj državi (1918—1921), V Selo Veliko Trojstvo (1921—1925), VI Kraljevačko brodogradilište, VII Suđenje u Ogulinu, VIII Sekretar mesnog komiteta, IX Bombaški proces, X Sužanj broj 483, XI Ponovo na slobodi, XII Borba za partiju, XIII Sekretar CK SKJ, XIV Ustanak naroda Jugoslavije, XV Bez ičije pomoći, XVI Radosti i tuga pobjede, XVII U ognju socijalističke prakse, XVIII Udarac iz potaje, XIX Dva shvatanja, XX Zastava socijalizma je spašena, Registar imena — Autobiografija Tita — Predgovor inozemnim izdanjima — Tito govori: XXII „Počeli smo gubiti vjeru u Staljina, ali ne u socijalizam...”, XXIII „Naša revolucija ne jede svoju decu...”, XXIV „Bio sam neuk mlad čovek i Partija me je uzela, obrazovala, načinila čovjeka od mene...”, XXV „Još je pred nama puno posla” — Sas-tanak Tita s Togliattijem 1946. godine — Sjećanja Johna Potokara na druga Tita.

Kiadók: IKRO Mladost, Zagreb; GRO Liburnija, Rijeka; Spektar, Zagreb; 1980., I—IX+I—683 oldal.

Vladimir Dedijer háromkötetes Tito-életrajza kétségkívül Jugoszlávia legnagyobb történelmi személyiségének a legkiemelkedőbb életrajza lesz még jó ideig. Sőt már most is az, a szerző újranymott több mint 680 oldalas első kötetével.

A háromkötetes Tito-életrajz első kötete — a meghirdetett időpont-hoz képest némi késéssel — ez év elején jelent meg. Kimerítő adatköz-lésével, ha csak az 1952. évig terjedő időszakot öleli is fel — az első kö-tet gerincét és tartalmát (1—519. o.) az 1953-ban megjelent könyvének minden változtatás nélküli hasonmás kiadása képezi —, helyes feldol-gozási módszerével a mai olvasó számára is megragadó olvasmány Tito elvtárs lenyűgöző életútjáról. Dedijer a Tito életútjával és aktivitásával kapcsolatos részletes életrajzi adatokat szorosán beilleszti a kor társa-

dalmi eseményeibe, s így megőrizve könyve alapvető célját és jellegét, módszertanilag helyesen megalapozott életrajzot épít fel és jelenít meg az olvasó előtt. Nem lesz könnyű dolga egy későbbi Tito-életrajzírónak, ha túl akarja szárnyalni Dedijer teljesítményét.

A hazai magyar olvasók idősebb nemzedékének ez a könyv nem ismeretlen, mivel ezt az 1952-ig terjedő kimerítő Tito-életrajzot annak idején a Magyar Szó folytatásokban teljes egészében közölte. Ezt a szöveget, Herceg János író fordításában (aki azokban az években a Titokönyveket is fordította), a Magyar Szó könyvalakban is közreadta. Megjegyzendő, hogy abban az időben már az újvidéki Testvériség—Egység Könyvkiadó erőfeszítéseként magyar nyelven is megjelent gazdag fényképanyagával Vladimir Dedijer Háborús naplója is, ami szintén ma is érdekes olvasmány, s ezért nemrég újból kiadták szerbhorvát nyelven.

Ezen művei írásakor Vladimir Dedijer nagytehetségű és érdemű publicistának számított, aki a háború előestéjén a befolyásos és tartalmas Trideset dana (30 Nap) című, a JKP politikai vonalát képviselő társadalomtudományi-informatív folyóirat kiadója volt; aki az új, szocialista Jugoszláviában, azonos névvel és arculattal felújította ezt a folyóiratot; aki a háború utáni első években közismert propagandista és fontos feladatkört betöltő pártfunkcionárius volt. Akkori könyve, amely a szerény Adalékok Josip Broz Tito életrajzához címet viselte, 1953-ban és 1954-ben 16 kiadást ért meg hazánkban és külföldön, azonkívül részleteinek ismertetésével bejárta az egész világot.

Ma már Vladimir Dedijer az olvasók újabb nemzedéke előtt koros és bölcs, nemzetközi viszonylatban továbbra is aktív társadalmi dolgozóként, a történelemtudományok tekintélyes tudósaként és akadémikusként áll.

A szerző a három évtizede megjelent könyvét nem írta át, noha azóta néhány pontatlanságról és ténybeli hibájáról meggyőződött, és újabb jelentős tényanyagot tárt fel, amit további két kötetében fog közölni. Dedijer akadémikus közös kiadói már beígérték, hogy az idén az olvasók kezébe adják a szerző Tito-életrajzra vonatkozó adalékainak második és harmadik kötetét is.

Várható, hogy a beígért kötetekben az újabban feltárt levéltári anyag és Tito elvtárs utóbbi harminc évének életútját az első kötetben alkalmazott módszerrel dolgozza fel a szerző, beleágyazva az adatokat és életrajzi tényeket a társadalmi folyamatokba és a történelmi események sodrába. Ugyanis megállapítható, hogy Dedijer 1953-as könyvének újraolvasásakor sem csak szuggesztív és élénk stílusú publicista szerzőként van jelen, hanem történészként is.

Az 1953-as Tito-életrajz ma már nem hathat olyan újszerűen adataival, mint megjelenésekor, amikor valószínűleg az illegalitás hagyományaként, igen szűkös életrajzi adataink voltak állami és pártvezetőinkről, beleértve Tito elvtársat is. Néhai elnökünk kumroveci szülőházát

csak jóval később alakították át emlékmúzeumra, s ehhez ugyancsak Dedijer könyvének adataiból merítettek. A könyv hosszadalmas adatközlései sem vontatottak, mert mindig funkcionálisak. Így pl. ma sem hat zavarólag, hogy Zagorje egykori társadalmi helyzetének jellemzésében egy oldalnyit (13. o.) olvashatunk Miroslav Krleža Petrica Kerempuh balladájából, vagy amikor Broz Jožának négy elemiben kapott összes osztályzatát olvassuk (29. és 30. o.) feltüntetve az igazolt és igazolatlan órákat is. Vonatkozik ez a periratok teljes terjedelmű közlésére is, mint például az ogulini bírósági tárgyalás (VII. fejezet, 133—135. o.) és a „kézigránátos per” anyagára (IX. fejezet, 155—174. o.) vagy a maribori börtönének hivatalos okmányaira (X. fejezet, 195—199. o.). Ez a dokumentáló szándék nyilvánul meg a népfelkelés megindítása időszakából a Kominternnek küldött jelentése és üzenetváltások közlésében (XIV. fejezet, 275—335. o.), valamint az AVNOJ II. ülészaka kapcsán Moszkvával váltott rádióüzenet (XVI. fejezet, 356—362. oldal) szövegének ismertetésében. A könyv megírási időpontja, de a kérdés jelentősége is úgy kívánta, hogy az utolsó fejezet, a Tájékoztató Iroda kapcsán kialakult szakadás a sztálini Szovjetunióval aprólékos, és részletekbe menő legyen. Itt helyenként feltünteti Tito elvtárs magánvéleményét is Sztálinról és téves politikájáról.

Ezeket a magánvéleményeket első személyben, Tito elvtárs kötetlen beszélgetését idézve, Dedijer mostani könyvében kétszer is lököztli, az eredeti életrajzadalék XX. fejezetének lábjegyzetében (475—477. o.) és a Tito beszél című függelékben (XXII. fejezet 625—626. o.). „Sztálin alapvető gyöngéje, fejt ki Tito, hogy sekélyes véleménye van Jugoszláviáról. Nem fogta fel és nem volt hajlandó felfogni, hogy itt valami új jön létre. Képtelen felfogni a forradalom alapvető jellegzetességét és annak lényegét: azt, hogyan nőtt meg Jugoszlávia minden népének tudata saját országa függetlensége ereje és szépsége által, hogy öntudatuk megnőtt büszkeségük által embereinkben, akik évszázadokon át harcoltak a különböző hódítók ellen és akik tudatában voltak annak, hogy most valami újat alkotnak . . .

Sztálin lebecsülte és most is lebecsüli a munkásmozgalmat a Szovjet Szövetség határain kívül; azt hiszi, hogy nélküle sohasem fogunk győzni; gondba ejtette harciasságunk akkor is, amikor Hitlerre mértünk csapásokat. Mitöbb, túl nagy fontosságot tulajdonított saját tekintélyének. Azt hitte, hogy senki sem választhatja el tőle a jugoszláv népet. Felnagyított ábrándokat táplált az oroszok és a jugoszlávok hagyományos kapcsolatairól.

. . . Úgy hiszem, hogy Sztálin nemcsak Jugoszláviával kapcsolatban hibázott. Sok hibát követett el a háború utáni helyzettel kapcsolatban. Ezek váltották ki, véleményem szerint, Sztálin hibás stratégiáját, hogy igyekezett Jugoszláviát maga alá teperni. A helyzet felmérése nála hibás volt, az általa javasolt megoldások a helyzet saját érdekében való megoldását szorgalmazták és már idejétmúltak voltak. Amikor 1949-ben elhatározta magát, hogy fegyveres eszközökhöz folyamodik, a kialakult

helyzet már meghaladta őt. A jugoszláv kérdés már többé nem volt jugoszláv kérdés, hanem világ-kérdés.”

Tito elvtárs, forradalmunk stratégiája és a nagy tapasztalatú messze-látó politikus kötetlen beszélgetése során, amelyet Dedijer idéz (623. o.) az 1948-ban előállt bonyolult helyzetet és a követendő politikai vonal-vezetést többek között a következő módon jellemezte: „Ekkor megér-tettem, hogy csak akkor fogunk győzedelmeskedni, ha világosan felfog-juk a Szovjet Szövetséggel való összetűzésünket kiváltó okokat, s ha ez a folyamat kellő időben és kellő módon végbemegy Jugoszlávia népei sorában is. Szükséges volt a legkomolyabb figyelmet szentelni a Szov-jet Szövetség iránt táplált illúzióknak, amelyek léteztek, vagy nyomot hagytak gyakorlatilag népeink körében. Nem engedhettünk szabad fo-lyást felháborodásunknak és élesen megválaszolni mindazokat a hazug-ságokat és rágalmatokat, amelyek értek bennünket a Szovjet Szövetség-ből, vagy a Szovjet Szövetségre való hivatkozással. Ahelyett, hogy el-idegenültünk volna a tömegektől azáltal, hogy elsőként emeltünk volna szót a sérelmek érte percekben, szükséges volt időt adni Sztálinnak, hogy olyan dolgokat cselekedjen Jugoszlávia ellen, ami arra készítette az embereket, hogy maguk fogalmazzák meg a jelszót: „Le Sztálinnal”. A tapasztalat az élet legjobb tanítómestere. Az, amit Sztálin cselekedett azokban az 1948. júniusi napokban, és amit szándékában volt tenni, egyhamar kimutatta brutális cselekedeteivel. Ettől az időtől számítva, legalábbis ami Jugoszláviát illeti, nem volt politikai probléma a Szovjet Szövetségnek ellenszegülni. Az összeütközés lényege a napnál is világo-sabb volt hazánk minden becsületes polgára előtt. Az emberek megsza-badultak tévhitüktől, de nem veszítették el a szocializmusba vetett hitü-ket, mert a saját országukra nehezedő óriási nehézségek ellenére, szá-mukra szemmel látható volt, hogyan képes egy kis nemzet építeni a szo-cializmust . . .”

A mostani könyvet a szerző két függelékkal egészítette ki. Dedijer közzéteszi Tito elvtársnak mintegy 70 oldalnyi önéletrajzát, amelyet Dedijer közreműködésével írt 1952-ben az amerikai Life nagy példány-számú politikai hetilapnak. A könyvben leközli a Life előzetes elhatá-roló szerkesztőségi cikkét is és az önéletrajz ötödik befejező részét, ame-lyet az amerikai lap, nyilván a reakció nyomásának engedve, már nem közölt.

Ezenkívül a függelék tartalmazza azt az öt fejezetet is, melyeket a külföldi kiadók kívánságára írt Dedijer, és amely fejezetek itthon csak a szlovén nyelvű kiadványokban jelentek meg. Ez az öt fejezet tulaj-donképpen nem is Tito életrajzával, hanem inkább Tito életművével, nézeteivel, a közelmúltra való visszapillantásával, hazánk akkori hely-zetével és távlatával, a kommunista pártok akkori és várható viszonyai-val, a szocializmussal mint világfolyamattal stb. foglalkozik.

Dedijer ezekben a fejezetekben, hasonlóan a második világháborút le-záró Párizsi békeértekezletről szóló könyvében követett tárgyalási mód-hoz, tárgyaló küldöttségi tag, bennfentes tanú, aki elsősorban Tito elv-

társ szavait idézi. Az ötvenes évek elején ezek a fejezetek — amelyek főleg politikai személyiségek vagy küldöttségek fogadása és tárgyalásai alkalmából magyarázták Jugoszlávia szocialista berendezésű sajátosságait, az öngazgatás első lépéseit és távlatait, az etatista szocializmus bírálatát — mindenképpen a szenzáció erejével hatottak a külföldi olvasóra. Ma már természetesen a külföldi olvasó is sokkal többet tud Tito Jugoszláviájáról, belső fejlődéséről és a nemzetközi kérdésekben elfoglalt álláspontjairól. A hazai olvasó számára ezek a fejezetek elsősorban dokumentumjellegűek, de sokat elárulnak Tito személyiségéről is, arról, hogy miként tárgyalt politikailag jártas személyiségekkel, akiknek néha elemi ismereteik sem voltak Jugoszláviáról, álláspontjairól, s eközben azért a szövevényes társadalmi folyamatokat és világviszonyokat sem egyszerűsítette le. Hiteles képet kap az olvasó a kiváló képességű, nagy tudású és széles látókörű marxistáról és államférfiről, valamint arról, hogy miért hagyott Tito olyan mély benyomást a világ számtalan vezető személyiségére.

A függelékben a szerző beiktatta Togliatti visszaemlékezését első, akkoriban titokban tartott, háború utáni belgrádi találkozásáról Titóval, tárgyalásairól és benyomásairól 1946-ban, valamint egy rövidke visszaemlékezést egy Jugoszláviából elszármazott amerikaitól, aki 1911-ben Kamnikban együtt dolgozott Titóval, a fiatal fémmunkással; együtt művelődtek és vettek részt a fémmunkások társadalmi és politikai életében.

Olyan könyvről van tehát szó, amely a maga idejében világsiker aratott és a külföldi olvasó számára nemcsak Tito Jugoszláviájának felfedezését jelentette, de egyben sok új gondolatot vetett fel a szocializmusról, a marxizmus és a társadalmi fejlődés nyílt kérdéseiről. Ezért, indokoltan számot tarthat a hazai olvasók nagy taborára is, hisz azóta egy egész népes nemzedék cseperedett fel és került a társadalmi folyamatok élvonalába. Sok mondanivalója van számunkra Dedijer első kötetének, mivel jelenlegi küzdelmeink és vívmányaink közvetlen előzményeiről szól.

KÉT ZENEESZTÉTIKAI KIADVÁNYRÓL

A belgrádi Nolit Könyvkiadó 1980-ban *Savremena estetika muzike* címmel jelentette meg *Ivan Focht* írásait.

A fochti zeneesztétika és zenefilozófia ezen bemutatása a szerzők köré és nem a problémák köré csoportosul. A könyv a XIX. század második felétől, a zeneesztétika, mint önálló tudományág megalakulásától a mai napig tartó periódust öleli fel.

Az esztétika, mint a filozófia egyik ága, többnyire a zene, mint az egyetlen referens megkerülése alapján „fejlődött”: vagy spekulatív volt olyannyira, hogy egyetlen művészeti ágra sem volt érvényes, mint Kanté, vagy csak annak egyes megnyilvánulási ágaira támaszkodott (főleg az irodalomra és a festészetre), mint Hegelnél és Crocenál. Azok az irányzatok, amelyek hosszabb távon a zenéhez tartoztak, a platonizmus és pitagoreizmus, a schellingizmus és bergsonizmus, valamint a fenomenológia és herbartizmus voltak. Ezért ebben a könyvben is ezek kaptak legtöbb helyet.

A válogatásba nem kerültek bele az alkalmazott zeneesztétika képviselői sem, mint pl. Hugo Reimann, mert ők egyáltalán nem is vetik fel a kérdést: Mi a zene? — akár azért, mert cleve önmagában adottnak, ismertnek vélik (pozitivizmus), akár azért, mert a kérdés különös összetettsége és nehézségei folytán szándékosan elkerülik annak megválaszolását, vagy pedig mert gyakorlati emberek lévén az ilyen spekulatív kérdésekre egyszerűen rá sem ismernek.

Az érem harmadik oldalára maguk a zenészek kerültek, akik szívesen elmélkednek érdeklődésük tárgyáról. Többségükből azonban hiányzik a két legfontosabb: a filozófiai műveltség és a metodikus, szisztematikus hozzáállás a problémához; velük a legnehezebb. Sokuk annyira következtelen, hogy még megfigyeléseik érdekessége és fontossága mellett sem lehet megközelíteni őket egyetlen irányból sem. Többségük ab ovo gondolkodik, mintha soha senki még nem gondolkodott volna előttük a zenéről. Ez egyrészt pozitívum, mert mindenféle előítéletől men-

tes, ugyanakkor túl sok „igazságra” találunk rá, még hozzá olyanra, amelyeket más szerzők már előbb és jobban, érthetőbben, általánosítva megfogalmaztak. Érdekes, hogy a zeneszerzők nagy része, ha zenéjében objektivista is, elméletben szubjektivistává válik. Ennek oka leginkább a módszери hiányosság. Bizonyos rendszerességgel és világossággal bír Busoni és Strawinsky nézetelméleti fejlődése, ezért ezeket a könyv írója figyelembe is vette.

Máskülönben, éppen a zenészek az okai annak, hogy a korszerű nézetek áttekintése nem összpontosulhatott néhány kulcsprobléma köré. Mert számukra a legérdekesebb mindig a másik, érdeklődésük nem módszeres abban az értelemben, hogy egyetlen közös probléma köré összpontosulna. Nem tartoznak egyetlen filozófiai iskolához sem, legtöbbször ők maguk lesznek az „iskola” egy személyben, ezért nem áll módunkban őket valahová besorolni. Hozzájuk hasonlóan, aszimmetrikusan, hullámokban ír és gondolkodik Jankeleviç is.

A marxisták sajnos, akárcsak maga Marx is, a legkevesebbet foglalkoztak a zene filozófiájával. Ezért ez a válogatás pusztán Blochra szorítkozik.

Habár szép számban vannak, a pozitivisták ugyancsak elvéve jelennek meg a könyvben, mert ők sem érintik a zene központi kérdését. Mint ahogy a pozitivista biológus számára nem létezik az „élet”, csak az „élő szervezetek” sokaságának megjelenési formái, úgy a pozitivista zenész számára sem létezik a zene, csak számtalan egyedi zenei darab — mű. Egy képviselőjük, S. Langer mégis helyet kapott, mert zenei szemantikájával formális divathullámot váltott ki és elég nagy befolyásával a zenei kutatások egy részét teljesen rossz irányba tereli. A negatív hatás ugyancsak fontos szerepet játszhat tehát.

Már attól függően ugyanis, hogy milyen szilárd kritériumokat állítunk fel, akár 30 szerző művét is tartalmazhatná a könyv, de akár ketőt is: Hanslickét és Blochéét. Ők ketten képviselik a pólusokat, amelyek köré vagy közé eszmeileg sorolható a többi szerző. Még az árnyalatbeli különbségeket is egészen érthetően érzékelhetjük a különböző elméletekből, mint kisebb vagy nagyobb eltéréseket az egyik vagy másik pólustól. Mert Hanslick és Bloch nemcsak a két ellentétes tábor képviselik, hanem az egyedüli, két lehetséges típusát a zenéről való gondolkodásnak: mint a zenéről önmagáért és mint a zenéről értünk. Mint a zenéről, amelynek nincs arca, túlvilági, másik oldalról pedig, mint a zenéről, amely evilági, dramatikus, patetikus arca az embernek.

Mi a zene? Mi az elsődleges, a forma vagy a tartalom? Nehezen található ma olyan egyén, aki pozitivistaként és kritikátlanul állítaná, hogy a zene a szűz hangjaival adatott bármiféle szellemi háttér nélkül. Még nehezebb volna a tiszta forma, avagy a tiszta tartalom filozófiáját képviselni. Ezt még Hanslick, a formalizmus megalapítója sem tette. Amint valaminek a céljáról vagy meghatározásáról beszélünk, feltételezünk valami mást is, amelyet még ki kell tölteni. Az a másik válik a figyelem középpontjává, azaz a logikai priusává és nem maga

a dolog, amit elsődlegesen magyarázni kívántunk. Ebből kifolyólag Hanslick nem kívánja a zenét valami más közvetítése által megmagyarázni — intenció segítségével —, hanem egyedül és kizárólag önmagából a jelenségből kiindulva. Ezt az esztétikai momentumot, amely magában a zenében rejlik, de nem tartalmazza a külső, megadott zenei rendeltetését, nevezi Hanslick „zeneileg szépnek”. Egyetlen, a tárgyától elvonatkoztatott földöntúli érzelem nemcsak hogy nem létezik, de el sem képzelhető. Senki sem tagadhatja, hogy a hallgatóban ne jelentkeznének érzések, de ezek:

- konkrétak, „esethez kapcsolódnak”,
- véletlenszerű asszociáció termékei (szubjektívak, nincs objektív támpontjuk a műben),
- nem képviselik a zene célját, epifenomenálisak.

Az, ami a zenehallgatás közben keletkezett érzéseknek konkrétságot kölcsönöz, vagy a nem adekvát zenehallgatás vagy a zenén kívüli momentumok következménye (a mű címe, programja, színpadi-dramatikai kerete, az énekes szavai . . .). A költészet, festészet, vallás, privát asszociációk — mind tehát eleve amuzikális tényezők — voltak azok a médiumok, amelyek a zenébe az érzést beviszik. A vokális zene éppen ezért — nagyon fontos — nem lehet egyértelmű kritériuma a zenének. „Arra, amit a tiszta hangszeres zene nem tud véghezvinni, nem mondhatjuk, hogy a zene tudja, mert csak a hangszeres zene a tiszta, abszolút művészete a hangoknak . . .” (Hanslick)

Minden szerző (Danckert), volens nolens, pitagoreussá válik, amint megállapítja, hogy a zene zene marad függetlenül az emberi asszisztenciától. Az ember pitagoreus, amint megállapítja az állandóságot — az idő múlásától függetlent, azokat a viszonyokat, amelyeket a zenében a számokon keresztül ismerhetünk meg. Miért éppen a szám? — kérdezhetné valaki: Mit keres egy matematikai fogalom a zeneművészetben? Hogyan lehet egy lelki folyamatot a természettudományok egzakt nyelvére lefordítani? A válasz olyan tág, hogy szorítkozzunk egyelőre csak ennyire: ha a szám nem is őszkedete mindennek, azaz, ha a pitagoreusoknak és velük a modern elméleti fizikának nincs is igaza a szám mindenhatóságát illetően, azért mégis úgy tűnik, Danckert sikerrel bizonyítja be, hogy akkor bár a zenének a kezdete.

Mint ahogy már a bevezetőben említettem, a pitagoreizmussal párhuzamosan — egyenrangú ellenfélként fut a platonisták tábora. A művészi formákról beszélve Busoni megállapítja, hogy azok tartósabbak, ha mind jobban közelednek az egyes művészetfajták lényegéhez. Ez a lényeg, mint antereális értelmezett: a zene fogalma (ideája) minden konkrét zenei forma megelőzője, mert bármilyen megvalósított forma értéke csak annak alapján értékelhető, hogy többé vagy kevésbé felel meg annak a fogalomnak, amelyben megjelenni szándékozik. Ha zenei formáról van szó, az annál jobb, minél tisztább zeneileg. Ebben a Busoni-féle tisztaságban a platonai eszmében való részvétel elmélete gyökeres. Ahogyan minden reális háromszög csak annyiban az, amennyiben

megfelel a háromszög fogalmának, úgy egy hangegység csak annyiban zenei, amennyiben adekvát és közeli a zene fogalmához. Ez a fogalom tehát megelőzi a zenetörténetet (illetve, ha a történelem tudomány), a zene teljes reális múltját. Ahhoz, hogy tudjuk, igazi zene-e egy közvetlen akusztikailag adott (előadás) vagy akusztikailag elképzelt (partitúra) hangsorozat, tudnunk kell, mi is a zene egyáltalán — tudni, azaz érezni a lényegét. Ezáltal adott a platonizmus nemcsak elméletben, hanem a mindennapi életben.

Lényegében platonista minden olyan művészetfilozófia, amely a művészt nem tartja igazi alkotónak, hanem felfedezőnek vagy vulgárisan valami már létező regisztrálójának. A valódiság, hitelesség, az unikum a le nem írt, de létező ősz-zenéje lehet, míg ugyanakkor minden, a művész általi lejegyzés másolat, avagy platoniasan: részvétel az ideában.

Az állítás, hogy minden munka valójában az önmagában létező tárgy átalakítása, fontos gnoszeológiai implikációkat hordoz magában. Marx tanítása a gyakorlatról kétségkívül azt is magába foglalja, hogy az önmagában való tárgy értünk való tárggyá történő átalakítása folyamán csak addig a pontig hatol a megismerés, ameddig az átalakítás folyamata jutott — azaz, megismeri az átdolgozottat. Az átformált pedig nem az elsődleges. (Más kérdés, hogy az embereket többnyire nem is érdekli, mi a magában való tárgy, ha nincs kilátásban egy olyan lehetőség, amely az értünk való megformálás szükségességét irányozza elő.)

Habár talán sohasem leszünk képesek meglátni legalább egy részletét a magában való tárgynak, létezését mégis fel kell tételeznünk, mint ahogyan Kant tanította. Hasonlóan fel kell tételeznünk egy magában való zene létezését — valamint, ami a tudatunktól független, mert ha nem tennénk, sohasem lehetnénk bizonyosak afelől, hogy amit művelünk, az a tiszta realitás, valami, amelynek objektív támpontja van és nem saját fikció és projekció. Az önmagában való zene, zenei „lény”, létezése nélkül — tudattól függetlenül — nem volna számunkra zene sem, azaz a zene története.

Így tehát a mutatkozó — belső hallással megfogott — ideális zenét a szerző fokozatosan transzformálja még annak leírása előtt. A folyamat befejezhetetlen, mert még akkor is változást szenved az anyag, amikor a hallgatóban tudatosul. Minden egyes esetben végtelen a folyamat, mert egyazon alkotást lehetetlen két különböző alkalommal azonosan akceptálni. Ez éppen az, amire Platón mondta: az utánzat utánzata.

Azért, ha jobban belegondolunk, itt van a pitagoreizmus is. Azzal, hogy elvonatkoztat, absztrahál, viszonyít, egyetemesít, egyúttal kizárja a specifikus „evilági” tényezőket, a predefiniáltságot — tehát az eleve meghatározottat láttatja — a kozmosz egységes, komplementer rezgéseit. A viszonyok pedig közvetlen kapcsolatba hozhatók a méréssel. De vajon nem része-e az egésznek a különös, a globálisan egységesnek a benne rejlő eltérő? De igen. Része-e az univerzumnak az ember?! És ha tőlünk független elv, energia-anyag viszony szerint zajlik is a fizikai

lét, kizárható-e mind az a többlet, amelyre a holt természet nem képes? Világos, hogy nem tagadhatjuk meg önmagunkat. Busoni azt mondja: a zene nem képes kifejezni egy társadalmi helyzetet, konkrétan a szegénységet. Ugyanakkor képes a szegény ember elégedettségét kifejezni. Etikai probléma ugyan: mindannak ellenére, hogy szegény, elégedett. De vajon a szegénység, amely társadalmilag definiált, nem az emberiség jellemzője éppúgy, mint az elégedettség, boldogság, düh, szerelem? Hol van az univerzumban szegénység, nincstelenség — vagy ha úgy tetszik, teljes energiahány? Még az energiaminimum elve is arról beszél, hogy a szubmikroszkopikus világban az elemi részecskék energiája sohasem lehet abszolút nulla. De ha már az univerzális elvbe nem férnek bele sem az érzelmek, sem a társadalmi helyzet(kép)ek (ember—ember kapcsolat jellemzője), akkor hogy jön tisztelt Busoni úr ahhoz, hogy egyiket (érzelem) a zene képes megfogalmazni, a másikat (társadalmi vagy anyagi helyzet) ezzel szemben nem! Arról nem is beszélve, hogy a szegénység talán legsúlyosabb esetét nem is vontuk be a játékba: a lelki, szellemi, kultúrszegénységet. Ha lehet az egyiket, akkor a másikat is lehet vagy pedig egyáltalán nem lehet egyiket sem.

Végül is tehát, mi a zene? Ki tudja-e alakítani az olvasó magában a feleletet a saját megfogalmazásában? Ma még egyetlenegy elmélet sem megdönthetetlen és valószínűleg végső igazságként egy inkább többé, mint kevésbé elfogadható, heterogén összetételű, az eddigi irányzatok pozitív elemeit magába foglaló elmélet alakul ki. Miért fontos ez, kinek van rá szüksége? Csak nekünk, mert értünk van a zene, mi hozzuk létre. Miben rejlik mégis a legnagyobb nehézség? Abban, amit Husserl mondott: „Éppen a legegyszerűbbnek tűnő dolgok mögött húzódnak meg a legnehezebb filozófiai problémák. Miért? Mert az a legegyszerűbb már nem bontható fel összetevőire, már nem magyarázható mással. Egyvalamit nem lehet a maga eredetiségében másvalamin keresztül megérteni; ebben áll, hogy a jelenséget igyekszünk lényegében megfogni és lejegyezni az egyetlen, megismételhetetlen adottságában. Ez az eideitikus szingularitás. Ha a fenomenológus fel akarja tární a jelenség lényegét, éppen arra törekszik, hogy megfogja azt, ami egyedivé, specifikussá és olyanná teszi, hogy valami mással nem magyarázható.” Husserl csak egyetlen kéziratban hagyott esztétika-vázlattal lepte meg a világot, de épp eleget tett ahhoz, hogy világosan kijelölje a módszert: nem használni a saját módszert, hogy megengedhessük a dolgoknak önmaguktól elmondani mindazt, amik.

Zofia Lissa: Estetika glazbe (ogledi) című könyve 1977-ben jelent meg a zágrábi Naprijed kiadásában, amely nagyszerűség tekintetében marad alul az előzőhöz viszonyítva. A kettő mindenképpen jól kiegészíti egymást. Arra újfent nincs lehetőség, hogy behatóbban foglalkozunk a könyv által felvetett összes kérdéssel, de néhányat azért — orientációként — felemlíték, eggyel pedig behatóbban foglalkozom. Nem az a célom, mint fentebb sem, hogy reprodukáljam annak tartalmát.

Ellenkezőleg. Ki nem mondott vagy félig kimondott összefüggésekre kell ilyenkor felhívni a figyelmet.

Lehet-e mű, alkotás vagy szerzemény a népzene? Azok a személyes jegyek, amelyek egyértelműen meghatározzák a zenemű milyenségét, jellemzőit, karakterisztikus voltát — vagyis azt, hogy rajta keresztül világosan felismerjük a mögötte álló egyént, kétségkívül hiányoznak a népzeneből. Ha valaha rendelkezett is ezekkel a jegyekkel, azokat átalakulása folyamán a mai napig elvesztette. Mi maradt meg? Azok az általánosságok, amelyek éppen egy meghatározott etnikai csoport kultúrájára jellemzőek. Hogy ebben mennyiben található meg az individuum és a közösség szerepe, azt döntse el az olvasó. És próbáljon meg felelni arra a kérdésre is, lehet-e az egyéntől elidegenítettnek vélni a népkultúrát.

Melyek azok a kritériumok, amelyek eldöntik a mű autentikusságát, milyen szerepe lehet a zenei idézetnek a műben; túlhaladták-e egyes kompozíciók a mai értelemben (homályosan) meghatározott mű jellegét... Nem állunk-e egy magasabb szervezettségi fok előtt, csak még nem ismerjük fel — megannyi kérdésre kereshetjük a választ.

A zene fő jellemzője az időbeliség. Az információszerezés módja, lehetősége, alakja stb. ebben a témakörben még bizarrabb, mint az objektív természettudományokéban. Egy még tágabb idő-probléma: a történelmi folyamat alatt megváltozott zenei szemlélet; értelmezés, befogadóképesség módosulása. A csend és szünet szerepe a műben, annak fázisai. És mindennek a koronája: a zene értékproblémája.

De talán röviden foglalkozzunk egy érdekes tanulmánnyal: „A komikusról a zenében”. A téma iránti hiányos érdeklődés valószínűleg abban rejlik, hogy a komikus a zenében ritkábban bukkan felszínre, mint egyéb művészi megnyilvánulásokban. Vonatkozik ez mind a kvantitatív oldalára — a zenei felépítmény csak ritkán nyújt alkalmat a benne rejlő komikus felismerésére (és ha teszi is, csak röviden és futólag), mind pedig a kvalitatív oldalára, mert a zene többnyire nem is hoz olyan erős komikumot, mint a jelenségek és helyzetek.

A zenében elvileg két csoportba sorolható a komikum genézise szerint. A tiszta zenei, autonóm komikum ritka. Ezzel szemben az indukált, nem zenei jelenségeken alapuló komikum gyakoribb, és könnyebb is felismerni. Mindkettőn belül még egy finomabb szerkezetmegoszlást is megfigyelhetünk: komikum az abszolút és a programzenében, keveredve a nem zenei művészetekkel (színház, irodalom, film, balett).

Itt hívom fel a figyelmet egy esetleges félreértés elkerülése végett a következőkre: Z. Lissa, amikor az abszolút zene komikájára hoz fel példákat, majd kivétel nélkül programzenei idézetekre utal. Nos ez csak látszólag ellentmondás, ugyanis a programzene is jobbra abszolút zene (több benne a nem zenei tartalmi elem). Ha a műnek programja, tartalma van is, hiszen azért az, ami, részleteiben abszolút zene is. Az idézetek, amelyek a programzenéből származnak, abszolútak: nem komikus drámai fordulatokat, történéseket, tárgyakat jelenítenek meg

(mint a dráma, film, opera és mások), hanem komikus „tiszta” zenei fordulatokat, formákat, harmóniákat, asszociációkat (mint amilyet R. Strauss Till Eulenspiegelében találunk, amikor a hős kileheli a lelkét — de a klarinétos is, aki megszólaltatja azt). És még sok más kérdésre ad választ, mint például arra, mennyiben befolyásolja a hallgatót a komikus elem felismerése a zene esztétikai átélésében.

Ezt a könyvet semmiképp sem lehet felfogni a korszerű zeneesztétika zárt rendszereként. Mint ahogy maga a címe is jelzi, a gyűjtemény eléggé eltérő zeneesztétikai problémákkal foglalkozik. Ezek vagy olyanok, amelyekkel eddig még senki sem foglalkozott, vagy olyanok, amelyek ugyan alapjukban ismertek, de szükség mutatkozott újrafogalmazásukra. Indítékai a világ- és társadalmi viszonyok, rohamos fejlődésével való lépéstartás.

E mű olyan kisebb-nagyobb kutatásokat foglal magába, amelyek lengyel, szovjet, német, osztrák, amerikai, francia, jugoszláv és más zenei és esztétikai-filozófiai folyóiratokban jelentek meg az utóbbi 40 évben. A munkák sorrendje itt sem kronológiai elv, hanem belső, tartalmi összefüggés szerint következik. Ezért az olvasó a könyv elején találja majd az 1968-as, A zenemű lényege című írást, és csak később, az 1938-as, A komikus a zenében című értekezést. A könyv ugyancsak nem tartalmazza az író összes műveit.

Az itt megjelölt munkák mindegyikének közös vonása, hogy filozófiai-teoretikai tárgyköre erősen kötött a zenetörténetihez, azaz a történelem-elméleti aspektushoz. Ennek a dialektikus összefüggésnek a szükségessége döntő szerepet játszott a kutatások módszerességében és éppen ez előlegezi azok marxista karakterét. Alapjában az a tudat határozza meg ezt a módszert, amely összefüggést teremt maga a zene és elmélete, valamint annak előadási és befogadási módja között; a kutatás módja mindig társadalmilag feltételezett, ezért is változó. Ez a módszer egyúttal azon a megismerésen is alapszik, amely megmutatja: a zenekultúra nemcsak Európára terjed ki, hanem megtalálható mindenütt, ahol a társadalmi élet fejlődik, miáltal eltérő megjelenési formákat ölt. Ezt a tényt a korszerű zeneelmélettel foglalkozóknak figyelembe kell venniük.

Ezekből a megismerésekből világlik ki Z. Lissa munkáinak antinormatív jellege: minden írásában arra törekszik, hogy megértse, mi van tulajdonképpen a zenében, nem pedig arra, hogy posztulátumokat alkosson arról, minek kellene lennie benne.

A NAŠE TEME 1981. ÉVI ELSŐ HÁROM SZÁMA

E havonta megjelenő zágrábi folyóirat főszerkesztője Slaven Ravlić, felelős szerkesztője pedig Ivan Iveković. Az ismertetésre kerülő számokban hazai és nemzetközi jellegű írások olvashatók.

A januári szám első cikkének címe: Új szakasz az amerikai—szovjet kapcsolatokban. Szerzője Aleksandar Prlja, aki az amerikai elnökválasztás utáni szovjet—amerikai kapcsolatok alakulását vizsgálja és összehasonlítja Carter és Reagan külpolitikáját. Ivan Brezović Mliravić írása az idegenforgalommal foglalkozik. Címe: A jugoszláv turizmus — elképzelés és megvalósulás. A szerző áttekintést ad idegenforgalmunk háború utáni fejlődéséről. Rámutat gazdasági jelentőségére és ismerteti a jugoszláv idegenforgalmi politikát.

Dušica Janković és Milica Bajić-Brković a tudományos kommunikációk problémáiról ír, különös tekintettel a szaktanácskozások kommunikációs nehézségeire.

Ezek után egy részletező írás következik, szerzője Dušan Dragosavac, a címe: Szocializmus és tulajdon. Bevezetőként a szocializmusról mint átmeneti időszakról ír. Rámutat arra, hogy a „szocialista forradalom győzelmével nemcsak a szocializmus fejlődik, hanem a régi társadalmi rendszer is újratermelődhet”.

Dušan Dragosavac a szocialista rendszerben észlelhető elferdülések és deformációk okát az állam- és magántulajdon létezésében, valamint a termelőerők és a társadalmi tulajdon alacsony fejlettségi fokában látja. A fogyasztékoság ellenére is hazánkban kielégítő ütemben fejlődik a társadalmi tulajdon és a rajta alapuló öngazgatás. „A társadalmi problémák megoldása csak a termelőeszközök társadalmosítása és a szocialista öngazgatási viszonyok fejlesztése útján lehetséges, ha a társadalmi újratermelés közvetlen irányítása a társult dolgozókra száll át” — állapítja meg a cikk szerzője.

Dušan Dragosavac továbbá ismerteti néhány kommunista pártnak a szocialista államtulajdon szerepével kapcsolatos állásfoglalását, majd a

szocializmusba vezető utakról és a szocialista rendszer kiépítésének különböző lehetőségeiről ír. Részletesen bemutatja az állam jelentőségét a jugoszláv szocialista rendszer kiépítésében. Kiemeli a szocialista állam pozitív és negatív szerepét és hatását. Párhuzamot von az államtulajdon és a társadalmi tulajdon között. Közben rámutat arra, hogy az államtulajdon társadalmi tulajdonná való átalakulása és az áttérés az államigazgatásról az öngazgatásra nem volt egyszerű, zökkenésmentes folyamat. Még ma is fellelhetők bizonyos államtulajdoni viszonyok, és az államnak jelentős szerepe van gazdaságpolitikánkban. Az előző társadalmi rendszer maradványait csak úgy irthatjuk ki, ha fejlesztjük az újat (az öngazgatású szocialista viszonyokat, a munkásosztály társadalmi szerepét). Dušan Dragosavac írásának befejező részében társadalmunk szociális struktúrájával foglalkozik, valamint azzal, hogy az öngazgatású szocializmus további fejlődésének fontos előfeltétele a termelői, a munka- és az igazgatási funkciók egybeolvadása, az állami funkciók társadalmisítása, valamint a társadalmi tulajdon és a szocialista termelői viszonyok fejlesztése.

Predrag Radenović cikke is hazai témát dolgoz fel. Címe: Az öngazgatás fejlődése Jugoszláviában — a munka és az élet társadalmi egybeolvadásának formája. Az öngazgatás fogalmáról és fejlődési szakaszairól ír. Ismerteti a szocialista öngazgatású társult munka lényegét és a társultmunka-alapszervezet jelentőségét.

Ezután a folyóirat 1981. évi első számában 8 írás olvasható a lengyelországi eseményekkel kapcsolatban.

Végezetül Dušan Sabolović a jugoszláv közgazdászok Opatijában megtartott tanácskozásának munkájáról ír. E tanácskozás témája a gazdasági folyamatok alakulása volt, valamint megvitatták hazánk 1981. évi társadalmi tervének gazdaságpolitikai határozattervezetét.

A folyóirat 1981. évi 2. száma tíz írást közöl. Elsőnek Ante Milović cikke olvasható, címe: A hosszú távú megállapodásokért. A társadalmi megállapodások jelentőségéről és gazdasági életünk időszerű problémáinak megoldási lehetőségeiről szól.

Nikola Rašić a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatának alapelveit elemzi. Írásában közli a jugoszláv többnyelvűség saját elképzelése alapján alkotott vázlatát és a nyelvi pluralizmus megvalósulásának feltételeit.

Majd Radovan Radonjić Osztályérdek — a cselekvés útmutatója című írása következik. Jelenlegi gazdasági helyzetünkkel foglalkozik és azt boncolja, hogy mi gátolja a gazdaságzilárdítási politika valóra váltását. Matko Meštrović cikkében az öngazgatási érdekek irányvételéről és a társadalmi tervezésről ír.

A Naše teme ez évi 2. száma ezek után Adolf Bibič írásának első részét közli, címe: Öngazgatási pluralizmus. Az öngazgatási érdekek pluralizmusát ismerteti. Slobodan Inić a szocialista forradalom anyagi feltételeiről ír. Elemzi a burzsoá és szocialista forradalmakat. Džemal

Sokolović a munkamegosztás megszüntetésének lehetőségét vizsgálja. A munkamegosztás történelmi szerepéről, a munka forradalmasításáról, a munka és a munkamegosztás ellentmondásairól és társadalmi formájáról, a munka és a munkamegosztás közötti dialektikus viszonyról szól. Stefan Morawski az alkotás értelmét és szerepét elemzi. Ivo Burić A holtmunka — néhány jugoszláv közgazdász sebezhető pontja címmel közöl írást. Mirjana Domini a nemzeti, etnikai, nyelvi és vallási kisebbségek helyzetéről és védelméről ír.

A Naše teme folyóirat márciusi számában az előzőekhez hasonló tematikájú olvasnivalót talál az érdeklődő.

Elsőként Davor Sosić cikkét közli, melynek címe: Az eurokommunizmus jelene. Rámutat az eurokommunizmust követő pártok pillanatnyi krízisére, valamint azokra a problémákra, amelyek a tőkés országokban tapasztalhatók. E pártok képviselőinek nagy része gyökeres társadalmi változásokat követel, eltérően a vezetőség politikájától. Néhány követelés helyénvaló, de sok esetben az ellenzék ily módon akarja csökkenteni az említett pártok szerepét és hatását. A szerző szerint a katalóniai és a vele kapcsolatos eseményeket is ebből a szemszögből kell vizsgálni.

A következő írás újból egy gazdasági témát tárgyal, melyből arra lehet következtetni, hogy közgazdászainkat egyre jobban foglalkoztatja gazdasági életünk problémáinak a megoldása. Slaven Letica a jövedelmi kapcsolatok hatását ismerteti. Bírálóan elemzi a Zoran Pjanić által kifejtett elképzelést, mely szerint a jövedelmi kapcsolatok kialakításával és az adásvételi viszonyok megszüntetésével meg lehetne oldani a jelenlegi problémákat.

Daniel Djurek cikkének célja, hogy bemutassa Boris Kidričnek az egyéni gazdaságokról és a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről alkotott elképzeléseit.

A Naše teme folyóirat e számában közli Adolf Bibič Öngazgatási pluralizmus című cikkének második és egyben befejező részét.

Ezután egy hosszabb írás olvasható Ivan Šiber tollából, címe: A küldöttrendszer megvalósulása. A szerző bevezetőként vázolja a küldöttrendszer lényegét mint a szocialista öngazgatású rendszer fontos alkotóelemét. A küldöttrendszerrel lehetőség nyílik arra, hogy a dolgozók a küldöttek és küldöttségek útján részt vegyenek az újratermelési és a társadalmi-politikai döntéshozatalban. Miután bemutatja a küldöttrendszer funkcionálásának objektív és szubjektív feltételeit, rátér a döntéshozatal folyamatát képező alapelemek ismertetésére és magyarázatára. Ezután egy példával illusztrálja a küldöttrendszer funkcionálását a községi képviselő-testületek szintjén. Ír a társadalmi-politikai szervezeteknek a küldöttrendszer gyakorlati megvalósulásában betöltött szerepéről. Végezetül 6 pontban összefoglalja a küldöttrendszer működésének eddigi jellegzetességeit:

„A. A küldöttrendszer világosan rámutat a dolgozók és polgárok összetett helyzetére és „magához téríti” a jelenlegi társadalmi gyakorlatot, mely a problémák megoldását az igazgatás és a termelés vonalán

végezte. Az új megoldások következtében a dolgozók és polgárok előtt világossá válik a szervezett tevékenység lehetősége és szükségessége.

B. Először jelöli ki világosan és operacionalizálja normatív módon a társadalmi újratermelés egészét, mely alapfeltétele a teljes jövedelem feltett való rendelkezésnek. Noha a meglévő feltételek között a döntéshozatal folyamata nincs összhangban a küldöttrendszeri megoldásokkal, s az elmélet és gyakorlat között sem teljes a kapcsolat, mégis ez képezi a társadalmi akciók alapvető motivációját.

C. A küldöttrendszer rávilágít az igazságtalan döntéshozatali folyamatokra és lehetővé teszi a felelősségre vonást.

D. Rámutat az „állam és az öngazgatás” közötti reális kapcsolatra, arra, hogy mi lehetséges, és mi nem a jelenlegi viszonyok alapján, valamint a gazdasági viszonyok reális állapotára, különös tekintettel az állami beavatkozásra.

E. Teljes egészében fokozza a társadalmi tevékenységet, mely hosszú távon előfeltétele a régi megszüntetésének és az új megvalósításának.

F. Világosan kijelöli a társadalmi-politikai szervezetek helyét, tevékenységi formáit és feladatait.”

A Naše teme 1981. évi 3. száma közli még azt a lakáskérdésről szóló kerekasztal-értekezletet, amelyet 1980 decemberében tartottak meg Zágrábban, a folyóirat szervezésében.

Boris Vusković írása is említésre méltó. A Jugoszláv Kommunista Szövetség létszámának gyarapodását és fluktuációját vizsgálja. A cikk jelentősége abban van, hogy sok statisztikai adatot, valamint statisztikai elemzést és összehasonlítást közöl. Felsorolja a fluktuáció formáit, valamint elemzi a tagok kizárási okát.

Végezetül Žarko Puhovski cikke következik, címe: A sztálinizmus kérdései.

A Naše teme ez évi három első számának Könyvkiakat rovatában jó néhány könyvismertető, a Hazai és a külföldi folyóiratokból elnevezésű rovatban pedig számos folyóirat szemle olvasható.

A FORUM MARXISTA KÖNYVESBOLTJÁNAK TÁJÉKOZTATÓJA

szeptember—október

<i>SZERBHORVÁT NYELVŰ KÖNYVEINKBŐL</i>			
<i>TITO — FORRADALOM — PART</i>			
DEVETNAESTA SEDNICA CK SKJ	dinar		
Komunist, Bgd, 1981	57		
DVADESETA SEDNICA CK SKJ			
Komunist, Bgd, 1981	86		
Doronjski, Stevan: BORBA SKOJ-a U VOJVODINI			
Glas omladine, Újvidék, 1981	45		
Miladinović, Milan: MORAL- NA SVOJSTVA			
KOMUNISTA U REVOLU- CIJI			
Proleter, Bece	100		
Nešović, Slobodan: STVARA- NJE NOVE JUGOSLAVIJE			
Társult kiadók, Bgd, 1981	1300		
Nikoliš, Gojko: MEMOARI			
Liber, Zgb, 1981	800		
OMLADINA VOJVODINE U RATU I REVOLUCIJI			
1941—1945			
Institut za istoriju,			
Újvidék, 1981	300		
POLITIČKA TEORIJA I PRAKSA (a sorozat legújabb kötetei)			
18. Stojakov, Svetislav: EFIKASNOST MARK- SISTIČKOG OBRAZO- VANJA	200	19. Mali, Milan: SOCIJA- LISTIČKA AUTO- NOMNA POKRAJINA VOJVODINA	250
		20. Fira, Aleksandar: SO- CIJALISTIČKO SA- MOUPRAVLJANJE U SFRJ	200
		Centar PK SKV za pol. studije i marksističko obrazovanje, Újvidék, 1980, 1981	
		POSLEDNJA ISTUPANJA J. B. TITA I E. KARDELJA PRED POLITIČKIM AKTI- VOM SAP KOSOVA	
		Komunist, Bgd, 1981	35
		Savić, Sreta—Atanacković, Žarko: TREĆA ARMIJA	
		Institut za istoriju, Újvidék, 1981	200
		TITO — JEDINSTVO MISLI I AKCIJE	
		Savremenost, 11—12. szám, 1980	50
		TITO O INFORMISANJU	
		RTV Beograd, Bgd, 1980	200
		USTANAK — RATNE USPO- MENE KOSTE NAĐA	
		Spektar, Zgb, 1981	800
		USTANAK U JUGOSLAVIJI 1941	
		Turistička štampa, Bgd, 1981	1100
		Veselinov, Jovan Žarko: SVI SMO MI JEDNA PARTIJA (II. kiadás)	
		Institut za istoriju, Újvidék, 1981	300

MAI MARXISTA IRODALOM

Galbraith, John Kenneth: DOBA NEIZVJESNOSTI Stvarnost, Zgb, 1981	700
Grličkov, Aleksandar: SUVREMENI SVIJET I SOCIJALIZAM Kulturni radnik, Zgb, 1981	300
JEDANAEST TEZA (a sorozat újabb kötetei) Georg Lukács: PRILOG ONTOLOGIJI DRUŠTVENOG BITKA: RAD Jean Paul Sartre: STALJINOVA AVET Nadežda Čačinovič-Puhovski: SUBJEKT KRITIČKE TEORIJE Dušan Dragosavac: KLASE I INTELIGENCIJA, SLOBODE I KRÍTIKA Lucio Colletti: IDEOLOGIJE OD '68 DO DANAS Vladimir Košević: OD ČOVJEKA DO RADNIKA	100 40 50 50 50 50
JUGOSLAVIJA 1941—1981 Eksport press, Bgd, 1981	2000
Kardelj, Edvard: O KOMUNI Radnička štampa, Bgd, 1981	800
Koliševski, Lazar: ASPEKTI MAKEDONSKOG PITANJA Narodna knjiga, Bgd, 1981	450
NASTANAK I RAZVOJ POKRETA NESVRSTANOSTI Eksport press, Bgd, 1981	900
NOVI SVIJET (a sorozat újabb kötetei) Bronowski: OSJEĆAJ BUDUĆNOSTI Duverger: JANUS, DVA LICA ZAPADA Freeman—Jahoda: BUDUĆNOST SVIJETA Gouldner: ZA SOCIOLOGIJU Touraine: POSTINDUSTRIJSKO DRUŠTVO Weiss: INDUSTRIJSKA DEMOKRACIJA Globus, Zgb, 1981 Servan—Schreiber: SVJETSKI IZAZOV Globus, Zgb, 1981 Vidaković: MARKS I SAVREMENI SVET Partizanska knjiga, Bgd, 1981	450 480 550 520 480 420 600 800

Vlahović, Veljko: SABRANI RADOVI I—VII — Španski gradanski rat — Borba za slobodnu Jugoslaviju — Radnička klasa, samoupravljanje, međunarodni odnosi, omladina — SK u sistemu socijalističkog samoupravljanja — Kultura i savremena društvena kretanja — Savremeni svijet i međunarodni radnički pokret — Zapisi Komunist—Pobjeda, Bgd—Tito grad, 1981 I—VII	2500
--	------

MUNKASMOZGALOM

HRONOLOGIJA RADNIČKOG POKRETA I SKJ 1919—1979 I—III Narodna knjiga, Bgd, 1981 Tucović, Dimitrije: SABRANA DELA I—X Rad, Bgd, 1981	3000 2200
--	--------------

ÖNIGAZGATÁS

Blagoev, Borislav: SAMOUPRAVNI RADNI ODNOSI U JUGOSLAVIJI Radnička štampa, Bgd, 1981 Mihailović, Kosta: EKONOMSKA STVARNOST JUGOSLAVIJE Ekonomika, Bgd, 1981 Vacić, Aleksandar: PRINCIPI I POLITIKA DOHOTKA (II. kiadás) Radnička štampa, Bgd, 1981	160 450 700
--	-------------------

FILozóFIA, SZOCIOLóGIA, ETIKA

Bloch: PRINCIP NADA I—III Naprijed, Zgb, 1981 Mannheim, Karl: ESEJI O SOCIOLOGIJI KULTURE Stvarnost, Zgb, 1980 Veljačić, Čedomir—Iveković, Rada: INDIJSKA I IRANSKA ETIKA Svjetlost, Sarajevo, 1981	1800 200 600
--	--------------------

MŰVELŐDÉS, OKTATÁS

Aleksić, Branko: KULTURA— KRITIKA (Lira i motika) SIC, Bgd, 1981	200
Bezdanov, Stevan: VASPITA- NJE I OBRAZOVANJE U DOKUMENTIMA I REVO- LUCIONARNOJ AKCIJI KPJ/SKJ Gondolat, Újvidék, 1980	50
Knežević, Đura: VELJKO VLAHOVIĆ O VASPI- TANJU I OBRAZOVANJU Gondolat, Újvidék, 1981	50
KULTURA I RELIGIJA Radnička štampa, Bgd, 1981	550

MAGYAR NYELVŰ
KÖNYVEINKBŐL

A FORUM KIADVÁNYAI

A JKSZ XI. KONGRESZ- SZUSA ÁLTALÁNOS HONVÉDELEMRE ÉS TÁR- SADALMI ÖNVÉDELEM- RE VONATKOZÓ ÁLLÁS- FOGLALÁSAINAK MEG- VALÓSÍTÁSA	100
A SZOCIALISTA ÖNIGAZ- GATÁS JUGOSZLÁVI- ÁBAN	300
A TÁRSULT MUNKA HAR- CA A SZOCIALISTA ÖN- IGAZGATÁSÉRT ÉS A	

TÁRSADALMI-GAZDA- SÁGI VISZONYOK FEJ- LESZTÉSÉÉRT (Harmadik öngazgatási kong- resszus) I—III	860
JUGOSZLÁVIA 1981—1985. ÉVI TÁRSADALMI-GAZ- DASÁGI FEJLESZTÉSÉ- NEK ESZMEI-POLITIKAI KÉRDÉSEI	100
Kardelj: A JKSZ-ről	400
Tito: AZ ÁLTALÁNOS HON- VÉDELEM ÉS A NEMZETI ÖNVÉDELEM	400
Tito: A NEMZETI KÉRDÉS ÉS A FORRADALOM	400

BEHOZATALI
KÖNYVEK

A MAGYAR MARXISTA FI- LOZÓFIA A KÉT VILÁG- HÁBORÚ KÖZÖTT Kossuth, Bp, 1979	157,50
A MARXISTA IRODALOM- ELMÉLET TÖRTÉNETE Kossuth, Bp, 1981	193,20
ENGELS — RÖVID ÉLETRAJZ Kossuth, Bp, 1980	84
Lendvai Ferenc—Nyíri Kristóf: A FILOZÓFIA RÖ- VID TÖRTÉNETE Kossuth, Bp, 1981	87
LENIN A NEMZETI ÉS A GYARMATI KÉRDÉSRŐL Kossuth, Bp, 1981	63

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet

A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Bene Sándor, Tumbász Erzsébet, Árokszállási Borza Gyöngyi, dr. Szöllösy Vágó László, Bálint István

A német nyelvű szöveget fordította: Kisimre Ferenc

Az angol nyelvű szöveget fordította: Kaslik Péter

Angol nyelvű összefoglalók: Azucki Lívia

Német nyelvű összefoglalók: Szenes György

Orosz nyelvű összefoglalók: Szilágyi Jelisaveta, Pavletić Éva

Korrektor: Kecskés Mária és Galambos Irén

SZÁMUNK SZERZŐI

- dr. Tóth Lajos,* a politikai tudományok doktora, az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar tanára
- dr. Kun Ladislav,* a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára, a közgazdaságtudományok doktora
- dr. Krekó Béla,* a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára
- dr. Zdravko Leković,* a Jugoszláv Sajtó Intézet tudományos munkatársa, Belgrád, a politikai tudományok doktora
- Stevan Vrebalov,* a Tartományi Informatikai Tanács elnöke, Újvidék
- dr. Rudhard Stollberg,* a hallei Martin-Luther Egyetem szociológia tanára, a filozófiai tudományok doktora
- Stangl Eleonóra,* a szabadkai Közgazdasági Kar könyvtárának munkatársa, okleveles közgazdász
- Gyermán Tibor,* az Észak-Bácskai Községközi Műemlékvédelmi Intézet munkatársa, Szabadka
- dr. Rebák László,* a társadalomtudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- Szecsei Mihály,* az Agros igazgatóhelyettese, a Szabadkai Közgazdasági Kar előadója
- Nyári Tibor,* a Szakszervezeti Szövetség Tartományi Választmányának elnöke, Újvidék
- Matković Stevan,* a Sever Villanymotorgyár tervezője, Szabadka, okleveles közgazdász
- Tóth János,* az adai Halász József Agráripari Kombinát tervezője, okleveles közgazdász
- Milošević Iлона,* a November 29. Húsárugyár tervezője, Szabadka, okleveles közgazdász
- Raké Lajos,* a topolyai Dom Városrendezési, Közművesítési és Tervező Intézet tervezője, okleveles közgazdász
- Szenes György,* okleveles közgazdász, a Szabadkai Közgazdasági Intézet nyugalmazott főmunkatársa
- dr. Somogyi Sándor,* a Szabadkai Közgazdasági Kar Munkaszervezési Intézetének igazgatóhelyettese, rendszertervező, a közgazdasági tudományok doktora
- Dušan Alimpić,* a VKSZ KB Elnökségének tagja, Újvidék

Árokszállási Borza

Gyöngyi

Marshall McLuhan

Edvard Kardelj,

dr. Žarko Papić,

Bálint István

Mirko Aksentijević,

Cservenák Róbert,

Szilágyi Károly,

okleveles közgazdász, a *Létünk* szerkesztője
irodalomtudós, a tömegtájékoztatási eszközök teoretikusa

a szabadkai Közgazdasági Kar tanára, a Szerb KSZ KB
végrehajtó titkára, a közgazdasági tudományok doktora
külpolitikus, a *Magyar Szó* állandó munkatársa, az SZVT
Fordító Szolgálatának vezetője, Újvidék

a belgrádi Nemzetközi Sajtóközpont igazgatója, a *Tanjung*
volt bejrúti tudósítója

az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar hallga-
tója

a Forum Marxista Könyvesboltjának vezetője, Újvidék

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2. Szerkesztőségi óra: mindennap 9—11 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányszámonként 10 dinár, kettős számoké 20 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 50, külföldi címzetre 100 dinár. Megrendelhető. Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

